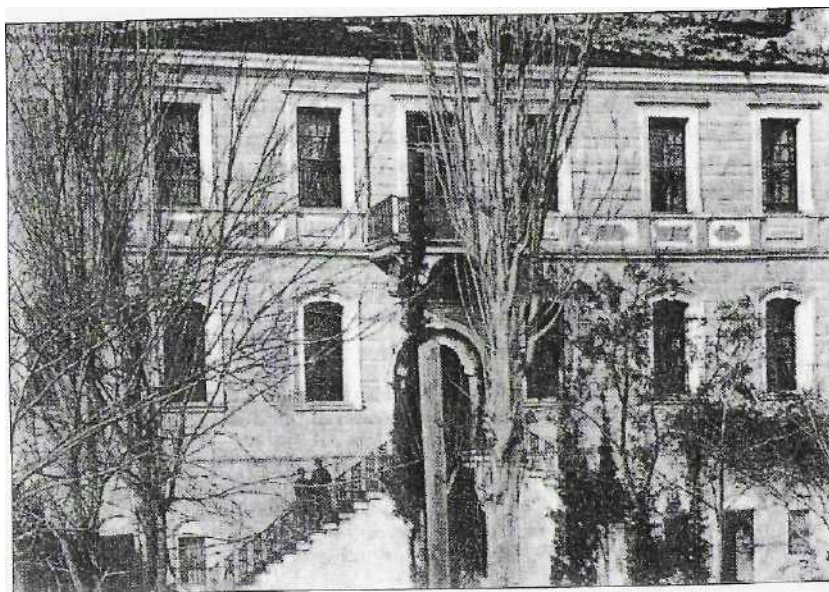


ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ  
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ  
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ  
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

« Η Εκπαίδευση στο σαντζάκι Σερρών κατά την περίοδο της  
Τουρκοκρατίας».



*Το κτίριο του Παρθεναγωγείου Σερρών. Κτίστηκε τα έτη 1891-92 με δαπάνη του Σερραίου Γρηγορίου Κωνσταντίνου. Λειτούργησε τη σχολική χρονιά 1892-93. Καταστράφηκε κατά την πυρπόληση της πόλης το 1913. Από τα ελάχιστα σχολικά κτίρια της εποχής που έχουμε φωτογραφικά τεκμήρια (Γ. Καφταντζή, σ. 54).*

ΓΑΛΑΝΗ ΖΩΗ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2009

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ  
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ  
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ  
*Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*« Η Εκπαίδευση στο σαντζάκι Σερρών κατά την περίοδο της  
Τουρκοκρατίας».*

ΓΑΛΑΝΗ ΖΩΗ

ΑΕΜ 104

ΕΠΟΠΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΑΓΚΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΕΤΟΣ 2005-2006

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5
1. Η εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό.....	9
1.1 Η εκπαίδευση ως αρμοδιότητα του Πατριαρχείου και των εκκλησιαστικών επιτροπών.....	11
1.2 Οργάνωση και λειτουργία της εκπ/σης 1453-1821.....	15
1.3 Οργάνωση και λειτουργία της εκπ/σης 1821 έως τέλη 19 <sup>ου</sup> αιν.....	18
1.4 Η εκπ/ση των Ελληνίδων στον Οθωμανικό χώρο.....	29
1.5 Αποτίμηση της εκπαιδευτικής πολιτικής επί τουρκοκρατίας.....	32
2. Η Εκπαίδευση στη Μακεδονία.....	37
2.1 Η εθνική διάσταση της εκπ/σης στη Μακεδονία.....	37
2.2 Η εκπαίδευση στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία.....	38
2.3 Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και Σωματεία στη Μακεδονία.....	44
2.4 Εκπαίδευση των γυναικών στη Μακεδονία.....	51
3. Η περίπτωση των Σερρών.....	53
3.1 Η κοινωνικο-οικονομική, πολιτιστική κατάσταση στις Σέρρες επί τουρκοκρατίας.....	56
3.2 Η εκπαίδευση στο σαντζάκι Σερρών.....	61
3.2.1 Τα σχολεία του σαντζακίου Σερρών.....	62
3.2.2 Εκπαιδευτικοί που δίδαξαν στο σαντζάκι Σερρών κατά την τουρκοκρατία.....	78
3.2.3 Ο Δημήτριος Μαρούλης ( 1840-1892).....	93
4. Εκκλησία και εκπαίδευση στην τουρκοκρατούμενη Σέρρες.....	98
4.1 Η παιδευτική δραστηριότητα της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.....	100
4.2 Οι διδάξαντες της σχολής Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.....	101
4.3 Ίδρυση και λειτουργία της σχολής Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.....	104
5. Η εκπαίδευση των γυναικών στις Σέρρες.....	110
5.1 Το Παρθεναγωγείο Σερρών.....	113
5.2 Φιλανθρωπία και γυναίκες της πόλεως των Σερρών.....	115
6. Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι-Σωματεία-Αδελφάτα στο σαντζάκι Σερρών.....	118
6.1 Η δραστηριότητα και ο χαρακτήρας των αδελφοτήτων.....	120
6.2 Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών σωματείων Σερρών.....	133
7. Ο όμιλος «Ορφέας» Σερρών.....	137
7.1 Το οικοτροφείο του ομίλου Ορφέα Σερρών.....	141
8. Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών.....	146
8.1 Τα μέλη και η διοίκηση.....	149
8.2 Οι οικονομικοί πόροι του συλλόγου.....	152
8.3 Η εκπαιδευτική δραστηριότητα του συλλόγου.....	153
9. Αποτίμηση της εκπαιδευτικής κίνησης στο σαντζάκι Σερρών.....	157
Επίλογος.....	160
Βιβλιογραφία.....	161
Παράρτημα.....	169

## Πρόλογος

Μέσα από αυτή την εργασία θελήσαμε να δώσουμε μια γενική αλλά και πιο ειδική εικόνα για την εκπαίδευση στην περιοχή των Σερρών κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Βέβαια οι πληροφορίες που έχουμε για την πρώιμη περίοδο της Τουρκοκρατίας είναι λιγοστές, έτσι ο μεγαλύτερος όγκος των πληροφοριών μας επικεντρώνεται στην ύστερη περίοδο της Τουρκοκρατίας και κυρίως στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα.

Να αναφέρουμε ότι προτιμήθηκε ο όρος εκπαίδευση από τον όρο παιδεία καθώς ο δεύτερος είναι πιο ευρύς και αναφέρεται γενικά στην πνευματική καλλιέργεια, τη μόρφωση και την κουλτούρα, ενώ ο πρώτος αναφέρεται στην καλλιέργεια με συστηματική διδασκαλία και άσκηση σε ειδικά ιδρύματα ( σχολεία κ.α.).

Επειδή η ασφαλής γνώση ξεκινά από την ετυμολογική εξέταση των όρων, ας μην ξεχνούμε ότι η Ιστορία έχει σχέση με το ρήμα *οίδα* (γνωρίζω, ξέρω). Η ρίζα -ιστ είναι η ίδια που με την προσθήκη της πρόθεσης 'επί' οδηγεί στην ασφαλή και εξειδικευμένη γνώση, δηλαδή στην *επ-ιστ-ήμη*. Πρέπει λοιπόν να αποτελεί κοινή πεποίθηση ότι η εμπάθυνση στην Ιστορία, η σύλληψη της πολυπλοκότητας των σχέσεων στις ανθρώπινες ομάδες και κοινωνίες, καθώς και η κατανόηση των δυνάμεων που διαμορφώνουν τις σχέσεις αυτές σε συνδυασμό με τη νέα οικολογική αντίληψη ότι Ιστορία δεν είναι ο διαρκής αγώνας του ανθρώπου προς τη φύση, αλλά η ειρηνική συνύπαρξη μαζί της, εφόσον ο άνθρωπος αποτελεί τμήμα της, όλα αυτά βοηθούν όχι μόνο τον ιστορικό ή μελετητή της Ιστορίας, αλλά κάθε άνθρωπο, να μάθει να σκέφτεται ιστορικά, να στοχάζεται δηλαδή περισσότερο συνειδητά και να ενεργεί επομένως περισσότερο υπεύθυνα, κοντολογίς να σκέφτεται σαν άνθρωπος της δράσης και να δρα σαν άνθρωπος της σκέψης.

Πάνω σε ήδη γνωστές πηγές ο ιστορικός μπορεί να φωτίσει από διάφορες οπτικές γωνίες και από διάφορα ερμηνευτικά επίπεδα το αντικείμενο του. Γι' αυτό κάθε γενιά ιστορικών ξαναγράφει την Ιστορία. Η ιστορική αλήθεια παρουσιάζεται ως σχετική και μεταβλητή, γι' αυτό και δεν υπάρχει οριστική Ιστορία. Άλλωστε μπορεί η Ιστορία να είναι πεπερασμένη, δεν είναι όμως τετελεσμένη.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Ψαράς Ι.Δ., Θεωρία και Μεθοδολογία Ιστορίας, Θεσσαλονίκη 2001, σελ.10,13,18

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη αυτή δεν φιλοδοξεί να εξαντλήσει το θέμα της σε όλες τις λεπτομέρειες του αλλά να δώσει μια συνοπτική κατατοπιστική εικόνα της εκπαιδευτικής δραστηριότητας του Ελληνισμού των Σερρών κατά τον τελευταίο κυρίως αιώνα της τουρκοκρατίας. Οι μετακινήσεις, οι ανταλλαγές και μερικές φορές το ξερίζωμα κυριολεκτικά των κατοίκων μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, έχουν μεταβάλει κατά πολύ την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού του χώρου αυτού.

Για τους Βουλγάρους κάθε σλαβόφωνος ήταν Βούλγαρος και κάθε Έλληνας ή ελληνόφρονος πάλι Βούλγαρος, αλλά «γραικομάνος». Για τους "Έλληνες πάλι καθένας, αδιάφορο ποια γλώσσα μιλούσε, ήταν "Έλληνας, αρκεί να έμενε πιστός στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και να έστελνε τα παιδιά του σε ελληνικό σχολείο. Οι Ρουμάνοι έβλεπαν σε κάθε βλαχόφωνο και ένα συμπατριώτη τους, ενώ οι Ιταλοί ή οι Αυστριακοί ανακάλυπταν σε κάθε τόπο άφθονους Αλβανούς, όσους χρειαζόνταν για να δημιουργήσουν ένα ισχυρό προγεφύρωμα για την πραγματοποίηση των βλέψεων τους στα Βαλκάνια. Οι Τούρκοι πάλι ξεχώριζαν συνήθως «πιστούς» και «άπιστους». Τέλος, σαν να μην έφτανε ο κυκεώνας αυτός, έχει προστεθεί στην εποχή μας και μια νεότευκτη εθνότητα, οι «Μακεδόνες» της Γιουγκοσλαβίας.<sup>2</sup>

Η διοικητική δομή του οθωμανικού κράτους στηρίχτηκε διαχρονικά στο πλαίσιο του ισλαμικού δικαίου (*Shari'ah*). Το Ισλάμ διαχωρίζει τον κόσμο και τους κατοίκους του σε δύο ζώνες: τον ισλαμικό κόσμο και τον αντίστοιχο των μη μουσουλμάνων αιρετικών. Στη βάση της διάκρισης αυτής ανέπτυξε τη βασική διοικητική του φιλοσοφία το οθωμανικό κράτος. Μια διαχρονική και ιδιαίτερα σημαντική πρακτική διοίκηση αποτέλεσε η διάκριση του πληθυσμού σε διοικητικές ενότητες, τα "millet" (έθνος), με βάση τη θρησκεία. Οι κάτοικοι της οθωμανικής επικράτειας σχετίζονταν με την κρατική διοίκηση μέσω των ηγετών της θρησκευτικής τους κοινότητας. Οι μουσουλμάνοι λογοδοτούσαν στους "ulema" για φορολογικά και θεσμικά ζητήματα. Αντίστοιχα, οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί ( Έλληνες και Σλάβοι) βρίσκονταν υπό την αρχή του Οικουμενικού Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, ενώ η δοσοληψία με το κράτος γινόταν με τη μεσολάβηση

---

<sup>2</sup> Παπαδόπουλος Στεφ., Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ.7

των επιχώριων μητροπολιτών. Οι Εβραίοι διοικούνταν από το Ραβίνο της Κωνσταντινούπολης, ενώ οι Αρμένιοι διαιρούνταν σε δύο millet με βάση τη θρησκευτική τους πεποίθηση, το Γρηγοριανό - Αρμενικό και το Καθολικό - Αρμενικό.

Μολονότι η διοικητική κατηγοριοποίηση μέσω των millet αποτελεί πρακτική του κράτους από τα τέλη ήδη του 16<sup>ου</sup> αιώνα, η θεσμική τους κατοχύρωση λαμβάνει χώρα μόλις το 19<sup>ο</sup> αιώνα. Στο περιβάλλον παρακμής και συρρίκνωσης της αυτοκρατορίας αναζητούνται εναλλακτικοί μηχανισμοί πολιτικής διοίκησης και ελέγχου των πληθυσμών με απώτερο σκοπό τη μεγιστοποίηση της αποτελεσματικότητας του κράτους. Για τον ίδιο λόγο το διοικητικό σύστημα των τιμαρίων καταργείται το 1830. Η διαφορά που εγκαινιάζεται με τη θεσμική κατοχύρωση των millet είναι ότι στο εξής η ταξινόμηση των κατοίκων με βάση τη θρησκευτική τους πίστη εκφράζει, εκτός της εθνικής, και θεσμική υπαγωγή των δραστηριοτήτων τους στη θρησκευτική τους ηγεσία. Ουσιαστικά, με τον τρόπο αυτό επιχειρείται η αναδιοργάνωση του οθωμανικού χώρου ως συνόλου μέσα από την αναδιοργάνωση των μερών του, των εθνοθρησκευτικών του ομάδων.<sup>3</sup>

Ακολουθούμε τη διαίρεση της οθωμανικής αυτοκρατορίας κατά την εποχή εκείνη σε βιλαέτια, σαντζάκια και καζάδες, παρ' όλο που τα σχολεία υπάγονταν στις μητροπόλεις, οι περιοχές των οποίων δεν ταυτίζονταν πάντοτε με τη διοικητική διαίρεση της Μακεδονίας.

Στο νόμο «περί βιλαετίων» που εκδόθηκε το 1865 και διαμόρφωσε το νομικό πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο έπρεπε να διοικούνται όλες οι κοινότητες της τουρκικής επικράτειας, επομένως και οι Ελληνικές το Οθωμανικό κράτος χωρίζεται σε:

1. **Βιλαέτια** (που κάλυπταν έκταση ίση με 4-5 δικές μας νομαρχίες).
2. Τα βιλαέτια χωρίζονται σε **σαντζάκια ή λιβά** (επαρχίες με έκταση δικού μας νομού).
3. Τα σαντζάκια υποδιαιρούνται σε **καζάδες** (δήμους), που διοικούνται από τον Kaymakam (Καϊμακάμης). Στην κυριότερη κωμόπολη του καζά εδρεύει ένας πάρεδρος (mudur = μουδίρης).

---

<sup>3</sup> Μπέτσας Γιαν., Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.27-28

4. Κάθε **καζάς** περιλαμβάνει τις κοινότητες, που έχουν δική τους διοίκηση. Τα χωριά που δεν μπορούσαν λόγω θέσης, ν' απαρτίσουν ανεξάρτητους δήμους προσαρτούνταν στους πλησιέστερους δήμους με τον τίτλο «**ναχιέ ή ναχιγιέ**» (= προσαυζήματα).<sup>4</sup>

Λίγο πριν από την απελευθέρωση της, ή Μακεδονία — και εδώ εννοούμε την «μείζονα» Μακεδονία, πού ένα τμήμα της ανήκει σήμερα στη Γιουγκοσλαβία και στη Βουλγαρία — υπαγόταν σε δυο μεγάλες διοικητικές διαιρέσεις τής οθωμανικής αυτοκρατορίας, στα βιλαέτια Μοναστηρίου και Θεσσαλονίκης. Το όριο των δυο αυτών βιλαετιών χώριζε σχεδόν κάθετα το Μακεδονικό χώρο περιλαμβάνοντας στο ένα μέρος τη δυτική περίπου Μακεδονία και αφήνοντας στο δεύτερο το κεντρικό και ανατολικό τμήμα της. Βέβαια οι Τούρκοι είχαν υπαγάγει στα δυο αυτά βιλαέτια και άλλες περιοχές με εντελώς διαφορετική εθνολογική σύνθεση από τον πληθυσμό τής Μακεδονίας. Έτσι στο βιλαέτι του Μοναστηρίου, έκτος από τα σαντζάκια (νομούς) Μοναστηρίου, Κοριτσάς, Σερβίων, υπάγονταν και τα σαντζάκια Ελβασάν και Δίβρης, που κατοικούνταν από Αλβανούς, καθώς και ο καζάς Ελασσόνος, που ανήκει γεωγραφικά στη Θεσσαλία. Το βιλαέτι Θεσσαλονίκης υποδιαιρούνταν στα σαντζάκια Δράμας, Σερρών και Θεσσαλονίκης.<sup>5</sup> Το σαντζάκι Σερρών που ενδιαφέρει την παρούσα μελέτη χωριζόταν στους εξής καζάδες: 1) Άνω Τζουμαγιάς, 2) Ράζλοκ, 3) Νευροκοπίου, 4) Μελενίκου, 5) Πετριτσίου, 6) Δεμίρ Ισάρ ( Σιδηρόκαστρο), 7) Ζίχνης ( Αλιστράτη, Ροδολίβος, υπόλοιπο τμήμα καζά μονής Εικοσιφοίνιτσας), 8) Σερρών ( Σέρρες, Βαρακλή Τζουμαγιά-Ηράκλεια, Νιγρίτα και υπόλοιπο τμήμα καζά).

Η κατηγορία της κουλτούρας αποτέλεσε επιστημολογικό εργαλείο για την προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας στην περιοχή των Σερρών επί Οθωμανικής κυριαρχίας και της εκπαιδευτικής διαδικασίας στον ίδιο χώρο.

Η εκπόνηση της συγκεκριμένης μελέτης στηρίχτηκε σε δευτερογενείς κυρίως πηγές που δίνουν το περιθώριο της περαιτέρω ανάλυσης και ερμηνείας όσον αφορά στο θέμα της πολιτιστικής, εθνικής ταυτότητας και κουλτούρας της ελληνικής κοινότητας στον οθωμανικό χώρο.

---

<sup>4</sup> Βακουφάρης Μιχ.-Βακουφάρης Περ., Η Εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό κατά την όψιμη τουρκοκρατία σύμφωνα με τους τουρκικούς νόμους και τους εθνικούς κανονισμούς, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 8.

<sup>5</sup> Παπαδόπουλος Στεφ., Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ.13,14.

Κατά την γνώμη μας, το υλικό ήταν επαρκές για να ενισχυθεί η υπόθεση έρευνας, ότι η εκπαιδευτική διαδικασία αποτέλεσε έκφραση της πολιτιστικής ροπής των Ελλήνων των Σερρών για ενίσχυση των παραμέτρων που συνθέτουν την ελληνική εθνική ταυτότητα.

Η εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα των κατοίκων ενός τόπου αποτελεί ασφαλώς την καλύτερη απόδειξη της εθνικότητας τους, γιατί είναι η πιο σαφής εκδήλωση της ελεύθερης βούλησης και της κοινωνικής ορμής τους. Γι' αυτό και στα πλαίσια αυτής της εργασίας δεν περιοριζόμαστε μόνο στα σχολεία αλλά αναφερόμαστε στα διάφορα σωματεία, οργανώσεις, φιλεκπαιδευτικούς συλλόγους και αδελφότητες, φιλανθρωπικά ιδρύματα που έδρασαν για εκπαιδευτικούς σκοπούς, βοήθησαν στην εξάπλωση των γραμμάτων και στη σύσταση σχολείων. Μέσα από όλα αυτά δίνεται και το γενικότερο κλίμα της κοινωνικό-οικονομικής-πολιτικής και πολιτιστικής κατάστασης της συγκεκριμένης περιοχής, για καλύτερη κατανόηση της δράσης αυτών των οργανώσεων στο συγκεκριμένο πλαίσιο.



## 1. Η Εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό.

Η εκπαίδευση είναι η συστηματική διαδικασία, με τη βοήθεια της οποίας η κοινωνία επιδιώκει να διαμορφώσει τα μέλη της σε ολοκληρωμένους ανθρώπους και σωστά (κοινωνικά) μέλη και να τους εξασφαλίσει όλα τα εφόδια που είναι απαραίτητα για τη σωστή επαγγελματική ένταξη τους στον κοινωνικό ιστό. Πιο αναλυτικά είναι γνωστό πως ο όρος υποδηλώνει ένα σύνολο προσπαθειών και δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται μέσα στα κοινωνικά πλαίσια, με σκοπό τόσο την πνευματική και σωματική ανάπτυξη και καλλιέργεια του νέου ανθρώπου όσο και την επαγγελματική του κατάρτιση και ειδίκευση του. Βασικός φορέας αυτής της διαδικασίας πρέπει να θεωρηθεί η Πολιτεία με τα ειδικά γι' αυτόν τον σκοπό ιδρύματα και οργανισμούς της. Το έργο της ενισχύεται και συμπληρώνεται με ανάλογες προσπάθειες στα πλαίσια της οικογένειας, καθώς, και άλλων κοινωνικών οργανώσεων. Ο όρος περιλαμβάνει, ακόμη, και το αποτέλεσμα της όλης εκπαιδευτικής προσπάθειας.

Είναι γνωστό πως στην αρχαιότητα και στο Μεσαίωνα η εκπαίδευση ούτε συστηματική ήταν ούτε κυρίως αφορούσε τους νέους εκείνους που είχαν την ανάλογη οικονομική δυνατότητα. Από το 12<sup>ο</sup> αι. τα πράγματα αρχίζουν να αλλάζουν. Οι Ευρωπαϊκές πόλεις (Μπολόνια, Τολέδο, Παρίσι) αρχίζουν να δημιουργούν δικά τους σχολεία, που με τον καιρό ξεπερνούν σε σημασία και κύρος τις μοναστηριακές σχολές. Η Αναγέννηση που ακολούθησε χαρακτηρίζεται από μια τεράστια ανάπτυξη στον Τομέα της Εκπαίδευσης. Πλήθος σχολεία και πανεπιστήμια ιδρύονται στις ευρωπαϊκές πόλεις, ενώ η γαλλική επανάσταση, με την καθιέρωση το 1794, της Εκπαίδευσης ως βασικής υποχρέωσης της Πολιτείας και αναφαίρετου δικαιώματος του πολίτη, έδωσε στην Παιδεία τη σύγχρονη μορφή και υπόσταση της.

Κατά τους πρώτους αιώνες μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως (1453-1600 περίπου) συναντούμε στον ελλαδικό χώρο μικρό αριθμό λογίων και σχολείων. Βεβαίως η πνευματική κάμψη έχει αρχίσει πολύ πριν από την άλωση της Πόλεως, επειδή πολλοί Έλληνες διωγμένοι από τη φτώχεια και το μαρασμό της άλλοτε κραταιάς βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά και από τον τουρκικό κίνδυνο, καταφεύγουν στη Δύση όπου διαπρέπουν.<sup>6</sup>

---

<sup>6</sup> Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ., Η Παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ.7

Για τον Ελληνισμό, στην Περίοδο της Τουρκοκρατίας, όλο αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο είχε σχεδόν ανακοπεί και ανασταλεί. Είναι γεγονός ότι «Οι Έλληνες τότε ήσαν όλοι σχεδόν αγράμματοι, άπασα η γη ήτο ακαλλιέργητος, συγκοινωνία δεν υπήρχε, δεινή πενία εμάστιζε πάντας, δεν υπήρχον πλούσιοι και πτωχοί, δεν υπήρχον ευγενείς, αστοί ή λαός, όλοι ήσαν ίσοι, διότι όλοι, ήσαν πτωχοί και τα υπέρ της Εκπαιδύσεως δυνάμενα να διατεθούν υπό του Κράτους, ποσά ήσαν όλως γλίσχρα» (ΛΕΦΑΣ). Και δημιουργήθηκε το Ελληνικό Κράτος. Έμεινε όμως μεγάλο κομμάτι του Ελληνισμού Τουρκοκρατούμενο.<sup>7</sup>

Τα επιτεύγματα της παιδείας στην περίοδο της τουρκοκρατίας υπήρξαν σοβαρά και μεγάλα, με κορυφαία την εμφανή σύνδεση του εθνικού βίου των Ελλήνων της τουρκοκρατίας με τους προγόνους, την ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης, την αναθέρμανση του πόθου για την ελευθερία, την καλλιέργεια της φυσικής τάσης του λαού για μάθηση, την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση του προφορικού και του γραπτού λόγου και την πλούσια παραγωγή γραπτών και προφορικών εκφρασμάτων. Η ελληνική παιδεία άλλαξε προσωρινά χώρο, μεταφέρθηκε δυτικότερα στην Ιταλία, για να ξαναλάμψει πάλι ανάμεσα στους γνήσιους και φυσικούς φορείς της και να δημιουργήσει το περίφημο φαινόμενο του ελληνικού διαφωτισμού στη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, και ήδη πριν από αυτή, ο έμπυχος φορέας της παιδείας της Ανατολής είχε μετακινηθεί προς τη Δύση. Αυτό συνέβη, γιατί οι λόγιοι και οι μύστες της τέχνης είχαν ανάγκη το κατάλληλο κλίμα και το έδαφος εκείνο για την καλλιέργεια του πνεύματος, την ανάπτυξη των γραμμάτων και την προαγωγή της τέχνης. Τα κέντρα στα οποία αναπτύχθηκε η παιδεία στην τουρκοκρατία ήταν πάρα πολλά. Το μορφωτικό επίπεδο των πρωτεργατών της παιδείας ήταν υψηλότατο. Οι περισσότεροι από αυτούς πραγματοποίησαν σπουδές στη Δύση ( Βενετία, Φλωρεντία, Ρώμη, Πάντοβα κ.α.). Χαρακτηριστικό γνώρισμα των φορέων της παιδείας, ήταν η ιδιαίτερη ενασχόληση τους με τη φιλοσοφία.

Δεν ήταν μόνο η μετακίνηση των λογίων που δημιούργησε αναστάτωση, και μάλιστα σημαντική, στο φαινόμενο της παιδείας, ήταν κι η απομάκρυνση από τα ελληνικά πνευματικά κέντρα των πλουσιότερων οικογενειών, οι οποίες έδιναν και τα υλικά μέσα για την ανάπτυξη της παιδείας, αλλά και τα ίδια τα παιδιά τους ως το

---

<sup>7</sup> Βακουφάρης Μιχ.-Βακουφάρης Περ., Η Εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό κατά την όψιμη τουρκοκρατία σύμφωνα με τους τουρκικούς νόμους και τους εθνικούς κανονισμούς, Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 1-2.

δεκτικό στοιχείο της παιδείας, το οποίο στη συνέχεια κατάληγε ο κύριος και ενεργός παράγοντας στην υπόθεση αυτή, στοιχείο που συχνά έπαιρνε και την ευθύνη, κατά κάποιο τρόπο, της ανάπτυξης της. Έτσι δεν έλειψαν μόνο οι δάσκαλοι στις ελληνικές περιοχές, αλλά και οι μαθητές. Οι λόγιοι που απόμειναν στην Ανατολή ή εκείνοι που επέστρεψαν από τη Δύση, λίγο μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, φαίνεται ότι ήταν ελάχιστοι, ωστόσο ικανοί να διατηρήσουν έστω και σε υποτυπώδη μορφή την παιδεία έτσι, ώστε ήρεμα και λίγο - λίγο να σχηματισθεί, με την πάροδο του χρόνου, μια αλυσίδα από λόγιους, η οποία οδήγησε το ελληνικό έθνος στην αναγέννηση των γραμμάτων των 17ου και 18ου αιώνων και μ' αυτήν στην εθνική αφύπνιση και ελευθερία.<sup>8</sup>

Η πορεία της νεοελληνικής παιδείας και εκπαίδευσης είναι, από τον 17ο αιώνα και εξής, σταθερά ανοδική και συναρτάται, οπωσδήποτε, άμεσα, με τη γενικότερη άνοδο του ελληνόφωνου κόσμου κατά το 18ο αιώνα. Το γεγονός αυτό τεκμηριώνεται από τη συνύπαρξη και στο χώρο της εκπαίδευσης ανήσυχων και φιλομαθών μοναχών και κληρικών, φωτισμένων Φαναριωτών και πλουσίων εμπόρων της Κωνσταντινούπολης και των παροικιών. Στο πλαίσιο αυτό, βέβαια, η διαμάχη για τον καθοδηγητικό ρόλο στο χώρο της εκπαίδευσης είναι διαρκής μεταξύ Φαναριωτών και εμπόρων που προσπαθούν να περιορίσουν τον κυριαρχικό ρόλο της Εκκλησίας στα εκπαιδευτικά θέματα. Η διαμάχη αυτή, περιορισμένης ή ευρύτερης εμβέλειας κατά περιόδους, θα επιτρέψει την άνθιση μιας εκσυγχρονισμένης παιδείας μέσα στη γενικότερη οικονομική άνοδο του ελληνισμού, ενώ στο χώρο της σχολικής πράξης θα ενισχύσει τις θετικές επιστήμες και τη νεώτερη φιλοσοφία.<sup>9</sup>

#### 1.1 Η Εκπαίδευση ως αρμοδιότητα του Πατριαρχείου και των εκκλησιαστικών επιτροπών.

Ο ρόλος της Εκκλησίας στα πλαίσια της προσπάθειας επιμόρφωσης των υποδούλων κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας είναι αδιαμφισβήτητος όχι μόνον εξαιτίας της προσφοράς του στη στοιχειώδη, έστω, εκπαίδευση των Ελλήνων αλλά πολύ περισσότερο για την ουσιαστική συμβολή του στη διατήρηση της εθνικής συνείδησης άρρηκτα συνδεδεμένης με την Ορθόδοξη χριστιανική πίστη. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Τούρκους δε σήμανε μόνο το τέλος της

<sup>8</sup> Ζαχαρόπουλος Νικ., Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη 1998, σελ.35-43

<sup>9</sup> Ζιώγου-Χασκείδου-Φούκας, Παιδαγωγικά περιοδικά στην Ελλάδα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιν., Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.11

Βυζαντινής Αυτοκρατορίας αλλά και τον περιορισμό ,αν όχι την εξάλειψη , κάθε αξιολογής πνευματικής δραστηριότητας στον κατακτημένο ελληνικό χώρο. Ο αναπόφευκτος μαρασμός στην εκπαίδευση χρειάστηκε υπεράνθρωπες προσπάθειες για την αντιμετώπισή του. Τον αγώνα αυτό ανέλαβε κατά κύριο λόγο η Εκκλησία και κατά δεύτερο απόδημοι Έλληνες, μορφωμένοι πολλοί απ' αυτούς, οι οποίοι είχαν συνειδητοποιήσει ότι η διατήρηση της πίστης, της γλώσσας και της εθνικής συνείδησης ήταν η απαραίτητη προϋπόθεση για την ιστορική συνέχεια και την αναγέννηση του Έθνους.

Οι νάρθηκες των εκκλησιών και τα κελιά των μοναστηριών ήταν οι χώροι όπου παραδίδονταν κάποια στοιχειώδη μαθήματα στα ελληνόπουλα από κληρικούς και μοναχούς. Η διατήρησή τους στη μνήμη των Ελλήνων ως " Κρυφά Σχολεία " είναι άλλη μια ένδειξη του σκληρού καθεστώτος που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην υπόδουλη Ελλάδα, γεγονός που ερμηνεύει πιθανώς και την παντελή σχεδόν απουσία κάποιας άλλης δραστηριότητας στον τόσο σημαντικό τομέα της εκπαιδευτικής λειτουργίας. Ελάχιστα σχολεία υπολειπούνταν σε ελληνικές περιοχές στα τέλη του 16ου αιώνα. Με αργά αλλά σταθερά βήματα αρχίζει η ίδρυση σχολείων με την επίβλεψη, τη συνεισφορά και την οικονομική ενίσχυση της Εκκλησίας, των αποδήμων Ελλήνων και των κοινοτήτων.

Άξιο λόγου είναι και το γεγονός ότι με εντελώς ιδιαίζουσα μορφή και σε υποτυπώδη κατάσταση διατηρήθηκε και στο λαό η έφεση για την παιδεία. Αυτήν την εκμεταλλεύθηκαν κατάλληλα οι κληρικοί, οι οποίοι, εξαιτίας της ενασχόλησης τους, όντας υποχρεωμένοι να μετέχουν στα αγαθά της παιδείας και να επωμίζονται την υποχρέωση της ανάπτυξης και διάδοσης τους, επιχείρησαν και σ' ένα μεγάλο μέρος πέτυχαν να δημιουργήσουν κατάλληλες προϋποθέσεις για την εμφάνιση λίγων μα αξιόλογων εκπροσωπευτικών φορέων της παιδείας. Η Εκκλησία είναι αυτή που διαθέτει τα κύρια όργανα της, δηλαδή τους κληρικούς, καθώς στη συνέχεια και τις απαραίτητες εκείνες δυνατότητες, για την ανάπτυξη όλων των σχετικών με την παιδεία, όπως π.χ. χρήματα, βιβλία, τυπογραφεία, αίθουσες διδασκαλίας, ναούς, σχολικά κτίρια, προστασία, εποπτεία. Είναι επόμενο και η χροιά που παίρνει η παιδεία να είναι φυσικά ανάλογη με το φορέα της. Το πνεύμα που την διακατέχει είναι εκκλησιαστικό και συντηρητικό και η κύρια προσπάθεια της είναι η θεραπεία των θεολογικών γραμμάτων και η ηθικοπλαστική διαμόρφωση του ανθρώπου.

Είναι γνωστό ότι στις διάφορες σχολές δεν ακολουθούσαν ενιαίο πρόγραμμα και δεν χρησιμοποιούσαν βέβαια και τις ίδιες μεθόδους. Κάποιος δάσκαλος δίδασκε

στα μικρά παιδιά την ανάγνωση από την *Οκτάηχο* ή το *Ψαλτήρι* και τη γραφή «επί αβακίου». Τα μεγαλύτερα παιδιά αποστήθιζαν τα οχτώ μέρη της «Γραμματικής του Λασκάρεως» και συνάμα ερμήνευαν τις *Γνώμες* του Χρυσολωρά. Στα κείμενα έκαναν τεχνολογία με κάποια υπερβολική σχολαστικότητα. Ερμήνευαν κείμενα, όπως τους *Λόγους* του Ισοκράτη. Διάβαζαν την *Βατραχομομαχία*, τους *Μύθους του Αισώπου*, τον *Πανηγυρικό* του Ισοκράτη, τον *Προς τους νέους λόγο* του Μ. Βασιλείου, *λόγους* του Γρηγόριου Ναζιανζηνού και του Συνέσιου. Έκαναν και ασκήσεις στη Ρητορική. Στη συνέχεια μελετούσαν τους αρχαίους Έλληνες ποιητές, Πίνδαρο, Σοφοκλή, Ευριπίδη, Αριστοφάνη και Θεόκριτο. Κύριο εντύπημά τους ήταν κι ο Όμηρος. Η Λογική διδασκόταν με βάση το Σουγδουρή ή το Θεόφιλο τον Κορυδαλλέα, τα Μαθηματικά με βάση τον Ευκλείδη και τον Αρχιμήδη ή τον Νικόμαχο Γερασινό, με σχόλια του φιλόσοφου Πρόκλου. Ένα πολύ μεγάλο μέρος της ενασχόλησης τους κάλυπταν τα θεολογικά κείμενα, Αγία Γραφή, Πατέρες της Εκκλησίας και μερικά ιστορικά εκκλησιαστικά κείμενα.<sup>10</sup>

Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, τη γενική επιμέλεια των σχολείων είχε το Πατριαρχείο, το οποίο με συγγίλια (εγκυκλίους) και συνοδικά γράμματα καθόριζε:

1. Την ίδρυση σχολείων και την οικονομική τους ενίσχυση.
2. Το διορισμό δασκάλων, καθώς και εφόρων για τη διαχείριση της σχολικής περιουσίας.
3. Τα διδασκόμενα μαθήματα, τις εργάσιμες ημέρες και ώρες, τις σχέσεις δασκάλων και εφόρων και γενικά τον εσωτερικό οργανισμό των σχολείων.

Ωστόσο η διοίκηση και εποπτεία των σχολείων ήταν επηρεασμένη από το σύστημα της κοινοτικής αυτοδιοίκησης, που είχε αναπτυχθεί στους χρόνους της δουλείας. Έτσι τη διοίκηση και εποπτεία των κατώτερων ή μέσων σχολείων ασκούσε η εφοροδημογεροντία, η οποία είτε εκλεγόταν από τους κατοίκους, είτε οριζόταν από τη σχετική ιδρυτική διαθήκη του σχολείου.

Το σύστημα αυτό έφερνε σε άμεση επαφή σχολείο και κατοίκους και καλλιεργούσε το ενδιαφέρον και τη φροντίδα τους για την επίλυση των προβλημάτων αυτού. «Με το σύστημα των σχολικών επιτροπών οι κάτοικοι της κοινότητας συμμετείχαν ενεργά στα εκπαιδευτικά πράγματα της περιοχής τους και παρακολουθούσαν πολύ στενά το παιδευτικό έργο και τις προσπάθειες του

---

<sup>10</sup> Ζαχαρόπουλος Νικ., *Η Παιδεία στην Τουρκοκρατία*, Θεσσαλονίκη 1998, σελ.33-49

σχολείου. Ενίσχυναν οικονομικά τα σχολικά τους ταμεία και πολλοί χάριζαν σ' αυτά τις περιουσίες τους».<sup>11</sup>

Πέρα από τις περιόδους έξαρσης στις σχέσεις Πατριαρχείου οθωμανικού κράτους, το πλαίσιο των παρεμβάσεων των οθωμανικών υπηρεσιών στα ελληνικά σχολεία διαμορφώθηκε σε συγκεκριμένους άξονες της εκπαιδευτικής δραστηριότητας. Ο πρώτος απ' αυτούς παρέμενε η χορήγηση αδειών προς ανέγερση σχολικών κτιρίων και ίδρυση σχολών. Στις προϋποθέσεις που προβλέπονται για την ανέγερση σχολών παρατηρείται σταθερά από το 1867 έως το 1908 η προηγούμενη χορήγηση άδειας από την κυβέρνηση και η συνεννόηση με τους πνευματικούς αρχηγούς της κοινότητας. Δε συμβαίνει το ίδιο και για τη διαδικασία ίδρυσης εκπαιδευτηρίων. Από το 1893 το Πατριαρχείο, μετά από προηγούμενη συνεννόηση με την Κυβέρνηση, προβαίνει στη διαδικασία σύστασης καταλόγου και αναδρομικής παροχής αδειών για όλα τα σχολεία της επικράτειας με βάση το κείμενο της Βεζυρικής Εγκυκλίου του 1891. Η διαδικασία παροχής άδειας γίνεται μέσω της εκκλησιαστικής αρχής και όχι απευθείας από το κράτος, όπως όριζε ο νόμος του 1869. Αντίθετα, το 1908 η κυβέρνηση των Νεότουρκων επαναφέρει σε ισχύ τις διατάξεις του νόμου που ορίζουν την άμεση αίτηση του ενδιαφερομένου προς την κυβέρνηση προκειμένου να του χορηγηθεί άδεια ίδρυσης σχολής. Από το 1890 τίθεται σε εφαρμογή νόμος σύμφωνα με τον οποίο απαιτείται η άδεια του Υπουργείου Δικαιοσύνης και Θρησκευμάτων προκειμένου να συσταθούν σωματεία ή σύλλογοι και να συλλεχθούν συνδρομές για τα σχολεία της επικράτειας.<sup>12</sup>

Αν και το δικαίωμα του Πατριαρχείου στην οργάνωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας της Ορθόδοξης κοινότητας είναι δεδομένο, φαίνεται πως μόλις το 1836 συγκροτείται ένας ειδικός διάυλος επικοινωνίας κέντρου και περιφέρειας για θέματα παιδείας. Μέχρι τότε, το Οικουμενικό Πατριαρχείο περιόριζε τη δραστηριότητα του στην έγκριση ίδρυσης σχολών, την απονομή οφφικίων σε διακεκριμένους δασκάλους και την απαγόρευση βιβλίων προσβλητικών για τη θρησκεία και το κράτος. Η σύσταση της "Εκκλησιαστικής Πνευματικής Κεντρικής Επιτροπής" το 1836 αποτέλεσε την πρώτη προσπάθεια της Μεγάλης Εκκλησίας να συγκροτήσει το

---

<sup>11</sup> Ευαγγελόπουλος Σπυρ., Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1989, σελ. 59

<sup>12</sup> Μπέτσας Γιαν., Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.101-102. Σύμφωνα με τη διοικητική πράξη του 1890 κανένας σύλλογος ή αδελφότητα δεν είχε αναγνωρισθεί μέχρι τότε επισήμως από το Οθωμανικό κράτος με ελάχιστες εξαιρέσεις.

εκπαιδευτικό δίκτυο του ποιμνίου της σε συγκεντρωτική βάση. Το 1873 το Πατριαρχείο προχωρεί στη σύσταση μικτής Επιτροπής που φέρει τον τίτλο 'Πατριαρχική Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή' (Π.Κ.Ε.Ε.), υπεύθυνη για τα θέματα εκπαίδευσης των Ορθοδόξων. Η εκκλησιαστική αρχή αποτέλεσε των ανώτατο φορέα διοίκησης της εκπαίδευσης του millet σε όλη τη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα μέχρι και το 1908.<sup>13</sup>

## 1.2 Οργάνωση και Λειτουργία της Εκπαίδευσης 1453 - 1821

Σε ότι αφορά τη *στοιχειώδη εκπαίδευση*, τα πρώτα σχολεία ήταν τα κοινά ή κατώτερα ή γραμματοδιδασκαλεία, που ιδρύονταν και λειτουργούσαν σε πόλεις, κωμοπόλεις, χωριά, μοναστήρια και ερημοκλήσια. Οι δάσκαλοι των κοινών σχολείων ήταν λαϊκοί και κυρίως ιερείς και μοναχοί, εκλέγονταν από τους επισκόπους και εφόρους των σχολείων και έπρεπε να έχουν μόρφωση και ήθος. Τα κοινά σχολεία του υπόδουλου γένους λειτούργησαν χωρίς ενιαίο σύστημα ή κοινό πρόγραμμα μαθημάτων, γιατί δεν υπήρχε κεντρικός κρατικός φορέας. Μαθήματα, που κυρίως διδάσκονταν, ήταν η ανάγνωση και η γραφή της μητρικής γλώσσας, η αριθμητική, η χριστιανική κατήχηση και η εκκλησιαστική μουσική. Ως Αναγνωστικά βιβλία χρησιμοποιούνταν τα θρησκευτικά βιβλία της εκκλησίας.

Τα σχολεία *μέσης εκπαίδευσης* έφεραν διάφορες ονομασίες, όπως: μέσο σχολείο, γυμνάσιο (φιλολογικό), λύκειο, μουσείο, ελληνομουσείο, σχολή, φροντιστήριο, ακαδημία, ανώτερο σχολείο. Τα μέσα σχολεία χαρακτηρίζε μια προσήλωση στα κλασικά γράμματα και τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς. Με το πέρασμα όμως του χρόνου πήραν αξιόλογη θέση στα προγράμματα τους και οι θετικές επιστήμες. «Τα ίδια τα ονόματα των σχολείων (Ακαδημία, Μουσείον, Λύκειον κ.λ.π.) έδειχναν περίτρανα ότι η νεαρή ελληνική αστική τάξη αναζητούσε στους αρχαίους ένα πνευματικό και ηθικό στήριγμα περιωπής, σε συνδυασμό με τον ορθολογισμό που άνθιζε στη Δύση, κι έδινε ώθηση στην επιστημονική έρευνα». Μέσης βαθμίδας σχολές ιδρύθηκαν στα Ιωάννινα, Χίο, Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Κυδωνιά, Ανδριανούπολη, Φιλιπούπολη, Βουκουρέστιο, Ιάσιο, Γαλάζιο, Μεσολόγγιο, Άγραφα, Δημητσάνα, Τραπεζούντα, Ιερουσαλήμ, Αλεξάνδρεια, Κύπρο, Κρήτη, Ζάκυνθο, Κεφαλληνία, Πάτμο και αλλού.

<sup>13</sup> Μπέτσας Γιαν., Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.108,117

Το 17ο αιώνα τα κοινά σχολεία πολλαπλασιάζονται και δημιουργούνται ανώτερα, τα οποία κατά τόπους αλλά και κατά τους επόμενους αιώνες ονομάζονται ακαδημία, γυμνάσιον, έλληνομουσείον, κολλέγιον, λύκειον, μουσείον, ομακόϊον, παιδαγωγείον, σχολείον, σχολή, φροντιστήριον. Αυτό συμβαίνει επειδή ελαττώνεται ή δύναμη του κέντρου και αποκτά μεγαλύτερη αυτονόμηση ή τουρκοκρατούμενη και βενετοκρατούμενη περιφέρεια, επειδή οι μαθητές των δασκάλων των μεγάλων πόλεων γίνονται δάσκαλοι στις μικρότερες πόλεις και τα χωριά, αλλά κυρίως γιατί, με την προτροπή συνήθως της εκκλησίας, πολλοί Έλληνες προσφέρουν χρήματα για την ίδρυση σχολείων, την ίδρυση ή εμπλουτισμό βιβλιοθηκών και για την έκδοση βιβλίων.<sup>14</sup>

Στις *ανώτερες σχολές* οι νέοι σπούδαζαν, εκτός από τους κλασικούς και εκκλησιαστικούς συγγραφείς, τις μαθηματικές και φυσικές επιστήμες, όπως είχαν διαμορφωθεί στις Ευρωπαϊκές χώρες, καθόσον πολλοί καθηγητές των σχολών αυτών είχαν προηγουμένως σπουδάσει σε πανεπιστήμια της Δύσης. Ως ανώτερες σχολές λειτούργησαν:

Η Πατριαρχική ή Μεγάλη Σχολή του γένους, η οποία αναδιοργανώθηκε στα χρόνια της Πατριαρχίας του Κυρίλλου του Λούκαρη (1620-1638) και αποτέλεσε κέντρο όχι μόνο θεολογικών αλλά και φιλολογικών και φιλοσοφικών σπουδών επίσης η Αθωνιάς Ακαδημία, η Νέα Ακαδημία της Μοσχοπόλεως, η Ακαδημία της Κέρκυρας, το Φλαγγινιανό Φροντιστήριον της Ελληνικής παροικίας της Ενετίας, στο οποίο μορφώνονταν κληρικοί ή δάσκαλοι, και άλλες στο Βουκουρέστιο, Ιάσιο, και αλλού.<sup>15</sup>

Οι απόφοιτοι αυτών των ανωτέρων σχολείων προορίζονται για τα εκκλησιαστικά οφίκια και για τις υπηρεσίες της Υψηλής Πύλης. Πολλοί από τους αποφοίτους πηγαίνουν στη Βενετία, Ρώμη, Πάδοβα, Βιέννη και σε άλλες πόλεις της Δύσεως, σπουδάζουν ιατρική, νομική, φιλοσοφία και ξένες γλώσσες και όταν επιστρέφουν χειροτονούνται μητροπολίτες και επίσκοποι ή εξασκούν το επάγγελμα του ιατρού, του δασκάλου ή προσλαμβάνονται ως ανώτεροι υπάλληλοι της τουρκικής κυβερνήσεως. Πολλοί γίνονται συγγραφείς, αλλά τα συγγράμματα τους έχουν συνήθως ιερατική υφή, επειδή οι Έλληνες την εποχή της τουρκοκρατίας ζητούν

---

<sup>14</sup>Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ., Η Παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ.22-24

<sup>15</sup>Ευαγγελόπουλος Σπυρ., Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1989, σελ. 60-61



καταφύγιο στη θρησκεία, ή όποια υπόσχεται τη σωτηρία της ψυχής, αφού ή σωτηρία του σώματος εξαρτάται από τις διαθέσεις του κατακτητή.<sup>16</sup>

Κατά το 18ο αιώνα ή πνευματική καλλιέργεια επιταχύνεται, επειδή οι πατριάρχες, γενικότερα ή εκκλησία, και εξέχοντες ομογενείς αμιλλώνται ποιος θα προσφέρει τα μέγιστα στην παιδεία και θα ανυψώσει την πνευματική στάθμη του Γένους. Μετά μάλιστα τις συνθήκες του Κιουτσούκ - Καϊναρτζή (10-7-1774) και του Αϊναλή Καβάκ (10-3-1779), με τις οποίες το ελληνικό εμπορικό ναυτικό απολαμβάνει προστασίας και φέρνει πλούτο, περισσότεροι Έλληνες μεριμνούν για τη διάδοση των γραμμάτων και την προστασία των πεπαιδευμένων ομογενών, γι' αυτό κάνουν δωρεές για την ίδρυση και συντήρηση σχολείων και ευαγών ιδρυμάτων. Αποτέλεσμα όλης αυτής της προσπάθειας είναι να πληθύνονται τα σχολεία, οι βιβλιοθήκες, να πολλαπλασιάζονται οι επανεκδόσεις των παλαιών βιβλίων και να είναι πολυάριθμες οι εκδόσεις των νέων.

Το 18ο αιώνα παρουσιάζονται κάποιες αλλαγές στην παιδεία. Ενώ παλαιότερα οι εκπαιδευτικοί ήταν κατά κανόνα κληρικοί, τώρα τα εκπαιδευτικά καθήκοντα περνούν ολοένα και περισσότερο στα χέρια των λαϊκών. Άλλη αλλαγή είναι ότι λειτουργούν σχολεία για την εκπαίδευση των κοριτσιών. Έως τώρα την εκπαίδευση των κοριτσιών ορισμένων κοινωνικών τάξεων αναλάμβαναν συνήθως οίκο-διδάσκαλοι ή κάποιες κοπέλες διδάσκονταν σε μοναστήρια από τις καλόγριες την ελληνική γλώσσα, μουσική και χειροτεχνία. Το 18ο αιώνα ή παιδεία ακμάζει και στους απόδημους Έλληνες.<sup>17</sup>

Τα περισσότερα σχολεία του υπόδουλου Ελληνισμού απέκτησαν ιδιόκτητη στέγη προς τα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιν. και στις αρχές του 19<sup>ου</sup>. Τα σχολικά αυτά κτίρια, που στην ουσία ήταν ολόκληρα συγκροτήματα, αποτελούσαν κοινό τύπο σχολείων και ήταν άλλοτε μικρότερα και άλλοτε μεγαλύτερα, ανάλογα με τις οικονομικές δυνατότητες των ιδιωτών χορηγών ή της κοινότητας. Περιλάμβαναν: αίθουσες διδασκαλίας, εργαστήρια, δωμάτια για τη στέγαση του διευθυντή και του διδακτικού προσωπικού, θαλάμους για την στέγαση των οικότροφων ξένων μαθητών και κοινόχρηστους χώρους. Ορισμένα από αυτά, που συγκέντρωναν σημαντικό αριθμό μαθητών, διέθεταν επιπλέον αίθουσα βιβλιοθήκης, αίθουσα προσευχής και τυπογραφείο. Η ανυπαρξία επίσημου κρατικού φορέα και η έλλειψη νομοθεσίας για

<sup>16</sup> Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ., Η Παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ.26

<sup>17</sup> Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ., Η Παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ.34,40

την ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία των σχολείων είχαν ως αποτέλεσμα την ύπαρξη πολυμορφίας, σε ότι αφορά τον τρόπο διοίκησης τους. Την περίοδο αυτή την υψηλή επιστασία των σχολείων είχε το Πατριαρχείο, ενώ τον καθοριστικό ρόλο στη διοίκηση και τη λειτουργία τους είχαν οι ιδρυτές και χρηματοδότες τους και πρωτίστως οι κοινοτικοί άρχοντες. Τα σχολεία που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν με την πρωτοβουλία ντόπιων εμπόρων διοικούνταν από τους ίδιους ή από τους διαδόχους τους. Εκείνα που δεν ιδρύθηκαν με την πρωτοβουλία Ελλήνων πλούσιων εμπόρων του εξωτερικού διοικούνταν από τους τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες της περιοχής όπου λειτουργούσε το σχολείο. Τα σχολεία λειτουργούσαν σε πόλεις, χωριά και μοναστήρια. Μετά από συστηματικές προσπάθειες, που έγιναν προς τα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιν. και στις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιν. από τοπικούς κοινοτικούς άρχοντες, κατόρθωσαν πολλά από αυτά να αποκτήσουν ιδιόκτητη στέγη.<sup>18</sup>

Η κίνηση του Διαφωτισμού φτάνει στο αποκορύφωμά της από το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα ως τις παραμονές της Επανάστασης. Γενικά, τις τελευταίες δεκαετίες πριν από την Επανάσταση παρατηρείται μια πρωτοφανής πνευματική άνθηση, που δείχνει στους ξένους το μέτρο της ζωτικότητας της φυλής. Ένας οργανισμός εκδόσεων κάθε είδους διδακτικών βιβλίων και επιστημονικών συγγραμμάτων, λεξικών, εγκυκλοπαιδικών έργων, αρχαίων κειμένων, η σύσταση συλλόγων, η δημιουργία βιβλιοθηκών, η κυκλοφορία φιλολογικών περιοδικών, η ανάπτυξη της δημοσιογραφίας, οι φιλολογικές έριδες –ιδίως μεταξύ κοραϊστών και αρχαϊστών από τις σελίδες των περιοδικών «Ερμής ο λόγιος» και «Καλλιόπη»– δημιουργούν μια ζωντανή πνευματική ζωή, που διακρίνεται για την κίνηση των ιδεών και παρέχει ελπίδες για την ανάσταση του Γένους.

### 1.3 Οργάνωση και Λειτουργία της Εκπαίδευσης 1821 έως τέλη 19<sup>ου</sup> αιν.

Η επανάσταση των Ελλήνων και τα πολεμικά γεγονότα που ακολούθησαν ανέκοψαν τη λειτουργία των σχολείων τόσο στην επαναστατημένη όσο και στην υπόδουλη Ελλάδα. Ο ελληνικός λαός αφοσιώθηκε τότε στον αγώνα για την ελευθερία.

Το πρώτο Σύνταγμα, το «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος» (Επίδαιρος, 1 Ιανουαρίου 1822), δεν περιείχε άρθρο σχετικό με την εκπαίδευση. Ωστόσο όμως ο «Οργανισμός της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος»

<sup>18</sup> Διαμαντής Δημ., Τα σχολεία από τα μέσα του 18<sup>ου</sup> αιν. έως την έναρξη της ελληνικής επανάστασης, Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου, Τεύχος 5, Φεβρουάριος, 2006, σελ.38,40

(Κόρινθος, 27 Φεβρουαρίου 1822), που στηρίχτηκε στο Σύνταγμα του 1822, ανέθετε στο Μινίστρο (Υπουργό) Εσωτερικών τις σχετικές με την παιδεία ευθύνες, καθόσον Μινίστρος Παιδείας δεν προβλεπόταν τότε στην κυβέρνηση. Μέτρα για την εκπαίδευση προέβλεπαν και οι τοπικές διοικήσεις, όπως ο Οργανισμός του Αρείου Πάγου, Γερουσίας της Ανατολικής Ελλάδος (Σάλωνα, 15 Νοεμβρίου 1821) και η Πελοποννησιακή Γερουσία. Πρώτο το Σύνταγμα του 1823, «Νόμος της Επιδαύρου, ήτοι Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος» (Άστρος, 13 Απριλίου 1823), προέβλεψε διάταξη για την εκπαίδευση και ανέθεσε τη φροντίδα γι' αυτή στο Βουλευτικό Σώμα.

Για την αρτιότερη μελέτη του εκπαιδευτικού προβλήματος και συστήματος συγκροτήθηκε, με απόφαση της Α' Εθνικής Συνέλευσης των Ελλήνων (1822) πενταμελής επιτροπή στην οποία μετείχε και ο λόγιος Άνθιμος Γαζής. Η επιτροπή κατάρτισε και υπέβαλε το 1824 στα Βουλευτικό Σώμα «Σχέδιον περί της κοινής παιδείας του Έθνους». Το σχέδιο αυτό, που εγκρίθηκε από τη Βουλή, προέβλεπε τρία είδη σχολείων, τρεις δηλ. βαθμίδες εκπαίδευσης (κατώτερη, μέση και ανώτερη με Πανεπιστήμιο από 4 Σχολές). Επειδή όμως δεν ήταν δυνατή η εφαρμογή, στην πράξη, του σχεδίου αυτού σε όλη του την έκταση, εξαιτίας της εμπόλεμης κατάστασης, η επιτροπή περιορίστηκε στην εφαρμογή του πρώτου είδους σχολείων της κατώτερης βαθμίδας με τη χρήση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου (αλληλοδιδασκτικό σχολείο, δηλ. Δημοτικό).

Το ενδιαφέρον της Πολιτείας για την ίδρυση και οργάνωση της παιδείας συνεχίστηκε. Το «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος» (Τροιζήνα, 1 Μαΐου 1827):

α) Έδινε στους Έλληνες το δικαίωμα να συσταίνουν καταστήματα κάθε είδους παιδείας, φιλανθρωπίας κ.τ.λ. και να εκλέγουν δασκάλους για την εκπαίδευση τους (άρθρο 20).

β) Ανέθετε και πάλι στη Βουλή την επαγρύπνηση για τη δημόσια παιδεία και την προστασία αυτής (άρθρο 85).

γ) Προέβλεπε, για πρώτη φορά, Υπουργό Παιδείας στην Κυβέρνηση-έτσι ο ένας από του έξι «Γραμματείς» (Υπουργούς) της Επικράτειας θα ήταν ο «επί του Δικαίου και της Παιδείας» (άρθρο 126).

Γενικά οι οραματισμοί και οι εκπαιδευτικές αντιλήψεις της γενιάς του απελευθερωτικού αγώνα ήταν:

α. Εκπαιδευτικό σύστημα με τρεις βαθμίδες εκπαίδευσης (Δημοτικό - Λύκειο - Πανεπιστήμιο).

β. Εκπαίδευση συνταγματικά κατοχυρωμένη, υποχρεωτική και δωρεάν (τουλάχιστο στην πρώτη βαθμίδα).

γ. Σκοπός της παιδείας ο γενικός φωτισμός και η διαμόρφωση ελεύθερων και ικανών πολιτών.<sup>19</sup>

Τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης, λειτούργησαν και κατά την περίοδο της *διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Ιωάννη Καποδίστρια*, όπως και πριν με την **αλληλοδιδασκτική μέθοδο**. Για την καλύτερη εφαρμογή της και για να σταματήσει η αταξία που επικρατούσε εξαιτίας των πολλών παραλλαγών και παραμορφώσεων αυτής, ο Κυβερνήτης και η «Επί της Προπαιδείας Επιτροπή» ανέθεσαν στον Παιδαγωγό Ιωάννη Κοκκώνη και μετέφρασε από τα γαλλικά τον Οδηγό της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου του SARASIN. Ο οδηγός αυτός μεταφρασμένος και προσαρμοσμένος στην ελληνική πραγματικότητα απέβηκε για μισό αιώνα το βασικότερο παιδαγωγικό βιβλίο στην Ελλάδα.

Μετά τη *δολοφονία του Καποδίστρια* (27-9-1831) επανεμφανίστηκαν στο «*Ηγεμονικόν Σύνταγμα*» (Ναύπλιο, 16 Μαρτίου 1832) οι προ -Καποδιστριακές εκπαιδευτικές απαιτήσεις για μια εκπαίδευση συνταγματικά κατοχυρωμένη, για όλους τους Έλληνες, κάτω από την επαγρύπνηση και την προστασία της Βουλής και του ηγεμόνα τώρα.

Ειδικότερα το «*Ηγεμονικόν Σύνταγμα*» του 1832:

α) Πρόβλεπε ότι όλοι οι «Έλληνες έχουν το δικαίωμα να αποκτούν κτήματα και χρήματα και παιδείαν», να συσταίνουν ιδρύματα παιδευτικά και να φροντίζουν για την εκπαίδευση και ευπορία αυτών των ιδίων και των παιδιών τους, σύμφωνα με τους εκάστοτε νόμους (άρθρο 28).

β) Ανέθετε στο Νομοθετικό Σώμα να «επαγρυπνή εις την δημόσιον εκπαίδευσιν και προστατεύει αυτήν...» (άρθρο 99).

γ) Όριζε ότι ο ηγεμόνας «προστατεύει και ενισχύει την κοινήν εκπαίδευσιν του έθνου, ανταμείβει τους βελτιούντας και επιταχύνοντας αυτήν...» (άρθρο 231).

δ) Προέβλεπε στην Κυβέρνηση Υπουργό «επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδύσεως» (άρθρο 252).<sup>20</sup>

Με τα νομοθετήματα των ετών 1834, 1836 και 1837 για τη δημοτική, μέση και ανώτατη εκπαίδευση, αντίστοιχα, θεμελιώθηκε το Νεοελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα των τριών βαθμίδων, κάτι που πρόβλεπε και το «Σχέδιον περί της κοινής παιδείας του

<sup>19</sup>Ευαγγελόπουλος Σπυρ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 1989, σελ. 68,70

<sup>20</sup>Ευαγγελόπουλος Σπυρ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, 1989, σελ. 74,76

Έθνους» του 1824. Η ευθύνη της *ίδρυσης και συντήρησης* των βασικών σχολείων για τη μόρφωση του λαού ανατέθηκε στους Δήμους και γι' αυτό ονομάστηκαν «*Δημοτικά Σχολεία*». Από κάθε Δήμο ή από γειτονικούς έπρεπε να ιδρυθεί ένα μικτό δημοτικό σχολείο. Σε περίπτωση που οι μαθήτριες ήταν πάνω από 15 και υπήρχε οικονομική ευχέρεια μπορούσε να ιδρυθεί ξεχωριστό σχολείο κοριτσιών. Δημοτικά σχολεία μπορούσαν να ιδρύουν και συντηρούν και νομικά πρόσωπα ή ιδιώτες, έπειτα από σχετική άδεια του Υπουργείου, καθώς και το Δημόσιο, για λόγους ειδικούς, σε ορισμένα μέρη. Αν και την ευθύνη της συντήρησης των δημοτικών σχολείων επωμίζονταν οι Δήμοι, εντούτοις προβλεπόταν μια μηνιαία συνεισφορά των γονέων, προσδιοριζόμενη κάθε έτος από τα Δημοτικά Συμβούλια ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες, από 10-20 λεπτά, καθώς και η απαλλαγή των άπορων οικογενειών από αυτή.

Η *φοίτηση* καθορίστηκε επταετής και υποχρεωτική για τα παιδιά που διέμεναν σε Δήμους, όπου λειτουργούσαν δημοτικά σχολεία. Ως έτος εγγραφής οριζόταν το 5ο συμπληρωμένο και ο νόμος πρόβλεπε σχετικό πρόστιμο για τους γονείς που θα παρέβαιναν τη διάταξη της υποχρεωτικής φοίτησης. Τα διδακτέα μαθήματα ορίζονταν από τα άρθρα 1, 2 και 3, που είχαν ως εξής:

**«Άρθο 1.** Εις έκαστον δημοτικόν ή του λαού σχολείον θέλουν διδάσκεσθαι τα εξής: Κατήχησις, στοιχεία της Ελληνικής, ανάγνωσις, γραφή, αριθμητική, η γνώσις των κατά τους νόμους παραδεδεγμένων σταθμών και μέτρων, η γραμμική ιχνογραφία και η φωνητική μουσική, ει δυνατόν δε, και στοιχεία της γεωγραφίας, της ελληνικής ιστορίας και εκ των φυσικών επιστημών τα αναγκαϊότατα.

**Άρθο 2.** Εκτός τούτου, θέλουν γίνεσθαι υπό την εποπτείαν του διδασκάλου δις της εβδομάδας σωματικοί γυμνασίοι (σωμασκίοι) και θέλει διδάσκεσθαι πρακτικώς η αγρονομία, η κηπουρική, και κυρίως η δενδροκομία, η βομβυκοτροφία και η μελισσοτροφία. Εις κορασιών σχολεία θέλει γίνεσθαι γύμνασις εις γυναικεία εργόχειρα.

**Άρθο 3.** Περί διδαχής της κατηχήσεως εις τους παίδας θέλει αποφασίζει πάντοτε ο πατήρ, ή η μήτηρ εις έλλειψιν του πατρός, ή ο επίτροπος εις έλλειψιν αμφοτέρων».

Οι εξετάσεις των μαθητών ορίζονταν για το τέλος κάθε εξαμήνου και διενεργούνταν από επιτροπή, που καταρτιζόταν από το Υπουργείο Παιδείας και ήταν ιδιαίτερη για κάθε δημοτικό σχολείο.

Οι παραπάνω διατάξεις του Ν.Δ. «Περί Δημοτικών Σχολείων» του 1834 ίσχυσαν, με μερικές τροποποιήσεις ως το 1895.

Ο σκοπός του δημοτικού σχολείου δεν αναγραφόταν σε κανένα από τα άρθρα του Ν.Δ. Ωστόσο όμως από εγκυκλίους του Υπουργείου Παιδείας, που στάλθηκαν στους Νομάρχες και στα σχολεία, καταφαίνεται πως επιδίωξη των δημοτικών σχολείων ήταν η πνευματική ανάπτυξη και η ηθική εξέλιξη των παιδιών.

Αρωγός στο έργο της εκπαίδευσης στην περίοδο αυτή ήλθε και η ιδιωτική πρωτοβουλία.

Το 1836 ιδρύθηκε η «Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία» (Φ.Ε.), που οργάνωσε και λειτούργησε κατώτερα και ανώτερα σχολεία κοριτσιών. Οι απόφοιτες μάλιστα των ανώτερων σχολείων της Φ.Ε. μπορούσαν, ύστερα από εξετάσεις εμπρός σε ειδική επιτροπή να αποκτήσουν το πτυχίο της δασκάλας. Η Φ.Ε. ίδρυσε τα πρώτα Δημοτικά σχολεία για κορίτσια.

Το δικαίωμα της δραστηριοποίησης των νομικών προσώπων ή ιδιωτών και η συμπαράσταση του Κράτους στην εκπαίδευση, που πρόβλεπε το Ν.Δ. «Περί Δημοτικών Σχολείων» του 1834, κατοχυρώθηκαν και συνταγματικά το 1844.

*Το Σύνταγμα της Ελλάδος (Αθήνα, 18 Μαρτίου 1844)* με το άρθρο του 11 όριζε τα εξής:

«Η ανώτερα εκπαίδευσις ενεργείται δαπάνη του Κράτους- εις δε την δημοτικήν συντρέχει και το Κράτος κατά το μέτρον της ανάγκης των δήμων. Έκαστος έχει το δικαίωμα να συσταίνει εκπαιδευτικά καταστήματα, συμμορφούμενος με τους νόμους του Κράτους».

Ήταν ένα νομοθέτημα τέλειο για την εκπαίδευση ενός πολιτισμένου κράτους αλλά απρόσφορο και ανεφάρμοστο για την Ελλάδα, που μόλις είχε ελευθερωθεί και της έλειπε η κοινωνική και οικονομική οργάνωση. Έτσι η εκπαιδευτική αυτή πολιτική, που αφορούσε στη Δημοτική εκπαίδευση, απέτυχε στην πρακτική της εφαρμογή.

*Οι Δήμοι* δεν είχαν, την εποχή εκείνη, επαρκή έσοδα και χρήματα στα ταμεία. Έτσι μερικοί απ' αυτούς δεν μπόρεσαν να ιδρύσουν σχολεία και άλλοι αδυνατούσαν να συντηρήσουν τα σχολεία, που ίδρυσαν, και να πληρώνουν τους δασκάλους.

*Ως δάσκαλοι* διορίστηκαν, αρχικά, διάφορα ενδιαφερόμενα άτομα, αφού εξετάστηκαν από Επιτροπή, που αποτελούταν από μέλη του Διδασκαλείου, ως προς τις απαιτούμενες γνώσεις και την ικανότητα για διδασκαλία. Ωστόσο

πολλές κοινότητες, που, λόγω απόστασης, δεν μπορούσαν να στέλνουν τα παιδιά στα σχολεία των Δήμων, μίσθωναν ανθρώπους με ελάχιστες γραμματικές γνώσεις ή τους εφημέριους για να μαθαίνουν στα παιδιά ανάγνωση, γραφή και λίγη αριθμητική. Τα σχολεία αυτά ονομάζονταν Γραμματοσχολεία ή Γραμματοδιδασκαλεία και οι διδάσκοντες σ' αυτά Γραμματοδιδάσκαλοι.

Η *φοίτηση*, μολονότι οριζόταν επταετής υποχρεωτική, στην πράξη εφαρμόστηκε συνήθως ως τετραετής ή πενταετής προαιρετική. Το πρόγραμμα μαθημάτων ήταν ευρύ και πρακτικό αλλά δεν εφαρμόστηκε σε όλη του την έκταση από έλλειψη μεγάλου αριθμού δασκάλων και ειδικά-ικανοποιητικά καταρτισμένων και από την τάση, που συχνά επικρατούσε στο Δημοτικό να διδάσκει περισσότερο και καλύτερα μια μικρή μειονότητα παιδιών, για το Γυμνάσιο και όχι να φροντίζει για τις ανάγκες της ζωής. Η *αλληλοδιδασκτική μέθοδος*, που αναφέραμε στην περίοδο του Καποδίστρια, εφαρμόστηκε, για λόγους κυρίως οικονομικούς και στα χρόνια του Όθωνα (και κατόπιν μέχρι το 1880), αφού ο Οδηγός της αλληλοδιδασκτικής του Κοκκώνη κυκλοφόρησε τροποποιημένος και συμπληρωμένος. Τα μαθήματα, που πολλοί δάσκαλοι τα περιόριζαν σε ανάγνωση, γραφή και αριθμητική, χωρίζονταν, όπως αναφέραμε και αλλού, σε οκτώ κλάσεις και για τον προβιβασμό σε ανώτερη κλάση δεν ήταν ανάγκη να δαπανηθεί ολόκληρο το διδακτικό έτος. Με τις εξετάσεις εξαμήνου, που προέβλεπε το άρθρο 56, οι μαθητές περάτωναν τις οκτώ κλάσεις σε διαφορετικό χρόνο ο καθένας και κατά μέσο όρο σε τέσσερα ή πέντε σχολικά έτη.<sup>21</sup>

Σε ότι αφορά την επαγγελματική εκπαίδευση, στα χρόνια του αγώνα, δεν ήταν δυνατό να σημειωθεί αξιόλογη προσπάθεια. Το 1823 φαίνεται πως έγινε κάποια προσπάθεια για την επαγγελματική κατάρτιση των νέων. Αναφέρεται ότι το φιλελληνικό κοιτάτο της Ελβετίας είχε στείλει την εποχή αυτή στην Ελλάδα μερικά εργαλεία με σκοπό να χρησιμεύσουν στην εκπαίδευση των νέων. Βέβαια στην Ελλάδα τότε οι τεχνικοί επιστήμονες και οι ειδικευμένοι τεχνίτες ήταν σχεδόν ανύπαρκτοι. Ήταν επομένως ανάγκη να μετακληθούν αλλοδαποί τεχνίτες για να συμβάλλουν με τις γνώσεις τους και να διδάξουν την όποια τέχνη τους και στους Έλληνες. Όμως, η Ελλάδα δεν ήταν δυνατόν να στηρίζεται, για τη μελλοντική οικονομική και πολιτιστική της ανάπτυξη, στους ξένους. Έπρεπε να

---

<sup>21</sup> Ευαγγελόπουλος Σπυρ., Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1989, σελ. 77-90

δημιουργήσει δικούς της τεχνίτες και επιστήμονες για να μπορέσει να ζήσει ως κράτος ελεύθερο και ανεξάρτητο.

Ο Καποδίστριας είχε συνειδητοποιήσει και την ανάγκη αυτή και προσπάθησε, στο μέτρο των δυνατοτήτων της εποχής, να βάλει τα θεμέλια της τεχνικοεπαγγελματικής ανάπτυξης της χώρας. Ήδη από το 1827 φροντίζει να διασώσει και να εκπαιδεύσει τα ορφανά Ελληνόπουλα σε ελληνικά σχολεία της Ιταλίας. Παράλληλα με τις προσπάθειες που καταβάλλει στο εσωτερικό για την ίδρυση σχολείων «*τεχνών και εργόχειρων*», φροντίζει και για την εκπαίδευση Ελλήνων τεχνιτών και επιστημόνων στο εξωτερικό. Στέλνει απόφοιτους των ελληνικών σχολείων στην Ευρώπη για ανώτερες σπουδές, καθώς και μαθητές του Ορφανοτροφείου της Αίγινας για να σπουδάσουν «*τας επιστήμας και τέχνας*», ενισχύει οικονομικά παιδιά γνωστών αγωνιστών, τα οποία σπουδάζουν την εποχή αυτή στο εξωτερικό ή γράφει γι' αυτά συστατικά γράμματα σε φιλέλληνες ή φίλους του. Προσπαθεί ακόμα να εξασφαλίσει θέσεις στο «*σχολείον τεχνών και εργόχειρων*» της Γαλλίας για νέους Έλληνες.

Είναι γνωστό ότι ο Καποδίστριας έδινε εξαιρετική σημασία στην ανάπτυξη της γεωργίας και της βιοτεχνίας. Η οικονομικό -κοινωνική δομή όμως της χώρας δικαιολογούσε απόλυτα την προτεραιότητα που έδινε ο Καποδίστριας στα ζητήματα της βιοτεχνίας και της γεωργίας, «*της ευγενεστέρας των τεχνών*». Είναι υποχρεωμένος να καταφύγει και πάλι στα φώτα των ξένων. Επιδιώκει τον εποικισμό στην Ελλάδα ευρωπαϊών γεωργών, κυρίως Γερμανών, Ελβετών και Ιταλών για να διδάξουν στους Έλληνες γεωργούς νέους τρόπους-καλλιέργειας. Δυστυχώς όμως οι προσπάθειες του Καποδίστρια για την εξύψωση και την αναμόρφωση της γεωργίας, καθώς και ολόκληρο το έργο του για την επαγγελματική μόρφωση του ελληνικού λαού, καταστράφηκε μετά την δολοφονία του.<sup>22</sup>

Στα έτη 1862 με 1899 υπήρξε μια στασιμότητα στα πράγματα της παιδείας. Για την εξαγωγή από τη θλιβερή κατάσταση, προτάθηκε το 1874 η υπαγωγή της δημοτικής εκπαίδευσης στον κλήρο. Την πρωτοβουλία πήρε η Ιερά Σύνοδος, προφανώς σε συνεργασία με τον Υπουργό Παιδείας Ιωάννη Βαλασόπουλο, της Κυβέρνησης Βούλγαρη, και τον πρύτανη του πανεπιστημίου Παναγιώτη Ρομπότη.

---

<sup>22</sup> Κωνσταντινόπουλος Χρη., Η επαγγελματική εκπαίδευση στην περίοδο 1828-1832, ΟΑΕΔ, Αθήνα, 1984, σελ.15-55.



Στην πρόταση αυτή, να αναλάβει ο κλήρος την ευθύνη για τη λειτουργία των δημοτικών σχολείων, αντέδρασαν άμεσα και αποφασιστικά οι εκπαιδευτικοί και ο Ελληνικός Διδασκαλικός Σύλλογος, που είχε ιδρυθεί το προηγούμενο έτος (1873) από εκπαιδευτικούς και των τριών βαθμίδων εκπαίδευσης.

Μέσα στην έρημο της απελπιστικής κατάστασης, από πλευράς εκπαίδευσης και κατάρτισης των δασκάλων (εξαιτίας και της κατάργησης του Διδασκαλείου), μεθόδων διδασκαλίας, καθόσον συνεχιζόταν και η εφαρμογή της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, διδακτηρίων που όλα σχεδόν ήταν ακατάλληλα, κ.τ.λ. υπήρξαν και μερικές οάσεις και παρήγορες εξαιρέσεις, έργα είτε της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, είτε εμπνευσμένων παιδαγωγών, είτε της Πολιτείας.

Ο «Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων», όταν επέστρεφαν οι πρώτοι υπότροφοι που είχε στείλει για παιδαγωγικές σπουδές στο εξωτερικό, ίδρυσε στην Αθήνα, το 1874, πρότυπο δημοτικό σχολείο (Παιδαγωγείο) με έξι τάξεις. Το πρότυπο αυτό τέθηκε σε λειτουργία, με τις τέσσερις όμως κατώτερες τάξεις, το σχολικό έτος 1875-76, με διευθυντή τον παιδαγωγό Σπύρο Μοραΐτη, που εφάρμοσε τη συνδιδασκτική μέθοδο και άλλα γερμανικά συστήματα. Με τη χρήση νέων μεθόδων και σχολικών οργάνων το «Παιδαγωγείο» απέβηκε αληθινό πρότυπο και υπόδειγμα για τα άλλα σχολεία.

Ο ίδιος Σύλλογος ίδρυσε και στη Θεσσαλονίκη, το 1875, πρότυπο τετρατάξιο δημοτικό σχολείο με διευθυντή τον παιδαγωγό Π. Οικονόμου και το 1876 τριτάξιο Διδασκαλείο, για την εκπαίδευση δασκάλων, στο οποίο προσαρτήθηκε και το πρότυπο δημοτικό σχολείο. Η διεύθυνση του Διδασκαλείου ανατέθηκε στον παιδαγωγό Χαρίσιο Παπαμάρκο, που εφάρμοσε και καθιέρωσε το εξατάξιο δημοτικό και εξατάξιο γυμνάσιο, καινοτομία που διαδόθηκε σιγά-σιγά σε όλη την υπόδουλη Μακεδονία και Θράκη.

«Το σύστημα τούτο (6/τάξιο δημοτικό + 6/τάξιο γυμνάσιο), η ιδιωτική γενναιοδωρία και ο πατριωτισμός των υποδούλων δημιούργησαν άριστα οργανωμένα σχολεία, ανώτερα της ελευθέρας Ελλάδος, ως εν Σέρραις, Ναούση, Καστοριά, κ.τ.λ., και εις τα οποία οφείλεται η διατήρησις του Εθνισμού». Το διορθωτικό αυτό σχήμα της γενικής εκπαίδευσης (6 + 6) του Χ. Παπαμάρκου υιοθέτησε αργότερα και η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1929. Με το διάταγμα της 3/9/1980 καθιερώθηκε επίσημα η χρήση της συνδιδασκτικής μεθόδου. Το Υπουργείο Παιδείας με εγκύκλιο του το 1880, συνιστούσε πέρα από τον ηθικό, θρησκευτικό και εθνικό

σκοπό, την απόκτηση από τους μαθητές πρακτικών γνώσεων και την προπαρασκευή τους για τη ζωή, που αποτελούν στοιχεία, γνωρίσματα «αστικού σχολείου». Το 1880 επίσης δημοσιεύτηκε και κυκλοφόρησε το πρώτο επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα της δημοτικής εκπαίδευσης.<sup>23</sup>

Ακολούθησαν και άλλοι νόμοι και μεταρρυθμίσεις. Με το νόμο του 1895 υπήρξε η δυνατότητα *ίδρυσης νηπιαγωγείων από ιδιώτες, η διάκριση των δημοτικών σχολείων σε δύο κατηγορίες τα κοινά και τα πλήρη σχολεία, ίδρυση γραμματοδιδασκαλείων, καθορισμός των μαθημάτων που θα διδάσκονταν, εκπαίδευση των κοριτσιών σε ξεχωριστά σχολεία, δυνατότητα μετάβασης και κατάταξης μαθητών από το γραμματοδιδασκαλείο στο κοινό ή πλήρες δημοτικό, καθιέρωση υποχρεωτικής φοίτησης στο δημοτικό και στο γραμματοδιδασκαλείο κ.α.*

Στο τέλος του 19ου αιώνα, ο Υπουργός της Παιδείας Αθανάσιος Ευταξίας (στην κυβέρνηση Γ. Θεοτόκη) κατέθεσε στη Βουλή αξιόλογα νομοσχέδια με ουσιαστικές αλλαγές στη δημοτική και μέση εκπαίδευση (Δ.Ε. - Μ.Ε.). Με τα νομοσχέδια αυτά «ο νομοθέτης προσπαθεί να ικανοποιήσει τις πρακτικές ανάγκες του ελληνικού λαού συγχρονίζοντας την παιδεία του, να καλλιεργήσει το θετικό πνεύμα και τις ανώτερες σπουδές και να βαθύνει την εθνική συνείδηση με τη μελέτη του ελληνικού πολιτισμού στην ιστορική του εξέλιξη από την αρχαία ως τη νεότερη εποχή».

Το νομοσχέδιο του 1899 για τη Δ.Ε. προέβλεπε επταετές δημοτικό σχολείο χωρισμένο σε δύο κύκλους τον κατώτερο 4/ετή και τον ανώτερο 3/ετή. Ο πρώτος ήταν κύκλος γενικής μόρφωσης, κοινός για όλους τους μαθητές. Ο δεύτερος ήταν κύκλος επαγγελματικής μόρφωσης και δεχόταν τους μαθητές που δε θα συνέχιζαν σπουδές στο γυμνάσιο. Πρότεινε έτσι το νομοσχέδιο την αυτοτέλεια του δημοτικού σχολείου έναντι του γυμνασίου, ένα δημοτικό «με στόχο όχι μόνο να προετοιμάζει τους μαθητές για το γυμνάσιο, αλλά να μεταδίδει τις απαραίτητες για τη ζωή γνώσεις σε όσους δεν πρόκειται να συνεχίσουν σπουδές στο γυμνάσιο».

Πρότεινε επίσης την κατάργηση της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών στα δημοτικά σχολεία και καθιέρωνε τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας και των πρακτικών και κοινωνικών μαθημάτων, εισάγοντας την «αρχή της χρησιμότητας και της λειτουργικότητας των γνώσεων» και την «καθαρά αστική αντίληψη με την οποία το σχολείο προετοιμάζει το μέλλοντα μισθωτό εργαζόμενο και συνταγματικό

---

<sup>23</sup>Ευαγγελόπουλος Σπυρ., Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1989, σελ. 77-90

πολίτη». Στο σκοπό της αγωγής, το νομοσχέδιο προέβλεπε και την εθνική αγωγή των ελληνοπαίδων, πράγμα που πήγασε από τον ατυχή με τους Τούρκους πόλεμο του 1897.<sup>24</sup>

Η παιδεία στις αρχές του 19ου αιώνα παρουσιάζει ακόμη μεγαλύτερη ακμή, ή οποία διακόπτεται κατά την Επανάσταση του 1821, για να παρουσιάσει πραγματική έκρηξη λίγο αργότερα. Σ' αυτό συντελεί ή λειτουργία από το 1824 της Ιονίου Ακαδημίας στην Κέρκυρα, η ίδρυση το 1837 του πανεπιστημίου στην ελεύθερη Ελλάδα και της Θεολογικής Σχολής της Χάλκης το 1843 από τον πατριάρχη Γερμανό Δ'. Κυρίως όμως συντελεί το Χάτι-Χουμαγιούν, το διάγγελμα του σουλτάνου στις 18-2-1856, με το όποιο καθιερώνεται, έστω τυπικά, η ισότητα των δικαιωμάτων όλων των υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Στο Χάτι-Χουμαγιούν στηρίζονται οι εθνικοί κανονισμοί ή γενικοί κανονισμοί του πατριαρχείου, πού εκδίδει στις 31-1-1860, και στη συνέχεια οι κανονισμοί λειτουργίας των τοπικών θρησκευτικών κοινοτήτων που διέπουν και την παιδεία. Τη μεγάλη αυτή ανάπτυξη της παιδείας πιστοποιεί η ίδρυση και η λειτουργία εκατοντάδων φιλεκπαιδευτικών και μορφωτικών συλλόγων.

Μόνον στα δύο βιλαέτια της Μακεδονίας, Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου, στο τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα λειτουργούν 1.041 εκπαιδευτικά ιδρύματα με 1704 δασκάλους και 68.000 μαθητές και μαθήτριες. Στη Θεσσαλονίκη το 1856 το παρθεναγωγείο, το οποίο ιδρύθηκε το 1845, προάγεται σε Ανώτερον Κεντρικόν Παρθεναγωγείον, δηλαδή σε επίπεδο γυμνασίου και οι απόφοιτες του στέλνονται ως δασκάλες σε όλη τη Μακεδονία να διδάξουν τα ελληνόπουλα. Το 1872 ιδρύεται διδασκαλείο αρρένων στις Σέρρες και το 1876 στη Θεσσαλονίκη, το οποίο αργότερα διαλύεται και ιδρύονται δύο υποδιδασκαλεία, αρρένων και θηλέων. Ή Θεσσαλονίκη είναι το μεγαλύτερο κέντρο παιδείας με 32 εκπαιδευτικά ιδρύματα, ακολουθεί το Μοναστήρι με 19 και οι Σέρρες με 16.

Για τη λειτουργία των 1041 σχολείων των βιλαετίων Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου το ίδιο χρονικό διάστημα, δηλαδή τέλη 19ου και αρχάς 20ου αιώνα, δαπανώνται 1.500.000 φράγκα. Από αυτά 1.000.000 προέρχονται από τα έσοδα των κοινοτήτων, 250.000 από δωρεές και εισφορές των κατοίκων και 250.000 από προσφορές του *Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως*, του *Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων* και των *τοπικών*

---

<sup>24</sup> Ευαγγελόπουλος Σπυρ., Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Αθήνα, 1989, σελ. 94-99

*φιλεκπαιδευτικών συλλόγων*. Σχετικώς μεγάλα χρηματικά ποσά διατίθενται και για τη μετεκπαίδευση διδακτικού προσωπικού στο εξωτερικό. Π.χ. οι περισσότεροι σχολάρχες της πόλεως των Σερρών έχουν μετεκπαιδευτεί.<sup>25</sup>

Η θεσμική διάσταση της λειτουργίας των σχολείων των Ορθοδόξων κοινοτήτων, προσδιορίστηκε επίσης, σε μεγάλο βαθμό, από τους κατά τόπους κοινοτικούς κανονισμούς, οι οποίοι λειτουργούσαν ως πλαίσιο αναφοράς για τα καθήκοντα, τον αριθμό μελών και τον τρόπο εκλογής των κοινοτικών σχολικών εφοριών, τις πηγές χρηματοδότησης των σχολείων, τους φορείς διαμόρφωσης των αναλυτικών προγραμμάτων και τα κριτήρια πρόσληψης και απόλυσης εκπαιδευτικών, τη διάρθρωση του κοινοτικού εκπαιδευτικού συστήματος και το βαθμό συμμετοχής των πολιτών στην εκλογή των αντιπροσώπων τους, τη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής της κοινότητας. Η λειτουργία των κοινοτικών σχολών σε ένα αυτοδιοικούμενο περιβάλλον αποτέλεσε παράγοντα δημιουργίας τοπικών σχολικών δικτύων των οποίων το μέγεθος, ο προσανατολισμός και η αίγλη καθορίστηκαν μεγάλο βαθμό, από τις δυνάμεις και τους πόρους που εκάστοτε διέθεσε ο τοπικός πληθυσμός για τα σχολεία του. Παράλληλα, βέβαια, η έλλειψη ενός κεντρικού φορέα στο επίπεδο της χρηματοδότησης δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη κέντρων και φορέων που με τη δύναμη της οικονομικής ενίσχυσης ή και συντήρησης των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων απέκτησαν ουσιαστικά κεντρικό ρόλο στη διοίκηση τους, ρόλο που δεν προέβλεπε κανένα νομικό πλαίσιο.<sup>26</sup>

Η κατάσταση μεταβάλλεται δραστικά με την επικράτηση του Νεοτουρκικού κινήματος. Από το 1908 και έπειτα η εκπαιδευτική πολιτική του κράτους επιδιώκει να προσαρμοστεί στα δεδομένα των σύγχρονων κοσμικών κρατικών μορφωμάτων αλλά και στις απαιτήσεις που απέρρεαν από την επικράτηση ενός εθνικιστικού ρεύματος σκέψης και των θετικιστικών αναφορών του.<sup>27</sup>

Πολλοί από τους παραπάνω νόμους και μεταρρυθμίσεις αναφέρθηκαν καθώς θεωρούμε σημαντική τη διασάφηση και ερμηνεία του νομοθετικού πλαισίου

---

<sup>25</sup> Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ., *Η Παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ.45-48

<sup>26</sup> Μπέτσας Γιαν., *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.90-91

<sup>27</sup> Μπέτσας Γιαν., *Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθοδόξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων*, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.105

που διέπει την εκπαίδευση στο οθωμανικό κράτος και την ανάδειξη των φορέων που δραστηριοποιούνται στη διοίκηση και οργάνωση του σχολικού δικτύου του millet. Οι μεταρρυθμίσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία επιβλήθηκαν από τις ξένες δυνάμεις στο πλαίσιο προστασίας των συμφερόντων τους και των χριστιανικών κοινοτήτων αλλά αποτέλεσαν και προσπάθεια των Οθωμανών πολιτών να αντιμετωπίσει η αυτοκρατορία την κρίση στους κόλπους της.

#### 1.4 Η εκπαίδευση των Ελληνίδων στον Οθωμανικό χώρο.

Χρονική αφετηρία της εκπαίδευσης των γυναικών, τόσο για το χώρο της Ευρώπης, όσο και της Αμερικής, αποτελεί ο 19<sup>ος</sup> αιώνας, αν ως αναγκαία προϋπόθεση για την υιοθέτηση του όρου «εκπαίδευση» θεωρήσουμε την ύπαρξη κρατικής ή κοινοτικής μέριμνας για την ίδρυση και τη λειτουργία των αντίστοιχων ιδρυμάτων. Έως και το 18<sup>ο</sup> αιώνα τη μέριμνα της εκπαίδευσης των κοριτσιών είχε αποκλειστικά η οικογένεια, η οποία την ανέθετε, στην περίπτωση των ανώτερων τάξεων, σε οικοδιδασκάλους, σε μονές καλογραιών ή στη μητέρα, που συνήθως διέθετε η ίδια κάποια μόρφωση, ενώ στην περίπτωση των λαϊκών στρωμάτων η εκπαίδευση των κοριτσιών ήταν αποκλειστικά έργο της τελευταίας και αμιγώς «οικιακή».

Τους ίδιους φορείς εμπλέκει και την ίδια «ταξική» διαφοροποίηση ακολουθεί η εκπαίδευση κατά την περίοδο αυτή και στο χώρο της οθωμανικής αυτοκρατορίας και ειδικότερα των ελληνικών κοινοτήτων. Στα περισσότερα αστικά κέντρα (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη, Αδριανούπολη, Φιλιππούπολη, Κυδωνίες, Χίο, Σέρρες, Κοζάνη, Μοσχόπολη, Σιάτιστα,) οι μόνες γυναίκες που λάμβαναν κάποια στοιχεία εγγραματοσύνης ήταν αυτές των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Το περιεχόμενο της εκπαίδευσης για τις μεν κόρες των ανώτερων τάξεων, περιελάμβανε εκτός από την άσκηση στα «γυναικεία έργα» -εργόχειρο, ποικιλτική, ραπτική-, τα οποία συνιστούσαν το κύριο μέρος της εκπαίδευσης τους, την εκμάθηση κάποιου μουσικού οργάνου, και παράλληλα ανάγνωση, γραφή και αριθμηση, ενώ για τις γυναίκες των λαϊκών τάξεων περιοριζόταν αποκλειστικά στα πρώτα, που θα τους ήταν χρήσιμα στη μελλοντική οικογενειακή τους ζωή.<sup>28</sup>

---

<sup>28</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της Γυναικείας Εκπαίδευσης, Πανεπιστημ. Σημειώσεις, σελ.18

Οι πρώτες προσπάθειες για «δημόσια» (εκτός «οίκου») εκπαίδευση στα τέλη του 18<sup>ου</sup> - αρχές 19<sup>ου</sup> αιώνα, που σηματοδοτούν την έναρξη της γυναικείας εκπαίδευσης, αποτελούν ένδειξη για την επιδίωξη συμπόρευσης με τις «πεπολιτισμένες» χώρες της δύσης, στο πλαίσιο της επίδρασης των ιδεών και των αρχών του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και της επιταγής/προτροπής ειδικότερα, του νεοελληνικού για «φωτισμό» και «αναγέννηση του γένους», προτροπή που αναφέρεται και στο γυναικείο πληθυσμό.

Από τη δεκαετία του 1840 και εξής, αρχίζει πλέον η συστηματική εκπαίδευση των γυναικών και η σταδιακή μορφοποίηση του εκπαιδευτικού τους δικτύου, καθώς κάνουν την εμφάνιση τους τα πρώτα, συστηματικά οργανωμένα -για τα δεδομένα της εποχής- σχολεία θηλέων, η λειτουργία των οποίων αποδεικνύεται συνεχής. Από το χρόνο αυτό έως και τη δεκαετία του 1860 ή 1870 (ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή), η εξέλιξη της γυναικείας εκπαίδευσης ακολουθεί μια αργή, αλλά σταθερά ανοδική πορεία, σύμμετρη προς τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων, ιδρύονται τα πρώτα σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και κάνουν την εμφάνιση τους τα πρώτα ατελή «ανώτερα». Από τη δεκαετία, όμως, του 1870 και εξής το εκπαιδευτικό δίκτυο εξαπλώνεται με ταχύτατους ρυθμούς και στις αγροτικές περιοχές (εξάιρεση αποτελεί η Δυτική Μακεδονία). Ολοκληρώνεται ως προς τη διάρθρωση και την οργάνωση των εκπαιδευτικών του κατευθύνσεων και συμπεριλαμβάνει νηπιαγωγεία, πλήρη σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ξεχωριστά τμήματα διδασκαλείων για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, ενώ κάνει την εμφάνιση της και η τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση είτε με τμήματα τεχνικής κατάρτισης στο πλαίσιο των ανώτερων παρθεναγωγείων είτε σε ανεξάρτητες από αυτά επαγγελματικές σχολές/εργαστήρια.

Μετά το 1890 γίνεται αποδεκτή η επαγγελματική ενασχόληση των γυναικών για κοινωνικούς και ανθρωπιστικούς λόγους, με την επισήμανση ότι πρέπει να γίνεται με «σύνεση», να μην αντιβαίνει την κοινωνική αποστολή τους και να μην υπερβαίνει τα όρια του φύλου τους. Οι γυναικείοι σύλλογοι, φιλανθρωπικοί στη μέγιστη πλειοψηφία τους, δραστηριοποιούνται πέρα από τον τομέα της φιλανθρωπίας, στο χώρο της επαγγελματικής κατάρτισης των γυναικών, με τη δημιουργία «επαγγελματικών σχολών/εργαστηρίων, αποσκοπώντας στην περιφρούρηση της εθνικής αξιοπρέπειας.<sup>29</sup>

---

<sup>29</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της Γυναικείας Εκπαίδευσης, Πανεπιστημ. Σημειώσεις, σελ.231,233.

Η επέκταση όμως και η ομοιόμορφη ανάπτυξη του εκπαιδευτικού δικτύου σ' όλες τις περιοχές του διερευνούμενου χώρου επέρχονται στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν η επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος και η αναδιανομή του βαλκανικού χώρου βρίσκονται πλέον «προ των πυλών». Από το χρονικό αυτό όριο και έως το τέλος της λειτουργίας των σχολείων υπό το καθεστώς των κοινοτήτων, το εκπαιδευτικό δίκτυο θηλέων όλων των περιοχών «εξομοιώνεται» ως προς τη διάρθρωση, τις κατευθύνσεις του και τα ποσοτικά δεδομένα, και παρουσιάζεται πυκνό και πλουραλιστικό με τη λειτουργία «δημόσιων» (κοινοτικών) και ιδιωτικών σχολείων, όλων των βαθμίδων (προσχολικής, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) και των κατευθύνσεων (γενικής, επαγγελματικής/τεχνικής και ειδικών σπουδών).

Η εκπαίδευση των γυναικών στις ελληνικές κοινότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας ως γενικό φαινόμενο και η κατά τόπους διαφοροποίηση της συγκρότησης της (ως προς την οργάνωση, την πορεία ανάπτυξης, τη στοχοθεσία, τα περιεχόμενα, τις κατευθύνσεις), συνδέονται πρώτιστα με την ιδιαιτερότητα της λειτουργίας των κοινοτήτων ως κοινωνικοπολιτικών συσσωματώσεων. Η λειτουργία δηλαδή των κοινοτήτων στο πλαίσιο μιας αλλότριας, κυρίαρχης πολιτικά εθνότητας, το ιδιαίτερο διοικητικό τους καθεστώς και η συνδεδεμένη με αυτό οικονομική τους οργάνωση και αυτονομία στα πολιτισμικά, εκπαιδευτικά και θρησκευτικά -κυρίως- θέματα διαμορφώνουν ένα σύστημα εθνοπολιτισμικά αυτόνομο, διοικητικά αποκεντρωμένο και εν μέρει αυτοδιαχειριζόμενο, που ευνοεί την ανεξάρτητη κατά κοινότητα ανάπτυξη της εκπαίδευσης και συνεπαγωγικά την ποικιλομορφία της. Παράλληλα, οι «τοπικές» ιδιαιτερότητες των κοινοτήτων ως προς την οικονομική ανάπτυξη, την πολιτισμική κίνηση και παράδοση, την πληθυσμιακή πυκνότητα και το βαθμό αστικοποίησης, τη σύνδεση και τους δεσμούς με τη Δύση και το εθνικό κέντρο, τη στάση στα νέα φιλοσοφικά συστήματα και τη συνδεδεμένη με αυτά κοινωνική και εκπαιδευτική φιλοσοφία εντείνουν τη διαφοροποίηση των συνθηκών οργάνωσης και ανάπτυξης της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση δηλαδή των γυναικών και η διαμόρφωση του εκπαιδευτικού τους «συστήματος» (βαθμίδες εκπαίδευσης, διάρκεια σπουδών, περιεχόμενα, στοχοθεσία) συναρτάται απόλυτα με τους κατά περιοχή προαναφερόμενους παράγοντες, οι οποίοι ερμηνεύουν τις κατά τόπους διαφοροποιήσεις του.<sup>30</sup>

---

<sup>30</sup>Ζιώγου Σ., Ιστορία της Γυναικείας Εκπαίδευσης, Πανεπιστημ. Σημειώσεις, σελ.310-312

### 1.5 Αποτίμηση της εκπαιδευτικής πολιτικής επί τουρκοκρατίας.

Η πολιτική για την εκπαίδευση κατά το 19<sup>ο</sup> αιώνα θα μπορούσε να διακριθεί, εκτός προ και μετά επανάστασης και σε δύο άλλες περιόδους: μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860, όταν αποκλειστικός φορέας της διαμόρφωσης της είναι η εκκλησιαστική αρχή, και το υπόλοιπο διάστημα, ως και το 1908, περίοδο στην οποία και το ελληνικό κράτος φιλοδοξεί να επηρεάσει τη λειτουργία των κοινοτικών εκπαιδευτηρίων στη βάση των πολιτικών προτεραιοτήτων του, λειτουργώντας άλλοτε συμπληρωματικά και άλλοτε ανταγωνιστικά προς την εκκλησιαστική διοίκηση. Με δεδομένη την επιτάχυνση της κοινωνικής μεταβολής στο δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα, ο ρόλος των κοσμικών συσσωματώσεων, των συλλόγων στη διαμόρφωση της εκπαιδευτικής πολιτικής αναβαθμίζεται.

Η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος των ελληνικών κοινοτήτων της οθωμανικής αυτοκρατορίας δεν υπήρξε ενιαία κατά την περίοδο του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Η οριζόντια και κάθετη διάσταση της σχετίστηκε με την κοινωνικοοικονομική συγκρότηση της κάθε κοινότητας, το ανταγωνιστικό πλαίσιο με τις άλλες κοινότητες του ίδιου χώρου και τις πρωτοβουλίες ιδιωτών.

Στη διάρκεια του 19<sup>ου</sup> αιώνα συντελούνται δύο διαδοχικές αλλαγές ως προς τη μέθοδο της διδασκαλίας και της συγκρότησης του σχολικού συστήματος. Η πρώτη αφορά στην καθιέρωση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου και η δεύτερη την αντικατάσταση της από τη συνδιδασκτική. Η χρονική στιγμή που οι συγκεκριμένες αλλαγές συντελούνται στο χώρο των σχολείων των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων φαίνεται να συμπίπτει, σε κάποιο βαθμό, με την ίδρυση της "Κεντρικής Εκκλησιαστικής και Πνευματικής Επιτροπής" και της "Πατριαρχικής Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής", αντίστοιχα.

Η διαμόρφωση των μηχανισμών επιλογής του σχολικού βιβλίου υπήρξε ζήτημα που απασχόλησε στο μεγαλύτερο μέρος του αιώνα όχι μόνο την εκκλησιαστική διοίκηση ή τους εμπλεκόμενους διοικητικούς φορείς αλλά και τις επαγγελματικές ομάδες που ασχολούνταν με τη συγγραφή, την εκτύπωση και την προώθηση των διδακτικών βιβλίων. Οι διάφορες εκδοτικές επιχειρήσεις μαζί με τα βιβλιοπωλεία αποτελούν επιχειρηματικούς φορείς με τους οποίους η Π.Κ.Ε.Ε. συνδιαλέγεται στο πλαίσιο προώθησης της πολιτικής της. Από τη μία, η Επιτροπή διαμορφώνει τους ρυθμούς ελέγχου και έγκρισης των σχολικών βιβλίων σε σχέση με τις αιτήσεις ή τις



ενστάσεις των επιχειρηματικών κύκλων και από την άλλη, τους καθιστά ενίοτε υπεύθυνους ως προς την αναπαραγωγή ή τη διάθεση βιβλίων που η ίδια απαγορεύει.

Ως προς τα κριτήρια και τη διαδικασία διορισμού του εκπαιδευτικού προσωπικού από τα σχολεία, ο μηχανισμός του Πατριαρχείου δέχεται τις συνεχώς αυξανόμενες πιέσεις από την οθωμανική κυβέρνηση προκειμένου οι διαδικασίες να γίνουν αυστηρότερες. Η διαδικασία υπόμνησης των σχολικών Εφοριών για την επικύρωση των συμβολαίων των διδασκόντων παραμένει αδιάλειπτη κυρίως από το 1891 και έπειτα, ενώ η Π.Κ.Ε.Ε. ενημερώνεται υποχρεωτικά για τις πράξεις διορισμού και απόλυσης του προσωπικού και τις καθιστά έγκυρες με τη συναίνεση της. Η κυρίαρχη πρόθεση της παρεμβολής της Επιτροπής συνίσταται στην προστασία των δικαιωμάτων των διδασκόντων από τυχόν αυθαιρεσίες των σχολικών Εφοριών. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και οι αποφάσεις της Π.Κ.Ε.Ε. που αφορούν στην απαγόρευση των απολύσεων του διδακτικού προσωπικού "άνευ αποχρώντων λόγων" και χωρίς την προηγούμενη εξόφληση τυχόν οφειλομένων ποσών. Σε δύο περιπτώσεις κατά το τελευταίο τέταρτο του 19<sup>ου</sup> αιώνα και μέχρι το 1908 καταβλήθηκε προσπάθεια να μεταβληθεί το καθεστώς διορισμού των εκπαιδευτικών.<sup>31</sup>

Η χρηματοδότηση του σχολικού δικτύου της ελληνορθόδοξης κοινότητας αποτελεί μια από τις κύριες επιδιώξεις της ελληνικής κυβέρνησης που συνδέεται με την εντατικοποίηση της εκπαιδευτικής και πολιτιστικής διεύθυνσης. Τα κονδύλια που εγγράφονται στον κρατικό προϋπολογισμό διοχετεύονται μέσα από διάφορους μυστικούς ή φανερούς διαύλους στα προξενεία και από εκεί στις κοινότητες ή τους τοπικούς φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους. Η αντιπαραβολή των καταγραφών στα βιβλία που τηρούσαν οι σχολικές Εφορίες των κοινοτήτων και των αντίστοιχων προϋπολογισμών και απολογιστικών πράξεων του Υπουργείου Εξωτερικών φανερώνει ότι ο χρηματοδότης των σχολείων που αναφέρεται στα κοινοτικά κατάστιχα ως "άνωνυμος πηγή", "ευσεβής πηγή" ή "φιλόμουσοι" αντιστοιχεί στο ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών. Έτσι έχουμε Ποσά που διατίθενται απ' ευθείας από τους Προξένους για δασκάλους των ελληνικών σχολείων και τα οποία δεν καταγράφονται στα κοινοτικά κατάστιχα, ποσά που ζητούνται από τα Προξενεία για τον προσεταιρισμό ατόμων με ρευστή εθνική συνείδηση και εμπεριέχονται σε

---

<sup>31</sup> Μπέτσας Γιαν., Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.191,203,227,252,273

αναφορές για την εκπαιδευτική κατάσταση της προξενικής τους περιφέρειας, ποσά που διατίθενται για επιθεωρητές των σχολείων που λειτουργούν, επίσης, ως πράκτορες του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών, και τέλος, ποσά που προέρχονται από μυστικούς διαύλους, και καταγράφονται κρυπτογραφικά, καθιστούν επισφαλή την ανάγνωση των αριθμών. Δύο σημαντικά συμπεράσματα για την πολιτική χρηματοδότησης του ελληνορθόδοξου σχολικού δικτύου από την ελληνική κυβέρνηση είναι τα ακόλουθα: α) κύρια πηγή χρηματοδότησης του σχολικού δικτύου παρέμεναν τα κοινοτικά συντεταγμένα όργανα, χάρη στις συνεισφορές των κατοίκων και ομογενών του εξωτερικού και β) η χρηματοδοτική δραστηριότητα του ελληνικού κράτους ήταν πολύ πιο έντονη και διαρκής στις ευρωπαϊκές επαρχίες και κυρίως στη Μακεδονία και τη Θράκη, οι οποίες αποτελούσαν ζωτικό χώρο της ελληνικής αλυτρωτικής πολιτικής.<sup>32</sup>

Η διοίκηση και οργάνωση της εκπαίδευσης που ανέπτυξαν οι ελληνορθόδοξες κοινότητες της οθωμανικής επικράτειας εντάχθηκε σε ένα κοινό οργανωτικό πλαίσιο, που προσδιορίστηκε τόσο από τις αποφάσεις και τις ενέργειες της εκκλησιαστικής αρχής όσο και από τις πιέσεις που άσκησε η οθωμανική διοίκηση, επιδιώκοντας τον έλεγχο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των εθνοθησκευτικών κοινοτήτων του οθωμανικού κράτους. Το *Οικουμενικό Πατριαρχείο* Κωνσταντινουπόλεως υπήρξε κέντρο που λάμβανε αποφάσεις και συντόνιζε ενέργειες που αφορούσαν στην εκπαίδευση του ποιμνίου του. Το θεσμικό πλαίσιο στο οποίο υπάγονταν τα σχολεία των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων καθορίστηκε τόσο από την κρατική νομοθεσία όσο και από τα κείμενα των Γενικών Κανονισμών και τις αποφάσεις της εκκλησιαστικής διοίκησης. Η συμμετοχή του *λαϊκού στοιχείου* στη διοίκηση της εκπαίδευσης και ιδιαίτερα στα συγκροτημένα όργανα του Πατριαρχείου συνδέθηκε, χρονικά, με την εντυπωσιακή αύξηση των εκπαιδευτικών μεγεθών του millet. Οι *σύλλογοι* και *αδελφότητες* πολιτιστικού και εκπαιδευτικού χαρακτήρα δραστηριοποιήθηκαν στο χώρο της εκπαίδευσης, ασχολήθηκαν με τα σχολικά βιβλία, τα αναλυτικά προγράμματα, την εκπαίδευση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών και συντέλεσαν στην ενίσχυση των εκπαιδευτηρίων των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων.

Η δραστηριοποίηση του ελληνικού *Υπουργείου Εξωτερικών* σχετίστηκε με το πλαίσιο που είχαν θέσει οι εθνικοί ανταγωνισμοί στο χώρο της οθωμανικής επικράτειας. Σταδιακά άρχισαν να υποχωρούν οι εκπολιτιστικές προθέσεις της

---

<sup>32</sup> Μπέτσας Γιαν., Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.286-287

εκπαιδευτικής πολιτικής του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών και να αξιοποιείται ένας τύπος σχολείου που θα μπορούσε να προωθήσει την αλτρωτική πολιτική του ελληνικού κράτους, προάγοντας το ελληνικό φρόνημα των μαθητών και εξυπηρετώντας τις ανάγκες προπαγάνδας σε κατοίκους διαμφισβητούμενων περιοχών.

Η εκπαιδευτική πολιτική του *Πατριαρχείου* δεν αντιστρατεύεται την παραδοσιακή αντίληψη της διοικούσας εκκλησίας για την παιδεία του γένους. Και οι δυο επεδίωξαν την εμβάθυνση στην ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία και τη διαφύλαξη της γλωσσικής καθαρότητας, δυο βασικών στοιχείων της οικουμενικής διάστασης της παιδείας. Οι εκπαιδευτικές επιλογές της *εκκλησιαστικής αρχής* για την οργάνωση και τη διοίκηση των ελληνικών σχολείων στο διάστημα από την έναρξη του *Tanzimat* έως και το 1908 σχετίστηκαν, σε γενικές γραμμές, με τις εξελίξεις που χαρακτήρισαν την κοινωνική και οργανωτική πραγματικότητα των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στο συγκεκριμένο διάστημα. Οι περίοδοι στις οποίες η εκκλησιαστική διοίκηση επεξεργάζεται και προωθεί μέτρα σημαντικών εκπαιδευτικών αλλαγών διακρίνονται, επίσης, για τη συνεργασία του Οικουμενικού Πατριαρχείου με ιδιωτικούς φορείς, όπως ο Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως και η Παλλάδα, και το ελληνικό Υπουργείο των Εξωτερικών.<sup>33</sup>

Η αντίληψη του Διαφωτισμού ότι η μόρφωση και η πνευματική καλλιέργεια φωτίζει τον άνθρωπο κυριαρχεί σε όλο το 19<sup>ο</sup> αιώνα και εκφράζεται έμπρακτα στο νεοσύστατο κράτος με την ίδρυση σχολείων, πολιτιστικών συλλόγων και εταιρειών, με την έκδοση βιβλίων, εφημερίδων και περιοδικών ποικίλου περιεχομένου. Από τη σύσταση του ελληνικού κράτους, το 1830 και εξής, παρατηρείται σταδιακή αύξηση εκδόσεων εφημερίδων και περιοδικών από φορείς (επαγγελματικούς, πολιτιστικούς) αλλά και ιδιώτες. Αυτοί που προχωρούν στις εκδόσεις φιλοδοξούν να ενημερώσουν τους πολίτες του ελληνικού κράτους για όλα τα θέματα που αφορούν την παιδεία, την ιατρική, την ιστορία, τη φιλολογία, την επιστήμη γενικότερα και να τους προσφέρουν τα φώτα τους. Σημείο αναφοράς και, σχεδόν πάντοτε, πρότυπα αποτελούν οι προηγμένες χώρες της Ευρώπης και η Αμερική.<sup>34</sup>

Ωστόσο, όλα αυτά για την εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό, αναφέρονται πολύ γενικά και αρκετά συνοπτικά, για να αποκομίσει κανείς μια πιο

---

<sup>33</sup> Μπέτσας Γιαν., Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του *Tanzimat* έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη, 2005, σελ.341-346

<sup>34</sup> Ζιώγου-Χασεκίδου-Φούκας, Παιδαγωγικά περιοδικά στην Ελλάδα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιν., Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 20

ειδική εικόνα της εκπαίδευσης τότε, και να κατανοήσει τα πλαίσια μέσα στα οποία έδρασε και εξελίχθηκε, για μια βαθύτερη κατανόηση και εμπάθυνση των πραγμάτων, κρίνεται αναγκαία η εξέταση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας που επικράτησε στην κάθε κοινότητα ξεχωριστά, προκειμένου να επιτευχθεί η αναγκαία διεύρυνση και εμπάθυνση των γνώσεων, που αφορούν στην εκπαιδευτική δραστηριότητα των ελληνικών κοινοτήτων. Γι' αυτό και η συγκεκριμένη μελέτη επικεντρώνεται στο σαντζάκι Σερρών.

## 2. Η Εκπαίδευση στη Μακεδονία

### 2.1 Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στη Μακεδονία.

Η προαναφερθείσα κατάσταση της εκπαίδευσης ισχύει ως ένα βαθμό και για τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό της Μακεδονίας. Ωστόσο η τότε γεωγραφική περιοχή της Μακεδονίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον από την άποψη των εθνικών αντεγκλήσεων μεταξύ των βαλκανικών εθνοτήτων. Οι εκπαιδευτικοί αφιερώνουν ένα πολύ σημαντικό κομμάτι των έργων τους στην πολιτική κατάσταση που επικρατεί στην Βαλκανική χερσόνησο. Οι εθνικές αντεγκλήσεις, ιδίως από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα, έχουν λάβει δραματικές διαστάσεις κάτι που δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστους τους εκπαιδευτικούς, εφόσον η εκπαίδευση αποτέλεσε το αρχικό πεδίο σύγκρουσης μεταξύ των εθνοτήτων της Βαλκανικής. Αναφέρονται, λοιπόν, στην πνευματική και πολιτική κατάσταση των Ελλήνων στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα, στους αγώνες των Ελλήνων στην Ήπειρο εναντίον των Αλβανών και των Ρουμάνων που προσπαθούν να προσεταιρισθούν τους Κουτσοβλάχους, στα προβλήματα που αντιμετωπίζει η Μακεδονία και η Θράκη από τους Βουλγάρους αλλά, επεκτείνονται, παράλληλα, ορισμένοι και στην ανάγκη συνεργασίας των Ελλήνων με τους Νεότουρκους για την αντιμετώπιση του σλαβικού κινδύνου επισημαίνοντας και την αξία που έχει για το έθνος η ορθή διαχείριση των κοινών.<sup>35</sup>

Το σερβικό σχολικό δίκτυο ανταγωνιζόταν το βουλγαρικό μόνο στο βιλαέτι Κοσσυφοπεδίου. Η εξάρτηση της Σερβίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η καθυστερημένη οργάνωση της σερβικής εκπαιδευτικής διείσδυσης δεν επέτρεψαν στο σερβικό σχολικό δίκτυο να πλησιάσει τον ελληνικό και βουλγαρικό ανταγωνισμό. Δυσκολίες συνάντησε, επίσης, και η ρουμανική εκπαιδευτική κίνηση στη Μακεδονία, γιατί, όπως υποστηρίζεται, οι βλαχόφωνοι, στους οποίους απευθυνόταν, "είχαν συνδέσει τα συμφέροντα και τις προοπτικές τους με την επιτυχημένη έκβαση της ελληνικής εθνικής υπόθεσης".<sup>36</sup>

Οι *Βούλγαροι* οι οποίοι είχαν οργανώσει και την αρχαιότερη προπαγάνδα, από το 1885 συντηρούσαν στις Σέρρες Βουλγαρικό Γυμνάσιο, με 70 περίπου μαθητές, τους οποίους τα όργανα της Βουλγαρικής εξαρχίας με διάφορα δελεαστικά μέσα περισυνέλεξαν από τα βουλγαρόφωνα χωριά. Προς τιμήν των Σερραίων πρέπει να

---

<sup>35</sup> Πολίτης Δημ., Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στον αλύτρωτο ελληνισμό της Μακεδονίας-Θράκης-Ηπείρου κατά την ύστερη τουρκοκρατία: απόψεις και εκπαιδευτική δραστηριότητα εκπαιδευτικών, Μ.Ε. Α.Π.Θ., 2004, Σελ. 112

<sup>36</sup> Μπονιδή Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.36

σημειωθεί, ότι ούτε έναν μαθητή από την πόλη των Σερρών κατόρθωσαν οι Βούλγαροι να προσελκύσουν στο Βουλγαρικό Γυμνάσιο. Οι προσπάθειες των Βουλγάρων διήγειραν την ζηλοτυπία της Σερβικής προπαγάνδας, η οποία περί το τέλος του 19<sup>ου</sup> αιώνας ίδρυσε σχολή σερβική με ένα ή δύο διδασκάλους για να προστατεύσουν τα ανύπαρκτα στο νομό φυλετικά τους συμφέροντα. Άλλα και το σχολείο αυτό φυτοζώησε λόγω έλλειψης μαθητών. Και οι Ρουμάνοι ακολούθησαν το παράδειγμα των Βουλγάρων και των Σέρβων σε μικρότερη κλίμακα. Απέναντι σε όλους αυτούς αντέδρασε ο Ελληνικός πληθυσμός των Σερρών θαυμάσια, χάρη στον Δέλλιο και σε άλλους λαμπρούς πατριώτες.<sup>37</sup>

## 2.2 Η εκπαίδευση στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία

Η εκπαίδευση στη Μακεδονία δεν σταμάτησε μετά την κατάληψη της από τους Οθωμανούς. Σχολεία επαναλειτούργησαν στις περισσότερες πόλεις της Μακεδονίας και αποτέλεσαν τους «φάρους» της ελληνικής παιδείας στα δύσκολα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Οι διαθέσιμες μαρτυρίες αφορούν κυρίως την κατά περιόδους παρουσία λογίων -κατά κανόνα μοναχών και κληρικών- στη Θεσσαλονίκη και σε μερικά μοναστικά κέντρα, κυρίως στο Άγιον Όρος (όπου όμως η γενική απαιδευσία των μοναχών ήταν τότε παροιμιώδης) αλλά και τη λειτουργία, κατά τον 16<sup>ο</sup> αιώνα, κάποιων υποτυπωδών σχολείων στη Θεσσαλονίκη και στις Σέρρες. Από τα μέσα του 17<sup>ου</sup> αιώνα και εξής, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει προοδευτικά, χωρίς ωστόσο να προσεγγίζει την ολοένα και θετικότερη εικόνα άλλων ελληνικών περιοχών. Οι ευοίωνες αλλαγές που άρχισαν να παρατηρούνται κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, θα πρέπει να αποδοθούν στην οικονομική άνοδο των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων αλλά και στην δημιουργική παρέμβαση της Διασποράς. Η παρέμβαση αυτή εκδηλώθηκε σχεδόν ταυτόχρονα σε δύο πεδία: στις παροικίες και στις γενέτειρες. Οι Έλληνες, και ιδιαίτερα οι Μακεδόνες απόδημοι στις βορειοβαλκανικές και κεντροευρωπαϊκές χώρες, κατάφεραν μέσα σε μερικές δεκαετίες όχι μόνο να προσαρμοσθούν στον κοινωνικό περίγυρο, αλλά και να αναδειχθούν σε σημαντικούς παράγοντες της τοπικής οικονομικής και πολιτιστικής ζωής.

Δείγματα αυτής της εξελίξεως είναι τα σχολεία και οι εκκλησίες που οικοδόμησαν στις νέες εστίες τους, οι δωρεές και τα κληροδοτήματα προς τις χώρες φιλοξενίας αλλά και οι τίτλοι ευγενείας που απέσπασαν από τις ηγεσίες των χωρών

---

<sup>37</sup> Αγγέλου-Βλάχου Ε., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ.42

αυτών. Στη συνέχεια, οι απόδημοι στράφηκαν προς τις ιδιαίτερες πατρίδες τους, προσπαθώντας να συνδράμουν με κάθε τρόπο στην ανάπτυξη τους, ιδιαίτερα στον χώρο της παιδείας: Η προσπάθεια αυτή φαίνεται στην οικονομική στήριξη σχολείων, την αποστολή εκπαιδευτικών και επιστημονικών βιβλίων, από τα οποία μάλιστα πολλά τυπώνονταν σε εξειδικευμένα σε ελληνικές εκδόσεις τυπογραφεία της Πέστης και της Βιέννης και την παροχή υποτροφιών σε παιδιά συμπατριωτών τους, για την ολοκλήρωση των σπουδών τους σε ευρωπαϊκές χώρες. Οι περισσότεροι, άλλωστε, λόγιοι και εκπαιδευτικοί που εργάστηκαν στη Μακεδονία κατά τον 17<sup>ο</sup> και τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, είχαν σπουδάσει σε ελληνικά και ξένα εκπαιδευτήρια της Δυτικής και της Κεντρικής Ευρώπης. Παράλληλα, χρηματοδότησαν την ανακαίνιση εκκλησιών και την κατασκευή κοινωφελών έργων, κυρίως με δωρεές και κληροδοτήματα. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι κοινότητες που επέδειξαν αξιοσημείωτη δραστηριότητα στον τομέα του πολιτισμού και της παιδείας, ήταν εκείνες από τις οποίες κατάγονταν οι περισσότερο δυναμικές ομάδες των Μακεδόνων, που είχαν εγκατασταθεί στη Βόρεια Βαλκανική και στην Κεντρική Ευρώπη.

Τα πρώτα ευοίωνα σημάδια αποτελούν οι σποραδικές αναφορές, κατά το δεύτερο μισό του 17<sup>ου</sup> αιώνα, στην δραστηριότητα μερικών διδασκάλων σε βραχύβια μάλλον σχολεία των Σερρών, της Κοζάνης, των Σερβίων, της Βεροίας και της Θεσσαλονίκης. Περισσότερο σταθερή εμφανίζεται η λειτουργία ελληνικών σχολείων τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, τα περισσότερα και πάλι με την ενίσχυση των Μακεδόνων αποδήμων. Τα πιο γνωστά παραδείγματα αφορούν την Θεσσαλονίκη (από τα τέλη του 17<sup>ου</sup> αιώνα), την Καστοριά (από το 1705, αν όχι νωρίτερα), τη Σιάτιστα (από το 1710), τις Σέρρες (από το 1735), την Κοζάνη (που στα μέσα του 18<sup>ου</sup> αιώνα απέκτησε, χάρη στους «πραγματευτάδες» της, την εμπορική της σχολή), το Μπλάτσι (1761), την Κλεισούρα (1775), τη Νάουσα και την Έδεσσα (1773) καθώς και μερικά ακόμα αστικά κέντρα. Προς τα μέσα του αιώνα (1748) άρχισε να λειτουργεί στο Άγιον Όρος, με πρωτοβουλία της Μονής Βατοπεδίου και με δεκάδες μαθητές, ένα σημαντικό εκπαιδευτικό ίδρυμα του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού, η γνωστή «Αθωνιάς Ακαδημία».

Η εικόνα θα αρχίσει ουσιαστικά να αλλάζει μετά το πέρας στο δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Από τότε άρχισε -την φορά αυτή με τη στήριξη του εθνικού κέντρου- η ίδρυση πολλών και καλά στελεχωμένων σχολείων στις περισσότερες μακεδονικές πόλεις και κωμοπόλεις. Την ίδια περίπου εποχή, κυρίως από την δεκαετία του 1870 και εξής, θα αρχίσει και η σύσταση ποικίλων πολιτιστικών

συλλόγων, οι οποίοι με τη δράση τους θα συμβάλουν και αυτοί στην γενικότερη ανάπτυξη της παιδείας αλλά και του ελληνικού εθνικού φρονήματος σε ολόκληρη την Μακεδονία.

Μέχρι και τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα πολλές πόλεις της Μακεδονίας διέθεταν από ένα, τουλάχιστον, εκπαιδευτικό ίδρυμα. Οι πόλεις αυτές ήταν, κατά βάση, οικονομικά εύρωστες καθώς οι κάτοικοι τους ασχολούνταν με το εμπόριο και, ως αποτέλεσμα, είχαν τη δυνατότητα να διαθέσουν οικονομικούς πόρους για την εκπαίδευση. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι σχολεία λειτουργούσαν ήδη από τον 17<sup>ο</sup>-18<sup>ο</sup> αιώνα στην Κορυτσά (1723), στην Καστοριά (περ. 1700), στην Σιάτιστα (περ. 1750), στην Κοζάνη (1668), στη Θεσσαλονίκη (περ. 1750), στις Σέρρες (περ. 1780), στη Μοσχόπολη (περ. 1700), στο Μπλάτσι (1761), στην Έδεσσα (1773), στη Νάουσα (περ. 1750), στο Βελβεντό (1773) κ.α. Στο πρώτο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα η εκπαιδευτική κίνηση στις πόλεις αυτές αυξάνεται ενώ προστίθενται και άλλες όπως το Μοναστήρι (1810), το Μελένικο (1813), το Κρούσοβο (1835), η Αχρίδα (1817), η Αλιστράτη (1841), η Στρώμνιτσα (περ. 1850), το Σιδηρόκαστρο (1832), το Μεγάροβο (περ. 1800), ο Πολύγυρος (1836) κ.α. Μέχρι και τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα δεν σημειώνονται άλλα σχολεία στη Μακεδονία πλην των ελληνικών.

Από τα μέσα, λοιπόν, του 19<sup>ου</sup> αιώνα, με το Χατι-Χουμαγιούν και τους «Γενικούς Κανονισμούς» του Πατριαρχείου η ελληνική εκπαίδευση στη Μακεδονία σημειώνει αλματώδη άνοδο. Σ' αυτό συνέβαλε και η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870. Τότε ξεκίνησε, ένας «εκπαιδευτικός ανταγωνισμός» ανάμεσα στις βαλκανικές εθνότητες. Η Μακεδονία αποτέλεσε τον κατεξοχήν χώρο αυτού του εκπαιδευτικού ανταγωνισμού εφόσον την διεκδικούσαν τέσσερις, τουλάχιστον, βαλκανικές εθνότητες: οι Έλληνες, οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι και οι Αλβανοί. Η πολυεθνικότητα, η ασαφής εθνολογική της σύνθεση και τα ασαφή γεωγραφικά της όρια ήταν τα κυριότερα αίτια που προκάλεσαν την έντονη αντιπαράθεση ανάμεσα στις βαλκανικές εθνότητες. Για μισό περίπου αιώνα η αντιπαράθεση αυτή πήρε τη μορφή του «εκπαιδευτικού ανταγωνισμού».<sup>38</sup>

Διοικητικά η Μακεδονία χωριζόταν σε δυο μεγάλα βιλαέτια: της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου. Τα δύο αυτά βιλαέτια περιελάμβαναν και περιοχές που ανήκαν έξω από το χώρο της Μακεδονίας. Έτσι, το Βιλαέτι Μοναστηρίου

---

<sup>38</sup> Πολίτης Δημ., Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στον αλύτρωτο ελληνισμό της Μακεδονίας-Θράκης-Ηπείρου κατά την ύστερη τουρκοκρατία: απόψεις και εκπαιδευτική δραστηριότητα εκπαιδευτικών, Μ.Ε. Α.Π.Θ., 2004, Σελ.38-39



περιελάμβανε τα σαντζάκια Μοναστηρίου, Κορυτσάς, Σερβίων που ανήκαν στον γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας αλλά και τα σαντζάκια Ελβασάν και Δίβρης που κατοικούνταν από Αλβανούς καθώς και τον καζά Ελασσόνας που ανήκει γεωγραφικά στη Θεσσαλία. Το βιλαέτι Θεσσαλονίκης περιελάμβανε τα σαντζάκια Θεσσαλονίκης, Δράμας και Σερρών.

Το κάθε σαντζάκι χωριζόταν σε αντίστοιχους καζάδες. Έτσι το σαντζάκι Δράμας αποτελούνταν από τους εξής πέντε (5) καζάδες: 1)Δράμας 2)Πραβίου 3)Σαρισαμπάν 4)Καβάλας 5)Θάσου. Το σαντζάκι Σερρών χωρίζεται σε οκτώ (8) καζάδες : 1) Άνω Τζουμαγιάς 2)Ράζλοκ 3)Νευροκοπίου 4)Μελενίκου 5)Πετριτσίου 6)Δεμίρ Ισάρ 7)Ζίχνης 8)Σερρών. Το σαντζάκι Θεσσαλονίκης αποτελούνταν από δεκατρείς (13) καζάδες: 1)Στρωμνίτης 2)Καφαντάρ 3)Δοϊράνης 4)Γευγελής 5)Γενιτσών 6)Αβρέτ Ισάρ 7)Λαγκαδά 8)Βοδενών 9)Βεροιάς 10)Κατερίνης 11)Κασσανδρείας 12)Αγίου Όρους 13)Θεσσαλονίκης.

Το βιλαέτι Μοναστηρίου απαρτιζόταν και αυτό από τρία σαντζάκια. Στο σαντζάκι Μοναστηρίου έχουμε τους εξής πέντε (5) καζάδες: 1)Μοναστηρίου 2)Αχρίδος 3)Περλεπέ 4)Κιρτσόβου 5)Φλωρίνης. Το σαντζάκι Κορυτσάς αποτελούνταν από τέσσερις (4) καζάδες: 1)Κορυτσάς 2)Κολωνίας 3)Σταρόβου 4)Καστοριάς. Τέλος στο σαντζάκι Σερβίων έχουμε πέντε (5) καζάδες: 1)Καιλαρίων 2)Ανασελίτης 3)Σερβίων 4)Γρεβενών 5)Κοζάνης.

Στο βιλαέτι Μοναστηρίου μέχρι και την ίδρυση της Εξαρχίας κυριαρχούσε η ελληνική εκπαίδευση. Από το σημείο αυτό και ύστερα, ενώ για μια δεκαετία περίπου, η ελληνική εκπαίδευση κατείχε την πρώτη θέση, στη συνέχεια σημειώνει ολοφάνερη στασιμότητα, αν όχι και υποχώρηση. Αυτό οφείλεται στα γεγονότα που ακολούθησαν τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) και το Συνέδριο του Βερολίνου (1878). Η ελληνική εκπαίδευση, αν και υπερείχε ως εκείνο το χρονικό σημείο ποσοτικά και ποιοτικά, αρχίζει να σημειώνει κάθετη πτώση που θα συνεχιστεί μέχρι το τέλος του 19<sup>ου</sup> αιώνα έναντι του βουλγαρικού, κυρίως, αλλά και του σερβικού και ρουμανικού εκπαιδευτικού μηχανισμού. Τα βουλγαρικά σχολεία, από την άλλη, μέχρι τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα σημειώνουν σταδιακά μεγάλη αύξηση στην περιοχή αυτή γεγονός που οφείλεται: α) στην αριθμητική υπεροχή του σλαβόφωνου στοιχείου β) στη συγγένεια της βουλγαρικής γλώσσας με το τοπικό ιδίωμα γ) στην αγροτική προέλευση της κοινωνικής τάξης που απευθύνονταν δ) στη Βουλγαρική Εξαρχία ε) στη ρεαλιστική εκπαιδευτική πολιτική που είχε πρακτικό χαρακτήρα και θετικιστικό πνεύμα. Το

γεγονός, όμως, αυτό οφείλεται και στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα ελληνικά σχολεία τα οποία συνοπτικά ήταν η έλλειψη ενιαίου προγράμματος για την οργάνωση της εκπαίδευσης, η ανεπαρκής κατάρτιση των εκπαιδευτικών, ο τρόπος μισθοδοσίας τους και η μη συνταξιοδοτική τους κάλυψη, η ελλιπής εφαρμογή του θεσμού των επιθεωρητών των σχολείων, η μέθοδος διδασκαλίας αλλά και η διδακτέα ύλη.<sup>39</sup>

Όπως αναφέρει ο Πέκιου Α., στην Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία τον 18<sup>ο</sup> αιώνα ανεγέρθηκαν άπειρες σχολές, αξιομνημόνευτες όπως στη Θεσσαλονίκη η περίφημη Αθωνιάς Ακαδημία, στη Βέροια, στη Νάουσα, στο Μελένικο, στις Σέρρες, στη Σιάτιστα κ.α.<sup>40</sup> Πάντως στη Μακεδονία, πριν από την απελευθέρωση της, λειτουργούσαν συνολικά 1.041 ελληνικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, με 1.704 διδάσκοντες και 68.000 περίπου μαθητές.<sup>41</sup>

Η κατάσταση της ελληνικής παιδείας στην Μακεδονία, από στατιστικής απόψεως, εμφανίζεται το 1907, ως ακολούθως: τα ελληνικά σχολεία ανέρχονται σε 1022, οι καθηγητές, διδάσκαλοι, και διδασκάλισσες σε 1565 και οι έλληνες μαθητές και μαθήτριες σε 63.782. Αντιθέτως οι Βούλγαροι το ίδιο έτος έχουν μόνον 561 σχολεία, 873 διδασκάλους και 18.311 μαθητές και μαθήτριες. Η υπεροχή της ελληνικής παιδείας, επί της βουλγαρικής είναι καταφανής. Ο γενικός πρόξενος της Αγγλίας στην Θεσσαλονίκη Blont παρατηρεί ότι η σημασία των περισσότερων Βουλγαρικών σχολείων στην Μακεδονία είναι μηδαμινή διότι αυτά συντηρούνται εκ των πεμπομένων χρημάτων εκ Βουλγαρίας και Ρωσίας. Οι εμπορικοί πράκτορες της Βουλγαρίας είναι, εκ των πραγμάτων υποχρεωμένοι να δεχθούν την υπεροχή των Ελλήνων στον τομέα της παιδείας. Συγχρόνως όμως καταβάλλουν προσπάθεια, όχι επιτυχή, για να δικαιολογήσουν την μειονεκτική θέση των απέναντι των Ελλήνων. Ισχυρίζονται δηλαδή ότι η υπεροχή αυτή είναι το φυσικό επακόλουθο της ελληνικής προπαγάνδας, η οποία είναι παλαιότερα της βουλγαρικής. Πώς όμως είναι δυνατόν να υποστηριχθεί σοβαρά ότι η διάδοση της ελληνικής παιδείας, στην Μακεδονία κατά τους χρόνους, της τουρκοκρατίας οφείλεται στην προπαγάνδα, όταν είναι γνωστόν ότι τα ελληνικά σχολεία ιδρύονται και λειτουργούν χάρις εις την ιδιωτική πρωτοβουλία; Προς τούτο, είναι άξιον προσοχής το κατωτέρω απόσπασμα

---

<sup>39</sup> Πολίτης Δημ., Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στον αλύτρωτο ελληνισμό της Μακεδονίας-Θράκης-Ηπείρου κατά την ύστερη τουρκοκρατία: απόψεις και εκπαιδευτική δραστηριότητα εκπαιδευτικών, Μ.Ε. Α.Π.Θ., 2004, Σελ.40

<sup>40</sup> Πέκιου Αλεξ., Πνευματική άποψη της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, 1880, σελ.98

<sup>41</sup> Μπονίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.36

του V. Berard: «Όπως εκτίμηση τις, την όλην αξίαν του έργου, δέον να γνωρίση τους αληθείς πράκτορας της προπαγάνδας»: Η Ελευθέρα Ελλάς και το Πατριαρχείο συντελούσιν εν μέρει, άλλ' η συμμετοχή αυτών είναι ελαχίστη. Κυρίως αι εγχώριοι Κοινότητες, προσκαλούσι και συντηρούσι τους εξ Αθηνών διδασκάλους. Τα ελληνικά σχολεία ιδρυθέντα δι' ιδιωτικών κεφαλαίων, λειτουργούσι και προοδεύουσι διά μόνης και μόνης της μερίμνης και της ελευθέρας συνδρομής των ελληνικών οικογενειών, Τα ίδια τα τέκνα των οικογενειών τούτων, αποτελούσι την πελατείαν των σχολείων.

Τα επί μέρους στοιχεία των ελληνικών σχολείων στα σπουδαιότερα αστικά κέντρα της Μακεδονίας έχουν ως ακολούθως το έτος 1906:

—Στην Θεσσαλονίκη υπήρχαν 20 σχολεία, 2184 μαθητές, 1.421 μαθήτριες, 83 διδάσκαλοι και 30 διδασκάλισσες.

—Στο Μοναστήρι υπήρχε γυμνάσιο πλήρες με 6 τάξεις, 11 καθηγητές και 192 μαθητές. Υπήρχε και Παρθεναγωγείο με 11 διδασκάλισσες και 627 μαθήτριες. Επίσης αστική σχολή αρρένων με 6 διδασκάλους και 280 μαθητές μέχρι και κεντρικό νηπιαγωγείο με 2 διδασκάλισσες νηπιαγωγούς και 125 νήπια.

— Στις Σέρρες λειτουργούσε γυμνάσιο πλήρες εξατάξιο με 8 καθηγητές και 185 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 3 τάξεις γυμνασίου και εξατάξια αστική σχολή, με 3 καθηγητές, 10 διδασκάλισσες και 450 μαθήτριες.

—Στην Δράμα λειτουργούσε αρρεναγωγείο με επτά τάξεις, 7 διδασκάλους και 210 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 7 τάξεις, 6 διδασκάλισσες και 190 μαθήτριες, Νηπιαγωγείο με 1 διδασκάλισσα και 200 νήπια και, Σχολή Σιδηροδρομικού Σταθμού με 2 τάξεις, 1 διδασκάλισσα και 30 μαθητές και μαθήτριες.

—Στην Καβάλα λειτουργούσε αρρεναγωγείο με 8 τάξεις, 15 διδασκάλους και 360 μαθητές, δύο μικρότερες σχολές, ως παραρτήματα της κεντρικής με 290 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 6 τάξεις, 11 διδασκάλισσες και 451 μαθητές, τρεις μικρότερες σχολές θηλέων, ως παραρτήματα του κεντρικού Παρθεναγωγείου με 151 μαθήτριες.

—Στο Μελένικο, λειτουργούσαν, αρρεναγωγείο με 9 τάξεις, 8 διδασκάλους και 185 μαθητές, Παρθεναγωγείο με 5 τάξεις, 3 διδασκάλισσες και 140 μαθήτριες και Μικτή Σχολή της συνοικίας Ποταμού με 4 τάξεις, 1 διδάσκαλο, 1

διδασκάλισσα και 65 μαθητές.<sup>42</sup>

Επίσης, οι φιλεκπαιδευτικοί οργανισμοί και οργανώσεις δεν έλειψαν από τη Μακεδονία. Η Μακεδονία δεν υστέρησε λοιπόν σε παιδαγωγική δράση. Δεν ήταν δυνατό όμως να αναπτύξει την εξέχουσα πνευματική κίνηση της Ηπείρου, η οποία υπήρξε το αρχικό πνευματικό φυτώριο από το οποίο πολύ νωρίς άντλησαν τα νάματα της παιδείας, οι Μακεδονικές πόλεις και ιδιαίτερα η Σέρρες.<sup>43</sup>

### 2.3 Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι και Σωματεία στη Μακεδονία.

Η ίδρυση και η λειτουργία των φιλεκπαιδευτικών συλλόγων και αδελφοτήτων κατά το 19ο αιώνα ήταν αποτέλεσμα των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιουργήθηκαν μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου στη βαλκανική χερσόνησο, οι μεταρρυθμίσεις (Τανζιμάτ) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, η εξάπλωση του κινήματος του πανσλαβισμού και η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας δημιούργησαν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για την εθνική αφύπνιση και την πνευματική ανασυγκρότηση) όλων των χριστιανών υπηκόων του σουλτάνου, ιδιαίτερα των Βουλγάρων, που βρίσκονταν μέχρι τότε κάτω από την καθοδήγηση και επίδραση της ελληνικής εκκλησίας και παιδείας. Ο εθνικισμός των βαλκανικών λαών, που εντάθηκε στο β' μισό του 19ου αιώνα προβάλλοντας το αίτημα για εθνική ανεξαρτησία και δημιουργία κράτους-έθνους, οδήγησε στον ανταγωνισμό μεταξύ των λαών αυτών και στην εμφάνιση μιας πνευματικής και κοινωνικής δραστηριότητας, στόχος της οποίας ήταν ο εθνικός προσηλυτισμός όσων από τους μακεδονικούς και θρακικούς πληθυσμούς είχαν αδιαμόρφωτη εθνική συνείδηση. Οι σύλλογοι που ιδρύθηκαν απ' όλους τους βαλκανικούς λαούς κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στο βαλκανικό χώρο ενίσχυσαν ιδεολογικά το παραπάνω κλίμα. Στη σύσταση των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών σωματείων προχώρησαν διακεκριμένοι Ελλαδίτες και Έλληνες, οι οποίοι διαβιούσαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και "στατιστικά είχαν όλοι μορφωθεί στην Πρωτεύουσα του (Ελληνικού) Βασιλείου". Έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα, εμφανίστηκε πλήθος συλλόγων.<sup>44</sup>

<sup>42</sup> Δελιβάνη-Νεγρεπόντη Μαρία, Η παιδεία εις την Μακεδονίαν κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας, Λόγος Εκφωνηθείς την 28<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1969, Θεσσαλονίκη, 1969, σελ.8-9

<sup>43</sup> Αγγέλου-Βλάχου Ε., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ.3

<sup>44</sup> Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.57-58.

Το έναυσμα για συστηματική υποστήριξη της ελληνικής παιδείας στις διαμφισβητούμενες οθωμανικές επαρχίες δόθηκε στην Αθήνα, το 1869, με τη ίδρυση του "εν Αθήναις Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων". Σε βραχύ χρονικό διάστημα από τη σύστασή του ο σύλλογος της Αθήνας ξεκίνησε τη δράση του στη Μακεδονία. Άμεσο αποτέλεσμα των επαφών που αναπτύχθηκαν μεταξύ συλλόγου, Ελλήνων προξένων και ελληνικών μακεδονικών κοινοτήτων ήταν η ίδρυση, από 32 διαπρεπείς Σερραίους, το 1870, του "εν Σέρραις Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου". Με τον τρόπο αυτό προστέθηκε, κοντά στους Έλληνες προξένους, ακόμη ένας φορέας της ελληνικής πολιτικής στη Μακεδονία, ο οποίος όμως θα είχε την ανοχή της οθωμανικής διοίκησης, γιατί τα μέλη του ήταν εξέχοντες Οθωμανοί πολίτες. Ο φορέας αυτός έμελλε να αποτελέσει τον πρώτο διάυλο επικοινωνίας ανάμεσα στο "ελεύθερο" κέντρο και τη "διαμφισβητούμενη" περιφέρεια, μέσω του οποίου θα πραγματοποιούνταν η ελληνική διείσδυση και θα διοχετευόταν η ελληνική παιδεία στις μακεδονικές επαρχίες.<sup>45</sup> Σταδιακά δημιουργήθηκαν πολλοί τέτοιοι σύλλογοι στη Μακεδονία, ο αριθμός των οποίων ανέρχεται σε 57, εξαιτίας των γεγονότων που διαδραματιζόνταν στη Μακεδονία, στη δεκαετία 1870-80.

Με την επίδραση και ενίσχυση, κυρίως, του "εν Αθήναις προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων" και του "εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου" εμφανίστηκαν και πολλαπλασιάστηκαν οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι στο μακεδονικό χώρο. Σε μια τεσσαρακονταετία (1870-1910) ιδρύθηκαν και έδρασαν, διασκορπισμένοι σε ολόκληρη τη Μακεδονία, 53 φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι, 36 στο βιλαέτι Θεσσαλονίκης (16 στο σαντζάκι Θεσσαλονίκης, 10 στο σαντζάκι Σερρών και 10 στο σαντζάκι Δράμας) και 17 στο βιλαέτι Μοναστηρίου (6 στο σαντζάκι Μοναστηρίου, 5 στο σαντζάκι Κορυτσάς και 6 στο σαντζάκι Σερβίων).<sup>46</sup>

Οι εξελίξεις που έλαβαν χώρα στα τέλη της δεκαετίας αυτής-η Τρίτη Ανατολική Κρίση, αλλά κυρίως η συγκεντρωτική εκπαιδευτική πολιτική του Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' και η στάση του απέναντι στους συλλόγους, ο οποίος έκρινε ότι δεν παρείχαν αυτοί έργο επαρκές, ανάλογο με τις ανάγκες του ελληνισμού, αποτέλεσαν τροχοπέδη στη σύστασή και νέων συλλόγων. Νέα ώθηση στη σύστασή

<sup>45</sup> Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.60.

<sup>46</sup> Μπονίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.52

φιλεκπαιδευτικών σωματείων δόθηκε στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, εξαιτίας, καθώς φαίνεται, των νέων ιστορικών συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί. Όλοι οι μακεδονικοί σύλλογοι έθεσαν ως σκοπό τους *‘την ενίσχυσιν και διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων’*.

Με κριτήριο όμως το εύρος του γεωγραφικού βεληνεκούς στο οποίο άπλωναν τη δράση τους και τα μέσα που προέβλεπαν για την επίτευξη του σκοπού τους θα ήταν δυνατό οι σύλλογοι αυτοί να διακριθούν σε δύο κατηγορίες:

α. στους *"περιφερειακούς"* μακεδονικούς συλλόγους που όριζαν ως πεδίο δράσης τους την πόλη ή κωμόπολη στην οποία ιδρύθηκαν και τα περίχωρα της και ως μέσα για την πραγματοποίηση του σκοπού τους τη συντήρηση και βελτίωση των σχολείων που ήδη λειτουργούσαν στην περιφέρεια τους ή την ίδρυση νέων, καθώς και την παροχή οικονομικής βοήθειας και υποτροφιών σε άπορους και επιμελείς μαθητές. Οι οικονομικά ευρωστότεροι απ' αυτούς θα αναλάμβαναν, επίσης, την αποστολή υποτρόφων σε άλλες πόλεις, για να φοιτήσουν σε ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα, την οργάνωση βιβλιοθήκης, αναγνωστηρίου και διαλέξεων-σεμιναρίων, χρήσιμων για το λαό ή ακόμη και τη συλλογή αρχαιολογικού υλικού.

β. στους *"κεντρικούς"* μακεδονικούς συλλόγους, οι οποίοι όριζαν ως ακτίνα δράσης τους ολόκληρη τη Μακεδονία και προέβλεπαν ακόμη πιο δαπανηρά μέσα για την επίτευξη του σκοπού τους. Ως *"κεντρικός"* σύλλογος εμφανίστηκε πρώτος *"ο εν Σέρραις Μακεδονικός"*. Όταν όμως αυτός στα τέλη της δεκαετίας 1870-1880 άρχισε να υπολειτουργεί, το ρόλο του *"κεντρικού"* μακεδονικού συλλόγου ανέλαβε ο εν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, ο οποίος με την αναθεώρηση του κανονισμού του το 1881 επέκτεινε τη δράση του και *‘κατά το εσωτερικόν της Μακεδονίας’*.<sup>47</sup>

Όσον αφορά στη λειτουργία τους, οι σύλλογοι από τη στιγμή της ίδρυσης τους και σ' όλη τη διάρκεια της δράσης τους ακολουθούσαν με ελάχιστες παρεκκλίσεις μια σταθερή, ομοιόμορφη και προδιαγεγραμμένη πορεία. Στην αρχή συντασσόταν ο *"κανονισμός"* στον οποίο οριοθετούνταν η δράση και η λειτουργία του συλλόγου: στην τυποποιημένη δομή του οριζόταν ο σκοπός και τα μέσα, με τα οποία θα πραγματοποιούνταν αυτός, οι προϋποθέσεις για την εγγραφή των μελών και την αναγόρευση των ευεργετών, ο τρόπος εύρεσης και διαχείρισης των πόρων, η διοικητική οργάνωση (σύνθεση συμβουλίου και επιτροπών, γενικές συνελεύσεις

---

<sup>47</sup>Μπονίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.57

και συνεδριάσεις, αρχαιρεσίες), η ημέρα της επετείου-εορτής και τέλος η μορφή της σφραγίδας του συλλόγου. Ο κανονισμός έπρεπε να εγκριθεί και να υπογραφεί από τα ιδρυτικά μέλη. Στη συνέχεια διενεργούνταν αρχαιρεσίες για την εκλογή του διοικητικού συμβουλίου και ο σύλλογος ξεκινούσε τη λειτουργία του. Το διοικητικό συμβούλιο συνεδρίαζε σε τακτά χρονικά διαστήματα και στο τέλος κάθε "συλλογικού έτους" ο πρόεδρος του συλλόγου ανακοίνωνε στην ολομέλεια την ετήσια λογοδοσία ή έκθεση, η οποία, αν υπήρχε οικονομική δυνατότητα, δημοσιευόταν.<sup>48</sup>

Πρώτη ενέργεια των ιδρυτών ενός συλλόγου, μετά την ψήφιση του κανονισμού του, ήταν η κοινοποίηση της σύστασης και των σκοπών του σωματείου και η προσπάθεια προσέλκυσης και αύξησης των μελών του. Τα μέλη διακρίνονταν σε *τακτικά, αντεπιστέλλοντα και επίτιμα*. Τα τακτικά και αντεπιστέλλοντα μέλη ενός συλλόγου εκλέγονταν μεταξύ εκείνων που επιθυμούσαν να συμβάλουν στην επίτευξη του σκοπού του και αποδέχονταν τις διατάξεις του κανονισμού του, ενώ ως επίτιμα μέλη και επίτιμοι πρόεδροι αναγορεύονταν λόγιοι που διέπρεπαν στην επιστήμη και την τέχνη ή φιλογενείς που ευεργετούσαν με οποιοδήποτε τρόπο το σύλλογο. Τα μέλη εγγράφονταν στο σύλλογο ύστερα από πρόταση ενός ή περισσότερων μελών, αφού προηγουμένως η πρόταση αυτή εξεταζόταν και εγκρινόταν από το Διοικητικό Συμβούλιο.<sup>49</sup>

Τα άτομα που συσπειρώθηκαν γύρω από τους συλλόγους προέρχονταν κυρίως από τα ανώτερα και μεσαία κοινωνικο-οικονομικά στρώματα της κοινωνίας, επιστήμονες και εκπρόσωποι της αστικής τάξης, οι οποίοι διατηρούσαν στενές σχέσεις με τους έλληνες προξένους στη Μακεδονία και τα δυο κέντρα του ελληνισμού. Οι κοινωνικές αυτές τάξεις, δημιουργοί και φορείς της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας, ανέλαβαν την ευθύνη για την οργάνωση και υποστήριξη της ελληνικής παιδείας, η οποία θεωρήθηκε ότι θα οδηγούσε στην εθνική αποκατάσταση.<sup>50</sup>

Οι οικονομικοί πόροι των συλλόγων, εκτός από τις εγγραφές και ετήσιες εισφορές των μελών τους, προέρχονταν από τις συνεισφορές φιλόμουσων ομογενών, τους τόκους των δωρεών και κληροδοτημάτων, τις χρηματικές συνδρομές και δωρεές

---

<sup>48</sup> Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.66-67.

<sup>49</sup> Μπινίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.61

<sup>50</sup> Μπινίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.60

υλικού, την κινητή και ακίνητη περιουσία των συλλόγων και τη διοργάνωση εσπερίδων, εκδρομών και θεατρικών παραστάσεων. Για τους μακεδονικούς συλλόγους σημαντική πηγή εσόδων αποτέλεσαν οι κεντρικοί σύλλογοι της Αθήνας και της Κωνσταντινούπολης κατά την περίοδο της ακμής τους (1871-1880) και οι έκτακτες εισφορές, οι χορηγίες και δωρεές πλούσιων ομογενών του ελλαδικού, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του παροικιακού ελληνισμού. Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας στη λειτουργία των συλλόγων, κυρίως από το 1880 και εξής, στάθηκε και η τουρκική διοίκηση, η οποία, επιδιώκοντας τον έλεγχο της εκπαιδευτικής κίνησης των αλλοεθνών υπηκόων της, αντιμετώπιζε με καχυποψία τη δραστηριότητα και των ελληνικών φιλεκπαιδευτικών σωματείων. Για την ενίσχυση και συντήρηση των ελληνικών σχολείων στη Μακεδονία φρόντισε από το 1880 και η 'Εκπαιδευτική και Φιλανθρωπική Αδελφότης *Αγαπάτε Αλλήλους* Κωνσταντινουπόλεως. Παράλληλά για την υποστήριξη σχολείων συνεργαζόταν και με τις Εφορείες ή δημογεροντίες μακεδονικών κοινοτήτων. Έτσι το 1882-83 η αδελφότητα δαπάνησε 74.503 γρόσια για τα σχολεία δώδεκα μακεδονικών κοινοτήτων.<sup>51</sup>

Στη δραστηριότητα κάποιων συλλόγων συμπεριλήφθηκε και η συγγραφή, η έγκριση και η έκδοση εκπαιδευτικού υλικού. Τα συγγράμματα που στέλνονταν εξετάζονταν από ειδικές επιτροπές που ορίζονταν από την "Εκπαιδευτική Επιτροπή" του κάθε συλλόγου. Η μελέτη πάντως των προγραμμάτων, των οδηγιών και των προτάσεων της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του συλλόγου, αλλά και των παρατηρήσεων που διατυπώνονταν από τις επιμέρους επιτροπές για τα βιβλία που διαγωνίζονταν, φανερώνει τη βαθειά γνώση των ανθρώπων αυτών τόσο για τα συστήματα και τις καινοτομίες που εφαρμόζονταν στην Ευρώπη και την Αμερική, όσο και για τις εκπαιδευτικές ανάγκες του εκτός, αλλά και του εντός των ορίων του ελληνικού κράτους ελληνισμού. Την επιμέλεια όλης αυτής της δραστηριότητας την είχαν κυρίως ο «εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και ο «εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος». Η συγκέντρωση, επίσης και διανομή διδακτικών βιβλίων από τους συλλόγους σε άπορους μαθητές της Μακεδονίας θεωρήθηκε έργο εθνικό. Η παροχή υποτροφιών, επίσης, σε ικανούς, άπορους μαθητές απασχόλησε τα διοικητικά συμβούλια κάποιων συλλόγων. Με τις υποτροφίες θα εκπαιδεύονταν οι ικανότεροι έλληνες μαθητές που

---

<sup>51</sup>Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., *Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή*, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.69,71,78.



θα επάνδρωναν στη συνέχεια ως δάσκαλοι τα σχολεία της Μακεδονίας. Ακόμη συνέβαλλαν στην εκπαίδευση, διορισμό, επιμόρφωση και μισθοδοσία των εκπαιδευτικών.

Στις δραστηριότητες των συλλόγων συμπεριλαμβάνονταν και οι προσπάθειες για την οργάνωση της "συνεχιζόμενης εκπαίδευσης", χρησιμοποιώντας το σημερινό όρο, της άτυπης δηλαδή μετασχολικής εκπαίδευσης, στο μακεδονικό χώρο. Οι οικονομικά ευρωστότεροι απ' αυτούς έδειξαν ενδιαφέρον για την εκπαίδευση των εργαζομένων της πόλης στην οποία λειτουργούσαν, αναλαμβάνοντας την ίδρυση και συντήρηση νυχτερινών σχολών για τον αλφαριθμητισμό και την παροχή βασικής εκπαίδευσης και οργανώνοντας την επιμόρφωση των ενηλίκων με τη σύσταση σχολής ξένης γλώσσας, τον προγραμματισμό διαλέξεων (αναγνωσμάτων) και τη συγκρότηση βιβλιοθηκών. Στις δραστηριότητες των συλλόγων, τέλος, συμπεριλήφθηκε και η συλλογή-διάσωση και μελέτη αρχαιολογικού υλικού. Ο στόχος βέβαια και αυτής της προσπάθειας ήταν προφανής, η εύρεση των αρχαιοελληνικών επιγραφών και μνημείων στο διαφιλονικούμενο χώρο της Μακεδονίας θα παρείχε επιχειρήματα στους φορείς της ελληνικού εθνισμού κατά τις συζητήσεις τους για την εθνική συνέχεια των ανθρώπων που διαβιούσαν στο συγκεκριμένο χώρο.<sup>52</sup>

Οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι και αδελφότητες, που έδρασαν στη Μακεδονία κατά την περίοδο 1869-1914, εμφανίστηκαν σε μια από τις πιο κρίσιμες περιόδους για την τύχη της Μεγάλης Ιδέας του Ελληνισμού. Οι σύλλογοι αυτοί, σε μια περίοδο κατά την οποία το ελληνικό κράτος δεν επιθυμούσε τη ρήξη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, εφάρμοζαν την πολιτική της πολιτιστικής και εθνικής διείσδυσης στο μακεδονικό χώρο. Συγκεκριμένα, οι ελληνικοί φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι φρόντιζαν για την εφαρμογή στη Μακεδονία της εκπαιδευτικής πολιτικής που υπαγόρευαν τα δύο εθνικά κέντρα, Αθήνα και Κωνσταντινούπολη το Ελληνικό Βασίλειο μέσω του "εν Αθήναις Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων" στην περίοδο 1869-1886 και το Οικουμενικό Πατριαρχείο από το 1871 έως το 1880 μέσω του "εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου". Οι δύο παραπάνω σύλλογοι ενδιαφέρθηκαν για την ίδρυση, την ενίσχυση, ηθική και υλική, και την καθοδήγηση των μακεδονικών συλλόγων, οι

---

<sup>52</sup> Μπονίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.166,187

οποίοι θα υπείχαν το ρόλο ενός είδους περιφερειακού διοικητικού εκπαιδευτικού οργάνου.<sup>53</sup>

Στον τομέα της φιλεκπαιδευτικής και κοινωνικής δραστηριότητας των κατοίκων ο ελληνικός πληθυσμός της Μακεδονίας έχει να παρουσιάσει πριν τους Βαλκανικούς πολέμους 176 συνολικά φιλεκπαιδευτικούς και φιλανθρωπικούς συλλόγους και αδελφότητες, καθώς και άλλα κοινωφελή σωματεία και ιδρύματα. Πιο δραστήριος ήταν ο πληθυσμός του βιλαετίου της Θεσσαλονίκης, στο οποίο αναλογούσε ένα σωματείο ή ίδρυμα σε 3.226 κατοίκους, ενώ στο βιλαέτι Μοναστηρίου ή αντίστοιχη αναλογία ήταν 1 προς 4.801 κατοίκους. Ειδικότερα στο σημείο αυτό ως προς το καθένα από τα σαντζάκια χωριστά, η ίδια αναλογία παρουσίαζε σοβαρές διακυμάνσεις που έφθαναν σε κλίμακα από 1 μέχρι 6 περίπου.

1. Σαντζάκι Δράμας, 1 σε 1.755
2. Σαντζάκι Μοναστηρίου, 1 σε 2.967
3. Σαντζάκι Σερρών, 1 σε 3.381
4. Σαντζάκι Θεσσαλονίκης, 1 σε 3.751
5. Σαντζάκι Σερβίων, 1 σε 4.946
6. Σαντζάκι Κοριτσάς, 1 σε 9.980.

Από τους παραπάνω αριθμούς εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς ότι ο Ελληνισμός παρουσιαζόταν περισσότερο ενεργητικός εκεί όπου είχε να αντιμετωπίσει και την πιο ισχυρή βουλγαρική προπαγάνδα, όπως ήταν τα σαντζάκια Δράμας, Μοναστηρίου και Σερρών.<sup>54</sup>

Η ίδρυση και η λειτουργία συλλόγων και αδελφοτήτων, παγκόσμιο φαινόμενο κατά το 19ο αιώνα, είχε απώτερο στόχο τη συνάθροιση και επικοινωνία των αστών μελών τους. Το παράδειγμα της παγκόσμιας κοινότητας μιμήθηκαν και οι ανερχόμενοι έλληνες αστοί, οι οποίοι ήδη από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα είχαν συσπειρωθεί γύρω από ποικίλα σωματεία. Η ανάπτυξη της ελλαδίτικης κρατικής ιδεολογίας, της Μεγάλης Ιδέας, και η συνειδητοποίηση, από μέρους των φορέων της, ότι σημαντικότερο ρόλο στη διάδοση και την επίτευξη των στόχων της Ιδεολογίας αυτής θα ήταν δυνατόν να διαδραματίσει και η εκπαίδευση, έφερε σε πρώτη θέση τις πρωτοβουλίες για σύσταση φιλεκπαιδευτικών συλλόγων. Τη σύσταση

---

<sup>53</sup> Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.99.

<sup>54</sup> Παπαδόπουλος Στεφ., Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της τουρκοκρατίας, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, σελ.244.

ελληνικών φιλεκπαιδευτικών σωματείων υπεδείκνυε, επιπλέον, και επιτάχυνε κατά τη δεκαετία 1860-70, η ιστορική πραγματικότητα που ελάμβανε χώρα στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο εμφανίστηκε πλήθος ελληνικών συλλόγων που έθεταν ως στόχο τους τη διάδοση της ελληνικής παιδείας τόσο εντός όσο και, κυρίως, εκτός των ορίων του ελληνικού κράτους.<sup>55</sup>

#### 2.4 Εκπαίδευση των Γυναικών στη Μακεδονία.

Η απαρχή της εκπαίδευσης των θηλέων στη Μακεδονία σημειώνεται, όπως και στις άλλες περιοχές των ελληνικών κοινοτήτων του οθωμανικού χώρου, κατά τη δεκαετία του 1840, όχι όμως με την ίδρυση των πρώτων παρθεναγωγείων, όπως γίνεται σ' αυτές, αλλά με την ίδρυση των πρώτων νηπιαγωγείων, η Μακεδονία συνιστά το χώρο, όπου σημειώνεται η πρωιμότερη εμφάνιση σχολείων προσχολικής αγωγής, κατ' επίδραση, λαμβάνοντας υπόψη το πρώιμο του χρόνου της ίδρυσης τους, πρώτιστα των ευρωπαϊκών προτύπων αλλά και λόγω της εθνολογικής σύνθεσης του πληθυσμού της περιοχής της, σε συνάρτηση με τη μέγιστη σπουδαιότητα της στο πλαίσιο της ιεράρχησης των εδαφικών εθνικών διεκδικήσεων. Τα πρώτα παρθεναγωγεία αρχίζουν να λειτουργούν στον εν λόγω χώρο κατά τη δεκαετία του 1850, με μια δεκαετία δηλαδή καθυστέρησης σε σύγκριση με τις λοιπές ελληνικές κοινότητες. Πρόκειται για σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, γραμματοδιδασκαλεία ή αλληλοδιδασκτικά σχολεία, με μόνα τα παρθεναγωγεία Σερρών και Θεσσαλονίκης, τα οποία λειτουργούν από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης τους με «ανώτερες τάξεις».

Από τη δεκαετία του 1870 και εξής, η εκπαίδευση των θηλέων ακολουθεί την πορεία της ραγδαίας ανάπτυξης που σημειώνει γενικά η εκπαίδευση στον εν λόγω χώρο. Ιδρύονται παρθεναγωγεία με μεγάλη συχνότητα σε όλα τα αστικά και ημιαστικά κέντρα και έως το τέλος του αιώνα, με δεδομένη την έξαρση των εθνικών ανταγωνισμών στο χώρο της Μακεδονίας, όλοι σχεδόν οι οικισμοί με 1000-2000 κατοίκων διαθέτουν πλέον ιδιαίτερο σχολείο θηλέων ή τουλάχιστον μικτό δημοτικό και νηπιαγωγείο. Παράλληλα, συστηματοποιείται και αναδιαρθρώνεται η πρωτοβάθμια εκπαίδευση με την καθιέρωση της συνδιδασκτικής μεθόδου διδασκαλίας, την αύξηση των τάξεων των δημοτικών σχολείων και τη σταδιακή τους αντικατάσταση από τις εξατάξιες αστικές σχολές. Σε σπουδαία λοιπόν

---

<sup>55</sup>Μπονίδη Κυρ., Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα, 1996, σελ.191

εκπαιδευτικά κέντρα Μακεδονίας και για τη γυναικεία εκπαίδευση, αναδεικνύονται στο μεν βίλαετι της Θεσσαλονίκης, η πόλη της Θεσσαλονίκης, η Σέρρες, η Καβάλα, η Βέροια, η Έδεσσα και η Στρώμνιτσα, στο δε βίλαετι του Μοναστηρίου, το Μοναστήρι – το σπουδαιότερο εκπαιδευτικό κέντρο της Δυτικής Μακεδονίας-, η Κορυτσά, η Σιάτιστα, η Κοζάνη – πνευματικά και εκπαιδευτικά κέντρα κατά το 18<sup>ο</sup> αιώνα-, η Καστοριά και το Κρούσοβο.<sup>56</sup>

---

<sup>56</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της Γυναικείας Εκπαίδευσης, Πανεπιστημ. Σημειώσεις,σελ.60-63

### 3. Η περίπτωση των Σερρών.

Στις 19 Σεπτεμβρίου 1383 μ.Χ. οι Σέρρες καταλήφθηκαν από τους Τούρκους. Τα γεγονότα της κατάληψης της πόλης εξιστορεί ο Τούρκος ιστορικός Σεατεντίν Μωχαμέτ, που συνέγραψε το 'Στέμμα των Ιστοριών'. Μετά την κατάκτηση των Σερρών ο Σουλτάνος Μουράτ ο Α' πέρασε και ο ίδιος από την πόλη και ίδρυσε το Εσκή-Τζαμί που σωζόταν μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Επίσης οι Τούρκοι γκρέμισαν τότε το τείχος και το ισχυρό κάστρο των Σερρών, για να μην γίνει εστία αντίστασης σε περίπτωση επαναστατικού κινήματος των υπόδουλων Ελλήνων.

Περί τα τέλη του 18ου αιώνα, το βυζαντινό τείχος καταστράφηκε τελείως και η πόλη περιεβλήθηκε από ένα νέο τείχος, το μισό του οποίου χτίστηκε με 'αγγαρεία' των Σερραίων, το δε άλλο μισό με έξοδα του Ισμαήλ Μπέη, τότε διοικητή των Σερρών που φοβόταν επίθεση του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, φοβερού εχθρού του, που είχε εισβάλει εκείνη την εποχή στην Μακεδονία.

Το τείχος όμως του Ισμαήλ Μπέη καταστράφηκε γρήγορα εξαιτίας της προχειρότητας με την οποία κατασκευάστηκε. Στην καταστροφή του συνέβαλε και η νέα αμαξιτή οδός που άρχιζε από το τέμενος του Αχμέτ Πασά, ανατολικά και κατέληγε στα βορειότερα καφενεία των Κιόσκ (οδός Εξοχών) και είχε χαραχθεί περί τα τέλη του 19ου αιώνα.<sup>57</sup>

Η πόλη των Σερρών και η περιοχή της, ένα από τα βασικά στηρίγματα της Μακεδονίας από ιστορική και οικονομικο-κοινωνική άποψη, δίνει σε μικρογραφία την ταραγμένη αλλά και πολυσήμαντη εικόνα του μακεδονικού χώρου, τη συμπυκνωμένη έκφραση των βαλκανικών προβλημάτων.<sup>58</sup> Λόγω της γεωγραφικής της θέσης η πόλη είχε επαφές και με τη Θεσσαλονίκη-Σερβία, και με την Βουλγαρία και με την Κωνσταντινούπολη. Αυτή η γεωγραφική και πολιτική πραγματικότητα επηρέασε όχι μόνο την πολιτική ιστορία της πόλης, αλλά και την κοινωνική και οικονομική της εξέλιξη. Προφανής είναι και η στρατηγική σημασία της πόλης, που δέσποζε της περιοχής του Νέστου αλλά κυρίως του Στρυμόνος, από όπου ανέβαινε ο δρόμος προς τη Σόφια, και συγκοινωνούσε με τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη μέσω της Εγνατίας οδού.<sup>59</sup>

<sup>57</sup> Νομός Σερρών, Πρόσκληση Γνωριμίας, Σέρρες, 1993, σελ.50

<sup>58</sup> Αντωνιάδου-Μπιμπίκου Ελένη, Πρακτικά Τόμος Α', Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία., Σέρρες 1998, σελ. 197.

<sup>59</sup> Λαιου Αγγελική, Πρακτικά Τόμος Α', Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία., Σέρρες 1998, σελ.203.

Το σαντζάκι Σερρών συνόρευε βόρεια με τη Βουλγαρία, ανατολικά με την Ανατολική Ρωμυλία και την Αδριανούπολη, νότια με τη Δράμα και τον κόλπο Ρεντίνα, και δυτικά με το σαντζάκι Θεσσαλονίκης. Κάλυπτε το ένα τρίτο του εδάφους του βιλαετίου και διαιρούνταν σε οκτώ καζάδες (υποδιοικήσεις):

1. Σερρών, περιλαμβανομένου και του «nahiye» (ναχιγιέ: δήμος, κοινότητα) Νιγρίτας, με 219 χωριά και τσιφλίκια.
2. Ζίχνα (Ζιχνών), με 47 χωριά και τσιφλίκια.
3. Τιμούρ Χισάρ (Δεμίρ Ισάρ-Σιδηρόκαστρο), με 8 χωριά και τσιφλίκια.
4. Πέτριτς (Πετριτσίου), με 71 χωριά και τσιφλίκια.
5. Μένλικ (Μελενίκου), με 63 χωριά και τσιφλίκια.
6. Νευροκόπ (Νευροκόπι), με 179 χωριά και τσιφλίκια.
7. Ράζλοκ, με 12 χωριά και τσιφλίκια,
8. Τζουμά-ι Μπαλά (Ανω Τζουμαγιάς), με 53 χωριά και τσιφλίκια.

Ανώτατος κυβερνητικός υπάλληλος του σαντζακίου Σερρών ήταν ο μουτεσαρίφης, ο οποίος προήδρευε στο «Μετζλίσ-ι Ιδαρέ» (Διοικητικό Συμβούλιο) του σαντζακίου Σερρών. Τα πέντε από τα εννέα μέλη του, δηλαδή ο ναΐπης (τοποτηρητής, ιεροδικαστής), ο λογιστής, ο διευθυντής αλληλογραφίας, ο μουφτής (νομοδιδάσκαλος) και ο μητροπολίτης αποτελούσαν τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου, και τα υπόλοιπα τέσσερα τα αιρετά. Αναφέρονται οι μητροπολίτες Κωνσταντίνος Εφένδη και Γρηγόριος Εφένδη, ενώ από τα αιρετά μέλη, μεταξύ άλλων, οι Δημητράκη Χατζή Δήμο Εφένδη, Χρήστο (Τεφοτζίκ ή Τιφοτζίκ) Εφένδη, Νάσο Εφένδη, τουτουντζή (καπνοπώλης) Νάσο Εφένδη, σαράφ (επικαταλλακτή, τραπεζίτης) Δημητρός Εφένδη και Κώτσο (Α)στέριο Εφένδη.

Εκτός από το πιο πάνω συμβούλιο, στην πόλη των Σερρών που αποτελούσε εμπορικό κέντρο και πρωτεύουσα του ομώνυμου σαντζακίου, ήταν επόμενο να συγκεντρωθούν πολλά διοικητικά γραφεία, το προσωπικό των οποίων αποτελούσαν σχεδόν στο σύνολο τους μουσουλμάνοι, ενώ υπήρχε και ένας μικρός αριθμός Ελλήνων, Βουλγάρων, Εβραίων, και Αρμενίων.

Ο πληθυσμός στους οκτώ καζάδες του σαντζακίου Σερρών ανερχόταν σε 340.477. Το 95% των κατοίκων ήταν ντόπιοι και οι υπόλοιποι ξένοι, άντρες στην πλειοψηφία τους που μάλλον για λόγους εργασιακούς βρίσκονταν μακριά από τις οικογένειές τους. Όσον αφορά στην αριθμητική αναλογία αντρών και γυναικών

στον ντόπιο πληθυσμό δεν ξεπερνούσε το 3%, που σημαίνει ότι άντρες και γυναίκες σχεδόν ισαριθμούσαν.

Ο πληθυσμός του καζά Σερρών, δηλαδή της πόλης των Σερρών καθώς και των 219 χωριών, ανερχόταν σε 46.093 άντρες και σε 45.814 γυναίκες, συνολικά 91.907 άτομα, ενώ μόνο η πόλη αριθμούσε 25.000 κατοίκους το 1890 και 21.602 κατοίκους το 1897. Αντίθετα με τη μείωση του πληθυσμού, σύμφωνα με τα ως άνω στοιχεία, αυξημένος σημειώνεται ο αριθμός των «χανέ» (οικία) στην πόλη, 3.500 περίπου στην επετηρίδα του 1307 (1890) και 4.416 περίπου στις επετηρίδες των ετών 1315, 1322 και 1325.<sup>60</sup>

Τέλος πρέπει να λάβουμε υπόψη τη γνώμη ενός διαπρεπή επιστήμονα (αρχαιολόγου και γεωγράφου) του Γάλλου V. Berard στο βιβλίο του «Τουρκία και Ελληνισμός, (οδοιπορικό στη Μακεδονία)», (1987), ο οποίος ύστερα από τριών χρόνων ταξίδι (1890-1892) καταλήγει στα εξής συγκλονιστικά συμπεράσματα:

α) ότι το διακριτικό γνώρισμα των κατοίκων της περιοχής είναι Χριστιανός Ορθόδοξος = Έλληνας, ενώ Μωαμεθανός ή Μουσουλμάνος = Τούρκος.

β) επίσης εκφράζει με θαυμασμό και απορία τη συμπεριφορά του Έλληνα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας: Κάθε χωριό της Μακεδονίας έχει γραμμένο στη μετώπη του σχολείου του το όνομα του δωρητή, (τραπεζίτη, μπακάλη, караβοκύρη, δικηγόρου), που όλη τη ζωή του ιδροκόπησε για να κερδίσει μια περιουσία και που στο τέλος τη χρησιμοποίησε με το μόνο τρόπο που του υπαγόρευε η αγάπη του για το γένος και για τη δόξα.<sup>61</sup>

---

<sup>60</sup> Ιορδάνογλου Ανα., Οι Σέρρες και η ευρύτερη περιοχή τους στις οθωμανικές επετηρίδες, τέλη 19<sup>ου</sup> – αρχές 20<sup>ου</sup> αιώνα, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου, Νιγρίτα, 1996, σελ.294-297

<sup>61</sup> Κόκκινος Γεω., Η πόλη των Σερρών, Σερραϊκά Ανάλεκτα-Τόμος Β', Σέρρες, 1993-1994, σελ.88

### 3.1 Η κοινωνικο-οικονομική, πολιτιστική κατάσταση στις Σέρρες επί τουρκοκρατίας.

Μετά την κατάκτηση της Ελλάδας και του Ν. Σερρών από τους Τούρκους, όχι μόνο οι μεγάλες εκτάσεις του στέμματος και τα τιμάρια των Βυζαντινών και άλλων επιχωρίων αρχόντων, αλλά και μικροϊδιοκτησίες ακόμα δημεύθησαν, οπού παρουσιάστηκε αντίσταση. Οι γεωργοί του Ν. Σερρών πού καταθλίβονταν από πολλές πλευρές από τους διαβιούντας πλουσιοπάροχα «αγάδες» πού αναδεικνύονταν συνήθως και ενοικιαστές φόρων, των γεωμόρων και παρεισπράξεων, ούτε τη γεωργική τους οικονομία μπορούσαν να προαγάγουν, ούτε την παραγωγή τους ν' αυξήσουν, αρκούμενοι σε άθλια και περιορισμένη ζωή.

Παρόλα αυτά και με την κατάσταση αυτή οι αγρότες του Ν. Σερρών με βαριές και εξαντλητικές εργασίες και με αναγκαστική λιτότητα κατόρθωσαν σιγά σιγά ν' αποκτήσουν αρκετά ιδιόκτητα χωράφια. Βοηθήθηκαν βέβαια και από τη γονιμότητα του εδάφους σε μερικούς τόπους του, ν' αυξήσουν την παραγωγή ποιοτικά και ποσοτικά και να επιτύχουν εξαγωγές στο εξωτερικό (σιτηρά, βαμβάκι, καπνός, κτηνοτροφικά προϊόντα). Τις εξαγωγές αυτές ευνοούσαν αρκετά ή ισχύς του Οθωμανικού κράτους, οι ευνοϊκοί οροί εμπορίας των τουρκικών προϊόντων και ή μέτρια τελωνειακή φορολογία. Οι Τούρκοι «αγάδες» και τιμαριούχοι, ακατάλληλοι για εμπορία, πωλούσαν τα προϊόντα τους στους «ραγιάδες», οι όποιοι ενεργούσαν το εμπόριο από το οποίο αναπτύχθηκε ή αστική τάξη τής πόλεως των Σερρών. Η ανάπτυξη αυτή του εμπορίου επέφερε κάποια βελτίωση στη γεωργική παραγωγή, μετέτρεψε πολλές αγγαρείες σε χρηματικές εισφορές, κατέστησε τη θέση των αγροτών καλύτερη και σε πολλές περιπτώσεις επέτρεψε την απελευθέρωση των κτημάτων τους από τα δεσμά των τιμαριούχων.<sup>62</sup>

Τα σπουδαιότερα αστικά κέντρα του βιλαετίου Θεσσαλονίκης εκτός από την ομώνυμη πρωτεύουσα υπήρξαν οι Σέρρες και η Καβάλα, τα οποία γνώρισαν σημαντικότερη οικονομική ανάπτυξη και αντίστοιχη δημογραφική πύκνωση.<sup>63</sup> Η γεωγραφική θέση της πόλης των Σερρών, με τα σπουδαία οδικά περάσματα, την εύφορη πεδιάδα, τα δάση και τα πλούσια σε μεταλλεύματα βουνά, γρήγορα την ανέδειξαν σε μεγάλο κέντρο παραγωγής βιοτεχνικών αγαθών και διαμετακομιστικού

<sup>62</sup> Τζελέπη Νικ., Η εξέλιξη του πληθυσμού του Ν.Σερρών (αστικού-ημιαστικού-αγροτικού) από το 1913 μέχρι το 1981, Ανάτυπο από τον 10<sup>ο</sup> τόμο των Σερραϊκών Χρονικών, Αθήνα, 1989, σελ. 138

<sup>63</sup> Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία, , Εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 331.



εμπορίου.<sup>64</sup> Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας η πόλη των Σερρών παρουσίασε μεγάλη εμπορική ακμή και έγινε μεγάλο διεθνές εμπορικό κέντρο, στην αγορά του οποίου σενέρρεαν έμποροι διαφόρων εθνικοτήτων για να εμπορευθούν αμπάδες, πριονοκόκι, μετάξι και κυρίως βαμβάκι. Υπήρχαν έμποροι όλων των παραδουνάβιων και Ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίοι είχαν ιδρύσει στην πόλη διάφορες εταιρίες και εμπορικά καταστήματα. Μεταξύ αυτών περίφημος ήταν ο Εμπορικός Βενετικός οίκος Rotta, Vianello & Cia, ο οποίος τελούσε υπό την προστασία του Ενετού προξένου της Θεσ/νίκης. Πλήθος δε Τούρκων Εμίρηδων κατέκλυζε την πόλη, οι οποίοι αγόραζαν μεγάλες ποσότητες βάμβακος για εξαγωγή προς την Πολωνία και τις χώρες της Μαύρης Θάλασσας. Το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο κατά κύριο λόγο γινόταν από τα λιμάνια Θεσσαλονίκης και Καβάλας ενώ μικρής σημασίας ήταν η διακίνηση εμπορευμάτων από τις προβλήτες Ορφανού, Κασσάνδρας και Αγίου Όρους. Ο λιθόστρωτος δρόμος Θεσσαλονίκης-Σερρών αποτελούσε έναν από τους σημαντικότερους δρόμους σε ολόκληρο το βιλαέτι. Ο άλλος ήταν ο δρόμος Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου. Το εξωτερικό εμπόριο διεξαγόταν ιδιαίτερα με την Αγγλία και τη Γαλλία αλλά και με άλλες χώρες όπως, Γερμανία, Αυστρία, Ιταλία, Ελλάδα, Ρωσία, Βέλγιο, ενώ το εσωτερικό εμπόριο κυρίως στις τοπικές λαϊκές και τα πανηγύρια.<sup>65</sup> Υπήρχε δε ένα κεντρικό σημείο στην νέα πόλη, όπου γίνονταν τα 'παζάρια', δηλ. οι εμπορικές συναλλαγές.

Στις Σέρρες γινότανε κάθε χρόνο μια φημισμένη εμποροπανήγυρη ( το κερβάνι ), ήταν από τις μεγαλύτερες στα Βαλκάνια. Κατά τον Τσελεμπί Εβλιγιά, υπήρχαν 2000 μαγαζιά και 9 θολωτά μπεζεστένια. Έρχοντανπραματευτές και εμπορικές κομπανίες από τη Βουλγαρία, τη Σερβία, Αλβανία, Βλαχία, Μολδαβία, Θεσσαλία, Αυστροουγγαρία και αρκετές φορές και από τη Ρωσία για να πουλήσουν τα προϊόντα τους. Το εμπόριο βέβαια των Σερρών ήταν μεγάλο και γνωστό εξαιτίας μια σημαντικότητας και αξιοσημείωτης παραγωγής βαμβακιού και αργότερα καπνού. Η πόλη των Σερρών είχε ήδη καθιερωθεί, στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα, ως κέντρο εμπορίας του βαμβακιού της κοιλάδας του Στρυμόνα, το μεγαλύτερο μέρος του περιζήτητου τότε προϊόντος διοχετευόταν στις ευρωπαϊκές αγορές και κυρίως σε εκείνες της κεντρικής Ευρώπης και για αυτό το λόγο η ίδια πόλη είχε επίσης αναδειχτεί σε κέντρο εισαγωγής ευρωπαϊκών βιοτεχνικών και αποικιακών αγαθών.

<sup>64</sup> Καφαντζίης Γεώργιος, Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμος Τρίτος, , Θεσσαλονίκη 1996, σελ.307.

<sup>65</sup> Ιορδάνογλου Αναστάσιος, Πρακτικά Β Επιστημονικού Συμποσίου, Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Θεσσαλονίκη 2000 , σελ.299.

Τα τελευταία προϊόντα απορροφούνταν στη συνέχεια όχι μόνον από τις αγορές των Σερρών και των γειτονικών πόλεων αλλά και από αυτές της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης, έτσι οι Σέρρες αποτελούσαν τη συγκεκριμένη περίοδο, λόγω του βαμβακεμπορίου, ένα από τα σημαντικότερα διαμετακομιστικά κέντρα των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.<sup>66</sup>

Στις αρχές του 19ου αιώνα το εμπόριο γνώρισε της καλύτερη εποχή του, μια πραγματικά 'αναγεννησιακή' περίοδο. Σ' αυτό συνέβαλε ο φιλοπρόοδος Διοικητής των Σερρών Ισμαήλ Μπέης, ο οποίος κατόρθωσε να εδραιώσει συνθήκες στοιχειώδους ευνομίας και ασφάλειας των εμπορικών συναλλαγών. Την εποχή αυτή καθιερώθηκε και η περίφημη εμπορική ετήσια πανήγυρη των Σερρών, το 'Κερβάνι'. Ιδιαίτερα άνθιζε τότε η εγχώρια βιομηχανία και γι' αυτό οι συντεχνίες ή 'εσνάφια' όπως λέγονταν, ήταν πάρα πολύ πλούσιες.

Τεράστια ήταν η παραγωγή βάμβακος. Παρήγαγαν ταυτόχρονα και βιομηχανικά προϊόντα, κυρίως υφάσματα. Οι Σέρρες εξαιτίας της άφθονης παραγωγής και της σπουδαίας οικονομικής και εμπορικής τους κίνησης, που εκτός από τη Θεσσαλονίκη καμιά άλλη μακεδονική πόλη δεν είχε προσελκύσει νωρίς το ενδιαφέρον των μεγάλων ευρωπαϊκών αγορών, οι οποίες εγκατέστησαν σε αυτή εμπορικούς πράκτορες. Αλλά και κράτη όπως η Ιταλία, Αυστροουγγαρία, Γαλλία, Αγγλία, Ρωσία, διατηρούσαν στις Σέρρες προξενεία μέχρι την απελευθέρωση.<sup>67</sup> Η τεράστια αυτή ανάπτυξη του εμπορίου συνετέλεσε στην ίδρυση πρακτορείων και υποκαταστημάτων στα εμπορικά κέντρα του εξωτερικού για τις ανάγκες των Σερραίων εμπόρων. Έτσι τα μέλη των Σερραίων στις Μακεδονικές παροικίες της Αυστροουγγαρίας και της Βλαχίας, ιδίως της Βιέννης, αυξάνονταν διαρκώς.

Κατά τους χρόνους της εμπορικής αυτής ευδαιμονίας ήρθε στις Σέρρες ένας μεγάλος επιχειρηματίας, ο οποίος αργότερα έγινε η ηγετική μορφή της επανάστασης στη Μακεδονία, ο Εμμανουήλ Παπάς. Η ευφυΐα του και το επιχειρηματικό του πνεύμα βρήκαν τότε στην πόλη πρόσφορο έδαφος. Έτσι γρήγορα έγινε ο μοναδικός μεγαλέμπορος και τραπεζίτης της περιοχής, σε σημείο να δεσμεύει με την δανειακή πολιτική του όλους τους Μπέηδες των Σερρών.

Περί τα τέλη όμως του 19ου αιώνα αρχίζει η βαθμιαία και κατόπιν οριστική παρακμή του εμπορίου των Σερρών, το οποίο περιέρχεται πια στη γειτονική

---

<sup>66</sup> Κουτζακιώτης Γ. Πρακτικά Γ Επιστημονικής Συνάντησης, Η Δράμα και η περιοχή της, Δράμα 2002, σελ.202.

<sup>67</sup> Καφταντζής Γεώργιος, Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμος Τρίτος, Θεσσαλονίκη 1996, σελ.318.

Θεσσαλονίκη. Η ανάπτυξη της ταχύτερης συγκοινωνίας με τα ατμόπλοια σημείωσε το τέλος της εμπορικής ευδαιμονίας των Σερρών. Η τεράστια δε ανάπτυξη της Ευρωπαϊκής βιομηχανίας υπήρξε αφορμή να εξαφανισθούν οι τόσο περίφημες συντεχνίες των Σερρών.<sup>68</sup>

Οι Σέρρες λοιπόν αποτέλεσαν μεγάλο παραγωγικό και εμπορικό κέντρο και από τους κυριότερους συγκοινωνιακούς κόμβους. Από εδώ περνούσαν οι δρόμοι που από τη Θεσσαλονίκη οδηγούσαν στη Βουλγαρία, Βλαχία, Μολδαβία, Ουγγαρία και Αυστρία και ξεκινούσαν άλλοι προς τα αξιόλογα κέντρα της λοιπής ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης για να καταλήξουν στην Κωνσταντινούπολη. Εξάλλου και η Εγνατία οδός, που συνέδεε τη Θεσσαλονίκη με την Κωνσταντινούπολη περνούσε από την Αμφίπολη, στα νότια της πεδιάδας των Σερρών, κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα στον κόλπο του Ορφανού.<sup>69</sup>

Στους χερσαίους αυτούς δρόμους, η διακίνηση των εμπορευμάτων γινόταν με τα караβάνια ( κοινές πορείες ). Η μεταφορά γινόταν με άλογα, μουλάρια και καμήλες. Από τη Σέρρες ξεκινούσαν, περνούσαν ή και κατέληγαν караβάνια από όλη την Ν.Α. Ευρώπη. Για την εξυπηρέτηση των караβανιών δημιουργήθηκε δίκτυο σταθμών, γνωστών με το όνομα χάνια και караβάν σεράγια. Τρεις ήταν οι σημαντικότεροι δρόμοι που ακολουθούσαν τα караβάνια στο ταξίδι τους από τη Θεσσαλονίκη και τις Σέρρες προς τη βόρεια Βαλκανική και την κεντρική Ευρώπη. Ένας από τους δρόμους αυτούς περνούσε από το Μελένικο, τη Σόφια και το Βιδίνι, διέσχισε τα αυστριακά σύνορα στην Όρσοβα και συνέχιζε στο Τέμεσβαρ, τη Βουδαπέστη και την πόλη Ράαμπ, για να καταλήξει στην αυστριακή πρωτεύουσα. Οι κύριοι σταθμοί αυτού του ταξιδιού ήταν η Σόφια και το Βιδίνι. Από το Βιδίνι μπορούσε κανείς να συνεχίσει προς το Βουκουρέστι, το Μπρασόβ και το Σιμπίου. Ο δεύτερος πολυσύχναστος δρόμος διέσχισε και αυτός την κοιλάδα του Στρυμόνα, αλλά μετά τη Σόφια συνέχιζε βορειοδυτικά προς τη Νίσσα και το Βελιγράδι. Στις περιπτώσεις που τα εμπορεύματα μεταφέρονταν στον προορισμό τους από το Δούναβη ή τους παραποτάμους του, τα караβάνια παραλάμβαναν τα νέα τους φορτία και επέστρεφαν στη Μακεδονία. Ο τρίτος εμπορικός δρόμος διέσχισε τη Βοσνία ακολουθώντας μια δύσκολη και ορεινή διαδρομή, για αυτό και χρησιμοποιούνταν σπάνια μέχρι τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Θα πρέπει να επισημανθεί και η ύπαρξη ενός ακόμη δρόμου, λιγότερου γνωστού, ο οποίος άρχιζε από τις Σέρρες και για αυτό

<sup>68</sup>Νομός Σερρών, Πρόσκληση Γνωριμίας, Σέρρες, 1993, σελ.50-53

<sup>69</sup>Γαβρά Ελένη, Μακεδονικά, Τόμος 25<sup>ος</sup>, Θεσσαλονίκη 1986, σελ.145.

ονομαζόταν και δρόμος των Σερρών. Ο δρόμος αυτός ακολουθώντας την κοιλάδα του Στρυμόνα, περνούσε από τη Στρώμνιτσα και το Ιστίπ και κατέληγε στα Σκόπια, όπου συναντούσε το λεγόμενο δρόμο της Βοσνίας. Τα караβάνια που κινούνταν στο δρόμο των Σερρών ήταν φορτωμένα κυρίως με βαμβάκι και καπνό.<sup>70</sup>

Η οικονομία της πόλης, λόγω της μεσογειακής της θέσης και του εύφορου κάμπου που εκμεταλλευόταν, δεν έπαψε να έχει, όπως γενικότερα εξάλλου και η ρωμαϊκή οικονομία, γεωργοκτηνοτροφικό κυρίως χαρακτήρα. Κατά συνέπεια, η πόλη εξακολούθησε στα αυτοκρατορικά χρόνια, να αποτελεί όπως ακριβώς στα αρχαία και αργότερα στα νεότερα χρόνια, αγροτικό και προπάντων γεωργικό κέντρο της γύρω περιοχής.<sup>71</sup> Άλλωστε χωρίς αυτό το γεωργικό δυναμικό της δεν θα μπορούσε να μετεξελιχθεί σε εμπορική δύναμη. Ο χαρακτηρισμός ‘αγροτική πόλη’, που έδωσε ο Fernand Braudel σε μια σειρά αστικών οικισμών, μικρών ή μεγαλύτερων, αυτής της νεότερης εποχής, νομίζουμε ότι αρμόζει ιδιαίτερα στην περίπτωση μας, τουλάχιστον ως τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα, όπου παρατηρούμε βαθμιαία κάποια διαφοροποίηση όχι όμως και ριζική μεταβολή. Αυτή η κατάταξη των Σερρών δεν αποκλείει φυσικά την ύπαρξη κάποιας βιοτεχνικής παραγωγής (αγγειοπλαστικής ή μεταλλουργίας), αλλά το μέγεθος της είναι περιορισμένο, επαρκές για κατανάλωση σε τοπική κυρίως ή περιφερειακή κλίμακα. Και η βιομηχανία που αρχίζει να αναπτύσσεται στο 19<sup>ο</sup> αιώνα στηρίζεται στην παραγωγή βιομηχανικών φυτών όπως π.χ. το βαμβάκι.<sup>72</sup>

Η σχέση του οδικού δικτύου με τα αντίστοιχα κέντρα, στρατιωτικά, οικονομικά και διοικητικά, είναι αμφίδρομη. Η χάραξη ενός δρόμου συμβάλλει αναμφίβολα στην ανάπτυξη μιας περιοχής και στη δημιουργία αστικών κέντρων αλλά και το αντίστροφο. Οι κυριότεροι δρόμοι των Βαλκανίων ακολουθούσαν τις φυσικές διεξόδους και τους μεγάλους ποταμούς, που έδιναν, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, τη δυνατότητα επικοινωνίας του εσωτερικού με τις ακτές, με τη θάλασσα, δηλ. με τον κόσμο της Μεσογείου, και αυτή η επικοινωνία επηρέασε καίρια τις τύχες και την ιστορική εξέλιξη των λαών της Ν.Α. Ευρώπης.<sup>73</sup>

---

<sup>70</sup> Πανάγου Κωνσταντίνα, Δρόμοι και κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη, Θεσσαλονίκη 1998, σελ.206.

<sup>71</sup> Σαμσάρης Δημήτρης, Ιστορία των Σερρών, Θεσσαλονίκη 1999, σελ.213.

<sup>72</sup> Αντωνιάδη-Μπιμπίκου Ελένη, Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία, Πρακτικά Τόμος Α, Σέρρες 1998, σελ.200.

<sup>73</sup> Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μαρία, Βυζάντιο και Σλάβοι-Ελλάδα και Βαλκάνια, Βάνιας 2001, σελ.138.

Αν λάβουμε υπόψη μας ότι στις Σέρρες ως τα τελευταία χρόνια του 19ου αι. σωζόταν η παράδοση ότι οι Τούρκοι μετά την κατάκτηση της πόλης δεν μετέτρεψαν καμιά χριστιανική εκκλησία σε τζαμί (και πραγματικά κανένα τέτοιο τζαμί δεν σωζόταν), πρέπει να δεχθούμε ότι μετά την άλωση της πόλης ο Μουράτ Α' φέρθηκε με κάποια επιείκεια απέναντι στους κατοίκους που του αντιστάθηκαν. Η στάση του αυτή πρέπει ν' αποδοθεί σε λόγους καθαρά πολιτικούς: εφόσον δηλαδή δεν είχε παγιωθεί ακόμη η τουρκική κατάκτηση στη Μακεδονία, ο σουλτάνος ήθελε να καθησυχάσει τα πνεύματα των χριστιανών κατοίκων και αυτό θα το πετύχαινε μόνον, αν δεν παραβίαζε την πιο ευαίσθητη συναισθηματική τους χορδή, τη θρησκευτική. Πρέπει επίσης να θεωρηθεί απόλυτα βέβαιο ότι ο σουλτάνος παραχώρησε στους Σερραίους και άλλα προνόμια, ν' αυτοδιοικούνται κατά το πατροπαράδοτο κοινοτικό καθεστώς, και να δικάζονται κατά τα έθιμα τους.<sup>74</sup>

Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές το κοινωνικο-οικονομικό προφίλ της πόλης, και μέσα σε αυτό το φάσμα θα ιδωθεί και η εκπαιδευτική δραστηριότητα του σαντζακίου Σερρών.

### 3.2 Η εκπαίδευση στο σαντζάκι Σερρών.

Κατά τους σκοτεινούς χρόνους της Τουρκοκρατίας η πόλη των Σερρών είχε σημειώσει το πρωτοποριακό βήμα απ' όλες τις Μακεδονικές πόλεις και στη συστηματική καλλιέργεια και ανάπτυξη των Ελληνικών γραμμάτων, υπό την πνευματική ηγεσία φωτισμένων και πολύ μορφωμένων δασκάλων, οι οποίοι με την λαμπρή διδασκαλία τους φώτισαν πολλές γενιές ελληνοπαίδων. Η πόλη των Σερρών, υπήρξε το σημαντικότερο οικονομικό και εκπαιδευτικό κέντρο της Μακεδονίας-σημαντικότερο και από αυτό της Θεσσαλονίκης, παρά την πληθυσμιακή διαφορά των δυο πόλεων, κατά το 17<sup>ο</sup> και 18<sup>ο</sup> αιώνα, θέση την οποία διατήρησε για την Ανατολική Μακεδονία σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο. Στην πόλη των Σερρών η εκπαιδευτική παράδοση είναι μακρά, καθώς μαρτυρείται παρουσία δασκάλων από τις αρχές του 17<sup>ου</sup> αιώνα και λειτουργία «ελληνικής σχολής» στις αρχές του 18<sup>ου</sup>, ενώ στις αρχές του 19<sup>ου</sup> (1833) ιδρύεται και δεύτερο σχολείο, το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο αρρένων της πόλης.<sup>75</sup> Οι Σερραίοι πρώτοι απ' όλους τους Μακεδόνες επέβαλλαν τον

<sup>74</sup> Βακαλόπουλος Απ., Δομή και Σύνθεση των κοινοτικών συμβουλίων δυο μακεδονικών πόλεων, της Θεσσαλονίκης και των Σερρών, επί τουρκοκρατίας ως τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα, Θεσσαλονίκη, 1991, σελ.198

<sup>75</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης, Πανεπιστ. Σημειώσεις, σελ.68

εξατάξιο κύκλο μαθημάτων στην κατώτερη και μέση παιδεία, θεσμός που αργότερα εφαρμόστηκε στην ελεύθερη Ελλάδα<sup>76</sup>

Οι Σέρρες είχαν καταστεί τότε αληθινό πνευματικό κέντρο ολόκληρης της Ανατολικής Μακεδονίας. Έτσι άλλωστε εξηγείται και ο χαρακτηρισμός του Τούρκου γεωγράφου Χατζή Κάλφα, που την ονομάζει "πόλη των σοφών". Κατά τον καθηγητή δε GUSTAW WEIGAND οι Σέρρες "είχαν παίζει για τον Ελληνισμό ρόλο, ίδιο με εκείνον της Αχρίδας για το Βουλγαρισμό, σαν πολιτικό, εθνικό και εκκλησιαστικό κέντρο". Η παράδοση της άνθισης των γραμμάτων στην πόλη των Σερρών έχει τις ρίζες της πολύ βαθιά στο χρόνο. Την εποχή του Οσμάν Σουλτάν (1300) οι μοναχοί της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου ασχολούνταν με φιλοσοφικές μελέτες. Για τον λόγο αυτό και ο πρώτος μετά την Άλωση Οικουμενικός Πατριάρχης, Γεννάδιος, επέλεξε το μοναστήρι αυτό για να ασχοληθεί με το συγγραφικό του έργο.<sup>77</sup>

Είναι γεγονός ότι η πόλη των Σερρών και η περιοχή έξω από αυτήν κατά τη διάρκεια της τουρκοκρατίας είχε γίνει ονομαστή για τα περίφημα σχολεία της. Σε αυτή τη μορφωτική και εκπαιδευτική πρόοδο συνέβαλλαν πολλοί παράγοντες. Οι μεταγενέστεροι Σερραίοι ξεχώρισαν μερικούς όπως είναι ο Γρ. Ρακιτζής, ο Μητροπολίτης Σερρών Γρ. Ζεβουδάκης, ο κατόπιν Οικουμενικός Πατριάρχης και πολλοί άλλοι τους οποίους ανακήρυξαν ευεργέτες.<sup>78</sup>

### 3.2.1 Τα σχολεία του Σαντζακίου Σερρών.

Στις Σέρρες λειτουργούν σχολεία ήδη από τον 17<sup>ο</sup> αιώνα. Στις Σέρρες διδάσκει το 1619 ο παπά Παρθένιος, το 1645 αναφέρεται στον κώδικα της μονής Προδρόμου Σερρών, ο Παπακυριαζής, ο οποίος αφιέρωσε στη μονή 2000 άσπρα και δύο στρέμματα,<sup>79</sup> την ίδια περίπου εποχή ο Παπαϊωάννης από την Κωνσταντινούπολη και το χρονικό διάστημα 1696-1702 ο Αναστ. Παπαβασιλόπουλος. Λειτουργούν σχολεία στο χωριό Καλά Δένδρα Σερρών, όπου διδάσκει το 1603 ο παπά Δήμος.<sup>80</sup>

<sup>76</sup> Καφταντζής Γ.-Ιστορία της πόλης των Σερρών και της περιφέρειας της, σελ.343

<sup>77</sup> Παπαδοπούλου Κ.,Κεραμέως, Συμπληρώσεις τοις περί Σερρών ειρημένους, Βυζαντινά Χρονικά Πετροπόλεως, 1894, σελ. 672

<sup>78</sup> Μοναχού Δημ. Σιναΐτου, Προσφορά της Ιεράς Μονής Σινά στην εκπαιδευτική δραστηριότητα της περιοχής των Σερρών, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ένατος, Αθήνα, 1982-1983, σελ. 256.

<sup>79</sup> Κουντιάδης Γαβ., Οι διδάξαντες εν Σέρραις προ του Εμμ. Φωτιάδου, εφημ. «Πρόοδος» Σερρών, 9/11/1933.

<sup>80</sup> Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ε., Η παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ.29.

Από τις αρχές του 18<sup>ου</sup> αιώνα, η Σέρρες, εκτός της εμπορικής της ακμής, αναπτύσσει με την συνδρομή των κατοίκων σπουδαία εκπαιδευτική κίνηση με την ίδρυση του Ελληνικού Σχολείου Σερρών ( 1722; )<sup>81</sup> και ανάγεται σε πολιτικό, εθνικό και εκκλησιαστικό κέντρο. Η Ελληνική Σχολή Σερρών είχε διακυμάνσεις στη λειτουργία της λόγω των οικονομικών προβλημάτων. ο Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε΄, εξόριστος στο Άγιο Όρος, ζήτησε να βρεθεί και να σταλεί στα Σέρρες, άριστος διδάσκαλος. Ειδήσεις για τη Σχολή Σερρών που έπαυε να λειτουργεί αντιμετωπίζοντας όπως φαίνεται οικονομικές δυσχέρειες, μας δίνει το περίφημο χρυσόβουλλο του ηγεμόνα της Ουγγροβλαχίας Νικολάου Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, που εκδόθηκε το 1722. Μετά το θάνατο του Μαυροκορδάτου και του γιου του, οι διάδοχοι ηγεμόνες φαίνεται πως διέκοψαν τη χορηγία στη μητρόπολη Σερρών και η Σχολή υπολειπομένη ή έκλεισε. Την κανονική της λειτουργία και οργάνωση πραγματοποίησε ο ιεράρχης Σερρών Γαβριήλ (1735). Το σχολείο αυτό λειτούργησε ως το 1780 και έκλεισε λόγω έλλειψης πόρων. Αργότερα με την πρωτοβουλία του μητροπολίτη Χρυσάνθου (1811-1824) και την οικονομική ενίσχυση Σερραίων που εμπορεύονταν βαμβάκι με τη Βιέννη και το Μπράσοβο, ιδρύθηκε ελληνικό σχολείο που βαθμιαία αναπτύχθηκε.<sup>82</sup> Η Ελληνική Σχολή από την ανασύστασή της το 1735 μέχρι το 1808 λειτούργησε σ' ένα οίκημα της Μητρόπολης, γνωστό ως «Παλαιόν Ελληνικόν Σχολείον» και κατόπιν εγκαταστάθηκε στο κτίριο της Αστικής Σχολής, το οποίο κάηκε στην τρομερή πυρκαγιά του 1849 και ανοικοδομήθηκε το 1850. Σύμφωνα με παλιό κώδικα της μητρόπολης Σερρών η σχολή εργάζεται κατά τα έτη 1735-1780, ενώ κατά τα έτη 1780-1785 ήταν κλειστή.

Το 1834 ο μητροπολίτης Γρη. Φουρτουνιάδης με τον Παπαρίζο, πετυχαίνουν με τη βοήθεια Σερραίων δωρητών να αναγείρουν ιδιαίτερο κτίριο Αλληλοδιδασκτικής Σχολής. Σχολείο αλληλοδιδασκτικό κτίστηκε στην αυλή της εκκλησίας του Σιδηροκάστρου που είχε 50 μαθητές και το 1844 ιδρύθηκε σχολείο Ελληνικό. Από το 1853 λειτουργούσαν στις Σέρρες ξεχωριστά σχολεία αρρένων και θηλέων, η Αλληλοδιδασκτική Σχολή, το Παρθεναγωγείο και η

---

<sup>81</sup> Στην εφημερίδα «Πρόοδος» 9/11/1933, ως χρονολογία σύστασης του σχολείου δίνεται περίπου το έτος 1729 – 1730, και διδάσκαλος ο λόγιος Σπύρος Ιωάννου. Άλλες πληροφορίες λένε ότι υπήρχε Σχολή και πριν το 1722, η οποία έκλεισε λόγω οικονομικών δυσχερειών.

<sup>82</sup> Παπαδόπουλος Στε., Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, σελ. 48.

Αστική Σχολή με πλήρες προσωπικό, από πέντε και πλέον δασκάλους καθένα.<sup>83</sup> Επίσης Ελληνική Σχολή ίδρυσε το 1864 στη Ζίχνα, ο μητροπολίτης Δράμας Αγαθάγγελος. Το ίδιο έτος άρχισε να λειτουργεί το Ελληνικό Σχολείο της Νιγρίτας. Κέντρο παιδείας ήταν και η Κάτω Τζουμαγιά (Ηράκλεια) που το 1864 διατηρούσε οκτατάξιο Αρρεναγωγείο (Ημιγυμνάσιο) και μικτό Δημοτικό Σχολείο, το 1886 τρία σχολεία αρρένων και δύο θηλέων και στις αρχές του 19ου αιώνα το Αρρεναγωγείο έγινε εννεάτακτη Αστική Σχολή με 7 δασκάλους και 340 μαθητές, το δε Παρθεναγωγείο εξάτακτο με 5 δασκάλες και 250 μαθήτριες. Τότε ιδρύθηκε ένα ακόμα Νηπιαγωγείο και μια μονότακτη Γεωργική Σχολή. Επίσης η Αλιστράτη η οποία κατά την εποχή του Μακεδονικού αγώνα είχε Αστική Σχολή επτατάξια με πέντε δασκάλους, Κεντρική Ελληνική Σχολή, Ημιγυμνάσιο, Παρθεναγωγείο τετρατάξιο με δύο δασκάλες, δύο Νηπιαγωγεία και Οικοτροφείο. Το σύστημα των Νηπιαγωγείων, που ήταν διτάξια, μικτά, πρωτοεφαρμόστηκε στις Σέρρες από το 1868 και διατηρήθηκε μέχρι την απελευθέρωση.

Επειδή το αλληλοδιδασκτικό σχολείο δεν απέδιδε, γι' αυτό με έμπνευση και εισήγηση του Δημητρίου Μαρούλη ιδρύθηκε για πρώτη φορά στις Σέρρες, στον τότε υπόδουλο, αλύτρωτο Ελληνισμό, Διδασκαλείο Αρρένων. Το 1872 ιδρύεται λοιπόν το Διδασκαλείο Αρρένων, με πρωτοβουλία του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, του οποίου τη διεύθυνση ανέθεσαν στον Μαρούλη. Το Διδασκαλείο μαζί με το Οικοτροφείο στεγάστηκαν σε οίκημα της συνοικίας Αγίου Αντωνίου. Το Διδασκαλείο Σερρών ήταν το πρώτο που ιδρύθηκε στην Οθωμανικό κράτος και είχε τέσσερις τάξεις, από τις οποίες η μια ήταν προκαταρκτική και οι τρεις κανονικές. Διέθετε αρτιότατο διδακτικό προσωπικό και διδάσκονταν όλα τα μαθήματα μιας καλά οργανωμένης Παιδαγωγικής Ακαδημίας. Διδασκόταν επιπλέον και η γερμανική γλώσσα. Ο Μαρούλης ήρθε σε ρήξη με το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο και ίδρυσε δεύτερο Διδασκαλείο στις Σέρρες με τις επιχορηγήσεις των Γερμανών. Έτσι για ένα διάστημα υπήρχαν δυο Διδασκαλεία στις Σέρρες, τα οποία για λόγους οικονομικούς διαλύθηκαν. Μετά τη διάλυση του Διδασκαλείου του Μαρούλη (1884), ο Ιωάννης Δέλλιος ίδρυσε στο κλασσικό γυμνάσιο και ένα τμήμα Διδασκαλείου. Πολλοί απόφοιτοι του Διδασκαλείου δίδαξαν σε όλα τα ελληνικά σχολεία του αλύτρωτου Ελληνισμού.

---

<sup>83</sup> Παπακυριάκος Κυρ., Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ.66.



Ήδη από το 1870, συμφωνά με την έκθεση της εκπαιδευτικής επιτροπής του Ε.Φ.Σ.Κ., στην πόλη των Σερρών λειτουργούν «ελληνικό» σχολείο, παρθεναγωγείο, 5 δημοτικά σχολεία (εκ των οποίων τα 3 στα προάστεια) με σύνολο μαθητικού πληθυσμού άνω των 1.000 μαθητών και μαθητριών.

Το 1849 οι Σέρρες υπέστησαν καταστροφή, τεράστια πυρκαγιά αποτέφρωσε τις κεντρικές συνοικίες με τις εκκλησίες, τα εκπαιδευτικά τους και φιλανθρωπικά τους ιδρύματα. Τα σχολεία λειτούργησαν προσωρινά ως το 1852 στα κελιά της εκκλησίας του Ι.Προδρόμου. Με τη συνδρομή τότε όλων των ομογενών αναγέρθηκε (1852) νέο εκπαιδευτήριο και εγκαταστάθηκαν σε αυτό τα σχολεία. Το 1853 λειτούργησε στις Σέρρες το πρώτο παρθεναγωγείο («σχολή κορασίων»), ενώ το 1880, ιδρύθηκε το κεντρικό παρθεναγωγείο, που πολύ αργότερα ονομάστηκε «Γρηγοριάς».

Η περίοδος 1880-90 είναι η πιο λαμπρή περίοδος ακμής των εκπαιδευτηρίων της ελληνικής κοινότητας Σερρών. Το 1885, γράφει ο «Νεολόγος» της Κωνσταντινουπόλεως, φοιτούσαν στα δεκαπέντε σχολεία της κοινότητας των Σερρών 1770 μαθητές και μαθήτριες, με διδακτικό προσωπικό σαράντα πέντε δασκάλους.<sup>84</sup> Ήδη το 1882 λειτουργούν στον καζά *Σερρών* τα εξής σχολεία : στη συνοικία της μητρόπολης ένα ημιγυμνάσιο μαζί με αστική σχολή, το κεντρικό παρθεναγωγείο, ένα δημοτικό σχολείο και ένα νηπιαγωγείο, και στις συνοικίες Αγίου Παντελεήμονος και Αγίων Αναργύρων από ένα δημοτικό σχολείο. Στα εκπαιδευτήρια αυτά, που είχαν συνολικά 25 δασκάλους, φοιτούσαν 800 περίπου μαθητές. Το 1884 το ημιγυμνάσιο προάγεται σε πλήρες εξατάξιο γυμνάσιο. Την περίοδο αυτή καταργείται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και ο Δέλλιος εισάγει νέο εκπαιδευτικό σύστημα και συντάσσει καινούργιο αναλυτικό πρόγραμμα διδακτέας ύλης. Τότε προάγεται σε εξατάξια αστική σχολή και το ως εκείνη την εποχή «κεντρικό δημοτικό σχολείο» και ιδρύονται νέα ενοριακά σχολεία.

Στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα οι *Σέρρες* παρουσιάζουν μια λαμπρή εκπαιδευτική εικόνα. Λειτουργούν τα εξής σχολεία : εξατάξιο γυμνάσιο (1909), με 185 μαθητές<sup>85</sup> και 8 καθηγητές, που διαθέτει και πλούσια βιβλιοθήκη, εννεατάξιο κεντρικό παρθεναγωγείο, που χωριζόταν σε δύο τμήματα στην Αστική Σχολή με έξι τάξεις και στο γυμνασιακό τμήμα με τρεις τάξεις (η ανώτερη τάξη του αποτελεί

---

<sup>84</sup> Παπακυριάκος Κυρ., Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ.68.

<sup>85</sup> Σε άλλη πηγή ο αριθμός των μαθητών είναι 170.

διδασκαλείο), εξατάξια αστική σχολή αρρένων, με 410 εγγραφέντες μαθητές, τέσσερα δημοτικά σχολεία αρρένων, τέσσερα θηλέων και το «Δούμπειον» κεντρικό νηπιαγωγείο, όπου φοιτούσαν περί τα 172 νήπια. Υπάρχει επίσης και ένα τέλειο γυμναστήριο. Ο συνολικός αριθμός των μαθητών, που φοιτούσαν στα παραπάνω σχολεία, έφθανε τους 2000 περίπου και το διδακτικό προσωπικό αποτελούνταν από 46 άτομα, ενώ ο ετήσιος προϋπολογισμός των σχολείων ανερχόταν σε 2.500 τουρκικές λίρες. Το 1939 λειτουργούσαν στις Σέρρες Γυμνάσιο Αρρένων, Γυμνάσιο Θηλέων, Αστικό Σχολείο, Ιδιωτικό Γυμνάσιο Θηλέων, Ορφανοτροφείο Θηλέων, Αγροτικό Ορφανοτροφείο και 13 Δημοτικά Σχολεία.

Τα σχολεία ήταν διασκορπισμένα σε διάφορους συνοικισμούς της πόλεως των Σερρών. Στην ενορία αγίου Παντελεήμονος: α) Αρρεναγωγείο τριτάξιο στο οποίο γράφηκαν 85 μαθητές έναντι 78 της προηγούμενης χρονιάς. Δίδασκαν δύο δάσκαλοι, από τους οποίους ο διευθυντής παρέμεινε με επιτυχία στο ίδιο σχολείο για 18 συνεχόμενα χρόνια, β) Νηπιαγωγείο, όπου φοιτούσαν 59 νήπια έναντι 82 της προηγούμενης χρονιάς. Δίδασκαν δυο νηπιαγωγοί.

Στη συνοικία Αραμπατζή Μαχαλά: α) Αρρεναγωγείο τριτάξιο με 38 μαθητές β) Νηπιοπαρθεναγωγείο στο οποίο γράφηκαν 70 νήπια και τα οποία δίδασκε μία δασκάλα. Στο σχολείο επικρατούσε αταξία και δε βρέθηκε μαθητολόγιο. Στη συνοικία αυτή κατοικούσαν και δυο βουλγάρικες οικογένειες που έστελναν τα παιδιά τους στο βουλγαρικό σχολείο στην συνοικία της Καμενίκης.

Στην ενορία των Αγίων Ανάργυρων: α) Αρρεναγωγείο τριτάξιο με 50 μαθητές και ένα δάσκαλο, β) Νηπιοπαρθεναγωγείο με 60 μαθήτριες και μαθητές και μία δασκάλα που δίδασκε σωστά.

Στη συνοικία Άνω Καμενίκης: α) Αρρεναγωγείο τετρατάξιο με 103 εγγραφέντες μαθητές, όπου δίδασκαν δυο δάσκαλοι. Το σχολείο στεγαζόταν σε αξιόλογο νεόκτιστο διδακτήριο. Διευθυντής ήταν ο εθνικά χρήσιμος Μαρουλιστής Μ. Χρονίδης, β) Παρθεναγωγείο τετρατάξιο με 60 μαθήτριες και Νηπιαγωγείο με 110 νήπια. Δίδασκαν φιλότιμα τρεις δασκάλες, από τις οποίες διακρινόταν αυτή που εργαζόταν με το φρεβολιανό παιδαγωγικό σύστημα.

Στην συνοικία Κάτω Καμενίκης, υπήρχε μόνο Νηπιαγωγείο με 68 νήπια.<sup>86</sup>

Τα ιδρυθέντα στις Σέρρες ξένα σχολεία, των Βουλγάρων, Ρουμάνων και Σέρβων, παρ' όλα τα δελεαστικά μέσα που διέθεσαν, δεν μπόρεσαν να επιβιώσουν λόγω ελλείψεως μαθητών. Κωμόπολη του καζά *Σερρών* ήταν και η Ηράκλεια ή Βαρακλή Τζουμαγιά. Κέντρο παιδείας από το 19ο αιώνα υπήρξε και η *Ηράκλεια*, όπου λειτούργησαν πολυθέσια σχολεία αρρένων και θηλέων και κατωτέρα Γεωργική Σχολή με ωραία διδασκτήρια, (στην οποία φοίτησαν περίπου 30 αγροτόπαιδα, εκεί δίδαξε κάποιος Αλέξανδρος που είχε γνώσεις γεωπονικές, η πρακτική άσκηση γίνονταν σε ιδιόκτητα αγροκήπια της Σχολής). Η κοινότητα αυτή εξαρτιόταν θρησκευτικά από τον μητροπολίτη Μελενίκου και διατηρούσε σχολείο με ένα δάσκαλο, μια δασκάλα και 30 περίπου μαθητές. Στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα η κωμόπολη, που ήταν σημαντικό εμπορικό κέντρο και οι κάτοικοι της ευπορούσαν, διέθετε μια εννεατάξια αστική σχολή αρρένων με 7 δασκάλους και 340 μαθητές, μια εξατάξια αστική σχολή θηλέων με 5 δασκάλους και 250 μαθήτριες, και δυο νηπιαγωγεία. Τα σχολεία αυτά στεγάζονταν σε ωραία κτήρια, που είχαν κτιστεί με δαπάνες της κοινότητας. Η κοινότητα συντηρούσε επίσης και ένα γυμναστήριο. Αρκετοί από τους αποφοίτους του αρρεναγωγείου της Ηράκλειας, αφού συμπλήρωναν τις σπουδές τους στο γυμνάσιο Σερρών, υπηρετούσαν ως δάσκαλοι σε διάφορα χωριά των επαρχιών Σερρών, Δράμας και Μελενίκου.

Άλλο ελληνικό σχολείο δεν υπήρχε σε όλο τον καζά *Άνω Τζουμαγιάς*, ενώ οι Βούλγαροι διατηρούσαν 18 σχολεία με 21 δασκάλους και 360 μαθητές συνολικά.<sup>87</sup> Το ίδιο φιλεκπαιδευτικό πνεύμα εκδηλώθηκε στη Νιγρίτα και τα μεγάλα χωριά της περιοχής Σερρών. Στην *Κάτω Τζουμαγιά* κατά το 1906 λειτουργούσαν ήδη Αρρεναγωγείο οκτώ τάξεων, Παρθεναγωγείο τεσσάρων τάξεων συν μιας προκαταρκτικής, Νηπιαγωγείο και μια Δημοτική σχολή των αθίγγανων, που λειτουργούσε για πρώτη φορά, ύστερα από απαίτηση του μητροπολίτη Μελενίκου και ήταν εγγραφέντα 63 παιδιά, όλα αγόρια. Στα σχολεία αυτά είχαν εγγραφεί σύμφωνα με το Σάρρο, συνολικά 507 μαθητές. Το Αρρεναγωγείο, το

---

<sup>86</sup> Αψηλίδης Γεω., Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Σίρις, Τόμος Έκτος, Σέρρες, 2002, σελ. 108-110.

<sup>87</sup> Παπαδόπουλος Στε., Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, σελ. 30.

Παρθεναγωγείο και το Νηπιαγωγείο στεγάζονταν σε ένα μεγαλόπρεπο και ευρύχωρο κτίριο που είχε ανεγερθεί με εθνική δαπάνη<sup>88</sup>

Εκτός από την Ηράκλεια άλλη μεγάλη κωμόπολη του καζά Σερρών ήταν η Νιγρίτα. Ήδη κατά το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα στη Νιγρίτα λειτουργούσαν ανθηρά σχολεία, ανάμεσα στα οποία ξεχώριζε το ελληνικό σχολείο. Την ίδια εποχή στη Σούρπα υπήρχε μόνο τετρατάξιο δημοτικό σχολείο και νηπιαγωγείο, με 126 μαθητές και 137 μαθήτριες. Το διδακτήριο όπου στεγαζόταν το σχολείο ήταν κοινοτικό σε ετοιμόρροπη κατάσταση και δεν διέθετε σχολική περιουσία. Κατά το τέλος του ίδιου αιώνα η Νιγρίτα διέθετε άρτια οργανωμένη εξατάξια Αστική σχολή, με 145 μαθητές, ενώ στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα τα σχολεία των δυο συνοικιών, παρ' όλο που δεν έχουμε ακριβή στοιχεία, υπολογίζεται ότι αριθμούσαν πάνω από 250 μαθητές συνολικά.

Αναφορικά με την ύπαιθρο του καζά Σερρών λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία στα εξής χωριά: με 50 - 200 μαθητές στα χωριά Αηδονοχώρι, Τσερπίστα (Τερπνή) και Χούμκο (Χουμνικό) και με 50 περίπου μαθητές στα χωριά Σακάφτσα (Λιβαδοχώρι), Δημητρίτσι, Κοπάτσι (Βέργη), Αβδαμάλι (Σησαμιά), Νικοςλάβη (Νικόκλεια), Αχινό, Ζερβοχώρι, "Εξιοβα (Δάφνη), Ευλότρο, Σαϊτά (Λαγκάδι), Ομούρμπεη (Καστανοχώρι), Καστρί, Άνω και Κάτω Κρούσοβο (Κερδύλλιο), Τζίντζο (Σιτοχώρι) και Κούτσιο (Ευκαρπία). Συνολικά δηλαδή στην περιοχή Νιγρίτας λειτουργούσαν την εποχή αυτή 20 περίπου σχολεία με 1.000 μαθητές το λιγότερο.

Στα βορειότερα τμήματα του κάζα που εξετάζουμε, στις περιοχές δηλαδή της Ηράκλειας και των Σερρών, υπήρχαν επίσης πολλά ελληνικά σχολεία και συγκεκριμένα στα εξής χωριά : Στα χωριά 'Άνω και Κάτω Κάμενίκια', (σήμερα συνοικισμός της πόλης των Σερρών) λειτουργούσαν από δυο δημοτικά σχολεία (αρρένων και θηλέων) με περισσότερους από 200 μαθητές. Ένα κτήριο των σχολείων αυτών είχε γίνει με την ενίσχυση του «Τσουφλείου κληροδοτήματος». Μεγάλα επίσης σχολεία με 50 - 200 μαθητές υπήρχαν στα χωριά Δοβίστα (Παπιά), Βέζνικ (Μόνοικο), Σαρμουσακλή (Πεντάπολη) και Άνω Βροντού), ενώ μικρότερα σημειώνονται από τους σχετικούς χάρτες στα χωριά Σταρός (Σταυροδοόμι), Μπούτκοβο (Κερκίνη), Μπαχτιάρ (Δεντρόφυτο), Έλσιανη (Καρπερή), Ράβνα (Ισωμα), Κάτω Φράστανη (Κάτω Ορεινή), Μερτάτοβο

<sup>88</sup> Αψηλίδης Γεω., Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Σίρις, Τόμος Έκτος, Σέρρες, 2002, σελ. 113-114.

(Ξηρότοπος), Μέλεγκιτς (Μελενικίτσι), Καρλίκιοι (Χιονοχώρι), Σουμπάσκιοι (Νέο Σούλι), Τοπόλιανη (Χρυσός), Χομόνδος (Μητρούσης), Δράνοβα (σήμερα ερημωμένο), Άνω και Κάτω Καμήλα, Όρλιακο (Στρυμωνικό), Τούμπα, Λάκκος και Πρόσνικ (Σκοτούσα). Στο Πρόσνικ (Σκοτούσα), υπήρχε σχολείο με τρεις τάξεις και 61 μαθητές. Στο συγκεκριμένο χωριό λειτουργούσε γραμματοδιδασκαλείο από τα τέλη της δεκαετίας του 1870.

Θα πρέπει να αναφέρουμε ότι μικρό δημοτικό σχολείο λειτουργούσε κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα και στη γνωστή μονή του Τιμίου Προδρόμου. Το σχολείο αυτό γύρω στα 1878 - 1879 αναδιοργανώθηκε και μετατράπηκε σε εκκλησιαστική σχολή, η οποία το 1881 - 1882 αριθμούσε 25 μαθητές.<sup>89</sup> Ακόμη να αναφέρουμε ότι το Πατριαρχείο στα πλαίσια της προσπάθειας του να μορφώσει τον κλήρο και στην επαρχία ίδρυσε ιερατική σχολή στην Ιερά Μονή του Τιμίου Προδρόμου. Η μονή, συνεπής προς την μακροχρόνια παράδοση της, είχε σημαντική παρουσία στο χώρο της παιδείας και κατά τον 19ο αι. Ήδη από το 1860 λειτουργούσε στη μονή μικρή αλληλοδιδασκτική σχολή προς εξυπηρέτηση παιδιών από τα γύρω χωριά. Μάλιστα το σχολικό έτος 1869-70 για οικοδόμηση αιθουσών δαπάνησε 3563 γρόσια. Η σχολή αυτή μεταβλήθηκε σε δημοτική το 1874-75. Η μονή τότε για επεκτάσεις, εξοπλισμό και δίδακτρα ξόδεψε 4954 γρόσια. Αυτή η σχολή αναδιοργανώθηκε και μετατράπηκε σε ιερατική σχολή το 1879. Η πρωτοβουλία ανήκε στον τότε μητροπολίτη Σερρών Ναθαναήλ, στον «ευφυή και δραστήριο» ηγούμενο γέροντα Θεοδόσιο και στη μοναστική αδελφότητα. Σκοπό της έθεσε τη μόρφωση και την εκκλησιαστική κατάρτιση των λειτουργών της στρατευόμενης εκκλησίας. Με βάση αυτές τις επιδιώξεις διαμορφώθηκε και το πρόγραμμα των διδασκομένων μαθημάτων. Αρχαία, Ελληνικά, Γραμματική, Συντακτικό, Ιερά (Θρησκευτικά), Μαθηματικά, Ιστορία, Φυσικά κ.ά. αποτελούσαν το περιεχόμενο της τριετούς διδασκαλίας. Η παρακολούθηση μαθημάτων εκκλησιαστικής μουσικής ήταν υποχρεωτική για όλους. Ο κανονισμός της σχολής και το αναλυτικό πρόγραμμα θεωρούνταν και επικυρώνονταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η σχολή συντηρούνταν από την αυταπάρνηση και τον ζήλο των πατέρων της μονής, που προτιμούσαν να στερούνται τα χρεώδη προκειμένου να δαπανηθούν οι πόροι της μονής υπέρ των νεαρών τροφίμων. Δεν υπήρχε καμία οικονομική ενίσχυση από

---

<sup>89</sup> Παπαδόπουλος Στε., Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, σελ. 30-61.

πουθενά. Η βραχύβια ιερατική σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου αποτελεί απόδειξη της αγωνίας και του αγώνα του Οικουμενικού Πατριαρχείου για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του ενοριακού κλήρου.<sup>90</sup>

Κατά τις ελληνικές στατιστικές σε ολόκληρο τον καζά Σερρών λειτουργούσαν συνολικά 73 ελληνικά σχολεία με 104 δασκάλους και 4.461 μαθητές, ενώ οι Βούλγαροι, εκτός από τις Σέρρες και την Ηράκλεια, διέθεταν σχολεία σε 11 ακόμη χωριά. Την ίδια εποχή ο καζάς Σερρών κατοικούνταν από 56.915 Έλληνες, 2.310 «σχισματικούς», 98.940 μουσουλμάνους, 2.300 Εβραίους και 2.195 Τσιγγάνους.<sup>91</sup>

Στον καζά *Ράζλοκ*, που βρισκόταν ανατολικά του καζά Άνω Τζουμαγιάς, δεν υπήρχαν Έλληνες, παρά Βούλγαροι και μουσουλμάνοι, οπότε δεν συναντούμε ελληνικά σχολεία.

Στον καζά *Νευροκοπίου*, παρ' όλη την πλειονότητα των Τούρκων και τη βιαιότητα των Βουλγάρων, οι Έλληνες κατόρθωσαν να διατηρήσουν στο Νευροκόπι τρία σχολεία ( τετρατάξιο αρρεναγωγείο ιδρυμένο το 1860, τετρατάξιο παρθεναγωγείο και νηπιαγωγείο), τα οποία στεγάζονταν σε ένα κτίριο που βρισκόταν στο προαύλιο της μητρόπολης και είχε ανεγερθεί με την ενίσχυση του Τσουφλείου Κληροδοτήματος. Στα σχολεία αυτά το 1901 φοιτούσαν 70 μαθητές, 40 μαθήτριες και 65 νήπια, και 60 μαθητές, 80 μαθήτριες και λίγα νήπια το 1904. το διδακτικό προσωπικό αποτελούνταν από 2 δασκάλους, απόφοιτους γυμνασίου, και δύο δασκάλες, απόφοιτες του Παρθεναγωγείου Σερρών. Τα έξοδα της λειτουργίας των σχολείων καλύπτονταν από εισφορές της ελληνικής κοινότητας και της εκκλησίας, από δωρεές διαφόρων ατόμων, κυρίως Ελλήνων εμπόρων του Νευροκοπίου και από ετήσια χρηματική επιχορήγηση του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών. Εκτός από το Νευροκόπι υπήρχαν και κάποια χωριά όπως : το Ζίρνοβο (Κάτω Νευροκόπι), η Στάρτσιστα (Περιθώρι), η Κάτω Βροντού, το Τσερέσοβο (Παγονέρι), το Καράκιοι (Κατάφυτο) και το βλαχόφωνο χωριό Παπάς-Τζαίρ, στα οποία λειτουργούσαν ελληνικά δημοτικά σχολεία με 30-45 μαθητές το καθένα. Το σχολικό κτήριο του Ζιρνόβου είχε οικοδομηθεί το καλοκαίρι του 1863

<sup>90</sup> Κεκριδής Ευσ., Η ιερατική σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου, Συμβολή στην εκπαίδευση του ενοριακού κλήρου κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 174-175,180.

<sup>91</sup> Παπαδόπουλος Στε., Εκπαιδευτική και κοινωνική δραστηριότητα του ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Δημοσιεύματα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, σελ. 61.

με συνδρομή των κατοίκων, επιστασία του γιατρού Κων. Ζιώγα και γενική φροντίδα του μητροπολίτη Δράμας Αγαθαγγέλου, που είχε δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εξάπλωση της παιδείας στην επαρχία του. Το σχολείο της Στάρτσιστας είχε 45 μαθητές το 1901, στο Τσερέσοβο το 1905 φοιτούσαν 42 παιδιά. Το σύνολο δηλαδή των μαθητών δεν ξεπερνούσε τους 200, κατανεμημένους σε 5 σχολεία, ενώ οι Βούλγαροι την ίδια εποχή διέθεταν συνολικά στον καζά Νευροκοπίου 36 σχολεία με 43 δασκάλους και 1.113 μαθητές.

Στον καζά *Μελενίκου* υπήρξε ανθηρή κατά την τουρκοκρατία ελληνική εκπαίδευση. Το πρώτο ελληνικό σχολείο λειτούργησε εκεί ακόμη από τα τέλη του 18ου αιώνα. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα υπήρχε στο Μελένικο ανθηρό ελληνικό σχολείο. Στο σχολείο αυτό έμαθε τα πρώτα γράμματα και ο διάσημος αγωνιστής του 1821, συγγραφέας και νομομαθής Αναστάσιος Πολυζωίδης (1802 - 1873), γνωστός από τη στάση του ως δικαστής κατά τη δίκη του Κολοκοτρώνη. Από το 1840 στο Μελένικο υπήρχε τυπογραφείο, του Δημητρίου Καλαμπακίδη, στο οποίο τυπώθηκαν αρκετά βιβλία. Κατά το σχολικό έτος 1873 - 1874 λειτουργούσαν στο Μελένικο ελληνικό σχολείο με 45 μαθητές, παρθεναγωγείο με 50 μαθήτριες και ένα κοινό αλληλοδιδασκτικό σχολείο με 120 μαθητές. Το ελληνικό σχολείο του Μελενίκου από το 1881 ως το 1913 λειτουργούσε συγχωνευμένο με το ημιγυμνάσιο ως επτατάξια, οκτατάξια ή και δεκατάξια σχολή. Στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα υπήρχαν στο Μελένικο τα εξής εκπαιδευτικά ιδρύματα: εννεατάξιο αρρεναγωγείο (εξατάξια αστική σχολή και τριτάξιο ημιγυμνάσιο), πεντατάξιο παρθεναγωγείο, ιδρυμένο το 1853, τετρατάξια αστική σχολή της συνοικίας του Ποταμού και νηπιαγωγείο, ιδρυμένο το 1865. Το σύνολο των δασκάλων ήταν 15 και των μαθητών 400 περίπου. Το αρρεναγωγείο διέθετε και πλούσια βιβλιοθήκη, της οποίας ελάχιστα υπολείμματα σώζονται σήμερα στο Σιδηρόκαστρο. Τα σχολεία είχαν και τους ευεργέτες τους, από τους οποίους σπουδαιότερος ήταν ο γιατρός Αναστάσιος Παλλατίδης, εγκατεστημένος στη Βιέννη. Στο ύπαιθρο του κάζα Μελενίκου, που κατοικούνταν κυρίως από Βουλγάρους, ελληνικό σχολείο λειτούργησε μόνο στο χωριό Σπάντζια, ενώ υπήρχαν 26 βουλγαρικά σχολεία με 25 δασκάλους και 505 συνολικά μαθητές.

Στον καζά *Πετρισίου* λειτουργούσαν δύο ελληνικά σχολεία (ένα αρρεναγωγείο και ένα παρθεναγωγείο). Εκεί επίσης είχε κτιστεί με χρήματα του «Τσουφλείου Κληροδοτήματος» και ένα οικοτροφείο. Ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν ακόμη και στα χωριά Στάρτσοβο και Μπογκοροβίστα. Συνολικά

στον καζά Πετριτσίου λειτουργούσαν 4 ελληνικά σχολεία με 5 δασκάλους και 125 μαθητές, ενώ οι Βούλγαροι διατηρούσαν διπλάσιο ακριβώς αριθμό σχολείων.

Στον καζά *Δεμίρ Ισάρ* ( Σιδηρόκαστρο ), το 1832, με τα έσοδα του παγκαριού και την ενίσχυση της κοινότητας, χτίστηκε στον περίβολο της εκκλησίας του Σιδηροκάστρου το πρώτο σχολείο, πού συγκέντρωσε 40 - 50 μαθητές. Ο πρώτος δάσκαλος του καταγόταν από το Μελένικο και ως το 1861 στο σχολείο αυτό διδάσκονταν τα «κοινά γράμματα του νάρθηκος» (οκτώηχι, ψαλτήρι κλπ.). Από το έτος αυτό εισάγεται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και οι δάσκαλοι είναι πια ντόπιοι, απόφοιτοι του «ελληνικού σχολείου», που είχε στο μεταξύ ιδρυθεί στην πόλη. Την ίδια εποχή αρχίζουν να στέλνουν στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο τα παιδιά τους και οι πολυάριθμοι Τσιγγάνοι της πόλης.

Το 1844 ιδρύθηκε, όπως αναφέραμε, και το «ελληνικόν σχολείον» που συγκέντρωσε στην αρχή 15 περίπου μαθητές. Και εδώ ο πρώτος που δίδαξε ήταν από το Μελένικο. Αργότερα ήλθαν διαδοχικά πολλοί Ηπειρώτες δάσκαλοι, μερικοί από τους όποιους ήταν απόφοιτοι της Ζωσιμαίας Σχολης, πού εξύψωσαν το επίπεδο της παιδείας. Κατά τα μέσα της δεύτερης πεντηκονταετίας του 19<sup>ου</sup> αιώνα η ελληνική εκπαίδευση στο Σιδηρόκαστρο παρουσίαζε την εξής εικόνα: ένα δημοτικό σχολείο με 70 μαθητές και ένα ελληνικό με 19 μαθητές. Μαζί με τα αγόρια φοιτούσαν στα δύο αυτά σχολεία και 30 κορίτσια, γιατί δεν είχε ιδρυθεί ακόμη παρθεναγωγείο. Οι μισθοί των δασκάλων (65 λίρες το χρόνο του ελληνοδιδασκάλου, 40 του διευθυντή του δημοτικού και 30 του βοηθού του) καταβάλλονταν κυρίως από τα έσοδα του «παγκαριού» της εκκλησίας.

Η ελληνική εκπαίδευση στο Σιδηρόκαστρο δυναμώνει σιγά σίγα. Έτσι στα 1901, σύμφωνα με έκθεση του διευθυντή των εκπαιδευτηρίων, λειτουργούν εκεί: α) αστική σχολή αρρένων ή Αρρεναγωγείο με 60 μαθητές και 3 δασκάλους β) παρθεναγωγείο πέντε τάξεων (ιδρυμένο γύρω στα 1880) με 2 δασκάλους και 90 μαθήτριες και νήπια, γ) νηπιοπαρθεναγωγείο στον Κάτω Μαχαλά (ιδρυμένο στα 1885 περίπου) με μία δασκάλα και 30 μαθητές και μαθήτριες. Οι ετήσιες δαπάνες για την εκπαίδευση στον προϋπολογισμό της κοινότητας ανέρχονται σε 250 περίπου λίρες, ένα μέρος των οποίων καλύπτεται από τα κληροδοτήματα των ευεργετών Νικ. Σιμέτσου και Δημ. Αλεξίδη. Αν και σύμφωνα με τον Αψηλίδη, η ελληνική κοινότητα δαπανούσε για τη λειτουργία των σχολείων το ποσό των 320 λιρών το χρόνο. Το ελληνικό προξενείο Σερρών συνέδραμε στη δαπάνη αυτή με



χορηγία 100 λιρών το χρόνο. Το υπόλοιπο συμπληρωνόταν από τα έσοδα του «παγκαριού» της εκκλησίας και από τα ενοίκια των κοινοτικών καταστημάτων.

Στην ύπαιθρο του καζά Σιδηροκάστρου λειτουργούσαν ελληνικά σχολεία και στα εξής χωριά: Άνω Πορρόια. Λιπόσι (σήμερα Φιλήρα) , Ράμνα (Ομαλό), Βέτερνα (Ν. Πετρίτσι) , Κρούσοβο (Αχλαδοχώρι), Ράδοβο (Χαρωπό), Σπάτοβο (Κοίμηση) , Λάτροβο (Χορτερό), Καμαρότι (Καμαρωτό) , Βαρακλή (Βαλτερό), Σάβγιακο (Βαμβακόφυτο) , Κουμλή (Αμμουδιά), Ερνίκιοϊ (Ποντισμένο) και Κιουπρή (Γεφυρούδι). Δηλαδή, εκτός από το Σιδηρόκαστρο, στον υπόλοιπο καζά λειτουργούσαν 14 ακόμη ελληνικά σχολεία με 16 δασκάλους και 400 περίπου μαθητές συνολικά, ενώ οι Βούλγαροι την ίδια περίοδο διέθεταν 21 σχολεία, που βρίσκονταν στο βόρειο ιδίως τμήμα του κάζα.

Το μεγαλύτερο ελληνικό κέντρο του κάζα Ζίχνης δεν ήταν η ομώνυμη πολίχνη και, πρωτεύουσα του, αλλά η Α λ ι σ τ ρ ά τ η. Στην κωμόπολη αυτή της Ανατολικής Μακεδονίας υπήρχε από το 1841 ένα ονομαστό εκπαιδευτήριο αρρένων, η «Κεντρική Ελληνική Σχολή», με πρώτο σχολάρχη τον Δημήτριο Καλαμπακίδη από το Μελένικο. Το σχολείο αυτό, λίγα χρόνια αργότερα, στεγάστηκε σε ένα καινούργιο, ωραίο και ευρύχωρο κτήριο, που είχε οικοδομηθεί με τη συνδρομή των κατοίκων όλης της επαρχίας. Από το 1870 λειτούργησε επίσης στην Αλιστράτη και ένα εξατάξιο παρθεναγωγείο με δύο νηπιαγωγεία. Στις αρχές του αιώνα μας τα σχολεία της αριθμούσαν 325 μαθητές με 8 δασκάλους. Η δραστηριότητα των κατοίκων της κωμόπολης αυτής και η πνευματική της κίνηση την είχαν αναδείξει στο δεύτερο πνευματικό κέντρο της Ανατολικής Μακεδονίας, μετά τις Σέρρες, και στα σχολεία της φοιτούσαν μαθητές από όλη την επαρχία Ζίχνης. Επίσης με έξοδα του σωματείου «Αμφίπολις», ιδρύθηκε το 1904 ένα οικοτροφείο, στο οποίο έμεναν 50-80 μαθητές, κυρίως παιδιά που οι γονείς τους είχαν σκοτωθεί από τους Βουλγάρους.

Η πιο σημαντική μετά την Αλιστράτη ελληνική κωμόπολη του κάζα Ζίχνης ήταν το Ρ ο δ ο λ ε ί β ο ς , στη βόρεια πλευρά του Παγγαίου. Στο Ροδολείβος από το 1876 ακόμη αναφέρονται τρία ακμαία ελληνικά σχολεία (αλληλοδιδασκτικό, αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο), που λειτουργούσαν εύρυθμα ως το τέλος της τουρκοκρατίας. Το 1910 - 1911 τα σχολεία αυτά είχαν 133 μαθητές και 152 μαθήτριες με 7 συνολικά δασκάλους. Τέλος εκεί, με προτροπή του μητροπολίτη Δράμας Χρυσοστόμου, συστήθηκε το 1905 και μια αδελφότητα, η «Αναγέννησις»,

που μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα ίδρυσε ένα μικρό εντευκτήριο και αναγνωστήριο.

Εκτός από την Αλιστράτη και το Ροδολαίβος, πού εξετάσαμε παραπάνω, η ελληνική εκπαίδευση ήταν απλωμένη και σε ολόκληρο τον καζά της Ζίχνης. Ήδη στα 1876 ξέρουμε ότι λειτουργούσαν εκεί αρκετά «κοινά» σχολεία («γραμματοδιδασκαλεία»), καθώς και αλληλοδιδασκτικά σχολεία, πού σιγά σιγά αναπτύχθηκαν και δυνάμωσαν.

Στα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, και συγκεκριμένα κατά το σχολικό έτος 1910 - 1911, υπάρχουν στο ύπαιθρο του κάζα Ζίχνης τα εξής σχολεία : Στην Αγγίστα μικτό τετρατάξιο σχολείο με 50 μαθητές και 2 δασκάλους, στη Βιτάστα εξατάξιο αρρεναγωγείο και τετρατάξιο παρθεναγωγείο με 85 μαθητές και 3 δασκάλους συνολικά, στη Βουλτσίστα (σήμερα Δόμηρο) μικρό μικτό σχολείο με νηπιαγωγείο με 25 περίπου μαθητές, στη Γκόρνιτσα (Καλή Βρύση) τετρατάξιο αρρεναγωγείο και τριτάξιο παρθεναγωγείο με 67 μαθητές και 2 δασκάλους συνολικά, στη Γράτσιανη (Αγιοχώρι) μικτό τετρατάξιο σχολείο με 41 μαθητές και 1 δασκάλα, στο Γενίκιοϊ (Αμφίπολη) μικτό τριτάξιο σχολείο με 14 μαθητές και 1 δάσκαλο, στο Δοξόμπο ( Μύρκινο) μικτό σχολείο με 16 μαθητές και 1 δασκάλα, στο Δράτσοβο (Λευκοθέα) μικτό σχολείο με 20 μαθητές και 1 δασκάλα, στο Εγρί-Δερέ (Καλλιθέα) μικτή αστική σχολή με 134 μαθητές και 3 δασκάλους συνολικά, στο Σδραβήκι (Δραβήσκο) μικτό σχολείο με 29 μαθητές και 1 δάσκαλο, στη Ζηλιάχοβα (Νέα Ζίχνη), πρωτεύουσα του κάζα και έδρα αρχιερατικού επιτρόπου του μητροπολίτη Δράμας, εξατάξιο αρρεναγωγείο με 66 μαθητές και 3 δασκάλους και πεντατάξιο παρθεναγωγείο με 48 μαθήτριες και 2 δασκάλες, στην Καρλίκοβα (Μικρόπολη) μικτό εξατάξιο σχολείο με 94 μαθητές και 3 δασκάλους, στο Κοτσάκ (Μυρίννη) δυο κοινά σχολεία (αρρένων και θηλέων) με 65 μαθητές και 2 δασκάλους, στο Κιούπκιοι (Πρώτη) εξατάξιο αρρεναγωγείο και τετρατάξιο παρθεναγωγείο με 223 μαθητές και 6 δασκάλους συνολικά, στην Κλεπούσνα (Αγριανή) μικτό πεντατάξιο σχολείο με 86 μαθητές και 2 δασκάλους, στο Μαντίλ (Μανδήλι) μικτό πεντατάξιο σχολείο με 58 μαθητές και 2 δασκάλους, στη Νούσκα (Δαφνούδι) μικτό πεντατάξιο σχολείο με 70 μαθητές και 2 δασκάλους, στην Πόρνα. (Γάζωρο) μικτό πεντατάξιο σχολείο με 119 μαθητές και 2 δασκάλους, στην Προβίστα (Παλαιοκώμη) πεντατάξιο αρρεναγωγείο και τριτάξιο παρθεναγωγείο με 48 μαθητές και 2 δασκάλους συνολικά, στο Ράχοβο (Μεσοράχη) τριτάξιο αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο με 50 μαθητές και 2

δασκάλους συνολικά, στο Ρεσίλοβο (Χαριτωμένη) μικτό τετρατάξιο σχολείο με 35 μαθητές και 1 δάσκαλο, στο Σέμαλτο (Μικρό Σούλι) πεντατάξιο αρρεναγωγείο και τριτάξιο παρθεναγωγείο με 76 μαθητές και 3 δασκάλους συνολικά, στο Σφελινό τετρατάξιο αρρεναγωγείο και τριτάξιο παρθεναγωγείο με 51 μαθητές και 2 δασκάλους συνολικά, στην Τρεστενίτσα (Κρυοπηγή) μικτό τριτάξιο σχολείο με 31 μαθητές και 1 δασκάλα, στη Χοροβίστα (Άγιο Χριστόφορο) μικτό τριτάξιο σχολείο με 31 μαθητές και 1 δασκάλα, όμοιο σχολείο στην Αναστασιά με 15 μαθητές και 1 δάσκαλο, και στη Γραμμένιτσα (Γραμμένη) ένα προκαταρκτικό σχολείο με 9 μαθητές και 1 δασκάλα. Την ίδια εποχή υπάρχουν και άλλα σχολεία στα χωριά Λόκβιτσα (Μεσολακκιά), Τσερέπλιανη, Κούρμιστα ή Κορμίστα, Πεθελινός και Σκρίτσοβο (Σκοπιά), αλλά γι' αυτά δεν έχουμε στοιχεία. Συνολικά δηλαδή στον καζά Ζίχνης, έκτος από την Αλιστράτη και το Ροδολείβος, λειτουργούσαν 41 ελληνικά σχολεία με 1800 περίπου μαθητές και 59 δασκάλους, ενώ σε ολόκληρο τον καζά βουλγαρικά σχολεία υπήρχαν μόνο στη Χοροβίστα και στην Κλεπούσνα.

Το 1874 ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος της Ζίχνης ίδρυσε στην κωμόπολη νηπιαγωγείο με τη βοήθεια του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου των Σερρών. Ακόμη σχολείο υπήρχε και στη μονή της Παναγίας της Εικοσιφοινίσσης. Στο μοναστήρι αυτό από παλιά λειτουργούσε ένα κοινό σχολείο ως το 1843, οπότε, με εντολή του πατριάρχη Γερμανού Δ', οι δόκιμοι μοναχοί στάλθηκαν στη Σχολή Αλιστράτης, για να εκπαιδευτούν καλύτερα. Τότε η μονή υποχρεώθηκε από τον μητροπολίτη Δράμας να πληρώνει στη Σχολή Αλιστράτης ετήσια επιχορήγηση, την οποία εξακολούθησε να την καταβάλλει ως την απελευθέρωση, παρόλο που τον επόμενο χρόνο (1844) επανιδρύθηκε στο μοναστήρι (ελληνικόν σχολείον» και οι δόκιμοι μοναχοί σπούδαζαν πάλι εκεί. Στο σχολείο αυτό, που λειτούργησε ως το 1916 και όπου εκτός από τους δόκιμους μοναχούς φοιτούσαν και μερικοί λαϊκοί, οι μαθητές διδάσκονταν όχι μόνο τα εγκύκλια μαθήματα, αλλά και βυζαντινή μουσική.

Για τη χρονική στιγμή 1880, θα είχαμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

- την από δεκαετίας ίδρυση και δράση του Φιλεκπαιδευτικού συλλόγου Σερρών, υπό την προεδρία του Ιω. Θεοδωρίδη, του ανθρώπου που υπερδραστηριοποιήθηκε για τη βελτίωση της εκπαίδευσης του σαντζακίου Σερρών και την ενίσχυση του εθνικού φρονήματος.

- την ύπαρξη ημιγυμνασίου από το 1858 (Ιω. Πανταζίδης) και γυμνασίου

εξατάξιου από το 1880 και εξής (Ιω. Δέλλιος).

- το διδασκαλείο Σερρών είναι το πρώτο που ιδρύθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά δυστυχώς τερματίζει τη δράση του λόγω ενδοκοινοτικών ερίδων περίπου το 1885.

- Το 1880, το Κεντρικό Παρθεναγωγείο.

- την ύπαρξη τεσσάρων (4) Νηπιαγωγείων στην πόλη των Σερρών τη στιγμή που από το 1868 αρχίζει η εφαρμογή του εκπαιδευτικού συστήματος των νηπιαγωγείων, κατά το γαλλικό πρότυπο.

Κατά το 1880, 1894 και 1908 έχουμε στην πόλη των Σερρών, σταδιακή μείωση του αριθμού των σχολείων (15, 13,9), σταδιακή αύξηση του αριθμού των μαθητών-μαθητριών (1.667, 1.749, 1.781), σχετική σταθερότητα του αριθμού των εκπαιδευτικών (39, 38,37). Στο μαθητικό πληθυσμό παρατηρούμε αύξηση κατά 4,9% από το 1880 ως το 1894, κατά 6,9% από το 1894 ως το 1908, κατά 12% από το 1880 ως το 1908.

Για το χρονικό διάστημα 1894-1908, στον καζά Σερρών παρατηρούμε αύξηση: κατά 11,4% των ελληνικών σχολείων κατά 15,5% των Ελλήνων-Ελληνίδων εκπαιδευτικών κατά 20,9% των Ελλήνων-Ελληνίδων μαθητών-μαθητριών.

Για τον αριθμό των σχολείων στο σαντζάκι Σερρών, παρατηρούμε ότι μειώνεται κατά 8,9% από το 1880 ως το 1894, 9,14% από το 1894 ως το 1908, 17,2% από το 1880 ως το 1908. Ο αριθμός των εκπαιδευτικών μειώνεται κατά 5,8% από το 1894 ως το 1908. Ο αριθμός των μαθητών-μαθητριών αυξάνεται κατά 9,6% από το 1880 ως το 1894, μειώνεται κατά 12,8% από το 1894 ως το 1908, μειώνεται κατά 4,4% από το 1880 ως το 1908.

Το 13,7% των σχολείων, το 34,6% των εκπαιδευτικών και το 40,6% των μαθητών-μαθητριών του καζά Σερρών βρίσκονται στην πόλη των Σερρών. Το 47,2% των σχολείων, το 50,2% των εκπαιδευτικών και το 51,22% των μαθητών-μαθητριών του σαντζακίου Σερρών βρίσκονται, στον καζά Σερρών. Το 33,2% των σχολείων, το 28,8% των εκπαιδευτικών και το 30,33% των μαθητών-μαθητριών του βιλαετίου Θεσσαλονίκης βρίσκονται στον καζά Σερρών (κατά το χρονικό διάστημα 1880-1908). Τα παραπάνω ποσοστά παρουσιάζουν αυξομειώσεις ανάλογα με τη χρονική περίοδο (1880-1894 ή 1894-1908). Κατά Μ.Ο. η αναλογία εκπαιδευτικού/μαθητή είναι για το 1894, 1

εκπαιδευτικός προς 43 μαθητές / μαθήτριες, (42 στην πόλη, 40 στον καζά και 46 στο σαντζάκι), για το 1906, 1 εκπαιδευτικός προς 45 μαθητές-μαθήτριες (39 στην πόλη, 42 στον καζά και 54 στο σαντζάκι). Η παραπάνω στατιστικές παρατηρήσεις επιβεβαιώνουν τα γραφόμενα των συγγραφέων του τελευταίου αιώνα της τουρκοκρατίας που παρουσιάζουν το σαντζάκι Σερρών να προηγείται της εκπαιδευτικής κίνησης του σαντζακίου Δράμας, αλλά να έπεται του σαντζακίου Θεσσαλονίκης.<sup>92</sup>

Η μείωση του αριθμού των ελληνικών σχολείων στην πόλη και στο σαντζάκι Σερρών, και η αύξηση του αριθμού τους στον καζά Σερρών, πιθανότατα οφείλεται κατά κύριο λόγο στη διαφοροποίηση των σχολικών τύπων (π.χ. κατάργηση του γραμματοδιδασκαλείου) και στην προσπάθεια αναβάθμισης των σχολείων με την επέκταση του αριθμού των σχολικών τάξεων. Κατά δεύτερο λόγο οφείλεται στις ανταγωνιστικές εθνικιστικές προπαγάνδες, στις επιθέσεις ή διώξεις των Βουλγάρων και στο κίνημα των Νεοτούρκων, που αναγκάζουν τον ελληνικό πληθυσμό να συγκεντρωθεί στον καζά Σερρών, όπου υπερέχει οικονομικά, πολιτικά και εκπαιδευτικά το ελληνικό στοιχείο και να εγκαταλείψει τους βορειότερους καζάδες. Ακόμη να σημειώσουμε ότι λόγω καλύτερης εκπαιδευτικής υποδομής ή και εξαιτίας πιέσεων και διώξεων, ο μαθητικός πληθυσμός αναγκάζεται να μετακινηθεί από την περιφέρεια προς το κέντρο, δηλαδή προς τον καζά και την πόλη των Σερρών, την πρωτεύουσα του. Οποιαδήποτε πάντως ερμηνεία για την άνοδο ή την κάθοδο του μαθητικού πληθυσμού θα έπρεπε να συνδυαστεί με δημογραφικούς παράγοντες της εποχής, καθώς και με την εθνολογική παρουσία των λαών σε συγκεκριμένη χωροδιάσταση. Επίσης, η γενική μείωση του αριθμού των εκπαιδευτικών οφείλεται, είτε στην αναδιοργάνωση των ελληνικών σχολείων, είτε στις διώξεις που υφίστανται οι Έλληνες-Ελληνίδες εκπαιδευτικοί από τα όργανα της ξένης προπαγάνδας, οι οποίοι έβλεπαν στο πρόσωπο του Έλληνα εκπαιδευτικού τον άνθρωπο που στόχευε όχι μόνο την πνευματική, αλλά κυρίως την εθνική αφύπνιση των ομοεθνών. Τέλος, παρατηρείται συγκέντρωση της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στην πόλη και στον καζά των Σερρών. Το σαντζάκι των Σερρών παρουσιάζει αξιολογότερη εκπαιδευτική

---

<sup>92</sup> Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ. 132-135, 137.

κίνηση συγκριτικά με τη γενική εκπαιδευτική κίνηση του βιλαετίου Θεσσαλονίκης, το χρονικό διάστημα 1880 ως την Απελευθέρωση.<sup>93</sup>

Το 1966 ο καθηγητής του Πανεπιστημίου του Λονδίνου, ο Ντάγκλας Ντέικιν, γράφει ότι «η υπεροχή του Μακεδονικού Ελληνισμού κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας όφειλετο εις τα ανθούτα σχολεία του». Ο Ιωάννης Καλοστύπης γράφει, για την περιοχή των Σερρών «Ένα Γυμνάσιο, ένα διδασκαλείο, 17 Ελληνικά Δημοτικά σχολεία, 64 Δημοτικά, 45 Γραμματοδιδασκαλεία, 32 Παρθεναγωγεία, Νηπιαγωγεία. Σύνολο στην περιοχή Σερρών 160 σχολεία με 7.497 μαθητές. Η περιοχή της Ζίχνης 3 Ελληνικά σχολεία, 12 Δημοτικά, ένα Παρθεναγωγείο, 4 Νηπιαγωγεία. Σύνολο 20 σχολεία με 1035 μαθητές. Στην πόλη Σέρρες, ένα Γυμνάσιο, 2 διδασκαλεία, 2 Ελληνικά σχολεία, 5 Δημοτικά σχολεία, 2 Παρθεναγωγεία, 4 Νηπιαγωγεία, σύνολο 15 σχολεία με μαθητές 1667. Αυτό λοιπόν ήταν το δίκτυο της Ελληνικής Παιδείας, το οποίο, επιβάρυνε τους προϋπολογισμούς των Κοινοτήτων. Και δύναται μάλιστα η Μακεδονία να καυχηθεί, ότι με το βαλάντιο των Κοινοτήτων της διατήρησε αυτό το λαμπρό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο θαυμάστηκε και από τους ξένους.

Στας Σέρρας ειδικότερα, υπήρχε λαμπρά φιλεκπαιδευτική οργάνωση παράλληλη προς την εκπαιδευτική. Υπήρχε Γυμναστήριο, Γυμνασιακή Βιβλιοθήκη, με χιλιάδες τόμους, Σύλλογος Γυμναστικός, Όμιλος Μουσικός, Όμιλος Ερασιτεχνών, Αδελφότης «η Πρόνοια», Αδελφότης «Το θείον Κήρυγμα», Αδελφότης Κυριών και πολλές άλλες.<sup>94</sup> Στις Σέρρες έγινε και Σύνοδος εκπαιδευτική, το Μάρτιο του 1874 με 50 δασκάλους.<sup>95</sup>

3.2.2 Εκπαιδευτικοί που δίδαξαν στο σαντζάκι Σερρών κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας.

Κατά τους πρώτους αιώνες της τουρκοκρατίας δεν απαντώνται ίχνη σχολών και λογίων ανδρών. Η πλήρης έλλειψη οικονομικών μέσων, η έλλειψη δασκάλων και οι πιέσεις των κατακτητών εμπόδισαν για πολλά χρόνια τη διάδοση των γραμμάτων. Τα σχολεία ήταν ταπεινά και πενιχρά οικήματα και τα διεύθυναν κληρικοί, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν κυρίως εκκλησιαστικά βιβλία για τη διδασκαλία των

<sup>93</sup> Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ. 136-137.

<sup>94</sup> Βαβούσκος Κων., Εξωελληνικά πηγαί περί της συμβολής της περιοχής Σερρών εις την εθνικήν δραστηριότητα, Σ.Π.Ε., Σέρρες, 1972, σελ. 18-19.

<sup>95</sup> Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967, 1972, 1996, σελ. 344.

ελληνοπαίδων. Πάντως στις αρχές του 17<sup>ου</sup> αιώνα συναντάμε δασκάλους στην περιοχή των Σερρών. Πρόθεση μας δεν είναι να εξαντλήσουμε τα ονόματα όλων όσων δίδαξαν στην περιοχή αλλά περισσότερο να δώσουμε μια γενική εικόνα της δράσης τους και της συμβολής τους στην εκπαίδευση του τόπου.

Στο Χρονικό του Παπασυναδινού αναφέρεται το 1609 ως δάσκαλος ο *παπά κυρ Δήμος* και ο *Παπαϊωάννης*, Κωνσταντινουπολίτης που έκανε στα Σέρρας τριάντα πέντε χρόνια.<sup>96</sup> Το 1619 αναφέρεται και ο *παπα Παρθένιος*.<sup>97</sup> Σύμφωνα με κώδικα της μονής του Τιμίου Προδρόμου, το 1645 αναφέρεται ως δάσκαλος ο *παπα κυρ Κυριαζής*, ο οποίος αφιέρωσε στη μονή 2.000 άσπρα και δύο στρέμματα. Ανάμεσα στα έτη 1696-1702 δίδαξε στις Σέρρες ο Γιαννιώτης *Αναστάσιος Παπαβασιλόπουλος* και το 1719 ο Γιαννιώτης επίσης *Αναστάσιος Πώπας*, που συνέγραψε εδώ το περίεργο βιβλίο του «Φωσφόρος». Με τον Πώπα δίδαξε μέχρι το 1730 και ο *Σπύρος Ιωάννου*. Από τον παλιό κώδικα της μητρόπολης Σερρών ξέρουμε τα εξής ονόματα δασκάλων επί ιερατείας του μητροπολίτη Στέφανου (1706-1728): «*Σιδεράκης*, διδάσκαλος του Ψαλτηρίου, *Παπαπαρίσης*, του Αποστόλου, *Παπαμάρκος*, του Ευαγγελίου».

Ανάμεσα στους λογίους κληρικούς που δίδαξαν στην ιερατική σχολή της μονής Προδρόμου, περίοπτη θέση κατέχει ο ιεροδιάκονος *Ευσέβιος Σακελλαρίου* που διεύθυνε τη σχολή από το σχολικό έτος 1879-80 συνεπικουρούμενος από τον επίσης ιεροδιάκονο και αδελφό της μονής Γρηγόριο. Διδάσκαλος των ιερών (θεολογικών) μαθημάτων επί μία τετραετία (1891-1895) χρημάτισε και ο ιεροδιάκονος *Πολύκαρπος Θεολογίδης* από την Προβίστα (σημερινή Παλαιοκόμη). Ο Θεολογίδης ήταν αδελφός της μονής, γιαντό έφερε το προσωνύμιο Προδρομίτης. Έλαβε το πτυχίο του από την Χάλκη το 1891 με λίαν καλώς. Ανεχώρησε στα τέλη του 1895, καθ' υπόδειξη του Πατριάρχη και με έγκριση της Συνόδου, για το Θεολογικό Ινστιτούτο του Βελιγραδίου προς εκμάθηση της Σερβικής γλώσσας. Παρέμεινε επί μία τριετία και επέστρεψε στη Βασιλεύουσα όπου διορίστηκε προϊστάμενος Τζιβαλίου. Στις 6 Φεβρουαρίου 1900 χειροτονήθηκε από τους Μητροπολίτες Βερροίας Κωνστάντιο, Χαλδείας Γερβάσιο και Κοζάνης Κωνστάντιο στο ναό του Αγ. Νικολάου Τζιβαλίου ως Μητροπολίτης, Δεβρών και Βελισσού, μετά την παραίτηση του ως τότε Μητροπολίτη Ανθίμου. Ο επιφανέστερος όμως από

<sup>96</sup> Παπακυριάκος Κυρ., Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της τουρκοκρατίας, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ.61.

<sup>97</sup> Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ε., Η παιδεία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 29.

τους διδασκάλους της σχολής ήταν ο *Χριστόφορος Προδρομίτης* (κατά κόσμον Χριστόδουλος Δημητριάδης). Γεννήθηκε στις Σέρρες το 1822. Αποφοίτησε με άριστα από τη θεολογική σχολή της Χάλκης το 1849 (ανήκε στη δεύτερη σειρά των πτυχιούχων της) όντας διάκονος. Δίδαξε στην Αλιστράτη (1850-52) και στη θεολογική Σχολή Χάλκης (1852-55) διατελέσας βοηθός του σχολάρχη Κωνσταντίνου Τυπάλδου. Από το 1855 μέχρι το 1859 φοίτησε στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και στη συνέχεια (1861-63) δίδαξε στην Αθωνιάδα, της οποίας υπήρξε και σχολάρχης. Ακολούθως δίδαξε στο Μελένικο (1863-68) και στις Σέρρες (1868-70). Στα σχολεία της μονής δίδαξε από το 1870 μέχρι το 1879, ενώ στην ιερατική σχολή δίδαξε κατά διαστήματα μέχρι το 1892 που εξελέγη ηγούμενος της Μονής. Χρημάτισε ταμίας και γραμματέας της μονής και επί 12ετία ηγούμενος της (1892-1904) όταν στη μονή καταργήθηκε, ευτυχώς προσωρινά, το κοινόβιο και ακολουθήθηκε «η ήττον σκληρά ιδιορρυθμία».<sup>98</sup>

Σε κώδικα της Μητρόπολης υπογράφει ένας «*Γεώργιος* και διδάσκαλος του Ευαγγελίου», μνημονεύεται επίσης το πρώτο κεφάλαιο της Σχολής «ανερχόμενον έτει 1785 εις γρόσια 4.500, η σχολή ειργάζετο κατά τα έτη 1753-1780, του διδασκάλου λαμβάνοντος τον μισθόν εκ του τόκου κεφαλαίου γροσιών 2.000, κατά δε τα έτη 1780-1785 ήτο κεκλεισμένη». Το 1742 ανέλαβε τη Σχολή ο Γιαννιώτης *Νικόλαος*, μέχρι το 1748 οπότε χειροτονήθηκε επίσκοπος Λιτζάς και Αγράφων με το όνομα Νεκτάριος. Το 1787 επί της αρχιερατείας του Ματθαίου, προτάσσεται διδάσκαλος ο *Θεοδώρου*.<sup>99</sup> Πριν το 1800 ή και μετά υπήρξε διδάσκαλος στις Σέρρες ο αρχιμανδρίτης *Ιγνάτιος Σκαλιώρας* από τη Ραψάνη,. Ο Σκαλιώρας δίδαξε στην Τεργέστη και στη Σύρο και το 1826 εξέδωσε εγχειρίδιο 'περί συντάξεων των οκτώ του λόγου μερών' και δώρισε στα ελληνικά σχολεία 100 αντίτυπα. Από το 1805 μέχρι το 1813 δίδαξε ο Σερραίος *Ιεροδιάκονος Χρύσανθος*, γραμματέας της μητρόπολης Σερρών.

Κρίνοντας το μορφωτικό επίπεδο των Σερρών στις αρχές του 19ου αιώνα ο Ηπειρώτης δάσκαλος του γένους Αθανάσιος Ψαλίδας σημειώνει στη γεωγραφία του (1817-1821): «Σέρραι, πόλις πολυάνθρωπη και πρραματευτάρικη, διότι όλα τα βαμβάκια των περιοχών της απ' εδώ στέλλονται εις Γερμανίαν. Η μάθησις απ' αυτήν λείπει ολότελα».

<sup>98</sup> Κεκριδής Ευσ., Η ιερατική σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου, Συμβολή στην εκπαίδευση του ενοριακού κλήρου κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 178-179.

<sup>99</sup> Αγγέλου-Βλάχου Έ., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ.11.



Την τετραετία 1815-1819 διευθυντής της Σερραϊκής Σχολής διετέλεσε ο Μηνάς<sup>100</sup> Μηνωΐδης από τα Βοδενά, που δίδαξε φιλοσοφία και γραμματική. Τριάντα ετών πήγε στο Παρίσι όπου ανέπτυξε σημαντική εθνική δράση και εξέδωσε σωρεία βιβλίων με σκοπό την απελευθέρωση των Ελλήνων. Υπήρξε ο πιο σφοδρός και άδικος από τους αντιπάλους του Κοραή. Κατά την ίδια χρονική περίοδο, διδάσκει και ο Γεώργιος Ιωάννου, όπως φαίνεται από επιγραφή ομοιοκατάληκτη του 1817 εντοιχισμένη στο ιερό των Αγίων Αναργύρων. Το 1817 δίδασκε στις Σέρρες και ο Κωνσταντίνος Μηνιάτης ο Κωττιαίος.

Μετά το Μηνωΐδη τη διεύθυνση της Σχολής ανέλαβε για τέσσερα χρόνια (1818-1821) ο Μετσοβίτης Αδάμ Τζαπέκος ή Ζαπέκος «Θεοσεβής, χρηστοθήης, καταδεκτικός, υπομονετικός, ελεήμων, σώφρων, φιλάρετος», δάσκαλος της Σχολής Μελενίκου στην οποία και επέστρεψε. Τον Τζαπέκο διαδέχτηκε ο Σιατιστινός Αργύριος Παπαρίζος (1823-1830) από την Πέλλα της Σιάτιστας. Υπήρξε ελληνιστής διακεκριμένος και από τους προδρόμους της πνευματικής ανάπλασης του γένους. Τον διέκρινε ανθρωπιά και παρ' όλο τον πενιχρό μισθό του βοηθούσε φτωχούς μαθητές. Από επιστολή προς το μαθητή του Ε. Φωτιάδη μαθαίνουμε πως τα μαθήματα που διδάσκονταν τότε στα ανώτερα ελληνικά σχολεία, ήταν: Ελληνικά, μαθηματικά, φυσικά, Φιλοσοφία και Θεολογικά. Δυστυχώς εξαιτίας προστριβών με το μητροπολίτη Άνθιμο, αναγκάστηκε ο πράος εκείνος δάσκαλος να εγκαταλείψει τη Σχολή.

Μετά την επανάσταση δίδαξε στις Σέρρες ο Ηπειρώτης *Ευάγγελος Μέξης* ή Μεξικός, φίλος του Καποδίστρια. Το 1830 αυξάνεται το προσωπικό της Σχολής. Τότε ή λίγο νωρίτερα πρέπει να δίδαξε στη Σχολή και ο *Μιχαήλ Παπάς*, γιος του Εμμανουήλ Παπά. Συνέγραψε και εξέδωσε το βιβλίο «Αρχαί Γραμματικής Ελληνικής διά τους αρχαρίους, εν Βιέννη 1827».<sup>101</sup>

Ο διάδοχος του Άνθιμου *Γρηγόριος ο Φουρτουνιάδης*, μόλις ανέλαβε τη μητρόπολη Σερρών το 1833 έφερε ξανά τον Παπαρίζο στις Σέρρες. Ύστερα οι δυο τους αφιερώθηκαν ολόψυχα στην ανάπτυξη της παιδείας και πέτυχαν με τη βοήθεια Σερραίων δωρητών να αναγείρουν ιδιαίτερο κτίριο Αλληλοδιδασκτικής Σχολής (13 Μαρτίου 1834). Έστειλαν παράλληλα για έξι μήνες τον Κουτλουμουσιανό μοναχό

<sup>100</sup> Σε άρθρο της εφημερίδας «Πρόδος», στις 9-11-1933, ο Μηνάς Μηνωΐδης αναφέρεται ως Κωνσταντίνος Μηνωΐδης, ίσως πρόκειται για τυπογραφικό λάθος.

<sup>101</sup> Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967,1972,1996, σελ. 333-336.

από την Αμοργό *Νεόφυτο Καλούδη* (11.1.1834 τη χορηγία 600 γρόσια κατέβαλε ο Κ. Σπανδωνής) να διδαχθεί την αλληλοδιδασκτική μέθοδο «στο καλύτερο Σχολείο του Αρχιεπελάγους» με τον όρο να διδάξει μετά στις Σέρρες με ετήσιο μισθό 800 γρόσια και δωρεάν κατοικία: «τα κοινά γράμματα, την κατήχησιν, αριθμητικήν και την γεωγραφίαν». Ο Νεόφυτος υπηρέτησε στις Σέρρες πολύν καιρό, χαρακτηρίζεται δε από τους συγχρόνους του «ως ενάρετος και φιλόπατρις».

Τη σερραϊκή Σχολή ανέλαβε το 1837 ο *Εμμανουήλ Φωτιάδης*, ένας από τους σοφότερους δασκάλους του γένους. Γεννήθηκε στις Σέρρες το 1805. Υπήρξε μαθητής του Παπαρίζου τρία χρόνια. Συνέχισε τις σπουδές του στην Αίγινα και ύστερα δούλεψε δάσκαλος στο Βελιγράδι. Στη Βιέννη μετέφρασε και εξέδωσε το 1833 το βιβλίο του Σοαβίου «Συζητήσεις περί της φυσικής συστάσεως μιας κοινωνίας» με αφιερωτήρια ωδή «εις ευγνωμοσύνης τεκμήριον» στο δάσκαλο του Αργύριο Παπαρίζο. Στο Μόναχο όπου πήγε για ευρύτερες σπουδές, ως υπότροφος των συμπατριωτών του, συνδέθηκε με το μεγάλο φιλέλληνα Φρειδερίκο Thiersch και άλλες προσωπικότητες και δίδαξε ελληνικά στο Βασιλικόν Λύκειον Ελληνοπαίδων (1836-1837). Τότε μετέφρασε το σύγγραμμα του Ιταλού Cesare Bonesanno de Beccaria «Dei delitte dette pene» (Περί του εγκλήματος και της ποινής) και την «Μικράν Γραμματικήν» του Thiersch, Περί κοινής ελληνικής διαλέκτου, το 1836 «δαπάνη του πατριάρχη Γρηγορίου του από Σερρών». Κλήθηκε κατόπιν στις Σέρρες και δίδαξε με ετήσια αντιμισθία 5.000 γρόσια. Εργάστηκε με ζήλο για την ανέγερση-χωριστής σχολής θηλέων Πλούτισε τη φτωχή σχολική βιβλιοθήκη με βιβλία και τα σχολεία των Σερρών με διδακτικά όργανα και νέους γεωγραφικούς χάρτες. Το χειμώνα του 1843 φαίνεται πως ο Φωτιάδης προκάλεσε την οργή του μητροπολίτη Αθανασίου. Η Πύλη μετά απ' αυτές τις καταγγελίες τον καταδίκασε σε ενός χρόνου εξορία στην Κομοτηνή και το Μάρτιο 1844 σύρεται σιδηροδέσμιος και βαριά άρρωστος στον τόπο της εξορίας του ο δυστυχισμένος δάσκαλος. Το 1845 ανέλαβε τη διεύθυνση του Ελληνικού Σχολείου Θεσ/κης. Πέθανε στις 15.1.1849.

Στη β' έκδοση του Λεξικού Ανθ. Γαζή στη Βιέννη το 1839 μεταξύ των συνδρομητών αναφέρεται: «Η Ελληνική Σχολή Σερρών και ο διδάσκαλος αυτής *Δημήτριος Παπακύρου*». Το 1847 σχολάρχης αναλαμβάνει ο Σερραίος μαθητής του Φωτιάδη *Αντώνιος* «αρίστης φήμης διδάσκαλος». Σε γράμμα επίσης από 20.7.1849 του βατοπεδινού μοναχού Νικηφόρου προς τη μονή Κουτλουμουσίου αναφέρεται: «Δεν λείπω να τη γνωστοποιήσω με λύπην μου και την αποβίωσιν του

γηραιού και σεβασμίου μουσικοδιδάσκαλου Ματθαίου, ήτις εγένετο με τέλος αγαθόν». Την ίδια χρονιά όμως 1849 οι Σέρρες υπέστησαν φοβερή πυρκαγιά και τα σχολεία λειτούργησαν ως το 1852 στα κελλιά της εκκλησίας Ι. Προδρόμου (Προδρομούδι). Με τη συνδρομή τότε όλων των ομογενών αναγέρθηκε (1852) νέο εκπαιδευτήριο και εγκαταστάθηκαν σ' αυτό τα Σχολεία. Το έτος εκείνο ανέλαβε τη σχολαρχία ο «πολυμαθής» *Νικόλαος Αργυριάδης*, με υποδιδάσκαλο τον ιερομόναχο Ιγνάτιο. Δυστυχώς ο Αργυριάδης εξισλαμίστηκε και ονομάστηκε Νατζήπ. Φαίνεται όμως ότι μετανόησε, γιατί αργότερα αυτοκτόνησε. Το 1853 έτος λειτουργίας του πρώτου Παρθεναγωγείου, διορίστηκε σε αυτό και η πρώτη δασκάλα *Άννα*. Στην ανώτερη τάξη ανέλαβε τα ελληνικά ο μοναχός *Βαρθολομαίος*.

Το 1858 η Σχολή προάγεται και διδάσκουν σ' αυτή: ο *Ιωάννης Πανταζίδης*, καθηγητής, σχολάρχης, *Νικόλαος Α. Κουμπίδης* απ' τα Λακοβίκια και *Δημήτριος Α. Λάσκαρις*, ελληνοδιδάσκαλοι. Ο Πανταζίδης γεννήθηκε το 1829 στο Κρούσοβο. Συμπλήρωσε τις σπουδές του στη Γερμανία με έξοδα της Κοινότητας Σερρών και αναγορεύτηκε διδάκτορας της φιλοσοφίας στο Παν/μιο της Γοτίγγης. Ανέλαβε τη διεύθυνση του Ελληνικού Σχολείου Σερρών την τετραετία 1858-1861. Μετά και ως το θάνατο του το 1899 διετέλεσε καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών, επίσης πρόεδρος του «Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων». Δημοσίευσε εργασίες για τον Ευριπίδη, Ξενοφώντα, Μιχ. Ψελλό το 1879, Ομηρικών Λεξικόν, Παιδαγωγική, κ.ά. Μετά την αποχώρηση του Πανταζίδη, το Σχολείο των Σερρών «διελύθη ή μάλλον περιωρίσθη εις ταπεινότερον».

Το 1832 στο Σιδηρόκαστρο κτίστηκε Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο και το 1844 Σχολείο Ελληνικό. Σε αυτά δίδαξαν τότε ο *Δανιήλ Τάκος*, *Αναστ. Κώτσιος*, *Μιχ. Γράτσιος* κ.ά. Στη δεκαπενταετία 1870-1885 έδρασε στις Σέρρες αναπτύσσοντας σπουδαία εκπαιδευτική δραστηριότητα ο *Δημ. Μαρούλης* ( 1840-1892 ). Το 1870 προσλήφθηκε ως διευθυντής στο ημιγυμνάσιο Σερρών.

Το διδακτικό προσωπικό του Διδασκαλείου (1872-73) αποτελούσε ο διευθυντής Μαρούλης, ο Δανογερμανός *Wilhelm Johnsen* καθηγητής της γερμανικής γλώσσας και των τεχνικών (ιχνογραφίας, μουσικής), ο Ελβετός *Αλφρέδος Γκιλιερόν* (πέθανε 33 χρονών στις Σέρρες το 1882), ο φυσικομαθηματικός *Μιχαήλ Γκράτζιος* (μέχρι το 1885, προηγούμενα διευθυντής του Ελλην. Σχολείου Μελενίκου) και ο Σιδηροκαστρινός φοιτητής της Φιλοσοφ. Σχολής Αθηνών *Γεώργιος Σωτηριάδης* (τον έστειλε αργότερα ο Μαρούλης για σπουδές στη Γερμανία). Αναδείχτηκε πρώτος πρύτανης του Παν/μίου θεσ/κης, ακαδημαϊκός,

μεταφραστής του Κρουμπάχερ (Ιστορία Βυζαντ. Λογοτεχνίας 1897) κλπ. Ο Μαρούλης ήρθε σε σύγκρουση με το φιλεκπαιδευτικό αύλλογο και το Σεπτέμβριο του 1874 ιδρύει και διευθύνει νέο Διδασκαλείο. Η διεύθυνση του παλιού διδασκαλείου δόθηκε στον Βράνο Βωζάνη,<sup>102</sup> ενώ η διεύθυνση του Ημιγυμνασίου στον Ν. Χαλκιοπούλου.<sup>103</sup>

Γυμνασιάρχης Σερρών διετέλεσε και ο *Ιωάννης Δέλλιος* ( 1853-1919 ). Γεννήθηκε το 1853 στις Σέρρες όπου και έβγαλε το Ημιγυμνάσιο το 1868. Το 1872 διέκοψε τις σπουδές του στην Αθήνα και για τρία χρόνια δούλεψε ως δάσκαλος της Κοινότητας Σερρών και γραμματέας του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Το 1876 πήγε για συμπληρωματικές σπουδές στη Γερμανία με υποτροφία του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων και το 1880 αναγορεύτηκε διδάκτωρ της φιλοσοφίας του Παν/μίου της Ιένας (υπέβαλε διατριβή για τον ιστορικό Θεόπομπο). Επέστρεψε στις Σέρρες το ίδιο έτος και με συνεργάτες τους δασκάλους *Νικ. Κουμπίδη, Δ. Δημητριάδη, Αθ. Φυλακτό* και το μαθηματικό *Σ. Κόνδη*, έδωσε νέα πνοή στα εκπαιδευτικά πράγματα της πόλης. Παρέλαβε το Ημιγυμνάσιο σχεδόν εξαρθρωμένο και το προήγαγε σε πλήρες Γυμνάσιο, που αναγνωρίστηκε στις 26.10.1884 ισότιμο προς τα γυμνάσια του Κράτους. Στο κλασσικό Γυμνάσιο προσάρτησε και τμήμα διδασκαλείου για την εξάσκηση των δημοδιδασκάλων, στο οποίο δίδασκε αυτός φιλοσοφία και παιδαγωγική, ο δε αδελφός του *Νικόλαος* τεχνικά μαθήματα και μουσική. Με τις συστάσεις του αυξήθηκαν τα ενοριακά Σχολεία, αποσπάστηκε το Ελληνικό Σχολείο από το Γυμνάσιο και έγινε εξατάξιο, προήχθηκε η Κεντρική Δημοτική Σχολή σε εξατάξια Αστική, ιδρύθηκε επίσης πρότυπο Εθνικό Οικοτροφείο για τους άπορους Έλληνες μαθητές, στόχο της ξένης προπαγάνδας, που έστηνε παγίδες και οργιάζε.

Το 1878 ανέλαβε διευθυντής του Ημιγυμνασίου Σερρών ο *Ιωάννης Τσικόπουλος*, που γεννήθηκε το 1832 στο Καταφύγι Πιερίων. Το 1880 όμως, τη θέση του κατέλαβε ο *Ιωάννης Κυριάκου Δέλλιος* μόλις επέστρεψε απ' τη Γερμανία και ο ίδιος μετατέθηκε στο Ανώτερον Παρθεναγωγείον, όπου και δίδαξε εικοσιπέντε συνεχόμενα χρόνια. Το Δέλλιο χαρακτηριζε άρτια επιστημονική μόρφωση, σπάνια κοινωνικά προσόντα, διδακτική και διοικητική ικανότητα, ευθύτητα χαρακτήρα, ευσυνειδησία. Το 1889 αναλαμβάνει με εντολή των Αθηνών το Γυμνάσιο Θεσ/κης και το

<sup>102</sup>Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967,1972,1996, σελ. 337-342.

<sup>103</sup> Αγγέλου-Βλάχου Έ., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ.35.

1893-1895 το Γυμνάσιο Λευκωσίας. Διετέλεσε μέλος της Εκπαιδευτικής Επιτροπής του Υπουργείου Εσωτερικών και πρόεδρος του Παμμακεδονικού Συλλόγου Αθηνών (1910-12) που εξέδιδε το Μακεδονικόν Ημερολόγιον. Εκλέχτηκε βουλευτής Σερρών το 1915 (κόμμα Γούναρη). Πέθανε 25.4.1919. Άφησε την περιουσία του στο Παν/μιο Αθηνών για μεταπτυχιακές σπουδές επιστημόνων, εκτύπωση προτύπων επιστημονικών εργασιών, συλλογή λαογραφικού υλικού κλπ. Τη βιβλιοθήκη του κληροδότησε στο Γυμνάσιο Σερρών.

Το Δέλλιο μετά τη μετάθεση του διαδέχτηκε στο Γυμνάσιο Σερρών ο *Αθανάσιος Φυλακτός* από την Ηράκλεια (1859-1924). Δίδαξε σε πολλές ελληνικές σχολές της Τουρκίας, στην Αθήνα και στην Κύπρο. Στις Σέρρες ως καθηγητής στο γυμνάσιο 1885-1888 και ως γυμνασιάρχης 1888-1890, επίσης 1896-1900 και για τρίτη φορά κατά την περίοδο της πιο σκληρής δοκιμασίας του ελληνισμού της Μακεδονίας 1906-1908.

Μετά την πρόσληψη του Φυλακτού στην Κύπρο, ανέλαβε γυμνασιάρχης στις Σέρρες μια άλλη φωτεινή μορφή, ο *Πέτρος Παπαγεωργίου*. Γεννήθηκε στη Θεσ/κη το 1859. Γυμνασιάρχισε στο Μοναστήρι και μετά στις Σέρρες από το 1889-1891. Εδώ έγραψε το περίφημο αρχαιολογικό και ιστορικό σύγγραμμα του «Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η μονή Ιωάννου του Προδρόμου» που δημοσιεύτηκε στο *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig 1894 και είναι μια απ' τις πολυτιμότερες μελέτες για την πόλη με στοιχεία που τα περισσότερα είναι χαμένα σήμερα. Δημοσιευμένες εργασίες του ξέρουμε 247. Πέθανε ξαφνικά το 1914.

Αξιόλογος καθηγητής υπήρξε και ο *Χρ. Σαμαρτζίδης* που γεννήθηκε στη Μυτιλήνη το 1841. Αποφοίτησε απ' τη Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών. Εργάστηκε στις Σέρρες 1872-1876 στην αρχή ως καθηγητής του Γυμνασίου, μετά διευθυντής του Διδασκαλείου που προσάρτησε ο Μακεδ. Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος στο Παρθεναγωγείο το οποίο διευθύνονταν τότε από τη μητέρα του Σκυριανή ποιήτρια *Ευφροσύνη Σαμαρτζίδου*. Δίδαξε κατόπιν στην Αδριανούπολη, Κων/πολη και Χάλκη όπου πέθανε 21.6.1900.

Το 1875, πριν φύγει ακόμα ο Σαμαρτζίδης, τοποθετήθηκε στις Σέρρες ως γυμνασιάρχης ο *Ιωάννης Καλοστύπης* απ' τα Δολιανά (1851-1918) απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Ατυχώς το 1880 ένα επαναστατικό κίνημα, που οργάνωσε με το στρατηγό Δουμπιώτη, καταγγέλθηκε απ' την τουρκική εφημερίδα «Βακίτ». Έτσι, από έρευνα που έγινε ανακαλύφθηκαν στο υπόγειο του Γυμνασίου

Σερρών 20 όπλα. Ο Καλοστύπης καταδικάστηκε ερήμην σε θάνατο. Δύο όμως Σερραίοι καθηγητές του ο *Πασχίδης* και ο *Φιλιππίδης* συνελήφθησαν αργότερα.<sup>104</sup>

Κατά το 1905-1906 γυμνασιάρχης του εξατάξιου σχολείου διετέλεσε ο *Απόστολος Κωνσταντίνου*, ευσυνείδητος καθηγητής με ειδικότητα στα ιστορικά μαθήματα τα οποία δίδασκε από μνήμης, αλλά χωρίς ζωντάνια. Λόγω της ηλικίας του και της αδυναμίας του να επιβληθεί και να δραστηριοποιηθεί στο χώρο του, κρινόταν ανεπαρκής για τη θέση του διευθυντή τη συγκεκριμένη εποχή. Όλοι οι καθηγητές του Γυμνασίου δούλευαν φιλότιμα και αποδοτικά. Οι καθηγητές *Ιωάννης Χαντέλης* και *Ιωάννης Μέλφος* δίδασκαν Ελληνικά, ο *Ιερομνήμων* Φυσική και ο *Παπαχρήστου* τη Γαλλική γλώσσα. Ο γυμναστής *Παναγιώτης Σπηλιόπουλος* δίδασκε παράλληλα και βυζαντινή μουσική. Μάλιστα είχε οργανώσει μαθητική εκκλησιαστική χορωδία που έψαλλε τις Κυριακές στις εκκλησίες της πόλης. Ξεχώριζαν και «τάραζαν» την αρμονία που επικρατούσε στο σύλλογο των καθηγητών ο καθηγητής των Θρησκευτικών *Στέφανος Αθανασιάδης* μαζί με το *Νικόλαο Βασικόρο*.<sup>105</sup>

Στην εξατάξια Αστική Σχολή διευθυντής διετέλεσε ο *Νικόλαος Τέγος* διδάκτορας φιλολογίας. Σύμφωνα με το Σάρρο φαινόταν «δυσκίνητος και στενοκέφαλος». Από τους άλλους δασκάλους ξεχώριζαν ως ικανότεροι οι *Θωμάς Γκουρνέλης*, *Αθανάσιος Παπαφωτίου*, *Γεώργιος Τσαλόπουλος* και *Κωνσταντίνος Σγουρός*. Διευθύντρια του Παρθεναγωγείου ήταν η *Σταματίνα Καζαντζή* από την Αθήνα που κατείχε διδακτορικό στη φιλολογία. Από το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό διακρινόταν ο *Ιωάννης Χαντέλης* που δίδασκε ταυτόχρονα και στο Γυμνάσιο, ο δάσκαλος *Ευάγγελος Στράτης* και η *Νίνα Βλάχου* απόφοιτη της Αρσακείου σχολής. Οι άλλες δασκάλες ήταν φιλότιμες και εργατικές, αλλά περιορισμένης μόρφωσης. Ο ηλικιωμένος δάσκαλος *Λουκάς Δημητριάδης* έπρεπε να συνταξιοδοτηθεί.<sup>106</sup>

Το διδακτικό προσωπικό των σχολείων της Κάτω Τζουμαγιάς αποτελούνταν συνολικά από 6 δασκάλους και 4 δασκάλες. Στο Αρρεναγωγείο διευθυντής ήταν *Γεώργιος Πασχάλης* από τη Μεσορώπη της Καβάλας, τελειόφοιτος της Θεολογικής σχολής της Χάλκης που έφερε το μοναχικό σχήμα, χωρίς να έχει χειροτονηθεί. Χρησίμευε και ως ιεροκήρυκας δίνοντας διαλέξεις όχι μόνο σε θεολογικά θέματα, αλλά και για διάφορα άλλα κοινωνικά ζητήματα. Ο επιθεωρητής Χατζηκυριάκου

<sup>104</sup> Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967,1972,1996, σελ. 351-358.

<sup>105</sup> Αψηλίδης Γ., Χρηματοδότηση και Επιθεώρηση Ελληνικών Σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Σίρις, Τόμος Έκτος, Σέρρες, 2002, σελ.104.

<sup>106</sup> Αψηλίδης Γ., Χρηματοδότηση και Επιθεώρηση Ελληνικών Σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Σίρις, Τόμος Έκτος, Σέρρες, 2002, σελ.106-107.

του υπέδειξε να προβάλλει τους εθνικούς σκοπούς στις ομιλίες του και να ενισχύει το πατριωτικό φρόνημα των ακροατών. Έκρινε ότι ο Πασχάλης δεν ήταν έμπειρος στην άσκηση των διευθυντικών του καθηκόντων, άλλα προσπαθούσε το καλύτερο. Διαπίστωσε ότι ήταν μελετηρός και άψογος από ηθικής πλευράς, γεγονός που έκανε τους κατοίκους να τον συμπαθήσουν ιδιαίτερα. Ο επιθεωρητής Σάρρος από την άλλη, αν και παραδεχόταν την εργατικότητα του, τον χαρακτήριζε στενοκέφαλο, χωρίς διοικητικά προσόντα. Εύρισκε τα κηρύγματα του ακατάληπτα, επειδή επέμενε να παρουσιάζει δογματικά ζητήματα. Προέβλεψε ότι οι κάτοικοι σύντομα για αυτούς τους λόγους θα ζητούσαν την αντικατάστασή του.

Από τους άλλους ντόπιους δασκάλους του Αρρεναγωγείου, ο *Κωνσταντίνος Βέλκος* που δίδασκε τη τουρκική γλώσσα κρινόταν ανεπαρκής, ενώ αντίθετα ο *Γεώργιος Πάζος* διακρινόταν για το ζήλο που έδειχνε στον εθνικό σκοπό.

Στο διδακτικό προσωπικό του Παρθenaγωγείου τη χρονιά εκείνη είχε προστεθεί μόνο μία βοηθός νηπιαγωγού, η 16χρονη *Μαρία Μέρτζου*, απόφοιτος του Παρθenaγωγείου Σερρών που ο Χατζηκυριάκου την έκρινε άτολμη και αδαή.

Στο Πρόσνικ (Σκοτούσα) δάσκαλος αναφέρεται ο *Κωνσταντίνος Ιωάννου*, ντόπιος που δίδασκε στο χωριό από 15ετίας. Ο επιθεωρητής Σάρρος τον χαρακτήριζε ψευτοδιδάσκαλο, γιατί ήταν αμαθής, χωρίς προοπτική βελτίωσης. Ασκούσε παράλληλα το επάγγελμα του ράπτη και του ψάλτη. Η όλη διαγωγή του ήταν τέτοια που ο επιθεωρητής εκτιμούσε ότι «λυμαίνονταν» το χωριό. Η δασκάλα *Μαριάνθη Αθανασίου* από τις Σέρρες προσπαθούσε φιλότιμα να αναπληρώσει τις ατέλειες του συναδέλφου της δασκάλου, χωρίς να το καταφέρνει..

Το διδακτικό προσωπικό των εκπαιδευτηρίων του Δεμίρ Ισσαρίου (Σιδηροκάστρου) το αποτελούσαν τρεις δάσκαλοι στην Αστική, δύο δασκάλες στο Παρθenaγωγείο και στο Νηπιαγωγείο και μία δασκάλα στο σχολείο της κάτω συνοικίας. Διευθυντής της Αστικής Σχολής επί δέκα οκτώ συνεχόμενα χρόνια ήταν ο *Γεώργιος Στιβαρός* από το Μελένικο, απόφοιτος του Διδασκαλείου Μαρούλης. Οι άλλοι δύο δάσκαλοι της Αστικής ήταν ο *Δεσποτίδης* από το Μελένικο και ο *Τζελέπης*. Το Παρθenaγωγείο διεύθυνε η Σερραία *Θεοπέμπη Σταυρίδου*.<sup>107</sup>

Στην επαρχία του Δεμίρ Ισσάρ (Σιδηροκάστρου) αναφέρονται ως δάσκαλοι οι: *Γεώργιος Τάνης* ( στο Μπαρακλί – Βαλτερό ), ο *Δημήτριος Μουταφτσής* και η *Ελισάβετ Τόпка* ( στο Λάτροβο-Χορτερό), ο *Περικλής Κουροπαλάτης* ( στο Ράδοβο-

<sup>107</sup> Αψηλίδης Γ., Χρηματοδότηση και Επιθεώρηση Ελληνικών Σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Σίρις, Τόμος Έκτος, Σέρρες, 2002, σελ.115,119,120.

Χαρωπό ), ο *Ιωάννης Βάσος* και η *Ευδοκία Ερμενλή* ( στο Κουμλί-Αμμουδιά ), ο *Ιωάννης Ιωαννίδης* ( στο Ερνίκιοι-Ποντισμένο).

Ακόμη η *Αικατερίνη Βασματζήδου*, τέκνο ευυπόληπτης οικογενείας των Σερρών, γράφει στις 13/12/1880 στον ηγούμενο Θεοδοσίω για το διορισμό της στη Βροντού. Άλλο πνευματικό τέκνο του ηγουμένου Θεοδοσίου ήταν ο δάσκαλος *Κωνσταντίνος Βλούσας*, που γράφει και αυτός στις 12/09/1880 στον ηγούμενο για το διορισμό του στο Ελληνικό Εκπαιδευτήριο του Μελενίκου. Στο γράμμα του αυτό αναφέρει ως διδασκάλισσα του Νηπιοπαρθεναγωγείου Μελενίκου την *Καλλιόπη Μιχαλοπούλου*.<sup>108</sup>

Στην Αστική Σχολή Νιγρίτας δίδασκαν οι εξής δάσκαλοι κατά τα έτη 1913-1915.

1) Ο *Βασίλειος Νικολαΐδης*, η καταγωγή του οποίου ήταν από το Μελένικο, έγγαμος και ηλικίας 55 χρόνων, με 29 χρόνια υπηρεσίας, είχε πτυχίο του Υπουργείου Παιδείας, ο δε μισθός του ήταν 70 λίρες Τουρκίας ετησίως.

2) Ο *Αθανάσιος Παπαχρίστου*, που καταγόταν από τη Τζουμαγιά, ήταν 28 χρόνων άγαμος και το πιστοποιητικό σπουδών του ήταν το απολυτήριο του Γυμνασίου Σερρών. Είχε 9 χρόνια προϋπηρεσία και πληρωνόταν με 28 λίρες Τουρκίας ετησίως.

3) Οι *Κωνσταντίνος Παπαϊωάννου* και *Αναστάσιος Παπαβασιλείου*, που κατάγονταν από τη Νιγρίτα, ήταν και οι δύο 24 χρόνων, είχαν 4 χρόνια προϋπηρεσία αντίστοιχα και ήταν τελειόφοιτοι του Γυμνασίου Σερρών. Ο μεν πρώτος έπαιρνε 38 λίρες Τουρκίας και ο δεύτερος 35 λίρες Τουρκίας.

4) Ο *Αθανάσιος Σιούλας*, που καταγόταν από τη Νιγρίτα, ήταν ηλικίας 55 χρόνων, είχε πτυχίο του Διδασκαλείου Μαρούλη, με 28 χρόνια υπηρεσίας και έπαιρνε ετήσιο μισθό 38 λίρες Τουρκίας.<sup>109</sup>

Δασκάλεις του Νηπιοπαρθεναγωγείου του συνοικισμού Σούρπας της Νιγρίτας ήταν η *Νίνα Ιωσήφ*, η *Αγγελική Δήμου* και η *Μαρία Γεωργίου*, οι οποίες κατάγονταν από τις Σέρρες και είχαν τελειώσει το Παρθεναγωγείο Σερρών. Στο χωριό Ξυλότρους (Αγ.Παρασκευή) της Νιγρίτας, δάσκαλος του σχολείου ήταν ο *Νικόλαος Νικολαΐδης*

<sup>108</sup> Στόγιου Γεω., Η Ιερατική Σχολή στο Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 155-156.

<sup>109</sup> Τέγου-Στεργιάδου Κων., Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου-Νιγρίτα-Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Θεσ/κη, 2000, σελ. 375.



που καταγόταν από το Αβδαμάλιο. Οι γραμματικές του γνώσεις ήταν της δεύτερης τάξης του ελληνικού Γυμνασίου. Ο μισθός του ανερχόταν σε 25 λίρες Τουρκίας. Το κτήριο του σχολείου ήταν κοινοτικό και η σχολική περιουσία μόνο ένα χωράφι. Στο χωριό Μακές ( Άμπελος ) δασκάλα ήταν η *Χαρίκλεια Μιχαήλ*, τελειόφοιτος του Παρθεναγωγείου Σερρών, με μισθό 20 λίρες Τουρκίας. Το σχολείο ήταν κοινοτικό, σε καλή κατάσταση και τα ετήσια έξοδα του κατανέμονταν σε κάθε οικογένεια, γιατί δεν υπήρχε σχολική περιουσία. Στο Ορλιακό ( Στρυμωνικό ) δάσκαλος ήταν ο *Απόστολος Ιατρού* από τη Βογδάντσα, με πιστοποιητικό σπουδών του Υποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης και με τριετή προϋπηρεσία που έπαιρνε μισθό 35 λίρες Τουρκίας. Δασκάλα του ίδιου σχολείου ήταν η *Ελένη Κατσαρίδου* από τις Σέρρες, τελειόφοιτη του Παρθεναγωγείου Σερρών με διετή προϋπηρεσία και μισθό 20 λίρες Τουρκίας. Στο Νηπιοπαρθεναγωγείο του χωριού Σακάφτσια (Λιβαδοχώρι), δασκάλα τους ήταν η *Καρολίνα Οικονόμου* από τις Σέρρες με γνώσεις τελειόφοιτης Παρθεναγωγείου Σερρών και μισθό 25 λίρες Τουρκίας. Η ετήσια δαπάνη της κοινότητας για το σχολείο ήταν 25 λίρες Τουρκίας που τις έπαιρνε από το εκκλησιαστικό ταμείο. Στην κοινότητα του Αβδαμάλι (Σισαμιά), δάσκαλος τους ήταν ο *Χρήστος Δημητριάδης*, από το Δημητρίτση, τελειόφοιτος του Ελληνικού υποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης και έπαιρνε μισθό 29 λίρες Τουρκίας. Δασκάλα του ίδιου σχολείου ήταν η *Βασιλική Πρόβου* από τις Σέρρες, τελειόφοιτη της Α' τάξης Γυμνασίου του Σερραϊκού Παρθεναγωγείου και ο μισθός της έφθανε τις 14 λίρες Τουρκίας. Το σχολείο ανήκε στην κοινότητα, αλλά βρισκόταν σε πολύ κακή κατάσταση, κρατιόταν μετά βίας, όπως σημειώνει ο επιθεωρητής των σχολείων της περιφέρειας Νιγρίτας την 31 Μαΐου 1914. Στο Αηδονοχώρι το χωριό είχε δασκάλους τον *Αθανάσιο Παπαπαναγιώτου*, από την Μπέροβα, που διέθετε απολυτήριο Γυμνασίου Σερρών και πληρωνόταν ετησίως με 53 λίρες Τουρκίας. Τον *Στέφανο Χρήστου*, από το Αηδονοχώρι, που σπούδασε στο Υποδιδασκαλείο Σερρών και ελάμβανε το χρόνο ως αμοιβή 28 λίρες Τουρκίας και τη δασκάλα *Μαγδαληνή Γεωργίου* από τις Σέρρες, που αποφοίτησε από το Παρθεναγωγείο Σερρών και έπαιρνε 18 λίρες Τουρκίας. Η κοινοτική περιουσία του Αηδονοχωρίου ήταν μια αποθήκη δεκάτης και ένα λιβάδι χορτονομής νοικιασμένο προς 3 λίρες Τουρκίας. Στο χωριό Ομούρ Βέη ή *Καστανοχώρι* δάσκαλος της Σχολής ήταν ο *Αθανάσιος Κ. Σαρυγιαννάκης* από το Αηδονοχώρι, τελειόφοιτος του Μαρουλίου Διδασκαλείου, ο οποίος έπαιρνε μισθό 24 λίρες Τουρκίας. Η κοινοτική περιουσία του Κασταναχωρίου ήταν ένα παντοπωλείο που νοικιαζόταν 1,72 λίρες Τουρκίας. Στον Αχινό Δάσκαλοι ήταν ο *Βασίλειος*

*Βασιλάκης* από τη Νιγρίτα, απόφοιτος του Γυμνασίου Σερρών, με μισθό 40 λίρες Τουρκίας και η *Βασιλ. Αλεξίου* και αυτή από τη Νιγρίτα, με απολυτήριο Παρθενογωγείου Σερρών, που έπαιρνε μισθό 22 λίρες Τουρκίας. Στην Έξιοβα (Δάφνη), δάσκαλος του σχολείου ήταν ο *Μιχαήλ Κοτούλας* από τη Νιγρίτα, με σπουδές στο Υποδιδασκαλείο της Θεσσαλονίκης και με μισθό 27 λίρες Τουρκίας. Η κοινοτική περιουσία της Έξιοβας ήταν ένα καφενείο νοικιασμένο με 4 λίρες Τουρκίας και ένα βοσκοτόπι με 20 λίρες Τουρκίας.<sup>110</sup>

Στο τριτάξιο σχολείο του Ζερβοχωρίου δάσκαλο είχαν τον *Κων. Παπαπαναγιώτου*, που καταγόταν από το Ζερβοχώρι. Το σχολείο δεν διέθετε περιουσία και τα έξοδα του τα κάλυπτε το εκκλησιαστικό ταμείο. Στο χωριό Ράβνα δάσκαλος ήταν ο *Αθανάσιος Παδήμ* και δασκάλα η *Αγγελική Γρηγορίου*. Τα πιστοποιητικά σπουδών τους δεν αναφέρονται στην επιθεώρηση Σερρών, γιατί κατασχέθηκαν από τους Βουλγάρους. Η κοινότητα της Ράβνας διέθετε υπέρ του σχολείου που ήταν σε καλή κατάσταση 10 λίρες Τουρκίας, ενώ ο ετήσιος μισθός των δασκάλων του ανερχόταν στις 55 λίρες Τουρκίας. Στο Κοπάτσι (Βέργη) στο τετρατάξιο δημοτικό σχολείο δάσκαλος ήταν ο *Γεώργιος Χατζηδαννήλ* από την Μπέροβα, που ήταν απόφοιτος του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης με τρία χρόνια υπηρεσία και έπαιρνε μισθό 35 λίρες Τουρκίας. Η κατάσταση του σχολείου από κτηριακής απόψεως ήταν διατηρητέα και η σχολική του περιουσία ήταν ένα σπίτι, 38 στρέμματα αγρών και ένα μέρος για βοσκή. Στο χωριό Κούτσος ή Κούντσιος (Ευκαρπία), Δάσκαλος του δημοτικού σχολείου ήταν ο *Δημοσθένης Οικονόμου* από το Ζαγόρι της Ηπείρου και απόφοιτος της Ζωσιμαίας σχολής. Η προϋπηρεσία του ανερχόταν σε 35 χρόνια και ο μισθός του σε 46 λίρες Τουρκίας. Δασκάλα του ίδιου σχολείου ήταν η *Ευαγγελία Βουγιουκλή* από τις Σέρρες, τελειόφοιτη της Γρηγοριάδας, με δύο χρόνια υπηρεσία και μισθό 24 λίρες Τουρκίας. Η κοινότητα του Κουτσού είχε έσοδα 50 λίρες Τουρκίας προερχόμενες από ένα λιβάδι, ένα χάνι, ένα καφενείο, 130 στρέμματα αγρών και δύο αποθήκες δεκάτης. Στο χωριό Άνω Κρούσσοβα ή Άνω Κρούσειβο (Ν. Κερδύλια) δίδασκε ο *Χριστόδουλος Σαραφιανός* από τη Νιγρίτα που είχε γνώσεις τελειόφοιτου διδασκαλείου Σερρών. Είχε πολυετή διδακτική πείρα, 34 χρόνων και ο μισθός του ήταν 37 λίρες Τουρκίας. Τα έσοδα της κοινότητας προέρχονταν από ένα οίκημα με καφενείο, από δύο δωμάτια για ενοικίαση και από ένα υδρόμυλο. Στο

---

<sup>110</sup> Τέγου-Στεργιάδου Κων., Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου-Νιγρίτα-Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Θεσ/κη, 2000, σελ. 376-379.

χωριό *Κάτω Κρούσσοβα* ή *Κάτω Κρούσειβο* (Ν. Κερδύλια), δάσκαλος ήταν ο *Θωμάς Τσιαλτάμπασης* από το Αηδονοχώρι, απόφοιτος του Γυμνασίου Σερρών με ένα χρόνο προϋπηρεσία και μισθό 36 λίρες Τουρκίας. Στο Τσήντζο (Σιτοχώρι), δάσκαλος του σχολείου ήταν ο *Χρίστος Μάλλιος* από τη Νιγρίτα με πτυχίο Γυμνασίου Σερρών και μισθό 40 λίρες Τουρκίας. Δασκάλα του ίδιου σχολείου ήταν η *Ασπασία Αθανασίου* από τις Σέρρες με πτυχίο του Παρθεναγωγείου Σερρών και μισθό 25 λίρες Τουρκίας. Στο Χούμνο (Χουμνικό) δάσκαλος ήταν ο *Νικόλαος Μέρκος* από τις Σέρρες και είχε γνώσεις αποφοίτου Γυμνασίου Σερρών και έπαιρνε μισθό 42 λίρες Τουρκίας. Η *Χρυσάνθη Καρνοφύλλη* από τις Σέρρες ήταν η δασκάλα και είχε απολυτήριο του Παρθεναγωγείου Σερρών, ο δε μισθός της έφθανε τις 18 λίρες Τουρκίας. Στο χωριό Νικοσλάβι ή Νιγκοσλάβι (Νικόκλεια), δάσκαλος του τετρατάξιου δημοτικού σχολείου ήταν ο *Ιωάννης Λόης* από την Μπέροβα. Ο Ι. Λόης ήταν κάτοχος Απολυτηρίου Υποδιδασκαλείου Θεσσαλονίκης και είχε τέσσερα χρόνια διδακτική προϋπηρεσία, ο δε μισθός του έφθανε τις 27 λίρες Τουρκίας. Όλοι οι δάσκαλοι των Σχολείων της Νιγρίτας και της περιφέρειας της ήταν Έλληνες και χριστιανοί Ορθόδοξοι. Είχαν δε επαρκείς γνώσεις της ελληνικής παιδείας και εκπαίδευσης, τις οποίες απέκτησαν στα ελληνικά ανώτερα διδακτήρια.<sup>111</sup>

Στην περίοδο του μακεδονικού αγώνα ο διορισμός των δασκάλων γίνονταν από το Προξενείο Σερρών με συμβάσεις ετήσιες και έγκριση του μητροπολίτη. Η διοικητική εξάρτηση του διδακτικού προσωπικού πήρε τη μορφή καθεστώτος σχεδόν στρατιωτικού. Σε πολλά χωριά ιδιαίτερα σλαβόφωνα οι δάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να μην κάνουν διακοπές κατά τις γιορτές και το καλοκαίρι. Μετά το τέλος κάθε σχολικού έτους (Ιούνιο) οργανώνονταν τελετές, διαβάζονταν εκθέσεις πεπραγμένων δίδονταν παραστάσεις με θεατρικά έργα, απαγγελίες, τραγούδια κλπ. Τέλος ακολουθούσαν εθνικοί χοροί και γυμναστικές επιδείξεις. Οι τελετές στις οποίες παρευρίσκονταν οι τουρκικές Αρχές, ο μητροπολίτης και ο Έλληνας πρόξενος ή εκπρόσωπος του. Έκλειναν πάντα με μια υπαίθρια πάνδημη δεξίωση και προσφορές δώρων και γλυκών. Όταν ο μακεδονικός αγώνας εκτραχύνθηκε, η ζωή των δασκάλων έγινε αποστολική μα και μαρτυρική. Λειτουργοί ελεύθεροι, οπλισμένοι μόνο με το λόγο, στάθηκαν ορθοί και πολλοί έπεσαν θύματα του σκληρού καθήκοντος.

---

<sup>111</sup> Τέγου-Στεργιάδου Κων., Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου-Νιγρίτα-Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Θεσ/κη, 2000, σελ. 380-383.

Στα Σχολεία των Σερρών δίδαξαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν απ' την απελευθέρωση μια χρυσή πλειάδα δασκάλων ανάμεσα στους οποίους και πολλοί Σερραίοι: *Δημήτριος Ν. Μακρής* (1862-1925). Γεννήθηκε στις Σέρρες. Δίδαξε ως διευθυντής του Κεντρικού Δημοτικού Σχολείου Σερρών 1884-1887. *Άννα Τριανταφυλλίδου* (1867-1960. Σερραία, έβγαλε το Παρθεναγωγείο Σερρών με άριστα το 1880. Συνέχισε τις σπουδές της στο Αρσάκειο Αθηνών με υποτροφία του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Σερρών, μετά από διαγωνισμό και αποφοίτησε κερδίζοντας το Ράλλειο βραβείο (1885). Μελέτησε τα νεώτερα εκπαιδευτικά συστήματα σε επτά χώρες της Ευρώπης. Το 1886 σε ηλικία 19 ετών διορίστηκε υποδιευθύντρια του γυμνασιακού Παρθεναγωγείου Σερρών με διευθύντρια την *Αγγελική Μαργαρίτου* κατόπιν Σχινά. Τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις. *Ευάγγελος Στράτης* (1867-1926). Γεννήθηκε στο Ροδολείβος. Από το 1901 διδάσκει στην αρχή ως καθηγήτης και μετά ως διευθυντής του εννεατάξιου Κεντρικού Παρθεναγωγείου «Γρηγοριάς» Σερρών, μέχρι το θάνατο του. *Λεωνίδας Παπαπαύλου* (1866-1913). Από τη Σιάτιστα. Το 1896 ανέλαβε στις Σέρρες διευθυντής του Γυμνασίου μέχρι το 1898 και κατόπιν φεύγει στη Λιψία για ανώτερες σπουδές στην αρχαία ελληνική και παιδαγωγική. Γυρίζοντας απ' τη Γερμανία εργάστηκε ένα περίπου χρόνο στο Μοναστήρι, απ' όπου τον εκδιώξαν οι Τούρκοι και γύρισε ξανά στις Σέρρες (1900). *Βασίλειος Ι, Καφταντζής* (1872-1931). Δάσκαλος, γιατρός, ποιητής, συγγραφέας και μουσικός από την Ηράκλεια Σερρών. Φημίζονταν για την ωραία φωνή και το θαυμάσιο βιολί που έπαιζε. Δίδαξε κατά την περίοδο του Μακεδονικού αγώνα σε διάφορα υποκείμενα στις ξένες προπαγάνδες χωριά των Σερρών, στην Κεντρική Σχολή Αληστράτης και στο Λύκειο Μακρή Αθηνών. *Δημήτριος Μ. Μισυρλής* (1884-1952). Σερραίος. Απόφοιτος του Γυμνασίου Σερρών (1901) και της Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών (1909). Εργάστηκε δάσκαλος στο Σιδηρόκαστρο (1902-1904), μετά καθηγητής στο Ημιγυμνάσιο Ηράκλειας (1909-1910) και το επόμενο έτος στο Γυμνάσιο Σερρών μέχρι το 1920 με μια διακοπή (1916-1918) που σύρθηκε όμηρος στη Σούμπλα Βουλγαρίας. Το 1924 μετατίθεται από την Έδεσσα στις Σέρρες όπου στις 18.7.1926 βάζει το θεμέλιο λίθο στο διδακτήριο του Μικτού Γυμνασίου Σερρών, εκφωνώντας και τον πανηγυρικό (εγκαινιάστηκε το 1930 από τον γυμνασιάρχη Νίκο Βασικύρου). Εγκαινίασε επίσης τη Δημόσια βιβλιοθήκη Σερρών, που ιδρύθηκε με ενέργειες του και τη δωρεά 1.100 βιβλίων του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων. Κληροδότησε τη βιβλιοθήκη του στο Δήμο Σερρών.

Εκπαιδευτικοί με αξιόλογη προσφορά στην πόλη μας υπήρξαν και πολλοί άλλοι: *Σάρος Δημ.*, - *Στιβαρός Γεώργιος* - *Κωνσταντίνου Απόστολος* (φιλόλογοι, γυμνασιάρχες).- *Αγγελική Μαργαρίτου* - *Ανθή Κόκκινα*, διευθύντρια Παρθεναγωγείου. - *Σωσώ Παπούλη*. - *Ιωάν-νης Ζήκος*. - *Πίσανος Αθανάσιος*.- *Θεοδώρητος Βασματζίδης*. - *Ρώτας Πέτρος*. - *Πρίφτης Διαμαντής*. - *Τέγος Νικόλαος*, διευθυντής Αστικής Σχολής. *Τσιούπτης Ε.* - *Νικόλτσιος Δ.* -*Γιαλεμής Ιωάννης*. - *Μικρού Κων/νος* - *Βασικίου Νικόλαος* - *Γαλδέμης Αναστάσιος* (όλοι φιλόλογοι). - *Μάρκου Δημήτριος* (μαθηματικός). - *Νικολάου Δημήτριος* (φυσικομαθηματικός). *Καρατζάς Διόδωρος*. - *Αυξεντιάδης Ιωάννης*. *Παπακωνσταντίνου Δημήτριος* (θεολόγοι). - *Μακκάς Λεωνίδα* - *Στράτος Νικόλαος* - *Χατζόπουλος* - *Καραϊσκάκης Γεώργιος* (γαλλικών). - *Καμτσιδής Ιωάννης* - *Γεωργιάδης Γεώργιος* (τουρκιστές). - *Ντίκος Κων/νος* - *Σπηλιόπουλος Παναγιώτης* (γυμναστές). - *Σγουρός Ξενοφών* - *Βαΐου Ιωάννης* (μουσικοί). - *Μάσκου Λιζέτα* (γυμνάστρια). - *Έλλη Αγγέλου-Βλάχου* (τεχνικών)

Δίδαξαν επίσης και οι δάσκαλοι:

*Σαπουντζής, Ευάγγελος*. - *Τσιαλόπουλος Γεώργιος*. - *Γουσίου Αστέριος*. - *Σκάρδης Βασίλειος*. - *Ζαφειρόπουλος Κων/νος*. - *Λάπας Χρήστος*. - *Κρανάς Κων/νος*. - *Γκουρνέλης Θωμάς*. - *Ζιάκας Νικόλαος*. - *Υφαντής Θωμάς*. - *Παπαφωτίου Αθανάσιος* (δ/ντής Κεντρικής Αστικής Σχολής). - *Σγουραμάνη Ελένη* (νηπιαγωγός), κ.ά.<sup>112</sup>

### 3.2.3 Ο Δημήτριος Μαρούλης ( 1840-1892 ).

Ο Δημήτριος Μαρούλης υπήρξε φυσιογνωμία κεντρική και ηγετική στα εκπαιδευτικά πράγματα των Σερρών. Η Ήπειρος είχε από παλιά σχέση με την πόλη των Σερρών. Ήδη από το 1800 εκατοντάδες Ηπειρώτες, για να αποφύγουν τις διώξεις του θηριώδους Αλή Πασά των Ιωαννίνων, κατέφευγαν στις Σέρρες, όπου κυριαρχούσε ο Ισμαήλ Μπέης, δεδηλωμένος εχθρός του Αλή. Εξάλλου, Γιάννενα, Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Κωνσταντινούπολη, αποτελούσαν το νοητό άξονα παιδείας του τουρκοκρατούμενου Ελληνισμού.

Ο Δημήτριος Απ. Μαρούλης γεννήθηκε στον Κατσικά το 1840, ενα χωριό κοντά στα Γιάννενα, εξ ου και το παρωνύμιο «Κατσεικιώτης». Σπούδασε στην περίφημη Ζωσιμαία Σχολή των Ιωαννίνων και στη συνέχεια ήρθε στην Αθήνα ως υπότροφος στη Ριζάρειο Εκκλησιαστική Σχολή, όπου φοίτησε και αποφοίτησε με

<sup>112</sup> Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967,1972,1996, σελ. 360-370.

διπλό επώνυμο Αναγνωστόπουλος ή Μαρούλης. Άνθρωπος που διψούσε για μάθηση ο Μαρούλης, μετά τις σπουδές του στη Ριζάρειο, γράφτηκε στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών, την οποία όμως πρόωρα εγκατέλειψε, γιατί ο διευθυντής της Ριζαρείου Σ. Κολιάτσος, διαβλέποντας τα προσόντα του νεαρού Ηπειρώτη, τον έστειλε ως δάσκαλο των θρησκευτικών στη Γερμανική Ευαγγελική Σχολή, που λειτουργούσε τότε στη Σμύρνη, με στόχο τη διείσδυση του Χριστιανισμού στους Μουσουλμάνους και Ισραηλίτες της Μ. Ασίας. Από τη Σμύρνη ο Μαρούλης βρέθηκε στη Γερμανία, όπου σπούδασε θεολογία, φιλοσοφία και ιδιαίτερα Παιδαγωγικά σε διάφορα Πανεπιστήμια, ανακηρύχθηκε διδάκτωρ του Πανεπιστημίου της Τυβίγγης και το 1869 φτάνει και πάλι στην Αθήνα. Την ίδια χρονιά έρχεται στη Θεσσαλονίκη και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του εκεί Γυμνασίου. Μετά από σύντομη υπηρεσία ως διευθυντής του Γυμνασίου Θεσσαλονίκης, το 1870 ο Μαρούλης φτάνει στις Σέρρες, σε ηλικία 30 ετών και αναλαμβάνει τη διεύθυνση του εκεί ημιγυμνασίου, που ήταν τότε το ανώτερο σχολείο της πόλης, ισοδύναμο με τα «Ελληνικά Σχολεία».<sup>113</sup> Στη δεκαπενταετία 1870-1885 έδρασε στις Σέρρες αναπτύσσοντας σπουδαία εκπαιδευτική δραστηριότητα.

Δυστυχώς τότε που ήρθε στις Σέρρες ο Μαρούλης, η πόλη σπαράσσονταν από φατρίες χωρισμένη σε συλλογικούς και αντισυλλογικούς. Στις έριδες αυτές είναι εύκολο να διακρίνουμε τις, βαθιές ταξικές και κοινωνικές διαφορές, που χώριζαν ανάκαθεν τους Σερραίους στις δύο γνωστές παρατάξεις των Τσιπλάκηδων και των Τσιορμπατζήδων, με μόνη τη διαφορά πως οι αντιθέσεις αυτή τη φορά πήραν μορφή εξοντωτική, οι δε έγγραφοι λίβελoi, που κυκλοφορούσαν ή τοιχοκολλούνταν, ανάγκασαν πολλές οικογένειες διασυρμένες να εκπατριστούν. Ο Μαρούλης προσχώρησε στους συλλογικούς και πέτυχε να ενισχυθεί ο Σύλλογος από θρησκευτικά σωματεία Γερμανών, Ελβετών και Ολλανδών με 800 χρυσές λίρες. Οι αντίπαλοι όμως, που κρατούσαν τις εφορίες των Σχολείων, τον έπαυσαν μετά διετία απ' τη θέση του.<sup>114</sup>

Το 1872 ανέλαβε τη διεύθυνση του Διδασκαλείου Σερρών. Ο Μαρούλης θα προσπαθήσει να εφαρμόσει το ρηξικέλευθο εκπαιδευτικό του πρόγραμμα, πρωτοποριακό για την εποχή του, επίκαιρο ίσως και σήμερα, που το είδος του μεγάλου Δασκάλου, του παιδαγωγού και λειτουργού κατόντησε είδος εν

<sup>113</sup> Μπέγκος Ανα., Δημ.Μαρούλης-Ο επαναστάτης δάσκαλος, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Δωδέκατος, Αθήνα, 1996, σελ.87.

<sup>114</sup> Καφταντζής Γεω., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967, 1972, 1996, σελ. 341.

ανεπάρκεια. Στην οργάνωση τόσο του Διδασκαλείου όσο και του οικοτροφείου, της Σχολής ο Μαρούλης εφάρμοσε την αρχή της αυτενέργειας των μαθητών. Πρωτοποριακή υπήρξε η διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας στο πρόγραμμα του Διδασκαλείου, μάθημα που μόλις τελευταία εισάγεται στα σχολεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς και η δημιουργία μουσικού τμήματος, με διδασκαλία φωνητικής, με νότες και ενόργανης με βιολί. Εδώ θα συγκροτηθεί και η πρώτη ελληνική χορωδία.. την ίδια χρονιά (1872), ο Μαρούλης ιδρύει τυπογραφείο και βγάζει και την πρώτη σερραϊκή εφημερίδα « Μακεδονία». Εδώ εκδίδει και το έργο του «Απολογία» και προχωρεί στη δημιουργία Διδασκαλείου θηλέων. Ο Μαρούλης ερχόμενος σε διάσταση με το Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο, διαγράφηκε και αντικαταστάθηκε στη διεύθυνση του Διδασκαλείου με τον Ηπειρώτη Βράνο Βωζάνη. Έτσι δημιουργήθηκαν δύο σύλλογοι.

Ο Μαρούλης, για την απρόσκοπτη λειτουργία του Διδασκαλείου του, εξασφάλισε οικονομική βοήθεια από τη Γερμανία, αξιοποιώντας τις γνωριμίες του με ισχυρούς οικονομικούς παράγοντες, ιδιαίτερα μετά τον πόλεμο που κήρυξαν εναντίον του οι «τσιορμπατζήδες» της πόλεως που έλεγχαν την παιδεία στις Σέρρες ως τότε και αντιδρούσαν στην ίδρυση Διδασκαλείου. Στους Γερμανούς φίλους του θα καταφύγει πάλι ο Μαρούλης, όταν οι αντίπαλοι του για να τον πλήξουν θα ιδρύσουν νέο διδασκαλείο στην πόλη και ένα παρόμοιο στη Θεσσαλονίκη (1876).<sup>115</sup>

Το αποτέλεσμα ήταν να διαλυθούν και τα δύο διδασκαλεία ως το 1885, μολονότι το διδασκαλείο Μαρούλη εξακολούθησαν να το ενισχύουν οι ιεραπόστολοι με ετήσιες εισφορές 20.000 μάρκων περίπου. Ο Μαρούλης έφυγε από τις Σέρρες στην Αθήνα το 1887 όπου και πέθανε στις 28.11. 1892 κλεισμένος από 25.10.1890 στο «Δρομοκαΐτειον», «εξαιτίας γαγγραινώδους καταστάσεως και πρωίμου μαρασμού» συντροφιά στα τελευταία του με τον ποιητή Γ. Βιζυηνό. Ο Μαρούλης από τη σύζυγο του Ελένη απέκτησε τον Κώστα Μαρούλη (1885-1944) καπνέμπορο, που έχτισε τη γνωστή «Βίλλα Μαρούλη» στις Σέρρες, το Λύσανδρο, καπνοβιομήχανο, που παντρεύτηκε την Αικατερίνη Ευαγγελίδου στην Καβάλα, τον Αριστείδη, την Αγλαΐα και την Κλεονίκη, σύζυγο Σταύρου Τζάβαρη.<sup>116</sup>

Το Μάιο του 1879 η Σύνοδος του Πατριαρχείου με επικεφαλής τον Οικουμ. Πατριάρχη Ιωακείμ Γ' εξέδωσε συνοδικό επιτίμιο, που διαβάστηκε στους ναούς της

<sup>115</sup> Μπέγκος Ανα., Δημ.Μαρούλης-Ο επαναστάτης δάσκαλος, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Δωδέκατος, Αθήνα, 1996, σελ.91.

<sup>116</sup> Καφταντζής Γεω., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967, 1972, 1996, σελ. 349.

Κυριακή της Πεντηκοστής, το οποίο παρουσίαζε τον Μαρούλη «ως καταστροφέα της πόλεως, και ως αποβλέποντα εις ιδιοτελείς σκοπούς» και παράλληλα, απέτρεπε τους γονείς να στέλνουν τα παιδιά τους στα «Μαρούλεια Σχολεία». Αν και δε συνάγεται πουθενά απόκλιση από το ορθόδοξο δόγμα ή αιρετική θέση που να στοιχειοθετεί μια τέτοια κατηγορία, το Πατριαρχείο, πιθανότατα θύμα παραπληροφόρησης και σύγχυσης, καταδίκασε τον Μαρούλη.

Ο Μαρούλης ως δάσκαλος υπήρξε ένας χαρισματικός εκπαιδευτικός. Δεν ήταν μόνο οι παιδαγωγικές του σπουδές που έκανε στην Ελλάδα και στη Γερμανία. Είχε και όλα τα χαρακτηριστικά ενός μεγάλου δασκάλου. Γνώριζε πολύ καλά και αγαπούσε τη δουλειά του, διέθετε σπάνια ευγλωττία και γοήτευε όσους τον άκουγαν είτε στο Διδασκαλείο να διδάσκει είτε στον άμβωνα των ναών να κηρύττει το θείο λόγο.<sup>117</sup>

Ο Μαρούλης θεωρεί σημαντικό τις ικανότητες και τα προσόντα που θα πρέπει να διαθέτουν οι εκπαιδευτικοί ώστε να φανούν πραγματικά χρήσιμοι στο έθνος. Δεν θα πρέπει να είναι απλώς όργανα που μηχανικά μεταδίδουν γνώσεις στους μαθητές, αλλά πάνω απ' όλα πρέπει να έχουν βαθιά συναίσθηση της ύψιστης για το έθνος αποστολής τους. Τα Διδασκαλεία πιστεύει πως πρέπει να είναι όχι μόνο σχολεία γραμμάτων αλλά να μεταδίδουν αρχές και αξιώματα στις ψυχές των νέων. Υποστηρίζει ότι ένα μεγάλο πρόβλημα της Μακεδονίας είναι η έλλειψη λειτουργημάτων και επαγγελμάτων λόγω της ξενοκρατίας. Έτσι άτομα που πιθανότατα ποτέ δε σπούδασαν τη διδασκαλική, ούτε υποκινήθηκαν από κάποιο πατριωτικό αίσθημα, στρέφονται στο επάγγελμα του δασκάλου και αυτό το θεωρεί πολύ αρνητικό. Ο εκπαιδευτικός σύμφωνα με τον Μαρούλη έχει αναλάβει πολύ σημαντικό ρόλο και αποτελεί την «ψυχή» της κάθε κοινότητας. Γι' αυτό ο εκπαιδευτικός οφείλει να προετοιμαστεί όσο το δυνατόν καλύτερα και πληρέστερα για το σπουδαίο του έργο.

Ακόμη αποδίδει μεγάλη σημασία στο γλωσσικό μάθημα και πως πρέπει να διδάσκεται με τέτοιο τρόπο που να ενθουσιάζει τους μαθητές. Θεωρεί απαραίτητη και την ξένη γλώσσα και ειδικά την γερμανική. Για τα μαθήματα που πρέπει να διδάσκονται στα σχολεία, πιστεύει πως κάποια από αυτά είναι πολύ απαραίτητα όπως η Ιστορία και η Γεωγραφία. Εντύπωση προκαλεί η πρόταση του για σύντομη διδασκαλία της ιστορίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας, γεγονός που αποδεικνύει

---

<sup>117</sup>Μπέγκος Ανα., Δημ.Μαρούλης-Ο επαναστάτης δάσκαλος, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Δωδέκατος, Αθήνα, 1996, σελ.93



την οξυδέρκεια του και σε διπλωματικό επίπεδο. Με τη γνώση της Ιστορίας των Οθωμανών, οι Έλληνες θα γνώριζαν καλύτερα τα κατακτημένα ελληνικά εδάφη και θα αιτιολογούσαν τις διεκδικήσεις τους.<sup>118</sup> Ο Μαρούλης υπήρξε μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα της οποίας το ιδεολογικό φάσμα παραμένει αδιευκρίνιστο.

---

<sup>118</sup> Πολίτης Δημ., Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στον αλύτρωτο ελληνισμό της Μακεδονίας-Θράκης-Ηπείρου κατά την ύστερη τουρκοκρατία: απόψεις και εκπαιδευτική δραστηριότητα εκπαιδευτικών, Μεταπτυχιακή Εργασία, σελ. 150,159,161.

#### 4. Εκκλησία και εκπαίδευση στην τουρκοκρατούμενη Σέρρες.

Πόσο βαθιές υπήρξαν οι ρίζες της παιδείας στα Σέρρες, ποια τα σχολεία και τέλος ποιοι ήταν εκείνοι οι πρωτοπόροι δάσκαλοι, που έσπειραν το φως της γνώσης, φωτίζοντας το έρεβος της σκοταδιστικής Οθωμανικής δουλείας; Ο Α. Βακαλόπουλος, στην Ιστορία της Μακεδονίας 1351-1813, αναφέρει ότι στις Σέρρες υπήρχαν μορφωμένοι κληρικοί. Πηγή μοναδική και αξεπέραστη για μια ακόμη φορά το «Χρονικό του ΠαπαΣυναδινού», από το οποίο και μαθαίνουμε πώς ο συγγραφέας του έμαθε τα πρώτα του γράμματα όταν στα 1600 ο πατέρας του, ο παπά κυρ Σιδέρης τον πήγε *«εις τα Καλά Δένδρα εις τον διδάσκαλον παπά κυρ Δήμον και έμαθα εις αυτόν τα κοινά γράμματα. Είς δόξαν Θεού.»* Αυτή ήταν η πρωτοβάθμια εκπαίδευση του. Για τη δευτεροβάθμια αναφέρει πώς όταν ήταν δεκαοκτώ χρονών, το 1618: *«Επήγα εις τον παπά κυρ Παρθένιον απάνου εις την μητρόπολιν και έμαθα την γραμματικήν, το γράψιμον και από τους ποιητάδες τον Κάτονα, τον Πυθαγόρα, τον Αριστοφάνη και τον κανόνα των Χριστουγέννων και των Φώτων».* Αναφέρει επίσης ότι στις Σέρρες ήταν δάσκαλος και ο Παπαϊωάννης *«ο πολίτης από την Κωνσταντινούπολη... και εμάνθανε τα παιδιά γράμματα και έκαμε εις τας Σέρρες χρόνους τριάντα πέντε».* Στον κώδικα τής Ιεράς Μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών αναφέρεται ότι το 1645 δάσκαλος στις Σέρρες ήταν ο Παπακυριαζής.

Διερωτάται όμως κανείς: στις Σέρρες δεν άνοιξε επίσημο σχολείο με την έκδοση της πατριαρχικής εγκυκλίου του Ιερεμίου Β' το 1593, με την, οποία προτρέπονταν οι κατά τόπους Μητροπολίτες να *"ιδρύσουν Σχολεία, «ώστε τα θεία καί ιερά γράμματα δύνασθαι διδάσκεσθαι, βοηθείν δε κατά δύναμιν τοις έθέλουσιν διδάσκειν και τοις μαθείν προαιρουμένους»;* Πρέπει από τότε να ανατέθηκε στους παραπάνω διδασκάλους από μέρος της Μητροπόλεως Σερρών να διδάσκουν στα Ελληνόπουλα είτε κατ' ιδίαν στα σπίτια τους, είτε σε κάποια κελιά του κάθε ενοριακού ναού.

Από τις πληροφορίες του Παπασυναδινού φαίνεται ότι το πρώτο επίσημο σχολείο στις Σέρρες, στα χρόνια της τουρκοκρατίας, λειτούργησε όπως και τα ιδιωτικά προηγουμένως, διότι οι ίδιοι ιερείς και στα ίδια κελιά ή στον ίδιο νάρθηκα του ενοριακού ναού ή του μοναστηριού συνέχισαν το έργο τους με την επίσημη διαταγή της Εκκλησίας. Με τον ελάχιστο μισθό πού έπαιρναν οι ιερείς ή μοναχοί μπορούσαν χωρίς πολλά έξοδα και ιδιαίτερο διδακτήριο να λειτουργήσουν αφανώς και ανεπίσημα σχολεία με μειωμένο αριθμό μαθητών. Αυτό το σχολείο επέβαλλαν οι

τότε συνθήκες της τουρκοκρατίας, το λεγόμενο κρυφό σχολείο.<sup>119</sup> Στην αρχή της τουρκικής σκλαβιάς λειτούργησαν τα «κρυφά σχολεία», στα μοναστήρια ή στις εκκλησίες που δεν είχε κλείσει ο κατακτητής<sup>120</sup> και βρισκόταν κάτω από την ευθύνη μεμονωμένων ατόμων π.χ. των μοναχών, ηγουμένων μοναστηριών ή και ιερέων, όπως είναι η περίπτωση του ΠαπαΣυναδινού. Αργότερα ανέλαβε την ευθύνη λειτουργίας τους ο Μητροπολίτης Σερρών με τη συνεργασία των κατά τόπους προεστώτων, κοινοτικών αρχών και συλλόγων.<sup>121</sup>

Ουσιαστικό στοιχείο λοιπόν των πρώτων αιώνων της τουρκοκρατίας ήταν το ότι την παιδεία είχε αναλάβει εξ ολοκλήρου ή Εκκλησία. Είναι χαρακτηριστική η απόφαση της τοπικής. Συνόδου ΚΠολης του 1593, που εντελλόταν: *«Έκαστον επίσκοπον έν τή έαυτού παροικία φροντίδα και δαπάνην των δυναμένων ποιείν, ώστε τα θεία και Ιερά γράμματα δύνανται διδάσκεσθαι, βοηθείν δέ κατά δύναμιν τοις έθέλουσι διδάσκειν και μαθείν προαιρουμένοις εάν των επιτηδείων χρείαν έχουσιν»*. Οι Τούρκοι επέτρεψαν να διατηρηθεί απaráλλαχτη η παλιά βυζαντινή διάρθρωση στην εκκλησία, παραχωρώντας τα λεγόμενα προνόμια. Η παραχώρηση τους είχε ως συνέπεια να αναλάβει η Εκκλησία όλα τα βάρη της κοινωνικής πρόνοιας και παιδείας των χριστιανών. Κατά κανόνα, τα έξοδα συντήρησης των σχολείων στις ελληνικές κοινότητες καταβάλλονταν από τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, οι επικεφαλείς των οποίων τα ίδρυσαν, τα προικοδοτούσαν, διόριζαν το προσωπικό τους και, τα επέτρεψαν. Ο Μητροπολίτης στα Σέρρας, πιο συγκεκριμένα, εκτελούσε εκτός από τα θρησκευτικά, και πολιτικά καθήκοντα.

Οι τουρκικές Αρχές παρακολουθούσαν στενά τις έντονες δραστηριότητες των ελληνικών σχολείων και όριζαν υπεύθυνους γι' αυτές τον Πατριάρχη και τους Μητροπολίτες. Σύμφωνα με Υψηλή βεζυρική διαταγή της 21ης Ιανουαρίου 1891: *«Τα προγράμματα των Σχολείων θέλουσι συντάσσεσθαι ή επικυρούσθαι υπό του Πατριαρχείου και των Μητροπόλεων, επίσης και τα διπλώματα των διδασκάλων υπό των ιδίων θέλουσι επικυρούσθαι»*. Κατά την υπ'

---

<sup>119</sup> Παπακυριάκος Κυρ., Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της τουρκοκρατίας, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ. 61-62. Σχετικά με το κρυφό σχολείο δεν θα λέγαμε πως πρόκειται για μύθο, καθώς όπως φαίνεται οι ιδιαίτερες συνθήκες της εποχής το δημιούργησαν, χωρίς ωστόσο να του δίνουμε τη διάσταση και την υπερβολή που έχει πάρει.

<sup>120</sup> Σε άλλες πηγές αναφέρεται πως υπήρχε ανοχή από τον τούρκο κατακτητή και πολλές εκκλησίες δεν μετατράπηκαν σε τζαμιά, ίσως να αναφέρονται στα ύστερα χρόνια της τουρκοκρατίας και όχι στην αρχή.

<sup>121</sup> Συναΐτου Δημ.Μοναχού, Προσφορά της Ιεράς Μονής Σινά στην εκπαιδευτική δραστηριότητα της περιοχής των Σερρών, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος ένατος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελένικου, Αθήνα 1982-1983, σελ. 254.

αριθμόν 851 της 21ης Φεβρουαρίου 1891 εγκύκλιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου: «*Εκάστη Εφορία Σχολής οφείλει να υπόβαλη εις την εν τοις Πατριαρχείοις έδρεύουσαν Πατριαρχικήν Κεντρικήν Εκπαιδευτικήν Επιτροπήν: 1) Το αναλυτικόν πρόγραμμα των κατά το τρέχον σχολικόν έτος διδασκομένων μαθημάτων. 2) Κατάλογον πάντων των διδακτικών βιβλίων. 3) Ονομαστικόν κατάλογον των εν έκάστη Σχολή διδασκόντων*».<sup>122</sup>

Η αποδέσμευση της παιδείας από τη στενή εκκλησιαστική κηδεμονία συντελέστηκε βαθμιαία και οφειλόταν στην ανάγκη μιας ευρύτερης πολιτικής και πολιτιστικής προσαρμογής στις νέες συνθήκες, πού διαμόρφωνε ή ανέλιξη του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

#### 4.1 Η παιδευτική δραστηριότητα της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Για τη Σχολή της μονής Προδρόμου Σερρών στην περίοδο της τουρκοκρατίας ελάχιστες μαρτυρίες έχουμε. Ο Χριστόφορος αναφέρει ότι: «Κατά τα έτη 1811-1814 Χρύσανθος τις *διδάσκαλος* έκτισε ύψοροφον οίκιαν... εν τω περιβόλω (Προδρομούδι)... Και εν τη Μονή *εδίδαξεν* ούτος επί μισθό 200 γροσιών εν έτει 1803 και 1804». Σε χειρόγραφο μουσικό κώδικα της μονής αναφέρεται επίσης: «Έγγραφη το παρόν παρ" εμού Ίωάσαφ ιεροδιακόνου του εξ "Αγράφων του και μουσικού και η μελουργούντες αυτώ μέμνησθε υπέρ εμού εν έτη ,αωε Ιουλίου 23».

Από το 1870 έως το 1883 λειτούργησε τακτική ιερατική Σχολή με έξοδα της μονής Προδρόμου. Για τη στέγαση της αναγέρθηκε στη Β. πλευρά της μονής ευρύχωρη οικοδομή. Στη Σχολή φοιτούσαν ως οικότροφοι πενήντα περίπου βουλγαρόφωνοι μαθητές κυρίως από τα γύρω χωριά. Τα μαθήματα διδάσκονταν στην ελληνική και ήταν: ιερά ιστορία, φυσική, μαθηματικά, ιστορία, αρχαία λογοτεχνία κλπ.

Πρώτος διευθυντής της Σχολής διετέλεσε από το 1870-1879 ο Σερραίος ιεροδιδάσκαλος Χριστόφορος Δημητριάδης, με βοηθό το διάκονο Χρύσανθο. Κατόπιν, από το 1879-1883 ο Πελοποννήσιος Ευσέβιος Σακελλαρίδης, με μισθό 40 λίρες το χρόνο και υποδιδάσκαλο το Γρηγόριο Προδρομίτη με 10 λίρες.

<sup>122</sup> Καφταντζής Γεω., Η εκπαίδευση στο καζά Σερρών μέσα από κανονισμούς και κώδικες, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος ενδέκατος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελένικου Αθήνα, 1993, σελ.81,86,88.

Μετά το κλείσιμο της Σχολής δίδασκε άτακτα στους δόκιμους μοναχούς από το 1892-1895 ο Χριστόφορος, που στο μεταξύ έγινε ηγούμενος. Κατόπιν η μονή εξακολούθησε να προσλαμβάνει κάθε χρόνο ένα δάσκαλο τελειόφοιτο του Γυμνασίου Σερρών για τη μόρφωση των δοκίμων μέχρι το 1912 με ετήσιο μισθό 22-28 λίρες Τουρκίας.<sup>123</sup>

Αν και δεν διαθέτουμε ειδήσεις για την καλλιέργεια των γραμμάτων στο μοναστήρι κατά το απώτερο παρελθόν, όμως η πλούσια βιβλιοθήκη του προδίδει το ενδιαφέρον των πατέρων για μόρφωση. Ασφαλώς το ομώνυμο μετόχι του μοναστηρίου στις Σέρρες (Προδρομούδι) πρέπει να χρησιμοποιήθηκε ως «κρυφό σχολείο» για τη μόρφωση των νέων της πόλεως Σερρών, η οποία διακρίθηκε στον τομέα αυτό πολύ νωρίς. Για τη μόρφωση των νέων μοναχών και τη λειτουργία σχολείου στο μοναστήρι κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα μας δίνει μια εικόνα ο ηγούμενος Θεοδόσιος.

#### 4.2 Οι διδάξαντες της σχολή της Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Σύμφωνα με σχετική σημείωση του Θεοδοσίου, «Από του 1825-1831 ο νυν ηγούμενος γέρω-Θεοδόσιος, εξελθών από τα σχολεία Μελενίκου και Σερρών» είχε ως διδασκάλους τους Κωνσταντίνο Μηνωΐδη Βοδενιώτη, Αδάμο Τσαπέκο τον Μετσοβινό και τον σοφώτατο Π.Κ. Ρίζο τον Σιατισταίο. «Εσυστήθη εν τη Ι. Μονή παρά του σεβασμίου γέροντος και τότε ηγουμένου Μακαρίου ως διδάσκαλος και Γραμματεύς του κοινού, φέρων βαθμόν ιεροδιακόνου και είτα ιερέως. Έδίδαξε δε τους παιδιάς, ήτοι τους υποτακτικούς των πατέρων και τους παιδιάς μερικών φίλων προκρίτων των πέριξ χωρίων. Από δε του 1831-1833, καθ' όμοιον τρόπον εχημάτισε διδάσκαλος ο σεβάσμιος γέρων και παλαιός διδάσκαλος ο παπα-Κύρος, Αλβανός αργυροκαστρίτης. Από δε του 1835-40 εγένετο ο από Σερρών λογιώτατος Μερκούριος Βασιλειάδης».<sup>124</sup>

Μετά από αυτόν, έως και το 1824, διδάσκαλος υπήρξε ο Πέτρος Χατζη-Γρούσιος, Σερραίος και αυτός. Από το 1842-44 δίδαξε ο γερο-Θεοδόσιος Λαζάρου και ως το 1848, ο γραμματέας της Ιεράς Μητροπόλεως Σερρών κ.Μανίδης. Έως το 1870, δίδαξε ο ιεροδιδάσκαλος Χριστόφορος ιεροδιάκονος

<sup>123</sup> Καφταντζής Γ., Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967, 1972, 1996, σελ. 371

<sup>124</sup> Στόγιουλου Γ., Η Ιερατική Σχολή στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 130.

και ο αδελφός αυτού Ιωάννης καθώς και οι Μελενικιώτες Κωνσταντίνος Δημοκίδης και Παναγιώτης Μέρτσιου.

Δημιουργοί και εμπνευστές του σχολείου στο μοναστήρι του Προδρόμου με την ιδιότητα του Ιεροσπουδαστηρίου, οπού στο εξής εκτός από τους υποτακτικούς μπορούσαν να εγγραφούν και νέοι των πλησιέστερων επαρχιών, ήταν ο Μητροπολίτης Σερρών Νεόφυτος (1867-1875), ο τιτουλάριος επίσκοπος του Μητροπολίτου Δράμας Αγαθαγγέλου, Χριστουπόλεως Ταράσιος, καθώς και οι πατέρες της Μονής με επικεφαλή τον ηγούμενο Διονύσιο, "Ανω Βροντινό, (1868-1871).

Στο σχολείο αυτό δόθηκε μεγαλύτερη βαρύτητα στη διδασκαλία μαθημάτων εκκλησιαστικής παιδείας. Τη διδασκαλία ανέλαβε ο ιεροδιάκονος Χριστόφορος, συνεπικουρούμενος από τον επίσης ιεροδιάκονο υποτακτικό του Χρύσανθο. Ο Χριστόφορος Προδρομίτης (κατά κόσμον Χριστόδουλος Δημητριάδης), υπήρξε ο επιφανέστερος από τους διδασκάλους της μονής. Δίδαξε στα σχολεία της μονής από το 1870 μέχρι το 1879 ενώ στην ιερατική σχολή δίδαξε κατά διαστήματα μέχρι το 1892, που εξελέγη ηγούμενος της μονής. Διδάσκαλος των ιερών (θεολογικών) μαθημάτων επί μια τετραετία, 1891-1895, χρημάτισε και ο ιεροδιάκονος Πολύκαρπος Θεολογίδης από την Προβίστα (σημερινή Παλαιοκόμη). Ο Θεολογίδης ήταν αδελφός της μονής γι' αυτό και έφερε το προσωνύμιο Προδρομίτης.<sup>125</sup> Με τη διδασκαλία τους αποσκοπούσαν να μορφώσουν νέους των τεσσάρων γειτονικών Καζάδων της Κεντρικής Μακεδονίας ( Σερρών, Ζίχνης, Νευροκοπίου, και Δεμίρ Ισσαρίου) και να τους προετοιμάσουν καταλλήλως για το λειτούργημα του πρεσβυτέρου, όσοι από αυτούς το επιθυμούσαν παρέμεναν ως ιερομόναχοι στο μοναστήρι. Κατά το 1879, ο ιεροδιδάσκαλος Χριστόφορος, αναχώρησε για το Άγιο Όρος, ακολουθούμενος από τον υποτακτικό του Χρύσανθο. Προσκεκλημένος να συνεχίσει το διδασκαλικό του έργο στην Αθωνιάδα Σχολή. Οι ιεροδιδάσκαλοι της Σχολής που ακολούθησαν μετά τον Χριστόφορο υπήρξαν ο ιερολογιώτατος Ευσέβιος Σακελλαρίου, Πελοποννήσιος και μετά από αυτόν Γρηγόριος ιεροδιάκονος, Μοναστηρτζικινός και μαθητής του Χριστοφόρου έως το 1883.

---

<sup>125</sup>Κεκριδής Ε., Η ιερατική σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου, Συμβολή στην εκπαίδευση του ενοριακού κλήρου κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 178-179.

Η παραίτηση του Διευθυντή Ευσέβιου Σακελλαρίου και η αποχώρηση του από τη Μονή σήμαινε ουσιαστικά και το κλείσιμο της Σχολής. Όπως ο ίδιος εξηγεί στην επιστολή του οι λόγοι που τον οδήγησαν σ' αυτή του την ενέργεια ήταν πολλοί και ήταν γνωστοί στους πατέρες. Οι λόγοι αυτοί του προκαλούσαν «ωδίνη και μαρασμό». Τους βασικούς αυτούς λόγους εξηγεί ο ηγούμενος με σημείωμα του το Σεπτέμβριο του 1833, ήταν λόγοι οικονομικοί και μη συμπαράστασης των ηγετών της Εκκλησίας και της κοινωνίας στο θεάρεστο και εθνικό έργο των πατέρων τής Μονής.

Επειδή τα οικονομικά της Μονής δεν είναι ευχάριστα, ο δε σκοπός της Ιερατικής Σχολής δεν εκπληρώνεται, είναι πολύ φυσικό να προβεί η Μονή στην κατάργησή της. Αυτό είχε αποφασιστεί κατά την τελευταία γενική συνέλευση των πατέρων. Αργότερα, το 1892, μετά την επάνοδο στη Μονή του ιεροδιδασκάλου και ηγουμένου Χριστόφορου Προδρομήτου, επαναλειτούργησε σχολείο για τις εσωτερικές ανάγκες, δηλαδή την εκπαίδευση των υποτακτικών και δοκίμων μοναχών. Την διδασκαλία ανέλαβε ο Χριστόφορος ως το 1895. Έκτοτε για την μόρφωση των δοκίμων της Μονής προσλάμβαναν μισθωτό δάσκαλο. Μετά το 1911, λόγω περιπετειών των πατέρων, διακόπηκε η λειτουργία του σχολείου ως το 1924. Το 1925 ο Μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος (1924-1959) ανασύστησε την Ιερατική Σχολή με Διευθυντή τον αρχιμανδρίτη από το Χουμνικό Παρθένιο Φωτιάδη και τον φιλόλογο καθηγητή Ιωάννη Καβάσιλα, από την Κάλυμνο. Η Σχολή λειτούργησε ως το 1928 και συγκέντρωσε συνολικά περί τους 97 μαθητές, αλλά η έλλειψη οικονομικών πόρων οδήγησε οριστικά πλέον στη διάλυσή της.<sup>126</sup>

Στο μοναστήρι του Προδρόμου καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα καλλιεργήθηκαν τα γράμματα, στην αρχή για τη μόρφωση των νεαρών υποτακτικών που προσέρχονταν να συνεχίσουν το έργο των γερόντων, και ακολούθως για την προετοιμασία μορφωμένων κληρικών, στους οποίους δίδονταν οι στοιχειώδεις γνώσεις και η πνευματική καλλιέργεια, ώστε να είναι ικανοί να υπηρετήσουν ως ιερείς στην ιδιαίτερη πατρίδα τους. Την προσπάθεια αυτή των πατέρων ενίσχυσαν οι αρχιερείς των πλησιέστερων προς την Μονή Επαρχιών, και κυρίως ο Μητροπολίτης Σερρών Νεόφυτος (1867-1877), αποστέλλοντας τους διακρινόμενους για το ήθος και την έφεση για μάθηση απόρους μαθητές, οι οποίοι καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών τους ήταν τρόφιμοι του μοναστηρίου.

---

<sup>126</sup>Στόγιου Γ., Η Ιερατική Σχολή στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 166-168.

Μετά δεκαετή λειτουργία του σχολείου αυτού, αν και τα αποτελέσματα δεν ήταν και τόσο ενθαρρυντικά, με πρόταση του Μητροπολίτη Σερρών Ναθαναήλ, οι πατέρες αποφάσισαν να προσδώσουν νέα μορφή στο ήδη λειτουργούν Ιεροσπουδαστήριο, αναβαθμίζοντας το σε Ιερατική Σχολή. Για το σκοπό αυτό προσλήφθηκε διδάσκαλος με σύμβαση, ορίσθηκε ετήσια καταβολή διδάκτρων και τροφείων, και υποχρεώθηκαν οι κηδεμόνες των σπουδαστών να εγγυηθούν την είσοδο των αποφοίτων στον κλήρο. Σε περίπτωση αθέτησης της υποχρέωσης του μαθητή να ιερωθεί, ο εγγυητής κηδεμόνας υποχρεούνταν να αποζημιώσει το μοναστήρι για κάθε χρόνο φοιτήσεως του σπουδαστού από 7 έως 8 λίρες. Η μη τήρηση της υπόσχεσης των περισσότερων αποφοίτων να ιερωθούν, οδήγησε τους πατέρες σε σχέδιο αυστηρότερης επιλογής των εισαγομένων στη Σχολή μαθητών και λήφθηκαν ορισμένα επιβαλλόμενα μέτρα.

Έτσι διακρίνουμε τρία στάδια λειτουργίας του σχολείου στο μοναστήρι. Στην αρχή ή παρεχομένη παιδεία αφορούσε στους υποτακτικούς, επομένως εξυπηρετούσε εσωτερικές ανάγκες της Μονής. Ακολούθησε η συστηματική διδασκαλία στα πλαίσια του Ιεροσπουδαστηρίου, στο οποίο εγγραφόταν ορισμένος αριθμός μαθητών με την πρόνοια και εγγύηση των πλησιόχωρων μητροπολιτών, με σκοπό την προετοιμασία μορφωμένων κληρικών. Τέλος, οι πατέρες, αναβαθμίζοντας το Ιεροσπουδαστήριο σε Ιερατική Σχολή, στόχευαν να προετοιμάσουν έγγαμους ιερείς-δασκάλους, για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες, με μορφωμένο κλήρο της περιοχής και παράλληλα να επανδρώσουν το μοναστήρι τους.<sup>127</sup>

#### 4.3 Ίδρυση και λειτουργία της σχολής της μονής Τιμίου Προδρόμου Σερρών.

Την πρώτη χρονιά γράφτηκαν περίπου 45 νέοι, προερχόμενοι από τους καζάδες Σερρών, Ζίχνης, Νευροκοπίου και Δεμίρ Ισσαρίου. Οι μαθητές ήταν οικοτρόφοι και τους παρέχονταν δωρεάν από τη Μονή στέγη, τροφή και διδασκαλία. Τους ορφανούς ανέλαβε υπό την προστασία της η Μονή, μερικοί από αυτούς επάνδρωσαν τις τάξεις των μοναχών και ενίσχυσαν το δυναμικό της. Αρκετοί από τους αποφοίτους μετά την αποφοίτησή τους ξεπλήρωσαν το χρέος, ακολουθώντας το δύσβατο δρόμο της ιεροσύνης, προσφέροντες τις υπηρεσίες τους και ως δάσκαλοι στην ιδιαίτερα τους πατρίδα ή και σε άλλα μέρη. Με την

<sup>127</sup>Στόγιου Γ., Η Ιερατική Σχολή στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 131-132.



ιδιότητα αυτή το σχολείο λειτούργησε ως το 1879, έτος κατά το οποίο ο ιεροδιδάσκαλος Χριστόφορος αναχώρησε για το Άγιο Όρος.

Για την εύρυθμη λειτουργία της Σχολής διαμορφώθηκε ειδικός χώρος, αποτελούμενος από οκτώ συνεχόμενα δωμάτια. Τα δύο από αυτά διατέθηκαν για γραφείο και κατοικία του Σχολάρχου, το δε τρίτο για γραφείο του δεύτερου δασκάλου. Δυο ακόμη δωμάτια είχαν μετατραπεί σε αίθουσες διδασκαλίας και άλλα δύο σε κοιτώνες των οικότροφων σπουδαστών. Τέλος το όγδοο δωμάτιο διαμορφώθηκε σε τράπεζα. Κατά μήκος των δωματίων υπήρχε ευρύς διάδρομος για τον «περίπατο» των σπουδαστών κατά τα διαλείμματα. Η έξοδος σπουδαστού από τον ειδικό αυτό χώρο στο προαύλιο της Μονής απαγορευόταν κατά την διάρκεια των μαθημάτων, αφού ήταν ασφαλισμένος με «θύραν έγκλειστον», άνοιγε δε μόνο σε ειδικές περιπτώσεις με άδεια του Σχολάρχου.

Σύμφωνα με το πρώτο, από τα οκτώ άρθρα του Κανονισμού λειτουργίας της Ιερατικής Σχολής Προδρόμου, ο αριθμός των εγγραφομένων για κάθε έτος δεν θα υπερέβαινε τους 16, θα γίνονταν δε δεκτοί μόνο από τους καζάδες Σερρών, Ζίχνης, Νευροκοπίου και Δεμίρ Ισσαρίου. Η διδασκαλία και τα τροφεία προσφέρονταν προς τους μαθητές από το Μοναστήρι δωρεάν και για τα τέσσερα έτη των σπουδών τους, με ορισμένες προϋποθέσεις, όπως όριζαν κάποια άρθρα. Κάθε ένας από τους καζάδες, εκπροσωπούμενος από τον οικείο μητροπολίτη, μπορούσε να συστήσει για εγγραφή μέχρι τέσσερις μαθητές.

Στο τέταρτο άρθρο ορίζονται οι προϋποθέσεις εισόδου και έγγραφης των μαθητών στη Σχολή. Έπρεπε να είναι «προγεγυμνασμένοι» στην ελεύθερη ανάγνωση, να φέρουν την καλή μαρτυρία, ότι δηλαδή είναι φρόνιμοι και έχουν έφεση για σπουδή, να είναι ηλικίας 12 ως 14 ετών, υγιείς και εύρωστοι. Τέλος, να φέρουν μαζί τους τα απαραίτητα ενδύματα και να τους διακρίνει ή καθαριότητα.

Το πρόγραμμα σπουδών καθορίζεται στο πέμπτο άρθρο. Το πρώτο έτος θεωρείται προπαρασκευαστικό των μαθημάτων της ελληνικής παιδείας, τα οποία διδάσκονταν συστηματικά στις δύο επόμενες τάξεις. Υπεύθυνοι ιεροδιδάσκαλοι θα δίδασκαν Ιερά Ιστορία της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, Κατήχηση, Γενική Ιστορία, Αριθμητική και Γεωγραφία, οι δε καλόφωνοι θα μάθαιναν και την εκκλησιαστική Μουσική στην πράξη. Στο ίδιο άρθρο ορίζεται ότι η Σχολή εκτός των 16 έξωθεν εισερχομένων μαθητών θα φοιτούσαν κανονικά ως υπεράριθμοι και οι δόκιμοι της Μονής, οι οποίοι την περίοδο αυτή ήταν 5 ή 6.

Στο έκτο άρθρο ορίζεται ότι όλοι οι μαθητές είναι οικότροφοι, παρέχεται δε σ' αυτούς δωρεάν από τη Μονή η διδασκαλία και ή διατροφή και φυσικά η στέγη, όμως τα ενδύματα, τα βιβλία διδασκαλίας, τα δε επίπλα τους ήταν υποχρεωμένοι να τους τα προμηθεύσουν οι γονείς ή οι κηδεμόνες τους.

Όπως ήταν φυσικό οι μαθητές, εφόσον ζούσαν σε μοναστηριακό χώρο και έδιναν την υπόσχεση ότι θα ιερωθούν, έπρεπε να εθιστούν και να βιώσουν την παρουσία τους στην καθημερινή μοναστηριακή λειτουργική ζωή. Στα πλαίσια λοιπόν της εκπαιδύσεως τους, σύμφωνα με το έβδομο άρθρο του Κανονισμού, συνεπαγόταν και η τακτική παρακολούθηση των τελουμένων ακολουθιών. Επειδή όμως η μοναστηριακή ακολουθία ήταν πολύωρη, οι δε μαθητές έπρεπε να έχουν και χρόνο μελέτης, ή προσέλευση των μαθητών σ' αυτή ορίσθηκε ως εξής: Απαραιτήτως όλοι οι μαθητές έπρεπε να συμμετέχουν στην καθημερινή Θεία Λειτουργία. Στην ακολουθία όμως του Όρθρου και του Εσπερινού προσέρχονταν εναλλάξ κατά ομάδες. Σύμφωνα με το διαχωρισμό αυτό είχαν χωριστεί σε δύο ομάδες των 5 και μία των 6 ατόμων. Στον Όρθρο και τον Εσπερινό συμμετείχε κάθε εβδομάδα μία από τις ομάδες, ώστε η συμμετοχή τους να επαναλαμβανόταν κάθε τρίτη εβδομάδα.

Στο όγδοο και τελευταίο άρθρο γίνεται λόγος για τις ήμερες διακοπής των μαθημάτων. Ορίζεται διακοπή δύο εβδομάδων για τη γιορτή των Χριστουγέννων και δύο για το Άγιο Πάσχα. Οι θερινές διακοπές άρχιζαν μετά το πέρας των εξετάσεων, οι οποίες διενεργούνταν μετά τα τέλη του μήνα Ιουνίου. Η σχολική χρονιά άρχιζε περί τα μέσα Σεπτεμβρίου, ώστε οι θερινές διακοπές διαρκούσαν περίπου τρεις μήνες.<sup>128</sup>

Μετά την αναβάθμιση της Σχολής δόθηκε ιδιαίτερα πανηγυρικός τόνος κατά την ημέρα της περάτωσης των μαθημάτων που συνέπιπτε με τις προαγωγικές ετήσιες εξετάσεις. Οι ετήσιες προαγωγικές εξετάσεις της Κυριακής και Δευτέρας, 4 και 5 Ιουλίου του Έτους 1882, έγιναν με πανηγυρικό τρόπο. Σ' αυτές, μετά από πρόσκληση του ηγουμένου Θεοδοσίου, παρευρέθησαν από τις Σέρρες ο Μουτσαρίφ πασάς, ο Σερρών Ναθαναήλ, ο πρόξενος της Ελλάδος Νικόλαος Πέτσος, ο Σχολάρχης του σχολείου Σερρών Δέλλιος ακολουθούμενος από δύο δασκάλους. Από τη Δημογεροντία Σερρών οι αντιπρόσωποι της Αθανάσιος Σχοινιάς και Ηλίας Τζερτσής, Από το ισνάφι των Αμπατζήδων τρεις

<sup>128</sup>Στόγιου Γ., Η Ιερατική Σχολή στο μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 139-141.

αντιπρόσωποι, με επικεφαλής τον πρωτομάστορα Μιχαήλ Χατζη-Σπανδωνή. Τους επιστήμονες της πόλεως Σερρών εκπροσώπησαν οι ιατροί ανεψιοί του ηγουμένου Νικολάκης Χριστίδης και Γ. Λ. Αγγελίδης, καθώς και ο Οικονόμος παπα-Χριστόδουλος. Παραβρέθηκαν ακόμη πολλοί Σερραίοι, γονείς των μαθητών και όλοι οι αδελφοί της Μονής.

Κατά το τότε σύστημα των εξετάσεων προς τους 27 μαθητές της Σχολής υποβλήθηκαν ερωτήσεις στις οποίες απάντησαν «εξόχως και άριστα», όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο ηγούμενος, «ως εκ τούτου άπαντες έπαινήθησαν διά την φιλομάθειαν καί φιλοπονίαν αυτών». Όμως οι έπαινοι άνηκαν πρώτα στο Σχολάρχη Ευσέβιο Σακελλαρίου τον Πελοπονήσιο, ο οποίος είχε και την ευθύνη της διδασκαλίας, συνεπικουρούμενος από τον υποδιδάσκαλο ιεροδιάκονο της Μονής Γρηγόριο. Κατά το επόμενο σχολικό έτος 1882-1883, το τελευταίο της πρώτης τετραετίας από της ιδρύσεως της Ιερατικής Σχολής, στις 3 και 4 Ιουλίου (Κυριακή και Δευτέρα) έλαβε χώρα η καθιερωμένη τελετή των προαγωγικών εξετάσεων της Σχολής, «εν αις παρίσταντο διδάσκαλοι τίνες των εκπαιδευτηρίων ημών (Σερρών), επιστήμονες, ιατροί και άλλοι των πολιτών ημών, ο δε Μητροπολίτης ημών και ο της Ελλάδος πρόξενος, καίπερ επιθυμούντες δεν ήδυνήθησαν να παρευρεθώσι εν ταις εξετάσεις, διότι ο μεν Μητροπολίτης μετέβη εις Νιγρίταν διά τας εκεί εξετάσεις, ο δε Πρόξενος εις Δεμίρ Ισσάριον και Τζουμαγιάν διά τον αυτόν λόγον». Παρευρέθηκε όμως στην τελετή ο Νευροκοπίου Ιγνάτιος.

Από τους φοιτήσαντες μαθητές οι εννέα προέρχονταν από την επαρχία Σερρών, τέσσερις από την επαρχία Δράμας, επτά από την επαρχία Μελενίκου και έξι από την επαρχία Νευροκοπίου. Από αυτούς οι επτά ήταν Έλληνες και οι δέκα εννέα Βουλγαρόφωνοι. Οι εννέα μαθητές διδάχθηκαν Ελληνικά (Άριστείδην - Πλούταρχον και Ξενοφώντος Απομνημονεύματα) Μαθηματικά από το βιβλίο του Τερζάκη (κλασματικοί αριθμοί), Φιλοσοφικά από τη φυσική ιστορία (το Α' μέρος Περί Αστρολογίας και Σπονδυλωτών), Ιστορία Αρχαίας Ελλάδος (Πελοποννησιακός πόλεμος μέχρι της υποταγής της Ελλάδος στους Ρωμαίους), Ιερά ( Έξοδος και Γένεσις, Ερμηνεία Δέκα εντολών και των επτά Μυστηρίων).

Τα μαθήματα της Β' τάξεως δίδαξε ο Γρηγόριος, ο δε Ευταξίας δίδασκε σ' όλες τις τάξεις Εκκλησιαστική Μουσική. Στην Α' τάξη διδάσκονταν βασικές γνώσεις και κυρίως την ελληνική γλώσσα, διότι απ' αυτούς οι περισσότεροι «μόλις

ήδύναντο νά ψελίσωσιν μικράν τίνα ανάγνωσιν, ἐλαχίστως δε ἡ ουδαμῶς νά ὀμιλώσιν τὴν Ἑλληνικὴν».<sup>129</sup>

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, με συναίσθηση ευθύνης ἐναντι τοῦ Γένους, ἀνησυχούσε γιὰ τὴν συνεχῶς ἐπεκτεινόμενη καὶ διαρκῶς ἐντεινόμενη βουλγαρικὴ προπαγάνδα καὶ δραστηριότητα. Φιλοδοξώντας λοιπὸν νὰ καταστήσει τοὺς ἱερεῖς ἀνασχαικούς παράγοντες τῆς ἐπαπειλούμενης ἀλλοιώσεως τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, συνέστησε τὸ 1874, πατριαρχεύοντας τοῦ Ἰωακείμ τοῦ Β', τὸν «ιερατικὸ ἐκπαιδευτικὸ σύλλογο» κύριον μέλημα τοῦ οὐοίου ἦταν ἡ ἠθικὴ καὶ υλικὴ υποστήριξη ἱερατικῶν σχολῶν καὶ σύσταση νέων.

Ὡς καταλληλότερους χώρους γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σχολῶν ἐπέλεξε τὸ Πατριαρχεῖο ὀρισμένες μονές τῆς δικαιοδοσίας τοῦ. Ὅχι μόνον γιὰ λόγους οικονομικούς, ἀλλὰ κυρίως γιὰ νὰ συμβάλει στὴ διαμόρφωση γνήσιου ἐκκλησιαστικοῦ ἠθους. Ἡ Ἐκκλησία στόχευε νὰ ἐξοικειώσει τοὺς μελλοντικούς λειτουργούς τῆς με τὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῆς καὶ τὴν ἀδελφικὴ συμβίωση. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς προσπάθειας τοῦ Οικουμενικοῦ Πατριαρχείου ἰδρύθηκε ἱερατικὴ σχολὴ καὶ στὴν ἱερά μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών «πολλὰς τὰς ὠφελείας προσενεγκούσα τὴ διψῶση παιδείας Μακεδονία». Ἡ μονή, συνεπῆς πρὸς τὴν μακροχρόνια παράδοση τῆς, εἶχε σημαντικὴ παρουσία στὸ χώρο τῆς παιδείας καὶ κατὰ τὸν 19ο αἰ. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1860 λειτουργούσε στὴ μονὴ μικρὴ ἀλληλοδιδασκτικὴ σχολὴ πρὸς ἐξυπηρέτηση παιδιῶν ἀπὸ τὰ γύρω χωριά. Μάλιστα τὸ σχολικὸ ἔτος 1869-70 γιὰ οἰκοδόμηση αἰθουσῶν δαπάνησε 3563 γρόσια. Ἡ σχολὴ αὐτὴ μεταβλήθηκε σε δημοτικὴ τὸ 1874-75. Ἡ μονὴ τότε γιὰ ἐπεκτάσεις, ἐξοπλισμὸ καὶ δίδακτρα ξόδεψε 4954 γρόσια. Αὐτὴ ἡ σχολὴ ἀναδιοργανώθηκε καὶ μετατράπηκε σε ἱερατικὴ σχολὴ τὸ 1879. Ἡ πρωτοβουλία ἀνήκε στὸν τότε μητροπολίτη Σερρών Ναθαναήλ, στὸν «ευφυὴ καὶ δραστήριον» ἠγούμενον γέροντα Θεοδόσιο καὶ στὴ μοναστικὴ ἀδελφότητα. Σκοπὸ τῆς ἔθεσε τὴ μόρφωση καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κατάρτιση τῶν λειτουργῶν τῆς στρατευόμενης ἐκκλησίας. Ὁ κανονισμὸς τῆς σχολῆς καὶ τὸ ἀναλυτικὸ πρόγραμμα θεωροῦνταν καὶ ἐπικυρώνονταν ἀπὸ τὸ Οικουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ βραχύβια ἱερατικὴ σχολὴ τῆς μονῆς Τιμίου Προδρόμου ἀποτελεῖ ἀπόδειξη τῆς ἀγωνίας καὶ τοῦ ἀγῶνα τοῦ

---

<sup>129</sup> Στόγιογλου Γ., Ἡ ἱερατικὴ Σχολὴ στὸ μοναστήρι τοῦ Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Ἐπιστημονικὸ Συμπόσιο «Χριστιανικὴ Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 161-165.

Οικουμενικού Πατριαρχείου για την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου του ενοριακού κλήρου.<sup>130</sup>

Η μονή του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, ακολουθώντας το παράδειγμα των τουρκικών μονών, πολλές φορές ενίσχυσε οικονομικά τα εκπαιδευτήρια Σερρών.<sup>131</sup> Σημαντική προσφορά στην πνευματική αναβάθμιση της περιοχής, είχαν οι ιεροκήρυκες της μητρόπολης Σερρών που κατά καιρούς περιέρχονταν τα χωριά, τονώνοντας μαζί με το θρησκευτικό και το εθνικό αίσθημα. Τον Ιανουάριο του 1873, μετά τη γιορτή των Θεοφανείων και μέχρι τη μεγάλη Τεσσαρακοστή, ο ιεροκήρυκας και μοναχός της μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών Δαμασκηνός Ψαλλίδας, περιόδευσε στη Νιγρίτα και τα χωριά της ιεροκηρύττων.<sup>132</sup>

---

<sup>130</sup> Κεκριδής Ε., Η ιερατική σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου, Συμβολή στην εκπαίδευση του ενοριακού κλήρου κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη, 1995, σελ. 173-175.

<sup>131</sup> Αγγέλου-Βλάχου Ε., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ.33

<sup>132</sup> Μπάκας Ι., Εκπαίδευση και κοινωνική δραστηριότητα στη Νιγρίτα και στη Σύρρα, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος γ', Σέρρες, 2001, σελ.254

## 5. Η Εκπαίδευση των Γυναικών στις Σέρρες.

Στις Σέρρες η εκπαιδευτική κίνηση άρχισε με την συνεπικουρία της οικονομικής ανάπτυξης από πολύ νωρίς, εμφανίζεται «πρώιμη» και η γυναικεία «δημόσια» εκπαίδευση, σύγχρονη σχεδόν με την αντίστοιχη των μεγάλων αστικών κέντρων. Κατά τη δεκαετία του 1830, τα κορίτσια της πόλης των Σερρών φοιτούν αφενός σε γραμματοδιδασκαλεία αμιγή θηλέων, του τύπου που λειτουργούν την περίοδο αυτή και αφετέρου στα σχολεία αρρένων. Ειδικότερα, σχολείο θηλέων λειτουργεί στην αυλή του μητροπολιτικού ναού της πόλης, στεγαζόμενο «στον οικίσκο» που υπάρχει σ' αυτή, με διδάσκαλο τον ιερέα του ναού Αζαρία. Παράλληλα, λειτουργεί και δεύτερο σχολείο με δάσκαλο τον ψάλτη του ίδιου ναού, «κ. Σταμούλη». Δεν είναι γνωστό αν τα σχολεία αυτά είναι ενοριακά, συντηρούμενα δηλαδή από την εκκλησία ή λειτουργούν σε ιδιωτική βάση, με δεδομένο όμως ότι σ' αυτά φοιτούν τα «των ευπορότερων και μάλλον κατηρτισμένων οικογενειών», η δεύτερη εκδοχή είναι η πιθανότερη. Επιπλέον, «δημόσια» εκπαίδευση παρέχει στα κορίτσια η κοινότητα με τη δυνατότητα φοίτησης στο αλληλοδιδασκτικό σχολείο αρρένων, στάση προς την οποία μάλιστα προτρέπει τους γονείς και ο Εμμ. Φωτιάδης, που διδάσκει κατά την περίοδο αυτή, από το 1837 έως το 1843/44, στην Ελληνική σχολή της πόλης.<sup>133</sup>

Κατά την τελευταία περίοδο (1900-1914) της συστηματικής εκπαίδευσης των κοριτσιών, η πορεία της εκπαίδευσης συνεχίζεται με τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά. Το εκπαιδευτικό δίκτυο των θηλέων έχει ολοκληρωθεί κατά την προηγούμενη περίοδο και δεν προστίθενται νέα -τουλάχιστον ως προς το «είδος» - σχολεία (δεν ιδρύονται σχολές εργόχειρων ή ραπτικής, ούτε ιδιωτικά ελληνικά εκπαιδευτήρια), σε αντίθεση με το εκπαιδευτικό δίκτυο αρρένων που ολοκληρώνεται και διευρύνεται, με τη λειτουργία και τεχνικών σχολείων.

Ο αριθμός των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων παραμένει περίπου ο ίδιος ανάγονται όμως σε αστικά σχολεία το δημοτικό του Παρθεναγωγείου και μια μικτή δημοτική σχολή (της συνοικίας Ανω Καμενής), ενώ αυξάνεται ο αριθμός των διδασκόντων, παρότι ο μαθητικός πληθυσμός παρουσιάζει κάποια μείωση, και βελτιώνεται έτσι η αναλογία διδασκόντων-διδασκομένων.

Ειδικότερα, με το τέλος της περιόδου φοιτούν στα εκπαιδευτήρια της πόλης 640 περίπου μαθήτριες, αποτελώντας το 42,7% του μαθητικού πληθυσμού,

---

<sup>133</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης, Πανεπιστ. Σημειώσεις, σελ.23

ποσοστό εφάμιλλο των άλλων αστικών κέντρων της ίδιας περιόδου και στοιχείο συνεπές προς την εκπαιδευτική παράδοση της πόλης. Το διδακτικό προσωπικό φαίνεται να είναι επαρκές κατά το τέλος της περιόδου αυτής, καθώς στο μεν παρθεναγωγείο η αναλογία διαμορφώνεται σε 1:17,7 στα δε μικτά σχολεία 1:46,5 (ειδικότερα, 1:80,6 στα νηπιαγωγεία και 1:36,2 στα μικτά σχολεία πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης), ενώ συνολικά στα σχολεία φοίτησης των κοριτσιών σε 1: 29,7 αναλογία πολύ ικανοποιητική και θετικότερη από την αντίστοιχη στα σχολεία θηλέων άλλων περιοχών.

Και γενικότερα όμως η αναλογία διδασκόντων και μαθητικού πληθυσμού (αρρένων και θηλέων) στο σαντζάκι Σερρών παρουσιάζεται να είναι η θετικότερη όλης της Μακεδονίας (1:34), ενώ, στον καζά βρίσκεται μεταξύ των ικανοποιητικών αναλογιών (1:38) και στην πόλη των Σερρών στο ύψος του Μ.Ο. (1:40) της αναλογίας διδασκόντων -διδασκομένων για όλη τη Μακεδονία. Σε σχέση όμως με τον πληθυσμό της ελληνικής κοινότητας της πόλης, ο μαθητικός πληθυσμός φαίνεται να έχει τη μικρότερη αναλογία (7,4%) μεταξύ όλων των μεγάλων αστικών κέντρων της Μακεδονίας (το ίδιο ισχύει και σε επίπεδο καζά, 7,98%), ενώ η αναλογία κατά φύλο, που διαμορφώνεται σε 5,3% -6,1% για τις μαθήτριες (για τους μαθητές φτάνει 7,4% - 7,5%), παρουσιάζεται αρκετά υψηλή σε σύγκριση με άλλα αστικά κέντρα.<sup>134</sup>

Στα σχολεία της περιφέρειας Νιγρίτας, εκτός από τους άνδρες δασκάλους, υπηρετούσε και ένας μεγάλος αριθμός γυναικών εκπαιδευτικών, που γι' αυτές τα χρόνια εκείνα ήταν εξαιρετικά δύσκολα, γιατί όργωναν τη Μακεδονία όχι μόνο Τούρκοι, αλλά και διάφορα άλλα βαρβαρικά φύλα, που με όλες τις δυνάμεις τους προσπαθούσαν να υποτάξουν το πιστεύω του ελληνικού πληθυσμού και να διαβρώσουν κάθε ελπίδα για λευτεριά. Στα χρόνια αυτά οι νεαρές δασκάλες δεν λύγισαν μπροστά στον κίνδυνο, αλλά στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων και αψηφώντας τους κατακτητές έδωσαν στα ελληνόπουλα, πέρα από τα γράμματα, το αλώβητο πνεύμα για τα ιδεώδη της φυλής, που το αντλούσαν από την αγάπη τους για την πατρίδα και την Ορθόδοξη πίστη.

Στο δεύτερο συνοικισμό της Νιγρίτας στη Σούρπα, κατοικούσαν 2.009 Έλληνες, που μιλούσαν ελληνικά. Στη συνοικία αυτή λειτουργούσε Νηπιοπαρθεναγωγείο με 126 μαθητές και 137 μαθήτριες. Οι δύο τάξεις του σχολείου ήταν νηπιακές και οι τέσσερις δημοτικές. Το διδακτήριο όπου στεγαζόταν

---

<sup>134</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης, Πανεπιστ. Σημειώσεις, σελ.69-72.

το σχολείο ήταν κοινοτικό σε ετοιμόρροπη κατάσταση και δεν διέθετε σχολική περιουσία. Δασκάλες του σχολείου ήταν η Νίνα Ιωσήφ, η Αγγελική Δήμου και η Μαρία Γεωργίου, οι οποίες κατάγονταν από τις Σέρρες και τελείωσαν το Παρθεναγωγείο Σερρών. Στο νηπιαγωγείο του χωριού δίδασκε η Σερραία Αθηνά Ζήκου, τελειόφοιτη και αυτή του Παρθεναγωγείου Σερρών.<sup>135</sup> Οι ετήσιες αποδοχές των τριών διδασκαλισσών ανέρχονταν σε 70 λίρες Τουρκίας ετησίως. Τα έσοδα του συνοικισμού της Σούρπας, με τα οποία καλύπτονταν οι ανάγκες της πληρωμής τους προέρχονταν από τις εισπράξεις των ακινήτων τους, που ήταν ένα καφενείο, τρία σιδηρουργεία, ένας λαχανόκηπος, ένας αγρός καπνού, δύο αποθήκες, δύο υποδηματοποιεία, ένα σαγματοποιείο, ένα ξυλουργείο, ένα παντοπωλείο και ένας φούρνος· με ετήσιο εισόδημα από όλα τα ακίνητα μαζί 106,5 λίρες Τουρκίας ετησίως.<sup>136</sup>

Δασκάλες που δίδαξαν στα χωριά Νιγρίτας ήταν οι εξής: Στο χωριό Μακές ( Αμπελος) λειτουργούσε Νηπιοπαρθεναγωγείο με τρεις τάξεις, όπου φοιτούσαν 18 αγόρια και 9 κορίτσια, με δασκάλα την Χαρίκλεια Μιχαήλ, τελειόφοιτη του Παρθεναγωγείου Σερρών, με μισθό 20 λίρες Τουρκίας. Το σχολείο ήταν κοινοτικό, σε καλή κατάσταση και τα ετήσια έξοδα του κατανέμονταν σε κάθε οικογένεια, γιατί δεν υπήρχε σχολική περιουσία. Στο χωριό Ορλιακό ( Στρυμωνικό), λειτουργούσε δημοτικό σχολείο τεσσάρων τάξεων με 56 μαθητές και 28 μαθήτριες. Ανάμεσα στους δασκάλους του αναφέρεται και μια γυναίκα η Ελένη Κατσαρίδου, τελειόφοιτη και αυτή του Παρθεναγωγείου Σερρών, με μισθό 20 λίρες Τουρκίας. Στο χωριό Σακάφτσια λειτουργούσε ένα Νηπιοπαρθεναγωγείο με δυο τάξεις όπου φοιτούσαν 22 αγόρια και 13 κορίτσια. Δασκάλα τους ήταν η Καρολίνα Οικονόμου από τις Σέρρες με γνώσεις τελειόφοιτης Παρθεναγωγείου Σερρών και μισθό 25 λίρες Τουρκίας. Στην κοινότητα του Αβδαμάλι (Σισαμιά) αναφέρεται η Βασιλική Πρόβου, τελειόφοιτη της Α' τάξης Γυμνασίου του Σερραϊκού Παρθεναγωγείου και ο μισθός της τις 14 λίρες Τουρκίας. Στο Αηδονοχώρι έχουμε τη δασκάλα Μαγδαληνή Γεωργίου απόφοιτη και αυτή του Παρθεναγωγείου Σερρών με μισθό 18 λίρες. Στον Αχινό ανάμεσα στους δασκάλους αναφέρεται και η Βασιλική Αλεξίου, από τη Νιγρίτα με απολυτήριο Παρθεναγωγείου Σερρών και μισθό 22 λίρες. Στο χωριό Ράβνα αναφέρεται πως

---

<sup>135</sup> Μπάκας Ι., Εκπαίδευση και κοινωνική δραστηριότητα στη Νιγρίτα και τη Σύρπα, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος γ', Σέρρες, 2001, σελ.247.

<sup>136</sup> Τέγου Στεργιάδου Κ., Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915, Β'Επιστημονικό Συμπόσιο 'Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της Ιστορίας', Νιγρίτα, 1996, σελ.376.



δίδασκε στο πεντατάξιο δημοτικό σχολείο η Αγγελική Γρηγορίου. Στο χωριό Κούτσος ή Κούντσιος ( Ευκαρπία ) έχουμε τη δασκάλα Ευαγγελία Βουγιουκλή, τελειόφοιτη της Γρηγοριάδας, με μισθό 24 λίρες. Στο χωριό Τσήντζος ( Σιτοχώρι ) η Ασπασία Αθανασίου με πτυχίο του Παρθεναγωγείου Σερρών και μισθό 25 λίρες. Στο Χούμνο ( Χουμνικό ), υπήρξε δασκάλα η Χρυσάνθη Καρυοφύλλη, με απολυτήριο Παρθεναγωγείου και μισθό 18 λίρες.

Όλοι οι δάσκαλοι και οι δασκάλες των Σχολείων της Νιγρίτας και της περιφέρειας της ήταν Έλληνες και χριστιανοί Ορθόδοξοι. Είχαν δε επαρκείς γνώσεις της ελληνικής παιδείας και εκπαίδευσης, τις οποίες απέκτησαν στα ελληνικά ανώτερα διδακτήρια. Η διαφύλαξη της ελληνικότητας της περιοχής Βισαλτίας, αλλά και της Μακεδονίας ευρύτερα, οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στους δασκάλους της, που γνώριζαν ότι η δύναμη των γνώσεων τους και η διδακτική τους ικανότητα ήταν τα βασικά στοιχεία για τη μεταλαμπάδευση στους μαθητές τους όχι μόνο της μόρφωσης, αλλά και του υψηλού τους φρονήματος, που εκείνη την εποχή δοκιμαζόταν σκληρά από τους Οθωμανούς, τους Βούλγαρους και τους Σλάβους.

#### 5.1 Το Παρθεναγωγείο Σερρών

Το 1853 λειτούργησε στις Σέρρες το πρώτο Παρθεναγωγείο (με επιχορηγήσεις Θ. Δούμπα, Ν. Στεργίου, Βασ. Κρικότζιου και Κ. Σπανδωνίδου που πρόσφερε 3.000 γρόσια): Τότε διορίστηκε και η πρώτη δασκάλα Άννα, η οποία δίδαξε ιστορία, κατήχηση, αριθμητική, γεωγραφία και χειροτεχνία. Στην ανώτερη τάξη ανέλαβε τα ελληνικά ο μοναχός Βαρθολομαίος, που δίδαξε Αισώπειους μύθους και Νεκρικούς Διάλογους του Λουκιανού. Έτσι τα κορίτσια έπαψαν να φοιτούν στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο αρρένων ή να παίρνουν ιδιαίτερα μαθήματα απ' τον παπα-Αζαρία στον οικίσκο της αυλής του μητροπολιτικού ναού (ύστερα εξομολογητήριο) και τον γραμματέα της Μητρόπολης ιεροψάλτη Βασίλη Σταμούλη. Η «Σχολή των κορασιών» εγκαταστάθηκε κατά τα πρώτα έτη, στο σπίτι της κυράς Αγώτσιως, που είχε μεγάλη αυλή με πλατάνι, στην ενορία του Αγίου Αντωνίου. Ύστερα πήγε στο παλιό Δούμπειο Νηπιαγωγείο και τέλος πριν από την ίδρυση της «περικαλλούς Γρηγοριάδος, προαχθείσα εις ανώτερον Παρθεναγωγείον, εγκαταστάθη εν τω νυν νέω Δουμπείω Νηπιαγωγείω».<sup>137</sup>

<sup>137</sup> Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967,1972,1996, σελ. 338.

Στο περίφημο Παρθεναγωγείο Σερρών, τη «Γρηγοριάδα», κατατέθηκε σαν θεμέλιος λίθος η εξής επιγραφή του 1891: «Επί αυτοκράτορος Σουλτάν Αβδούλ Χαμίτ Β', αρχιερατεύοντος Κωνσταντίνου Βαφείδου, εφορευόντων Κωνσταντίνου Καπέτη. Ιωάννου Παπαμαρκίδου, Κωνσταντίνου Πέτροβιτς, Γεώργιος Κωνσταντίνου, Σερραίος, το γένος Έλλην, Παρθεναγωγείον τούτο ίδια δαπάνη επί χρησταίς ελπίσιν ίδρυσε.....».<sup>138</sup>

Κατά την περίοδο 1840-1870 λειτουργούν στις Σέρρες, ένα αμιγές σχολείο θηλέων και τέσσερα μικτά (το νηπιαγωγείο της πόλης και τα 3 μικτά δημοτικά των προαστίων), αριθμός ιδρυμάτων ικανοποιητικός αναλογικά με τον πληθυσμό της ελληνικής κοινότητας. Η τελευταία δεκαετία της περιόδου αυτής αποτελεί περίοδο κάμψης και παρακμής των σχολείων λόγω των έντονων κοινοτικών ερίδων που εμφανίζονται. Έτσι, δεν παρατηρούνται ποιοτικές βελτιώσεις και αναβαθμίσεις, εκτός της εφαρμογής της συνδιδασκτικής μεθόδου διδασκαλίας στο παρθεναγωγείο, στοιχείο πρωτοποριακό για την εποχή και κοινό χαρακτηριστικό στην εκπαίδευση των κοριτσιών των δυο μακεδονικών πόλεων, των Σερρών και της Θεσσαλονίκης, καθώς η αλληλοδιδασκτική μέθοδος καταργείται πρώτα στα παρθεναγωγεία των δυο πόλεων.

Η επόμενη περίοδος ( 1880-1900) στη συστηματική εκπαίδευση των κοριτσιών, αποτελεί γενικότερα περίοδο ακμής για όλη την εκπαίδευση στη συγκεκριμένη πόλη, καθώς αναδιοργανώνεται το σύνολο των σχολείων και αυξάνεται ο συνολικός αριθμός των μαθητών/-τριών, όπως και του διδακτικού προσωπικού. Το 1880 ιδρύεται το Κεντρικό Παρθεναγωγείο.<sup>139</sup> Χάρη σε αυτό καμιά ξένη προπαγάνδα δεν κατόρθωσε να προσηλυτίσει Σερραίες μαθήτριες στα σχολεία της, αν και διέθεταν άφθονο χρήμα, τροφή κτλ. Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο αργότερα μετονομάστηκε σε «Γρηγοριάς» από το μεγάλο ευεργέτη της κοινότητας Γρηγορίου Κωνσταντίνου Ρακιτζή, ο οποίος αφιέρωσε όλη του την περιουσία στην ελληνική κοινότητα Σερρών, με ετήσια πρόσοδο 600 λίρες Τουρκίας.<sup>140</sup>

Αναφορικά με την εκπαίδευση των θηλέων, το παρθεναγωγείο της πόλης (το οποίο κατά την περίοδο αυτή έχει λάβει την επωνυμία «Κεντρικό Παρθεναγωγείο η Γρηγοριάς») παραμένει - έως και την ένταξη της περιοχής στο

<sup>138</sup>Καφταντζής Γ., Η εκπαίδευση στον καζά Σερρών μέσα από κανονισμούς και κώδικες, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ.84

<sup>139</sup> Πρόκειται για αναβάθμιση του παλιού Παρθεναγωγείου σε Ανώτερο με την επωνυμία Γρηγοριάς, βλ. Τέγου Στεργιάδου Κ., Β' Επιστημονικό Συμπόσιο, Νιγρίτα, 1996, σελ.376.

<sup>140</sup> Αγγέλου-Βλάχου Ε., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ.41.

ελληνικό κράτος- το μόνο αμιγές εκπαιδευτήριο θηλέων έχει όμως αυξηθεί ο αριθμός των νηπιαγωγείων από ένα σε τρία. Η ποσοτική αυτή «στασιμότητα», η οποία συνδέεται με το σταθερό πληθυσμό της κοινότητας, αλλά και με την αναδιοργάνωση των σχολείων ώστε να γίνεται ορθολογική χρήση των οικονομικών πόρων και του ανθρώπινου δυναμικού της εκπαίδευσης, δεν αναιρεί τη θέση ότι η περίοδος αυτή είναι «περίοδος ακμής» των εκπαιδευτηρίων, διότι βελτιώνονται σημαντικά οι ποιοτικές παράμετροι της εκπαίδευσης: Το Κεντρικό Παρθεναγωγείο ανάγεται την περίοδο αυτή σε ανώτερο εκπαιδευτήριο-με την οργάνωση του ανώτερου τμήματος του σύμφωνα με τις προδιαγραφές των διδασκαλείων- και τα σχολεία της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γίνονται πλήρη -τετρατάξια- δημοτικά.

Συνεπώς, παρουσιάζεται σχεδόν ολοκληρωμένο το εκπαιδευτικό δίκτυο των θηλέων με σχολεία προσχολικής αγωγής, πλήρη δημοτικά σχολεία στην πόλη και στα προάστια και ένα ίδρυμα ανώτερης εκπαίδευσης, το οποίο λειτουργεί και ως διδασκαλείο, με περιορισμένο βέβαια γεωγραφικό βεληνεκές -τροφοδοτεί με εκπαιδευτικούς το Σαντζάκι Σερρών, αλλά και την ανατολική Μακεδονία-, καθώς ήδη λειτουργούν ανώτερα παρθεναγωγεία/διδασκαλεία στα αστικά/διοικητικά κέντρα όλων των περιοχών.

Σημαντική επίσης παρουσιάζεται η αύξηση του μαθητικού πληθυσμού, καθώς και του αριθμού των διδασκόντων. Στο Κεντρικό Παρθεναγωγείο φοιτούν μετά το 1890 κατά έτος περίπου 400 μαθήτριες, πράγμα που σημαίνει πως ο συνολικός αριθμός των μαθητριών τουλάχιστον διπλασιάζεται, καθώς κορίτσια φοιτούν και στα τρία νηπιαγωγεία της πόλης, όπως και στα μικτά δημοτικά των προαστίων. Η αύξηση του αριθμού των διδασκόντων παρουσιάζεται ικανοποιητική στο παρθεναγωγείο (10 διδάσκοντες το 1894-95, ενώ μόνο 5 το 1874-75), η αναλογία όμως διδασκόντων διδασκόμενων στα σχολεία στα οποία φοιτούν κορίτσια δεν έχει φτάσει σε ικανοποιητικό επίπεδο, συγκριτικά με άλλες περιοχές. Π.χ. Στο Παρθεναγωγείο και στα τρία νηπιαγωγεία, σε σύνολο 791 μαθητριών διδάσκουν 13 εκπαιδευτικοί (1:61 μαθήτριες) και στο σύνολο των δημοτικών/αστικών σχολών -πλην της δημοτικής σχολής του παρθεναγωγείου- 10 εκπαιδευτικοί σε 557 μαθητές/-τριες (1: 55,7).

## 5.2 Φιλανθρωπία και Γυναίκες της πόλεως των Σερρών

Ουσιαστικό περιεχόμενο λαμβάνει ο κοινωνικός ρόλος της γυναίκας στις διαστάσεις της φιλανθρωπικής δράσης και της εργασίας, που αφορά όμως σε

μικρότερες ομάδες γυναικών, ταξικά προσδιορισμένες. Η φιλανθρωπία ως επιδιωκόμενη στάση και πρακτική απαντάται από την πρώτη ήδη περίοδο της συστηματικής εκπαίδευσης των κοριτσιών ανάμεσα στις στοχεύσεις λειτουργίας των ιδιωτικών σχολείων θηλέων. Παρότι όμως η φιλανθρωπία προβάλλεται ως στοιχείο καθολικό της γυναικείας φύσης ουσιαστικά συνιστά αγωγή που απευθύνεται στη μέση και ανώτερη τάξη των μαθητριών, θέση στην οποία συνηγορούν όχι μόνο η συμπερίληψη της φιλανθρωπίας, άμεσα ή έμμεσα μεταξύ των στόχων αγωγής των σχολείων των εύπορων τάξεων (ιδιωτικών, ιδιοσυντήρητων), αλλά και ο ταξικός προσανατολισμός της μέσης εκπαίδευσης των κοριτσιών, που οργανώνεται πρώτιστα για την κάλυψη των κοινωνικών και πνευματικών αναγκών των μέσων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Συμπεριλαμβάνει βέβαια στο πλαίσιο της και γυναίκες των κατώτερων στρωμάτων, προκειμένου ικανοποιηθεί η ανάγκη για γυναικείο διδακτικό προσωπικό, συναρτώντας έτσι την επαγγελματική διάσταση -και επομένως την ουσιαστική κοινωνική συμμετοχή- με τον εκπαιδευτικό προσανατολισμό των χαμηλής κοινωνικής προέλευσης μαθητριών.

Η φιλανθρωπία λοιπόν αποτελεί κοινωνική διέξοδο ουσιαστικά μόνο των γυναικών της ανώτερης τάξης, που θα επιθυμούσαν κάποιου είδους κοινωνική δραστηριότητα, καθώς η εκπαίδευση τους, κατάλληλη για το χαρακτήρα της κοινωνικής τους ζωής, δεν τους παρέχει δυνατότητα αυτόνομης λειτουργίας στον κοινωνικό χώρο, σε αντίθεση με τις μαθήτριες των κατώτερων στρωμάτων που θα απασχοληθούν εργασιακά ως δασκάλες. Ο τομέας (φιλανθρωπία) της κύριας κοινωνικής δραστηριοποίησης των γυναικών, όπως και η ταξική προέλευση (μεσαία και ανώτερα στρώματα) των κοινωνικά δραστηριοποιούμενων γυναικών αποδεικνύεται, αφενός από το είδος των γυναικείων συλλόγων που ιδρύονται στην οθωμανική αυτοκρατορία και αφετέρου από την ταξική προέλευση των ιδρυτριών και των μελών των συλλόγων αυτών, τους όρους εγγραφής σ' αυτούς, αλλά και από τα ονόματα μεμονωμένων γυναικών που αναλαμβάνουν και υλοποιούν σχετικές πρωτοβουλίες.<sup>141</sup>

Παραδείγματα τέτοιων γυναικείων συλλόγων στις Σέρρες αποτελούν: η Φιλόπτωχος Αδελφότητα Κυριών «Εμμέλεια», η Φιλόπτωχος Αδελφότητα Δεσποινίδων «Αγάπα τον πλησίον σου» και μια ακόμη Αδελφότητα Κυριών με

---

<sup>141</sup> Ζιώγου Σ., Ιστορία της γυναικείας εκπαίδευσης, Πανεπιστ. Σημειώσεις, σελ.267-270.

φιλανθρωπικούς σκοπούς παράλληλους με την Εμμέλεια. Στην επαρχία εξάλλου ιδρύθηκαν και λειτούργησαν ακόμη οι εξής Αδελφότητες: Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» (1905) στο Σιδηρόκαστρο, η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών στην Αλιστράτη, και η αδελφότητα Κυριών και Δεσποινίδων με την επωνυμία «η Ορθοδοξία» (1909) στη Νιγρίτα κ.α. την ύπαρξη των οποίων ίσως αγνοούμε.

## 6. Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι – Σωματεία - Αδελφάτα στο σαντζάκι Σερρών.

Η Σέρρες, πόλη εμπορική και πολυάνθρωπη, αναδείχθηκαν σε σημαντικό μορφωτικό κέντρο κατά το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα και τις αρχές του 20<sup>ου</sup>. Την ίδια εποχή, για να βοηθήσουν το βαρύ έργο της Κοινοτικής διοίκησης, ιδιαίτερα στη μορφωτική και πολιτιστική προσπάθεια, συγκροτήθηκαν με προτροπή της ελληνικής κυβέρνησης διάφορα σωματεία, που λειτουργούσαν με καταστατικά εγκεκριμένα απ' την τουρκική διοίκηση και ανέπτυξαν έντονη πολιτιστική αλλά και μυστική εθνική δραστηριότητα.

Τέτοια σωματεία ιδρύθηκαν: Ο «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών» το 1870 (μετείχε στη διοίκηση της Εφορείας των Σχολείων), η «Φιλόμουσος Αδελφότης Ουρανία Σερρών» το 1879, η «Φιλελεήμων Αδελφότης» (1872), η Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγίου Ελευθερίου» (1877), η Φιλελεήμων Αδελφότης η «Αρωγή» (1881), η «Αδελφότης Καμενικίων ο Ευαγγελισμός» το 1890, η «Αδελφότης Κυριών η Εμμέλεια» το 1894 (υπάρχει μέχρι σήμερα), μια ακόμη «Αδελφότης Κυριών», ο «Μουσικός Όμιλος Τερψιχόρη» το 1902, η Φιλόπτωχος Αδελφότης «Πρόοδος» (1903), ο «Μουσικογυμναστικός Σύλλογος Ορφεύς» το 1905 (υπάρχει μέχρι σήμερα), η Φιλόπτωχος Αδελφότης Δεσποινίδων «Αγάπα τον πλησίον σου» (1907), η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Δεσποινίδων» το 1908, ο «Εθνικός Σύνδεσμος» το 1909 και δύο ακόμα φιλανθρωπικά σωματεία, η «Αδελφότης Πρόνοια» και η «Αδελφότης το θείον Κήρυγμα»,<sup>142</sup> η αδελφότης «Ιωάννου Χρυσοστόμου», η Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγίων Αναργύρων» και η Φιλόπτωχος Αδελφότης «Προφήτου Ηλία», η Φιλόπτωχος Αδελφότης «Αγίου Ελευθερίου και Προφήτου Ηλία» (1922), η Φιλόπτωχος Αδελφότης των δύο Κομενικών ή και «Αδελφότης των δύο λεπτών της χείρας» (1910), και το Αδελφάτο του «Κοινοτικού Νοσοκομείου».

Στην επαρχία εξάλλου ιδρύθηκαν και λειτούργησαν ακόμη οι εξής Αδελφότητες: Η «Φιλοπρόοδος Αδελφότης» (1874) και η Φιλόπτωχος Αδελφότης των Κυριών «Ο Ευαγγελισμός» (1905) και η «Φιλοπρόοδος Αδελφότης Δεμίρ Ισαρίου» στο Σιδηρόκαστρο, η οποία διατηρούσε Ελληνικό και αλληλοδιδασκτικό σχολείο και ενδιαφέρθηκε για την ίδρυση παρθεναγωγείου και νηπιαγωγείου. Η Συντηρητική Αδελφότης «Αμφίπολις» (1875), η οποία το 1904 ίδρυσε και

---

<sup>142</sup> Καφταντζής Γ., Η εκπαίδευση στον καζά Σερρών μέσα από κανονισμούς και κώδικες, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ.87.

συντηρούσε οικοτροφείο,<sup>143</sup> της οποίας κύριος σκοπός καθορίζεται με το άρθρο 1 «η διάσπασις του καθεστώτος εν τοις χριστιανικοίς χωρίοις του Τμήματος Ζίχνης, διά της διαδόσεως των ελληνικών γραμμάτων», και η «Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών» στην Αλιστράτη. Ο φιλεκπαιδευτικός σύλλογος Ζίχνης ίδρυσε νηπιαγωγείο με την υποστήριξη του Μακεδονικού Συλλόγου Σερρών. Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότης «Η Δόξα» (1879) και η Φιλοπρόοδος Αδελφότης «Αρετή» (1880) στο Μ. Σούλι (Σέμαλτο). Ο μουσικογυμναστικός σύλλογος «Αρετή» Νιγρίτης και Σύρπης, που ανάμεσα στους σκοπούς περιλαμβάνεται η μόρφωση των μελών διά διδασχής της μουσικής, απαγγελίας και παραστάσεως δραμάτων, ίδρυσης βιβλιοθήκης, αναγνωστηρίου, μαθητικού γυμναστηρίου κλπ. Στην Νιγρίτα επίσης συναντάμε την αδελφότητα «Ευαγγελισμός» (1902) και την αδελφότητα «Ορθοδοξία» (1909). Η «Φιλοπρόοδος Αδελφότης» (1883) και οι Αδελφότητες «Αγίου Δημητρίου» και «Αγίου Γεωργίου» (1885 - 1886) στον Εμμ. Παπά (Δοβίστα). Η Αδελφότης "Συνδρομή" (1891) στο Αγιο Πνεύμα. Η Αδελφότης «Αναγέννησις» (1905) στο Ροδολίβος. Η Αδελφότης «Αγίου Δημητρίου» (1906) στο Σφελινό, η «Φιλόπτωχος Αδελφότης» (1906) και ο «Εθνικός Σύνδεσμος» στην Ηράκλεια (Τζουμαγιά). Ο «Σύνδεσμος Ευελπίδων Μελενίκου», η «Φιλανθρωπική Εταιρεία Μελενίκου», η Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών και Δεσποινίδων η «Αρμονία», (1907), ο «Εθνικός Σύνδεσμος» (1909) στο Μελένικο. Το Αδελφάτο «Ιωάννης ο Πρόδρομος» (1909) στο Αηδονοχώρι, η Αδελφότης «Ελπίς» στην Πρώτη. Η Αδελφότης «Ένωσις» στην Κορμίστα, η Αδελφότης «Αγίου Νικολάου» στην Πεντάπολη (Σαρμουσακλί) και οι Αδελφότητες «Αγίας Μαρίας», «Αγίου Προδρόμου», «Αγίου Δημητρίου», «Αγίου Γεωργίου» και «Προφήτου Ηλία» στο Ν. Σούλι (Σουμπάσκιοϊ).

Πολλές από τις ανωτέρω Αδελφότητες ανέπτυξαν συνεκτικές και αμφίδρομες σχέσεις μεταξύ τους για κοινή φιλεκπαιδευτική δράση σε τοπικό αλλά και περιφερειακό επίπεδο. Η φιλόπρωπη δραστηριότητα τους, στο πνεύμα της Ορθοδόξου Χριστιανικής Εκκλησίας, δημιούργησε ισχυρούς δεσμούς αγάπης μεταξύ άνισων οικονομικά και διαφόρου επιπέδου μόρφωσης και πνευματικής στάθμης ομογενών, προϋπόθεση βασική για κοινό αγώνα επιβίωσης και πρόοδο του Έθνους.

---

<sup>143</sup> Τερζής Ν.-Ζώγου Σ., Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη, 1997, σελ.83

Η έλλειψη των πρακτικών και των αρχείων των Αδελφοτήτων, βασικών πηγών για γνώση και αποτίμηση της συνολικής προσφοράς τους και για περαιτέρω διερεύνηση λειτουργικών ζητημάτων, όπως τα πεπραγμένα των Διοικήσεων, η οικονομική διαχείριση, οι σχέσεις με άλλους συλλόγους, οι σχέσεις και η αντιμετώπιση από τον κατακτητή, από το ελληνικό κράτος και από την εκκλησία, δυσχεραίνουν την έρευνα για την είσπραξη μιας συνολικής εικόνας της δράσης των σωματείων αυτών.<sup>144</sup>

Όμως παρά την όποια επιφύλαξη που έχουμε από την ανεπάρκεια πληροφοριών, μπορούμε με βεβαιότητα να τονίσουμε ότι το πλήθος των ποικιλόνομων Αδελφοτήτων και Αδελφάτων, που ιδρύθηκαν και λειτούργησαν, δείχνει το βαθμό της κοινωνικότητας, της παιδείας και της ανθρώπινης αλληλεγγύης που κυριαρχούσε στη σερραϊκή πολιτεία κατά τα τέλη του 19ου και αρχές του 20ου αι.<sup>145</sup>

#### 6.1 Η δραστηριότητα και ο χαρακτήρας των αδελφοτήτων.

Με αντίστοιχες θρησκευτικές και πνευματικές επιρροές από τα άλλα κέντρα του Ελληνισμού (Κων/νη, Θεσ/νίκη και Αθήνα) ιδρύθηκαν και λειτούργησαν στην πόλη των Σερρών Σύλλογοι (Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, Ορφείας) και Αδελφότητες με σπουδαία επιτεύγματα στους τομείς δράσης τους. Μερικές από τις Αδελφότητες συνέχισαν τη δράση τους και μετά την απελευθέρωση της πόλης, μέσα στα νέο νομικό πλαίσιο που ίσχυσε.

Σύμφωνα με τον Αψηλίδη οι Αδελφότητες που λειτούργησαν μέσα στην πόλη και οι πληροφορίες που έχουμε γι' αυτές είναι:

##### 6.1.1 Φιλόμουσος Αδελφότης "Ουρανία"

Ιδρύθηκε το 1874 με αρχική ονομασία "Αρμονία", Αργότερα μετονομάστηκε "Δραματικός Θίασος" και στη συνέχεια "Ουρανία". Σκοπό είχε την ανάπτυξη της θεατρικής παιδείας και τη στήριξη της εθνικής σκηνής. Από τον κανονισμό της, που δημοσίευσε πέντε χρόνια μετά, το 1879, προκύπτει ότι γενικότερο σκοπό είχε τη διανοητική ανάπτυξη των μελών της, που θα το πραγματοποιούσε με την

---

<sup>144</sup> Ακόμη στην καταγραφή των σωματείων αυτών ενέχεται ο κίνδυνος, διαφορετικές πηγές να αναφέρονται στο ίδιο σωματείο με διαφορετική ονομασία ή ακόμη κάποια από αυτά να έχουν μετονομαστεί σε μετέπειτα χρονική περίοδο. Γι' αυτό δεν μπορούμε να είμαστε απόλυτα βέβαιοι.

<sup>145</sup> Αψηλίδη Γ., Αδελφότητες και Αδελφάτα στις Σέρρες κατά τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Ανάτυπο από τον τέταρτο τόμο του περιοδικού Σίρις, Σέρρες, 1994, σελ.128



ίδρυση αναγνωστηρίου, βιβλιοθήκης, διοργάνωση ομιλιών και φυσικά θεατρικών παραστάσεων. Η Αδελφότητα ίδρυσε και λειτούργησε αναγνωστήριο με βιβλιοθήκη ανοικτό σε όλους, διέθετε τυπογραφείο και υποστήριξε με όλες τις δυνάμεις της το ελληνικό θέατρο. Το έτος 1879 συμμετείχε με εκπροσώπους τους καθηγητές Ν. Κουμπίδη και Ι. Καλοσύπη στο Α' Συνέδριο Ελληνικών Συλλόγων στην Αθήνα. Στην "περί Σερρών" έκθεση του ο Κουμπίδης μεταξύ των άλλων ζήτησε να αποσταλούν από το αρμόδιο Υπουργείο, το Πανεπιστήμιο και τα σωματεία, βιβλία, εφημερίδες και περιοδικά στη βιβλιοθήκη της Αδελφότητας για τον εμπλουτισμό της και τη διάδοση της ελληνικής αγωγής και παιδείας.

#### 6.1.2 Φιλεήμων Αδελφότης

Ιδρύθηκε λίγο νωρίτερα (1872;) από την Αδελφότητα "Ουρανία". Σκοπό είχε: α) την προαγωγή του κοινωνικού και επαγγελματικού επιπέδου των κατοίκων της πόλης με βελτίωση της εγχώριας τέχνης, σύμφωνα με την πρόοδο της επιστήμης και της τεχνολογίας και β) την παροχή βοήθειας σε άπορους και ορφανά. Ίδρυσε Τεχνοσχολείο, όπου παρείχε επαγγελματική μόρφωση σε νέους και αναλάμβανε την ανατροφή των εγκαταλελειμμένων ορφανών. Η σύσταση και λειτουργία αυτής της Αδελφότητας, όπως και η αντίστοιχη της Αδελφότητας "Ουρανίας", παράλληλα με τη λειτουργία του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου, αποτελούσε μέρος ευρύτερου σχεδίου ηθικής και πνευματικής ανάπτυξης, που πραγματοποιήθηκε στην πόλη μετά το 1870 από ανθρώπους της επιστήμης και του εμπορίου. Διαχειριστής του ταμείου κατά τα πρώτα έτη λειτουργίας της Αδελφότητος διετέλεσε ο Νικ. Πόρναλης.

#### 6.1.3. Φιλόπτωχος Αδελφότης "Αγίου Ελευθερίου"

Ιδρύθηκε στις 13 Ιουλίου 1877. Σκοπό είχε τη δωρεάν αναδοχή κηδειών απόρων χριστιανών και τη συνοδεία αυτών στην τελευταία τους κατοικία. Τα μέλη της Αδελφότητας πρόσφεραν υπηρεσίες νεκροκομιστών και νεκροφορέων. Η Αδελφότητα λειτουργούσε γύρω από την ενορία του Αγίου Αντωνίου και λίγο ευρύτερα. Προστάτη είχε τον Άγιο Ελευθέριο, που εικονίζεται στο μέσο της σφραγίδας της. Η λειτουργία της Αδελφότητας συνεχίστηκε μέχρι την απελευθέρωση της πόλης. Αργότερα επανιδρύθηκε και συγχωνεύθηκε με την Αδελφότητα του "Προφήτου Ηλία".

6.1.4. Φιλόπτωχος Αδελφότης “Αγίων Αναργύρων” και

6.1.5 Φιλόπτωχος Αδελφότης “Προφήτου Ηλία”

Ιδρύθηκαν το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα. Πρόκειται για διαφορετικές Αδελφότητες που είχαν ίδιους σκοπούς με την Αδελφότητα του "Αγίου Ελευθερίου" και δραστηριοποιούνταν στις ενορίες των ομώνυμων ναών. Το φιλανθρωπικό - κοινωνικό τους έργο ικανοποιούσε την επιτακτική ανάγκη του ανθρώπου και της χριστιανικής κοινωνίας να προσφέρει την ύστατη φροντίδα και τιμή σε εκείνους που αναχωρούσαν από την παρούσα ζωή και επίσημη συνοδεία στην τελευταία τους κατοικία.

6.1.6 Φιλόπτωχος Αδελφότης "Αγίου Ελευθερίου & Προφήτου Ηλία"

Ιδρύθηκε το μήνα Σεπτέμβριο του 1922. Πρόκειται ουσιαστικά για επανίδρυση δύο παλιών Αδελφοτήτων και τη συγχώνευση τους σε μία. Η επανίδρυση της Αδελφότητας προέκυψε από την ανάγκη αντιμετώπισης της αυξημένης θνησιμότητας άπορων, ιδίως προσφύγων, που είχαν έλθει στην πόλη μετά τη Μικρασιατική καταστροφή. Αυτό διαπιστώνεται και από τα βιβλία του ληξιαρχείου του Δήμου, όπου παρατηρείται διπλάσια περίπου αύξηση θανάτων για το β' εξάμηνο του 1922 και για τα έτη 1923 και 1924. Την ίδια εποχή δημιουργείται και το Προσφυγικό Νοσοκομείο, για να καλύψει ακριβώς τις αυξημένες ανάγκες του πληθυσμού σε περίθαλψη και νοσηλεία. Για τον κοινωνικό της σκοπό είχε εξασφάλισει την οικονομική συμπαράσταση του Δήμου με μηνιαία εισφορά, που τη θεωρούσε δεδομένη. Η Αδελφότητα έπαυσε να λειτουργεί στα μέσα της δεκαετίας του '30 κάτω από το βάρος των καταγγελιών για οικονομικά σκάνδαλα των διοικήσεων της και τον ανταγωνισμό των ιδιωτικών γραφείων τελετών, που έκαναν την εμφάνιση τους στην πόλη.

6.1.7 Φιλοπροοδευτική Αδελφότης Καμενικίων “Ο Ευαγγελισμός”.

Ιδρύθηκε το 1890. Δημοσίευσε τον κανονισμό της το 1894. Σκοπό είχε την ανέγερση εκ θεμελίων κτιρίου στο μέσο των δύο συνοικιών Άνω και Κάτω Καμενίκιας, για να χρησιμοποιηθεί σαν πλήρη ελληνική Δημοτική σχολή και την υποστήριξη και συντήρηση της σχολής μετά την αποπεράτωση της. Την ανάγκη ανέγερσης κτιρίου επέβαλε η ακαταλληλότητα των υπαρχόντων κτιρίων και η άμυνα στη διείσδυση και απήχηση της βουλγαρικής παρουσίας στις δύο συνοικίες. Από το 1883 σε έκθεση του για το σχολικό έτος 1882 - 83 ο γυμνασιάρχης Ι.

Δέλλιος παρότρυνε τους κατοίκους να αποφασίσουν την ανέγερση κατάλληλου σχολείου. Στην επόμενη έκθεση του σχολ. έτους 1883 - 84 παρατηρεί την ελάττωση του αριθμού μαθητών που φοιτούν στα ελληνικά και την αντίστοιχη αύξηση στα βουλγαρικά σχολεία. Το 1886 οι Βούλγαροι ιδρύουν γυμνάσιο και οικοτροφείο, στο οποίο φοιτούν γύρω στους 100 μαθητές από ολόκληρη την Αν. Μακεδονία. Η Αδελφότητα, προς επίτευξη του σκοπού της, ζήτησε τη φιλογενή συνδρομή των εγχωρίων και των απανταχού ομογενών. Στο κάλεσμα της ανταποκρίθηκαν πολλοί. Την Αδελφότητα διοικούσε 11μελή Διοικητική επιτροπή με πρόεδρο, αντιπρόεδρο, ταμιά, δύο γραμματείς (γενικό και ειδικό) και 6 συμβούλους. Το έτος 1894 πρόεδρος ήταν ο Ιωάννης Σμαρίδης, ενώ στη διοίκηση συμμετείχε και ο διευθυντής του Παρθεναγωγείου Ιωάννης Τσικόπουλος. Σκοπός της αδελφότητας σύμφωνα με το άρθρο 1 του καταστατικού της ήταν: η υποστήριξη των άπορων μαθητών και μαθητριών με την παροχή ενδυμάτων και υποδημάτων και η αποφυγή κάθε ξενικού εθίμου και η ελληνοπρεπή μόρφωση των τέκνων. Δηλαδή απέβλεπε σε καθαρά φιλανθρωπικούς και εν συνεχεία εθνικούς λαογραφικούς σκοπούς.

6.1.8 Η Φιλόπτωχος Αδελφότης των δύο Κομενικών ή και "Αδελφότης των δύο λεπτών της χείρας"

Ιδρύθηκε στα τέλη του 19ου αιώνα και στην Αδελφότητα αυτή οφείλεται η πρωτοβουλία κατά ένα μεγάλο μέρος της ίδρυσης Δημοτικής σχολής στις συνοικίες Άνω και Κάτω Καμενίκιας. Το 1900 η σχολή δεν είχε ακόμη αποπερατωθεί. Οι εκδοχές που ανακύπτουν για την Αδελφότητα αυτή είναι: α) να λειτουργούσε ταυτόχρονα με τη Φιλοπροοδευτική Αδελφότητα "Ο Ευαγγελισμός". Με κοινές προσπάθειες απέβλεπαν στον ίδιο σοβαρό σκοπό, που ήταν η ανέγερση σχολής, έχοντας όμως διαφορετικές έδρες αντίστοιχα στις δύο συνοικίες, στην Κάτω Καμενίκια η Αδελφότητα "Ο Ευαγγελισμός", όπου και ο ομώνυμος ιερός ναός και στην Άνω Καμενίκια αυτή, ή β) να ταυτίζεται με την Αδελφότητα "Ο Ευαγγελισμός", που μετά από λίγα χρόνια είτε επανασυστήθηκε και μετονομάστηκε έτσι είτε επικράτησε να ονομάζεται με αυτό το χαρακτηριστικό περιφραστικό τύπο από τους κατοίκους της πόλης.

#### 6.1.9 Φιλόπτωχος Αδελφότης "Τα δύο λεπτά της χείρας".

Ιδρύθηκε το 1910. Πρόκειται πιθανόν για επανασύσταση της προηγούμενης Αδελφότητας με νέους σκοπούς, αφού πλέον είχε επιτευχθεί ο αρχικός σκοπός που αυτή είχε θέσει, δηλαδή η αποπεράτωση της σχολής στις δύο συνοικίες.

#### 6.1.10 Φιλελεήμων Αδελφότης "Αρωγή"

Ιδρύθηκε το 1881. Η φιλόανθρωπη δράση της συνεχίστηκε και μετά την απελευθέρωση της πόλης. Το 1915 ως πρόεδρος της αναφέρεται ο Γεώργιος Μεταξάς.

#### 6.1.11 Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών "Εμμέλεια"

Ιδρύθηκε το 1894 με πρωτοβουλία του εκ Μαγνησίας ιεροκήρυκα της Μητρόπολης Σερρών Γρηγορίου Ωρολογά και ιδρύτριες τη Χαρίκλεια Χ" Μιχαήλ, Ευθαλία Γλυκύ, Ευαγγελία Νικολάου. Για τη σύσταση της βοήθησαν η Μαρούλα Δόστου, η Αγγελική Σχοινά και πολλοί άλλοι και της δίνουν το όνομα της μητέρας του μεγάλου Αγίου Βασιλείου Εμμέλεια, η οποία διακρίθηκε για το φιλανθρωπικό της έργο. Η Αδελφότης αμέσως πλαισιώνεται από όλες τις κυρίες (παντρεμένες γυναίκες) της πόλης μας. Για να αντιμετωπίσουν τα πρώτα έξοδα της νεοϊδρυθείσης Αδελφότητας τα ιδρυτικά μέλη της απεφάσισαν να πραγματοποιήσουν ένα χορό. Για να έχει μεγαλύτερη επιτυχία ο χορός τους και για να γίνουν γνωστοί οι σκοποί της Αδελφότητας ανέθεσαν εις τον τότε καθηγητή της μουσικής του Ανώτερου Παρθεναγωγείου Ιωάννη Πανταζή να συνθέσει ένα τραγούδι με τους σκοπούς της Αδελφότητας. Ο χορός δόθηκε την δεύτερη ημέρα των Χριστουγέννων και σημείωσε μεγάλη επιτυχία. Παραβρέθηκαν το Προξενικό Σώμα, οι Αρχές της πόλης και ο Τούρκος Δήμαρχος Ακήζ Βέης. Τον χορό άνοιξαν οι κυρίες της Εμμέλειας με τον πενηντάρχο χορό και το τραγουδάκι που συνέθεσε ο μουσικός Ι. Πανταζής: «Αιντε να κάνουμε χορό, τώρα που έχουμε καιρό, τώρα που 'ναι πανηγύρι, για της φτώχειας το χατίρι». Με το χορό αυτό συγκεντρώθηκαν αρκετά χρήματα με τα οποία αντιμετωπίστηκαν τα πρώτα έξοδα λειτουργίας της Αδελφότητας.

Κύριος σκοπός της Αδελφότητας ήταν φιλανθρωπικός και μαθησιακός γιατί τα σχολεία που υπήρχαν βαλλόταν από τους Τούρκους και τους Βουλγάρους. Αργότερα ο σκοπός έγινε και Εθνικός. Είναι η μακροβιότερη και μάλλον η σημαντικότερη σε δράση και προσφορά Αδελφότητα της πόλης.

Σκοπούς είχε την παροχή: α) υλικής βοήθειας στους άπορους επιμελείς και χρηστοήθεις μαθητές και β) ηθικής και υλικής βοήθειας στους άπορους και ασθενείς συνανθρώπους. Η επιλογή των μαθητών που βοηθούσαν γινόταν από επιτροπή που όριζε το Δ.Σ. και η οποία έλεγχε το ήθος και Την επιμέλεια αυτών, συνεργαζόμενη με τους διευθυντές των σχολείων.

Κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα συνεργάστηκε με το Ελληνικό Προξενείο και πρόσφερε σημαντικές υπηρεσίες. Το 1907 ίδρυσε ταπητουργείο, όπου εργάζονταν ορφανά και εγκαταλελειμμένα κορίτσια και συγχρόνως τα μόρφωνε σε ειδικό σχολείο που σ' αυτό είχε δημιουργήσει. Τα έσοδα από τη διάθεση των προϊόντων του ταπητουργείου τα διέθετε για τους σκοπούς της και ιδίως για την ανακούφιση παθόντων του Αγώνα. Την εποχή εκείνη πρόεδρος της Αδελφότητας ήταν η αείμνηστη Αθηνά Αλεξανδρίδου (1909) που μαζί με τις ακούραστες κυρίες του διοικητικού συμβουλίου και πολλών άλλων προσέφεραν πολλά σε όλους τους τομείς μέχρι τις 25/10/1912 που η πόλη καταλήφθηκε από το Βουλγαρικό στρατό. Παρ' όλα που η πόλη ήταν στην κατοχή του Βουλγαρικού στρατού οι κυρίες της "ΕΜΜΕΑΕΙΑΣ" δούλευαν κρυφά βοηθώντας τις φτωχές οικογένειες μέχρι τα τέλη του Ιουνίου του 1913 όπου ο Βουλγαρικός στρατός φεύγοντας ηττημένος έκαψε όλο το Ελληνικό τμήμα της πόλης, προβαίνοντας συγχρόνους σε λεηλασίες και διωγμούς.

Το 1913 κατά την πυρπόληση της πόλης, μαζί με την Αδελφότητα "Δεσποινίδων", περισυνέλεξε και περίθαλψε τα θύματα της βουλγαρικής θηριωδίας, με τη βοήθεια του Μητροπολίτου Σερρών Αειμνήστου Αποστόλου. Τότε ίδρυσε εργοστάσιο ραπτικής, για να ενδύσει τον πολυάριθμο "γυμνητεύοντα" πληθυσμό της πόλης, όπως αναφέρει η Μ.Μαρούλη πρόεδρος τότε της αδελφότητας. Στις 25/12/1914 γίνεται αναθεώρηση του καταστατικού μετά από γενική συνέλευση των μελών με τους ίδιους σκοπούς, την βοήθεια των φτωχών οικογενειών, την βοήθεια των μαθητών με παροχή τροφής, την βοήθεια των ασθενών και για να εναρμοσθεί με το νέο νομικό πλαίσιο.

Από το 1916 που άρχισε ο Α' παγκόσμιος πόλεμος μέχρι το 1918 η Εμμέλεια βρέθηκε σε περίοδο αναγκαστικής αδράνειας λόγω νέας καταστροφής της πόλης, των διώξεων των μελών της, της διαρπαγής του αρχείου της και της κινητής περιουσίας από τους Βουλγάρους οι οποίοι συνέλαβαν τον ανδρικό πληθυσμό και τους έστειλαν ως ομήρους (ντουρντουβάκια) στην Βουλγαρία δεν επέτρεψαν στις κυρίες της "ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ" να πραγματοποιούν το έργο τους.

Από το τέλος του 1918 μόλις σταμάτησε η θύελλα του πολέμου και επανήλθαν οι συμπολίτες μας από την ομηρία και η φτώχεια μάστιζε τους πάντες και τα πάντα με νέα δύναμη άρχισαν πάλι την προσφορά τους. Πρόεδρος στην "ΕΜΜΕΛΕΙΑ" ήταν η Μαίρη Μαρούλη, αντιπρόεδρος η Φανή Καράμπελα, ταμίας η Κλεοπάτρα Τενεκετζή και γραμματέας η Βέττα Μέλφου - Χαμπούρη. Ιδρύουν μαθητικά συσσίτια στα οποία σιτιζόταν περίπου 600 παιδιά καθώς και πολλές οικογένειες που ήρθαν πρόσφυγες από τη Μ. Ασία. Το συσσίτιο το οποίο ετοιμαζόταν υπό την επίβλεψη των κυριών μεταφερόταν σε μεγάλα σκεύη κοντά στο Εσκή Τζαμί (έναντι του σημερινού Δημαρχείου κοντά στο Ρολόι της πόλης) όπου γινόταν η διανομή. Αυτό γινόταν επί σειρά ετών χάρις εις το άμεσο ενδιαφέρον του Επιτίμου Προέδρου της Αδελφότητας του τότε Μητροπολίτου Σερρών Κωνσταντίνου Μεγγρέλη, στην βοήθεια των Γεωργικών Συνεταιρισμών και στις προσφορές των Σερραίων πολιτών.

Το 1922 πρόεδρος της "ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ" είναι η Ζωή Χατζηδήμου με γραμματέα την Βέττα Μέλφου - Χαμπούρη. Το 1928 αγοράζουν ένα οικόπεδο από τον Δήμο Σερρών στην διασταύρωση των σημερινών οδών Π. Τσαλδάρη και Β. Χατζηακώβου στο οποίο εν συνεχεία έκτισαν ένα ισόγειο κατάστημα το οποίο υπάρχει και σήμερα και από το οποίο έχουν σημαντικό έσοδο. Το 1927 γίνονται αρχαιρεσίες και εκλέγεται το νέο Διοικητικό Συμβούλιο με Πρόεδρο την Χρυσούλα Τέγουτζικ η οποία ήταν πρόεδρος για 36 συνεχή χρόνια και Γραμματέα την Κλ. Βούρβαχη.

Το 1929, με τη βοήθεια της Μητρόπολης, ίδρυσε και λειτούργησε έως το 1936 συσσίτια για τους άπορους μαθητές και αργότερα για τους πτωχούς και γέροντες της πόλης. Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας σιτίστηκαν γύρω στα 100 παιδιά, το δεύτερο 250, τον τέταρτο 400 και τον τελευταίο 500 μαζί και 120 γέροντες και άποροι. Το συσσίτιο, αν και λειτουργούσε εκ των ενόντων, έφτασε να έχει πλεόνασμα εσόδων. Όταν το κράτος ανέλαβε τη λειτουργία των συσσιτίων, η Αδελφότητα διέθεσε το μαγειρείο, την αίθουσα της, καθώς και την πείρα των μελών της.

Το 1931 με την υποστήριξη της Σερραϊκής κοινωνίας και της κρατικής βοήθειας η Εμμέλεια απέκτησε ιδιόκτητο στέγη στην διασταύρωση των οδών Β. Κωνσταντίνου, σήμερα Εθνικής Αντίστασης και Γενναδίου. Κτίστηκε ένα ημιδιώροφο κτιριακό συγκρότημα σε οικόπεδο έκτασης 431 τ.μ. δωρεά του Δήμου Σερρών. Το 1936 το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ αγοράζει άλλα 280

τ.μ. παραπλεύρως του ανεγερθέντος κτίσματος από τον Πολυμέρη Τριαντάφυλλο και το 1940 αγοράζει άλλα 210 τ.μ. από το Ελληνικό Δημόσιο παραπλεύρως πάλι του υπάρχοντος κτίσματος. Έτσι επεκτείνεται η οικοδομή και η αίθουσα μεγάλωσε και η πόλη απέκτησε και δεύτερη μεγάλη αίθουσα μετά την υπάρχουσα του Ομίλου "ΟΡΦΕΑ". Για πολλά χρόνια η αίθουσα αυτή ήταν το κέντρο όλων των κοινωνικών εκδηλώσεων. Στην αίθουσα αυτή η πόλη δεξιώθηκε Βασιλείς, Κυβερνήτες, Υπουργούς. Πραγματοποιούνταν σε αυτή χοροί, καλλιτεχνικές συγκεντρώσεις και πολλές άλλες εκδηλώσεις και έτσι για πολλά χρόνια ήταν το κέντρο κάθε κοινωνικής, καλλιτεχνικής και ψυχαγωγικής εκδήλωσης. Στην αίθουσα αυτή επί χρόνια ολόκληρα έπαιρνε κάθε άπορος ένα πιάτο ζεστό φαγητό. Το έργο αυτό κράτησε πολλά χρόνια ώστε το κτίριο ονομάστηκε από τους Σερραίους "Αίθουσα Συσσιτίου" ή απλά "Συσσίτιο" και έτσι ήταν πλέον γνωστό στον κόσμο.

Κάθε χρόνο την ημέρα του Αγίου Πνεύματος γινόταν ο ετήσιος εορτασμός της "ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ". Το πρωί γινόταν λειτουργία στον Μητροπολιτικό Ναό και στη συνέχεια στην αίθουσα της "ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ" γινόταν ο απολογισμός από την Πρόεδρο του έργου του Διοικητικού Συμβουλίου και αργότερα άρχισε να πραγματοποιείται και έκθεση εργόχειρων των μαθητριών της Οικοκυρικής Σχολής.

Το 1937 ίδρυσε γηροκομείο και το 1938 ανέλαβε να δίνει πρωινό ρόφημα σε 50 μαθητές. Διέθετε επίσης τη φωτιζόμενη και θερμαινόμενη αίθουσα της σαν αναγνωστήριο. Η αίθουσα θερμαινόταν και φωτιζόταν κατάλληλα για να είναι ευχάριστη στα παιδιά όπου τα παρακολουθούσαν δάσκαλοι προσφερόμενοι εθελοντικά να τα επιβλέπουν και να τα βοηθούν στη μελέτη των μαθημάτων. Όλα αυτά γινόταν με διάφορες δωρεές και τις συνδρομές των Μελών. Έτσι βρίσκει την "ΕΜΜΕΛΕΙΑ" να εργάζεται και να προσφέρει στο κοινωνικό σύνολο της πόλης ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Το 1941, κατά την εισβολή των Βουλγάρων, λεηλατήθηκε η περιουσία της και η συνολική ζημιά που υπέστη, μαζί με τα ενοίκια που απώλεσε κατά τη διάρκεια της κατοχής, έφτασε στο ποσό των 1.969.000 δραχμών. Το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου (1944), βρίσκει την πόλη σε κακά χάλια και τους κατοίκους της ψυχικά και υλικά πραγματικά ερείπια. Οι κυρίες της "ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ" ξαναρχίζουν και πάλι τη δράση τους. Διαθέτουν την αίθουσα για την αποθήκευση δεμάτων και διανομή ειδών ρουχισμού και τροφίμων της Αμερικανικής βοήθειας στους πάσχοντες συμπολίτες μας. Επίσης στον άνω όροφο του κτιρίου

φιλοξενούν για μεγάλο χρονικό διάστημα ομάδες του Σώματος Ελλήνων Προσκόπων, το οποίο άρχισε να αναδιοργανώνεται τότε.

Μετά την απελευθέρωση συνέχισε τη δράση της ιδρύοντας το 1946 δύο παιδικούς Σταθμούς, τους οποίους αργότερα ανέλαβε η Κοινωνική Πρόνοια. Μετά τον εμφύλιο, το 1949 ιδρύουν Οικοκυρική σχολή τριετούς φοίτησης, όπου σπούδαζαν 40 - 50 κορίτσια. Στη Σχολή η οποία λειτουργεί και μέχρι σήμερα τα κορίτσια μαθαίνουν την τέχνη της ραπτικής και του κεντήματος ώστε όταν αποφοιτούσαν από τη Σχολή, να έχουν αποκτήσει ένα βιοποριστικό επάγγελμα και να μπορούν να εργαστούν. Συγχρόνως στην Οικοκυρική Σχολή από το 1952 μάθαιναν και μαθαίνουν μαγειρική, οικιακή οικονομία και άλλα εντελώς δωρεάν από δασκάλες που πληρώνονται από το Διοικητικό Συμβούλιο. Στις μαθήτριες που ήταν από χωριά της περιοχής μας τις παρέχονταν και τις παρέχονται τα έξοδα κινήσεως τους.

Πολλές Κυρίες του Διοικητικού Συμβουλίου μάθαιναν στις μαθήτριες που δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν μαθήματα στο σχολείο Ανάγνωση, Γραφή, Ιστορία, θρησκευτικά και Αριθμητική. Αργότερα, το 1958 στέγασε την κρατική σχολή Κωφαλάλων. Είναι η πρώτη Σχολή που δημιουργείται σε επαρχιακή πόλη. Η Σχολή φιλοξενείται στο κτίριο της "ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ" σε μια πτέρυγα που είχε διαμορφωθεί κατάλληλα. Στη Σχολή αυτή φοιτούσαν παιδιά από όλο το Νομό. Στα παιδιά αυτά τους παρείχε δωρεάν διδασκαλία, τροφή και όσα παιδιά ήταν από μακρινά χωριά του Νομού μας και ύπνο. Το έργο αυτό ήταν μεγάλο. Η Πρόεδρος της Αδελφότητας Χρ. Τέγουτζικ και κυρίως η αείμνηστη Νίνα Γούτα -Παράσχου μαζί με όλο το Διοικητικό Συμβούλιο έδωσαν πάρα πολλά για την διατήρηση και λειτουργία της Σχολής αυτής την οποία ύστερα από λίγα χρόνια την ανέλαβε το κράτος.

Το έργο της ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ δεν ήταν μόνο φιλανθρωπικό. Παίρνουν μέρος τα μέλη της στην «Φανέλα του Στρατιώτη» όπου οι κυρίες του Διοικητικού Συμβουλίου είναι και ηγετικά στελέχη. Παίρνουν μέρος στον Έρανο Βορείων Επαρχιών καθώς και σε όλους τους εράνους που έγιναν για κοινωφελείς σκοπούς. Ιδρύουν το Σώμα Ελληνίδων Οδηγών και βοηθούν στα δύο στρατιωτικά νοσοκομεία.

Κάθε χρόνο τις παραμονές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς έβαλλαν τα κάλαντα. Τα κουτιά για τα χρήματα ήταν σε χρώμα μπλε και έξω με άσπρα γράμματα έγραφαν Φ.Α.Κ.Ε. δηλαδή Φιλόπτωχος Αδελφότης Κυριών



ΕΜΜΕΛΕΙΑ. Την Κυριακή των Βαΐων έξω από τις Εκκλησίες γινόταν έρανος για την ΕΜΜΕΛΕΙΑ. Τα χρήματα που συγκέντρωναν τα διέθεταν για να βοηθήσουν άπορες οικογένειες για τις Άγιες Ημέρες.

Το 1946 το Διοικητικό Συμβούλιο προσέλαβε ως κλητήρα την Καλλιόπη Μόσχου η οποία φρόντιζε να μοιράζεται το πρωινό ρόφημα στους μαθητές και το μεσημεριανό φαγητό. Μετά την συνταξιοδότηση της Καλλιόπης Μόσχου προσελήφθη η Λουΐζα Χριστοπούλου που βοήθησε το Διοικητικό Συμβούλιο σε όλους τους τομείς. Ήταν πολύ άξια γυναίκα και με μεγάλη προσφορά. Με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου κάθε χρόνο εκτός από το μισθό και το δώρο τις παρείχαν και ένα ζευγάρι παπούτσια. Οι κλητήρες αυτές ήταν ασφαλισμένες στο ΙΚΑ και για πολλά χρόνια έπαιρναν σύνταξη και ευγνωμονούσαν την ΕΜΜΕΛΕΙΑ.

Οι μαθήτριες της Οικοκυρικής Σχολής τα παλαιότερα χρόνια λάμβαναν μέρος στις παρελάσεις που γινόταν κατά τις επετείους των Εθνικών Εορτών φορώντας ομοιόμορφες στολές που τις παρείχε η ΕΜΜΕΛΕΙΑ. Στο τέλος κάθε σχολικής περιόδου οι μαθήτριες της Οικοκυρικής Σχολής συνοδευόμενες από Μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου και τις δασκάλες τους πήγαιναν μια μεγάλη εκδρομή όπως στην Ρόδο, στην Αθήνα και αλλού.<sup>146</sup>

Την Αδελφότητα διοικούσε 12μελές Διοικητικό Συμβούλιο. Πρόεδρος της μέχρι το 1909 ήταν η Χαρίκλεια Χατζιμιχαήλ, στη συνέχεια η Αθηνά Αλεξανδρίδου και το 1913 - 14 η Μαίρη Μαρούλη, με αντιπρόεδρο τη Φανή Καραμπελια, ταμία την Κλεοπάτρα Τενεκιτζή και γραμματέα τη Μέλφου Βέτα. Από το 1924 και για 36 συνεχόμενα χρόνια πρόεδρο είχε τη Χρυσούλα Τέγουτζικ. Επίτιμος πρόεδρος της Αδελφότητας ήταν ο εκάστοτε Μητροπολίτης. Από το 1949 έως το 1950 το διοικητικό συμβούλιο απαρτιζόταν από: Τέγουτζικ Χρυσούλα – Πρόεδρος Μακρή Ουρανία – Αντιπρόεδρο, Πολυχρονοπούλου Κασσιανή – Γεν.Γραμματέας, Βέλλιου Χρυσούλα – Ταμίας, Μπεσίρη Χρυσούλα – Μέλος, Σταυρίδου Χρυσάνθη – Μέλος, Γρηγοριάδου Ιφιγένεια – Μέλος, Κυπαρισιάδου Ελένη – Μέλος, Μερτζεμέκη Ζαχαρούλα – Μέλος, Νικολαΐδου Σοφία – Μέλος, Τατσίδου Μερόπη – Μέλος, Ζαχαροπούλου Ελένη – Μέλος.

Για την επίτευξη των σκοπών της η Αδελφότητα, εκτός των τακτικών συνδρομών, των δωρεών, των κληροδοτημάτων και των τόκων κεφαλαίου, αύξανε τους πόρους της από έσοδα που της απέφεραν οι ετήσιοι χοροί, οι λαχειοφόρες

---

<sup>146</sup> Χρηστίδου – Στόγιου Άννα, Φιλόπρωτος Αδελφότης Ελληνίδων Κυριών «Εμμέλεια» 1895-2006, Σέρρες, 2006, σελ.12-13.

αγορές και οι συναυλίες που διοργάνωνε. Η Αδελφότητα στην 100χρονη πορεία της τροποποίησε ή αναθεώρησε τον αρχικό κανονισμό της: α) μετά την απελευθέρωση στις 25.10.1914, για να εναρμονισθεί με το νέο νομικό πλαίσιο, β) στις 9.5.1928 προκειμένου να συμπεριληφθεί στους σκοπούς της η λειτουργία των συσσιτίων και γ) στις 15.2.1947 για τελευταία φορά, για να συμπεριληφθεί η λειτουργία της Οικοκυρικής σχολής και να καταχωρηθεί εκ νέου στα βιβλία Σωματείων του Πρωτοδικείου που είχαν απωλεσθεί. Στο παράρτημα υπάρχει το καταστατικό της ΕΜΜΕΛΕΙΑΣ.

6.1.12 Αδελφότης “Ιωάννου Χρυσοστόμου” και

6.1.13: Αδελφότης “Το θείον Κήρυγμα”

Πρόκειται για δύο ξεχωριστές Αδελφότητες με όμοιους σκοπούς. Η ίδρυση τους τοποθετείται στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα. Σκοπός τους ήταν η ηθική μόρφωση των χριστιανών με το κήρυγμα του θείου Λόγου και των κυριακάτικων μαθημάτων, τα οποία πραγματοποιούνταν κάθε Κυριακή απόγευμα. Τα μαθήματα της Αδελφότητας "Ιωάννου Χρυσοστόμου" γίνονταν στην αίθουσα της Αστικής Σχολής.

6.1.14. Φιλόπτωχος Αδελφότης "Πρόοδος"

Ιδρύθηκε το 1903 με προτροπή του Ελληνικού Προξενείου, με μυστικό σκοπό εθνικοαπελευθερωτικό, αλλά γρήγορα διαλύθηκε.

6.1.15 Φιλόπτωχος Αδελφότης "Πρόνοια"

Ιδρύθηκε το 1904 κάτω από την επίτιμο προεδρία του Πρωτοσύγγελου της Μητρόπολης Σερρών Λεόντιου. Δημοσίευσε τον κανονισμό της στις 4 Ιουλίου 1904. Σκοπούς είχε: α) τη βοήθεια και την υποστήριξη των άπορων μαθητών, που διακρίνονταν για το ήθος και την επιμέλεια και β) τη σύσταση αναγνωστηρίου για διάπλαση "ελληνοπρεπώς" της νεολαίας.

Η βοήθεια προς τους μαθητές χορηγούνταν καθ' υπόδειξη των διευθυντών των σχολείων με τη συναίνεση του Συμβουλίου. Το δεύτερο σκοπό θα τον υλοποιούσε, όταν οι οικονομικές δυνατότητες της το επέτρεπαν.

Την Αδελφότητα διοικούσε 5μελές Συμβούλιο, που το αποτελούσαν ένας ταμίας που θεωρούνταν και πρόεδρος, ένας γραμματέας και τρεις σύμβουλοι. Πόρους είχε τις ετήσιες συνδρομές των μελών της που τις συγκέντρωνε 5μελής

επιτροπή (η συνδρομή ήταν 3 μεζίτια). Ποσά του ταμείου πλέον των 10 λιρών τα κατέθετε στο Μητροπολίτη προς φύλαξη. Η σφραγίδα της Αδελφότητας, εκτός του ονόματος της, είχε στο κέντρο ένα περιστέρι να κρατά κλαδί ελιάς.

#### 6.1.16. Φιλόπτωχος Αδελφότης Δεσποινίδων “Αγάπα τον πλησίον σου”

Ιδρύθηκε το 1907 με προτροπή του Ελληνικού Προξενείου, για να συνεργαστεί με το Σύλλογο "Ορφέα". Σκοπό είχε την παροχή υλικής και ηθικής βοήθειας στους αναξιοπαθούντες και άπορους συμπολίτες.

Κατά τη διάρκεια του ένοπλου Μακεδονικού Αγώνα βοήθησε στο έργο των ανδρών (μετέφερε από τις αποθήκες όπλα στους αγωνιστές, τους έκρυβε όταν διώκονταν, έκανε το σύνδεσμο επικοινωνίας μεταξύ κέντρου και τμημάτων, έραβε ενδύματα για τους αγωνιστές και τα ορφανά παιδιά). Ενίσχυσε οικονομικά τον Αγώνα διαθέτοντας τις οικονομίες των μελών της. Για να αυξήσει τα έσοδα της, έστηνε λαϊκές αγορές με είδη που τις δώριζαν οι έμποροι και κλήρωνε λαχείο.

Κατά την πυρπόληση της πόλης, μαζί με την Αδελφότητα των Κυριών "Εμμέλεια" περισυνέλλεξε και περίθαλψε τα θύματα της βουλγαρικής θηριωδίας.

Μετά την απελευθέρωση ανασυγκροτήθηκε σε νέες βάσεις. Συμμετείχε με επιτυχία στους εθνικούς εράνους, συγκεντρώνοντας μεγάλα χρηματικά ποσά. Ίδρυσε παιδικές εξοχές, βοήθησε με είδη ένδυσης πτωχούς και άπορους μαθητές, φυλακισμένους, ασθενείς και άπορα κορίτσια, για τα οποία προσπάθησε να κατασκευάσει, χωρίς επιτυχία όμως, ειδικό άσυλο. Το 1941, κατά την εισβολή των Βουλγάρων, λεηλατήθηκε η περιουσία της και η ζημιά που υπέστη υπολογίστηκε στις 187.500 δραχμές.

Το πρώτο 9μελές Διοικητικό Συμβούλιο το αποτελούσαν οι: Νίνα Βλάχου πρόεδρος, Ιφιγένεια Χατζηεμμανουήλ γραμματέας, Νίνα Σταμούλη ταμίας, Βαρβάρα Κούζα, Μαριέτα Σπανού, Βικτώρια Φωκά, Αγλαΐα Μαρούλη, Ειρήνη Χατζητόλιου και Χαρίκλεια Βαλαμιώτη μέλη. Επίτιμο πρόεδρο είχε ανακηρύξει τη Μαρία Καψαμπέλη, σύζυγο του γραμματέα του Ελλ. Προξενείου. Μετά την ανασυγκρότηση της το 1914, το 12μελές Δ.Σ. αποτελούσαν οι: Τασίτσα Μάσκου πρόεδρος, Ζαφειρία Κούζα αντιπρόεδρος, Αντωνίνα Γραικοπούλου γραμματέας, Μαρίκα Σταμούλη ταμίας, Ελπινίκη Ανδρεάδου, Αθηνά Λιόντα, Αθηνά Θεαγένους, Μαρίκα Σγουρού, Αρτεμησία Βλάχου, Αρτεμησία Χατζηκώτσιου, Χρυσούλα Καπετανοπούλου και Ζωή Δούμπα μέλη.

#### 6.1.17 Αδελφάτο του "Κοινοτικού Νοσοκομείου"

Η λειτουργία του Αδελφάτου προκύπτει στα τέλη της δεκαετίας του '20, μετά την αναγνώριση του Νοσοκομείου της πόλης ως δημόσιας υπηρεσίας εξαρτώμενης από το Υπουργείο Κοινωνικής Πρόνοιας. Σκοπός του η διαχείριση της περιουσίας του παλιού Κοινοτικού Νοσοκομείου. Η δημιουργία του Αδελφάτου προέκυψε ως διάδοχο αναγκαίο σχήμα στη διαχείριση της περιουσίας, ύστερα από την αλλαγή του συστήματος διοίκησης των κοινοτικών και δημόσιων πραγμάτων με την απελευθέρωση της πόλης και την ενσωμάτωση της στο Ελληνικό κράτος.

Η διαχείριση της περιουσίας αυτής και των εισοδημάτων που απέδιδε, δηλαδή η εκμίσθωση των κτιρίων και των κτημάτων, οι τραπεζικοί τόκοι των κατατεθειμένων κληροδοτημάτων χρησίμευαν για τη συντήρηση και λειτουργία του υπάρχοντος Νοσοκομείου και των υπηρεσιών του, καθώς και για την παροχή βοηθημάτων σε αναξιοπαθούντες κατά τις χριστιανικές εορτές. Το 1933 το μεγαλύτερο μέρος της περιουσίας αυτής ήταν κατατεθειμένο στο Ταμείο Εκπαιδευτικής Πρόνοιας Σερρών.

Το Αδελφάτο διοικούσε Διοικητικό Συμβούλιο. Πρόεδρο του Δ.Σ. το 1933 και μέχρι τέλος είχε το Μητροπολίτη Σερρών Κωνσταντίνο Μεγγρέλη. Η λειτουργία του Αδελφάτου σταμάτησε το 1937 μετά τη νέα νομική υπόσταση που πήρε με το νόμο 965 το Νοσοκομείο και τη λειτουργία του ως Ν.Π.Δ.Δ. Η διαχείριση της περιουσίας γινόταν έκτοτε από το διοικητικό συμβούλιο του ιδρύματος, που πρόεδρος τοποθετήθηκε ο πρόεδρος του Αδελφάτου Μητροπολίτης Σερρών Κωνσταντίνος.

#### 6.1.18 Αδελφότης Κυριών

Η λειτουργία της Αδελφότητος αναφέρεται μετά την απελευθέρωση της πόλης με φιλανθρωπικούς σκοπούς και παράλληλους με τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα Κυριών "Εμμέλεια". Πρόεδρος της Αδελφότητας για χρόνια ήταν η Μ. Ζιρκιά.<sup>147</sup>

Κάποιες από αυτές τις αδελφότητες διέθεταν και βιβλιοθήκες και αναγνωστήριο, ως τέτοιες αναφέρονται: η φιλοπρόδος αδελφότητα «Η Αναγέννηση» ( 1904 Ροδολίβος ), είχε συστήσει μικρό εντευκτήριο με αναγνωστήριο το οποίο απέβλεπε στη διάπλωση του πνεύματος, του ήθους και

<sup>147</sup> Αψηλίδης Γ., Αδελφότητες και Αδελφάτα στις Σέρρες κατά τα τέλη του 19<sup>ου</sup> – αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Σέρρες, 1994, σελ.115-128.

του φρονήματος. Αναγνωστήριο λειτουργούσε και στην πεδινή Ηράκλεια ( Κάτω Τζουμαγιά ) από μια φιλόπρωχο αδελφότητα, που είχε ιδρυθεί το 1906. Επίσης, το τρίτο άρθρο του αποσπασματικού Καταστατικού του μουσικογυμναστικού ομίλου «Η Αρετή» ( αρχές 20<sup>ου</sup> αιν.) στη συνενωμένη κοινότητα Νιγρίτας και Σύρπας, προέβλεπε την κατάρτιση βιβλιοθήκης και αναγνωστηρίου σε ιδιαίτερο χώρο. Η χρήση της βιβλιοθήκης και του αναγνωστηρίου, σύμφωνα με το 51<sup>ο</sup> άρθρο του ίδιου Κανονισμού, θα επιτρεπόταν σε κάθε ενδιαφερόμενο κάτοικο της κοινότητας. Από το τελευταίο τέταρτο του 19<sup>ου</sup> αιν. η υπόδειξη του Νικολάου Φιλιππίδη, για ίδρυση κοινόχρηστης βιβλιοθήκης στο νέο και λαμπρό κτίριο του Σχολαρχείου της Αλιστράτης δεν πραγματοποιήθηκε. Η παρουσία των πνευματικών αυτών εστιών στις αλύτρωτες κοινότητες του μακεδονικού χώρου αποδεικνύει την κινητικότητα του ελληνισμού της περιφέρειας, ο οποίος με την πνευματική αφύπνιση και ανάπτυξη του πληθυσμού επιζητούσε την εθνική του δικαίωση.<sup>148</sup>

Οι προοδευτικές μεταρρυθμίσεις του οθωμανικού κράτους στον εκπαιδευτικό και πολιτιστικό γενικότερα τομέα κατά το δεύτερο μισό του 19<sup>ου</sup> αιώνα οδήγησαν στην ίδρυση ποικίλων φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών συλλόγων, σωματείων και αδελφοτήτων στα μεγάλα κυρίως αστικά κέντρα του αλύτρωτου βορειοελλαδικού χώρου, με σκοπό την πνευματική αναγέννηση του ελληνικού έθνους.<sup>149</sup>

## 6.2 Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών σωματείων των Σερρών.

Το χρονικό διάστημα 1870-1912 είναι η εποχή της μεγάλης δραστηριότητας της ελληνικής κοινότητας Σερρών. Την περίοδο αυτή αποφασίζεται η πραγματοποίηση μεγάλων έργων (νέο Νοσοκομείο, Κεντρική Σχολή, Παρθεναγωγείο) τα οποία απαιτούν υπέρογκα ποσά για την εκτέλεση τους. Έτσι, καλούνται οι Σερραίοι και όχι μόνο οι οικονομικά δυνατοί, να συνεισφέρουν, ώστε η ελληνική κοινότητα να ανταποκριθεί στα αιτήματα των καιρών και να διακριθεί μέσα σε μια περίοδο έντονων εθνικών ανταγωνισμών για το πολιτιστικό και κοινωνικό της επίπεδο που την κάνουν να ξεχωρίζει από όλα τα άλλα σύνοικα στοιχεία της περιοχής.

<sup>148</sup> Σαμσάρης Π., Βιβλιοθήκες και Αναγνωστήρια ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της σερραϊκής υπαίθρου κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, Σέρρες, 2005, σελ.109-111.

<sup>149</sup> Σαμσάρης Π., Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος Τέταρτος, Σέρρες, 2006

Στους μεγαλύτερους δωρητές προς την ελληνική κοινότητα Σερρών, αλλά και για ολόκληρο τον Ελληνισμό της Μακεδονίας, πρέπει να αναγραφεί το όνομα του Ιωάννη Κόκκινου. Ωστόσο, η αναφορά σε αυτόν δεν είναι σημαντική, διότι η διαθήκη του με την οποία όριζε τη δωρεά δεν εκτελέστηκε ποτέ. Η διάθεση του όμως να ευεργετήσει μετά το θάνατο του τον Ελληνισμό της περιοχής δεν πρέπει να περνά απαρατήρητη. Τέτοιος άνθρωπος στις Σέρρες την εποχή εκείνη υπήρξε ο Ηπειρώτης Δημήτριος Μαρούλης, ιδρυτής και οραματιστής του διδασκαλείου Σερρών. Το 1873 υπήρξε προθυμία των Αγιορειτών και κυρίως της μονής Βατοπαιδίου να ενισχύσουν οικονομικά τη φιλεκπαιδευτική δράση που ανέπτυξε στη Σέρρες και στην περιφέρεια ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος με 80 συνολικά οθωμανικές λίρες.

Εντύπωση προκαλούν και οι εισφορές ξένων φιλελλήνων όπως: ο εν Βόννη βαρόνος Diergardt, ο οποίος προσφέρθηκε να δίνει 1000 τάλιρα ετησίως για μια τετραετία, ο εν Βάρμεν της Γερμανίας Farbi, ο Goering κ.α. Από τις εισφορές αυτών εξασφαλιζόνταν περίπου 300 οθωμανικές λίρες ετησίως και για μια τριετία για τις ανάγκες των ελληνικών σχολείων στις περιοχές που δραστηριοποιούνταν ο σύλλογος. Προς ένδειξη ευγνωμοσύνης, ο σύλλογος τους απένειμε τον τίτλο του ευεργέτη και του επίτιμου μέλους, όπως και στον Αμερικανό φιλέλληνα Μόρρις καθώς και στον Οθωμανό διοικητή Σερρών Χαϊδάρ βέη.

Ακόμη ο Νιγριτινός Χ' Αντώνιος Δημητρίου και η σύζυγος του Φωτεινή με διαθήκη τους το 1875 κληροδότησαν στο Μακεδονικό Φιλεκπαιδευτικό Σύλλογο Σερρών ολόκληρη τη μικρή τους περιουσία. Στους μεγάλους ευεργέτες της πόλης των Σερρών ανήκει ο Σερραίος Δημοσθένης Αδάμ Χατζηλαζάρου μόνιμος κάτοικος Πειραιώς. Ο Χατζηλαζάρου προσέφερε το 1877, στη μνήμη του πατέρα του Αδάμ Χατζηλαζάρου, εξακόσιες οθωμανικές λίρες στα εκπαιδευτικά και φιλανθρωπικά καταστήματα των Σερρών. Το 1883 στη μνήμη της μητέρας του Ελισάβετ προσέφερε άλλες εκατό οθωμανικές λίρες. Από την ίδια οικογένεια ο Σερραίος Σταύρος Χατζηλαζάρου, μόνιμος κάτοικος Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα διακρινόμενος για την αγάπη του προς την ιδιαίτερη πατρίδα του, προσέφερε κεραμίδα αξίας εξήντα οθωμανικών λιρών υπέρ του ανεγειρόμενου νοσοκομείου. Ο Σερραίος παντοπώλης Τριαντάφυλλος Αθανασίου με διαθήκη του κληροδότησε στα σχολεία της πόλης διακόσιες περίπου οθωμανικές λίρες. Ο θάνατος του Σ. Κ. Δούρου, στα μέσα Φεβρουαρίου του 1885, αποτέλεσε μια ακόμη αφορμή να τονισθεί η προσφορά

του προς την κοινότητα Σερρών, μιας και είχε διατελέσει έφορος των εκπαιδευτηρίων και είχε διαδραματίσει ενεργό ρόλο στα κοινοτικά πράγματα της πόλης, αλλά και γιατί συγγένευε με το μεγάλο ευεργέτη των εκπαιδευτηρίων και του νοσοκομείου της ελληνικής κοινότητας Σερρών Θεόδωρο Δούμπα, εθνικό ευεργέτη και μεγαλέμπορο στη Βιέννη.

Στα τέλη του 1885 απεβίωσε στις Σέρρες η Μαγδαληνή, σύζυγος του Ηπειρώτη Σερραίου Μιχαήλ Δούκα, αφήνοντας δέκα οθωμανικές λίρες υπέρ του νοσοκομείου, και άλλες τόσες υπέρ των εκπαιδευτηρίων. Οι πρώτες και μάλιστα αξιόλογες δωρεές για την ανέγερση του νοσοκομείου έγιναν, κατά την τελετή του αγιασμού των θεμελίων, την Κυριακή 21 Απριλίου 1885. Πρώτος δωρητής αναδείχθηκε ο μητροπολίτης Σερρών Ναθαναήλ, οι ιατροί του Νοσοκομείου, ο κατοπινός μεγάλος ευεργέτης της πόλης Γρηγόριος Κωνσταντίνου Ρακιτζής και η Ελένη Ι. Χατζηδήμου. Η συμβολή του μητροπολίτη Ναθαναήλ και των αδελφών Χατζηδήμου στην ολοκλήρωση του έργου και τη συγκέντρωση των συνδρομών επισημαίνεται στον τύπο. Ο Μελενίκιος Γρ. Ζλατάνος, μόνιμα εγκατεστημένος στο Λονδίνο, τον Ιούλιο του 1885, προσέφερε για τις ανάγκες του νοσοκομείου πέντε εικοσάφραγκα. Ο ίδιος δωρητής μάλιστα ανέλαβε να συγκεντρώσει και άλλες συνδρομές Ελλήνων του Λονδίνου και Αγγλων προκειμένου να προχωρήσουν ταχύτατα οι εργασίες ανέγερσης του κτιρίου.

Τον Αύγουστο του 1885 δημοσιεύονται στο Νεολόγο νέα ονόματα δωρητών για την πραγματοποίηση του μεγάλου έργου ( Εμμ. Στάσου, Βασ. Ναούμ Σχοινάς, Αφοί Νάστου, Κων.Βαργεμέζης, Αναστ. Τσιοραπτζής, Αφοί Δάφτσιου, Δημ. Τσιολακίδης, Γρηγ. Ιωάννου, Τούσιος Ζαχαρία Σχοινά ). Το Φεβρουάριο του 1886 δόθηκε στη δημοσιότητα έτερος κατάλογος των προσφερόντων στην ανέγερση του νέου νοσοκομείου. Ο κατάλογος περιλαμβάνει δώδεκα ονόματα, επιφανών και μη, Σερραίων με εξέχοντα, τους αδελφούς Τικοπούλου, ιδιοκτήτες του τσιφλικιού Γενή Μαχαλέ. Συνεχίστηκαν και άλλες δημοσιεύσεις καταλόγων συνδρομητών. Ανάμεσα στα εξέχοντα ονόματα ήταν τα αδέλφια Δ. Χατζή Κυριάκου, καθώς και του Χατζή Αποστόλου Χρυσάφη, ο οποίος άφησε εκατό οθωμανικές λίρες για τα εκπαιδευτήρια Σερρών, και ονόματα της οικογένειας του Στέργιου Δούρου και του Στέργιου Φωκά, ο Δημήτριος Κων. Τζεράχης, ο Δημοσθένης Αδάμ Χατζηλαζάρου, ο Γιαννάκης Κωνσταντίνου, ο Β. Σταμούλης, ο Νικόλαος Κωνσταντίνου ή Νικόλτσιος, ο οποίος κληροδότησε τη μισή περίπου περιουσία του στο νοσοκομείο και τα σχολεία της ελληνικής

κοινότητας Σερρών, ο Γρηγόριος Ρακιτζής, οινέμπορας, ο οποίος άφησε το σύνολο της περιουσίας του στα εκπαιδευτήρια των Σερρών, αναδεικνύοντας τον εαυτό του ως το μεγαλύτερο ευεργέτη της πόλης. Στα ονόματα των ευεργετών υπήρξε και η μονή του Τιμίου Προδρόμου.

Για την ανοικοδόμηση της κεντρικής σχολής Σερρών πρόσφεραν χρήματα και κάποιες αδελφότητες, μια από αυτές ήταν η Αδελφότης «Άγιος Δημήτριος». Για την ανέγερση της Σχολής ο Κωνσταντίνος Ισακαλίδης παρέδωσε στην εφορεία των εκπαιδευτηρίων πέντε λίρες και ο Αλκιβιάδης Βογιουκλής μία λίρα. Στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα σημαντική για την λειτουργία των εκπαιδευτηρίων Σερρών ήταν και η δωρεά προς αυτά του Νικολάου Πόρναλη. Ο Πόρναλης, ένας από τους πιο εκλεκτούς πολίτες των Σερρών, αφιέρωσε όλη του τη ζωή στην υπηρεσία των κοινοτικών και εκπαιδευτικών ζητημάτων. Πριν πεθάνει δώρισε με τη διαθήκη του ένα αρκετά μεγάλο ποσό στα σχολεία της πόλης. Συγκινητική ήταν η προσέλευση των Σερραίων ως δωρητών στην ανέγερση του νοσοκομείου αλλά και των εκπαιδευτηρίων της κοινότητας.<sup>150</sup>

---

<sup>150</sup> Μπάκας Ι., Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων των Σερρών την περίοδο 1870-1912 μέσα από τον τύπο της εποχής, Σέρρες, 2005, σελ.89-105.



## 7. Ο Όμιλος «Ορφέας» Σερρών.

Είναι εποχή που τα Σέρρας είναι ακόμη υπό Τουρκική κατοχή, ενώ συγχρόνως αρχίζουν να δρουν τα βουλγαρικά κομιτάτα με σκοπό τον εκβουλγαρισμό των Ελλήνων της Μακεδονίας, τα οποία αρχίζουν να προβαίνουν σε λεηλασίες και διωγμούς του ελληνικού πληθυσμού. Τότε ιδρύεται η μυστική επαναστατική οργάνωση το «Μακεδονικό κομιτάτο» με Παραρτήματα σε όλες τις πόλεις της Μακεδονίας που άρχισε να δρα προς αντιμετώπιση των Βουλγάρων κομιτατζήδων.

Οι Σερραίοι δίνουν το παρών στο Μακεδονικό αγώνα. Αυτή την κρίσιμη ιστορική στιγμή για την πόλη, αλλά και για ολόκληρο το νομό, οι Σερραίοι Μακεδονομάχοι για να καλύπτονται οι δραστηριότητες τους στα μάτια των Τούρκων την 1<sup>η</sup> Αυγούστου 1905 συγκεντρώνονται στο εξοχικό κέντρο του Χρήστου και πίσω από τον μπουφέ του καφενείου 12 Σερραίοι οι: Γεώργιος Κικόπουλος – ωρολογάς, Παναγιώτης Κεχαγιάς - παντοπώλης, Νάκης Κούλας – κρεοπώλης, Κωνσταντίνος Κεχαγιάς – υποδηματοποιός, Θωμάς Βλαχόπουλος – έμπορος, Χρήστος Δέλλιος ή Φεσσάς – πιλοποιός, Δημήτριος Μαντζουρίδης – υφασματοπώλης, Γεώργιος Νάσιουτζικ – ξυλέμπορος, Νικόλαος Ζιώγας – εστιάτορας, Μιχαήλ Πετσίδης – υποδηματοποιός, Αναστάσιος Μανάβης – κρεοπώλης, Εμμανουήλ Λουκάς – ράφτης και με τη συμπαράσταση και των Στέφανου Αναστασίου - παντοπώλη, Δημοσθένη Καραστογιάννη - παντοπώλη, Πέτρου Πέτρου-καφεπώλη, Ορέστη Περδικάρη - επιχειρηματία, Γεώργιου Πολυμέρη - μεταφορέα, Κώστα Τριανταφυλλίδη - εμπόρου, Αδάμ Γκούμα - ξενοδόχου, Εμμανουήλ Χατζηδημητρίου - εμπόρου και Νικολάου Τίλα αποφασίζουν την ίδρυση της οργάνωσης υπό την επωνυμία «ΟΜΙΛΟΣ ΟΡΦΕΥΣ» στην οποία έδωσαν μουσικοαθλητικό χρώμα.

Ο ιδρυθείς πλέον «Ορφέας» ανέλαβε όλη τη διακίνηση του Μακεδόνικου αγώνα της περιφέρειας υπό την αιγίδα του Ελληνικού Προξενείου. Με την ίδρυση του «Ορφέα» από την επόμενη ημέρα όλοι οι Σερραίοι ανήκουν στον «Ορφέα» και εκτελούν τις διαταγές της Διοίκησης του. Άλλοι χρησιμοποιούνται ως οδηγοί των αντάρτικων ομάδων και άλλοι μεταφέρουν τρόφιμα, όπλα ή πολεμοφόδια. Όλα τα σπίτια είναι υποχρεωμένα, όταν ειδοποιούνται, να έχουν την πόρτα τους ανοικτή για να μπούνε αντάρτες για να αναπαυθούν ή να κρυφτούν, όταν καταδιώκονται.

Ο «Ορφέας» αμέσως μετά την ίδρυση του νοίκιασε ένα σπίτι στην τότε οδό Αγίου Νικολάου και εκεί άρχισε την εθνική αλλά και την πολιτιστική του δράση, ιδρύοντας τμήματα μουσικό, θεατρικό και αθλητικό. Έτσι λοιπόν ενώ στο ένα δωμάτιο ακούγονταν μουσική στο άλλο δωμάτιο οι αρμόδιοι ασχολούνταν με το εθνικό ζήτημα και κανόνιζαν τη δράση των αντάρτικων σωμάτων.

Το σπίτι όμως αυτό σύντομα άρχισε να μην ικανοποιεί τις ανάγκες του Ομίλου και έτσι αποφασίζεται να ανεγείρουν δική τους στέγη, ένα κτίριο μεγαλοπρεπές που θα μπορούσε να στεγάσει όλες τις δραστηριότητες του. Υπήρχαν στο ταμείο τους 325 λίρες. Τα υπόλοιπα χρήματα που χρειαζόνταν συγκεντρώθηκαν από υποχρεωτική εισφορά, με επιβολή φορολογίας στα καπνά 10 παράδες στην οκά και από διάφορες προσφορές. Το οικοπέδο που χρειαζόταν το δώρισε η οικογένεια Χατζηλαζάρου στην Ελληνική Κοινότητα, η οποία στη συνέχεια το παραχώρησε στον «Ορφέα». Τα σχέδια του κτιρίου γίνονται από τον Ιταλό αρχιτέκτονα Τζιοβάνι και αμέσως αρχίζουν οι εργασίες. Γίνεται η εκσκαφή των θεμελίων και ορίζεται να τεθεί ο θεμέλιος λίθος ημέρα Κυριακή.

Τη νύκτα του Σαββάτου μια ομάδα Μακεδονομάχων με μεγάλη προφύλαξη τοποθέτησε σε μια γωνία των θεμελίων σταυρωτά ένα γκρα (όπλο της εποχής εκείνης) και ένα γαϊταγάνι (σπαθί) και ρίχνει αρκετά αργυρά ελληνικά νομίσματα, για να είναι σημείο της ελληνικότητας της Μακεδονίας για τις μέλλουσες γενιές. Επίσης τοποθετεί και ένα μπουκάλι μέσα στο οποίο υπήρχε χαρτί όπου είναι γραμμένο με σινική μελάνη ο χρόνος ιδρύσεως και οι σκοποί του «Ορφέα», και όλα αυτά τα σκεπάζουν με λίγο χώμα και όλη τη νύκτα τα φρουρούν. Το πρωί της Κυριακής εκείνης η πόλη ξυπνά από τους χαρμόσυνους ήχους της φιλαρμονικής του «Ορφέα» η οποία γυρίζει σε όλες τις συνοικίες και καλεί τους Σερραίους στο ιστορικό αυτό γεγονός της έναρξης της ανέγερσης του ιστορικού κτιρίου του «Ορφέα».

Την καθορισθείσα ώρα προσέρχεται ο Έλληνας Πρόξενος με το προσωπικό του Προξενείου και ακολουθούν οι πρόξενοι της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας και σε λίγη ώρα φθάνει ακολουθούμενος από χωροφύλακες ο Μουτεσαρίφης (Τούρκος Νομάρχης) και ο Μιλαλάι (Τούρκος Στρατηγός) Διοικητής της Μερραρχίας και αρχίζει η τελετή υπό τις ευλογίες του τότε Μητροπολίτου Γρηγορίου.

Οι εργασίες προχωρούν με γρήγορους ρυθμούς υπό την επίβλεψη του φανατικού Μακεδονομάχου Κώτσου Καράμπελα και σε σύντομο χρόνο είναι έτοιμο το κτίριο. Γίνονται τα εγκαίνια του στις 27/07/1909 από τον τότε Μητροπολίτη Αθανάσιο Πιπέρα και παραδίδεται προς χρήση στους ορφικούς, αλλά και σε όλους τους Σερραίους. Στοιχίσε την εποχή εκείνη 1.112 λίρες τούρκικες, σημαντικό ποσό.

Παραπλεύρως του κτιρίου ήταν το απέραντο γυμναστήριο εξοπλισμένο με όλα τα απαραίτητα όργανα γυμναστικής, όπου οι νέοι γυμνάζονταν για να είναι έτοιμοι για τους εθνικούς αγώνες. Υπήρχε ακόμη και η υπαίθρια θεατρική σκηνή.

Μέσα στην αίθουσα διδασκόταν η μουσική. Σχηματίστηκε γρήγορα μια τέλεια φιλαρμονική ορχήστρα, μια πολυπληθής χορωδία και ένα συγκρότημα μαντολινάτας, ενώ παράλληλα καλλιεργείται το θέατρο και δίδονται τακτικά θεατρικές παραστάσεις που άφησαν εποχή.

Ενώ αυτά γίνονται, με την κάλυψη τους, συγκεντρώνονταν οι Μακεδονομάχοι, έπαιρναν αποφάσεις για τον Αγώνα και προγραμματίζαν τις δράσεις τους. Το 1913 που οι Βούλγαροι κομιτατζήδες έκαψαν την πόλη, θέλησαν να κάψουν και το κτίριο του «Ορφέα», το οποίο όμως γλίτωσε με τις ενέργειες του Ισραηλίτη μεγαλοεπιχειρηματία Αζαρία, που κατοικούσε παραπλεύρως δωροδοκώντας τους διαθέτοντας μεγάλα χρηματικά ποσά και το κτίριο σώθηκε, αλλά δε γλίτωσε η λεηλασία όλων των μουσικών οργάνων, των επίπλων και λοιπών ειδών.

Σε λίγο τα Σέρρας απελευθερώθηκαν ο εθνικός σκοπός πλέον του «Ορφέα» εξέλιπε και έτσι απερίσπαστοι πλέον οι ορφικοί στρέφονται αποκλειστικά στο δεύτερο σκοπό, τη μουσική, το θέατρο και τον αθλητισμό.

Στις αρχές του 1914 στη Γενική Συνέλευση συζητήθηκε η μετατροπή του Συλλόγου σε πολιτικό Σωματείο που επιτεύχθηκε παρά τις αντιρρήσεις πολλών μελών και ονομάστηκε Σωματείο «ΦΙΛΗΠΠΟΣ». Η κατάσταση όμως αυτή δε διήρκεσε για πολύ και έτσι ο Σύλλογος παίρνει και πάλι την αρχική του μορφή και ονομάζεται *Μουσικός Γυμναστικός Σύλλογος «ΟΡΦΕΑΣ»*.

Δυστυχώς το 1916 αρχίζει ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος και στην πόλη μας έρχονται και πάλι οι Βούλγαροι. Η δράση του «Ορφέα» σταματά. Τα μέλη του μαζί με πολλούς Σερραίους συλλαμβάνονται και στέλνονται ως Ντουρτουβάκια όμηροι στη Βουλγαρία. Το 1918 τελειώνουν τα βάσανα τους και επιστρέφουν στην πατρίδα. Βρίσκουν τον «Ορφέα» διαλυμένο και το κτίριο λεηλατημένο, ρημαγμένο σε κακά χάλια και να χρησιμοποιείται ως τόπος συγκεντρώσεως, λοιμοκαθαρτήριο των πασχόντων συμπολιτών τους από τον εξανθηματικό τύφο.

Το 1919 μια παρέα 16 νέων οι Κιδιαμόπουλος, Θεόδωρος Χρηστίδης, Αθανάσιος Φωτιάδης, Κώστας Παπαλεξίου, Νίκος Στεφανίδης, Γεώργιος Τουντζής, Χρήστος Σταυρίδης, Αθανάσιος Τσιρώνας, Κώστας Μανούσκας, Νίκος Πόρναλης, Κώστας Καζαντζής, Κώστας Τσαρουχόπουλος, Άγγελος Αμπατζής, Επαμεινώνδας Κύρου, Νικόλαος Χρυσόχου και Ιωάννης Νούλης αποφασίζουν την ανασύσταση του «Ορφέα» με την επωνυμία *Μουσικογυμναστικός Σύλλογος «Η Αναγέννηση πρώην Ορφέας»*.

Το 1924 το κτίριο του «Ορφέα» επιτάσσεται από τη Μερραρχία Σερρών και εγκαθίσταται σε αυτό ο 6<sup>ος</sup> λόχος του Συντάγματος, γιατί την εποχή εκείνη γινόταν επισκευή των στρατώνων. Παρόλα αυτά οι δραστηριότητες συνεχίζονται. Στο διάστημα αυτό δημιουργείται ποδοσφαιρικό τμήμα με σημαντικές επιτυχίες. Ακόμη δημιουργείται και σκοπευτικό τμήμα. Το 1934 ο «Ορφέας» πρωτοστατεί στη δημιουργία ωδείου στην πόλη μας, με την επωνυμία *Ωδείο Σερρών «Ορφέας»*, το οποίο λειτούργησε ως ανεξάρτητος οργανισμός. Στο ιδρυθέν αυτό ωδείο ο «Ορφέας», θέλοντας να συμβάλει στην περαιτέρω ανάπτυξη της μουσικής παιδείας στην πόλη, δώρισε όλα τα μουσικά όργανα της φιλαρμονικής του, μεγάλης αξίας.

Με την εισβολή των Γερμανών το 1941, η πόλη παραδίνεται στους Βουλγάρους. Γνωρίζοντας την ιστορία του «Ορφέα» και την πατριωτική του δράση και θέλοντας να εξαφανίσουν κάθε ίχνος της Μακεδονομαχικής του ιστορίας, αφού λεηλάτησαν το κτίριο, αποφασίζουν να το κατεδαφίσουν. Για καλή τύχη το σκοπό τους αντιλαμβάνεται ένας γείτονας υπάλληλος της Αυστροελληνικής εταιρείας καπνών, ο Χρήστος Μηχανικός, και σπεύδει στα γραφεία της εταιρείας και ανακοινώνει τους σκοπούς των Βουλγάρων. Αμέσως οι υπηρετούντες τότε στην εταιρεία αυτή ορφικοί Χρυσόγονος, Μπούρας και Μηχανικός μετέφεραν στο κτίριο μερικά δέματα καπνού από τις αποθήκες τους και τοποθετούν τη γερμανική σημαία. Οι Βούλγαροι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν το σκοπό τους να κατεδαφίσουν το ιστορικό αυτό κτίριο και έτσι σώθηκε μεν το κτίριο, αλλά τελείως κατεστραμμένο. Με τη λήξη του 2<sup>ου</sup> παγκοσμίου πολέμου ανασυγκροτείται και πάλι ο «Ορφέας». Στη γενική Συνέλευση του 1949 ο όμιλος παίρνει και πάλι την παλιά του ονομασία, *Μουσικός Γυμναστικός Σύλλογος «Ορφέας»*.

Ο «Ορφέας» σύμφωνα με το καταστατικό του διατηρούσε, από την ίδρυση του τα εξής τμήματα: Τμήμα μουσικό με μικτή χορωδία, Τμήμα θεάτρου με θεατρική πειραματική σκηνή, Τμήμα εκδόσεων και λογοτεχνίας, Τμήμα πολιτιστικών εκδηλώσεων, Τμήμα κινηματογραφικής λέσχης, Τμήμα κουκλοθέατρου, Τμήμα αθλητικό με παλαιστική ομάδα.<sup>151</sup>

Ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος «Ορφέας», με το πρόσχημα της αθλητικής και μουσικής παιδείας των Ελληνοπαίδων, μεταβάλλεται σε φυτώριο Μακεδονομάχων και σε όργανο εκτελεστικό των κατευθυντήριων γραμμών του Προξενείου, συνδέσας άρρηκτα την ύπαρξη του και την εθνωφελή, πολιτισμική και κοινωνική δραστηριότητα του με

---

<sup>151</sup> Χρηστίδης Νικ., Όμιλος «Ορφέας» Σερρών 1905-2005, Σέρρες, 2005, σελ. 9-17

την ιστορία της πόλεως και της περιοχής των Σερρών. Η ίδρυση του «Ορφέως» κατά την κρίσιμη εκείνη για το Έθνος μας εποχή, έγινε μεν με το πρόσχημα και τους φανερούς σκοπούς της μουσικής, αθλητικής και καλλιτεχνικής διαπαιδαγώγησης και ψυχαγωγίας της σερραϊκής νεότητας, πραγματικός, όμως, σκοπός του ήταν η εθνική ανάταση και η με κάθε μέσον ενίσχυση του Μακεδονικού Αγώνος. Επιβεβαίωση τούτου, αποτελεί το γεγονός ότι, όπως προαναφέρουμε, πολύ σύντομα ο «Ορφεύς» μετεβλήθη σε μυστικό εργαστήριο αγωνιστών και εκτελεστικό όργανο των κατευθυντήριων γραμμών του Ελληνικού Προξενείου των Σερρών.<sup>152</sup>

#### 7.1 Το οικοτροφείο του ομίλου «Ορφέα» Σερρών.

Τη σχολική χρονιά 1908-1909 λειτούργησε στην πόλη ελληνικό οικοτροφείο.<sup>153</sup> Το οικοτροφείο υπό τη διεύθυνση της ελληνικής Κοινότητας στεγάστηκε σε μια διώροφη μισθωμένη οικία και εισήχθησαν σε αυτό περίπου 80 παιδιά, τα περισσότερα δωρεάν. Ένα χρόνο αργότερα εμφανίστηκαν σοβαρά προβλήματα στη λειτουργία του, που οφείλονταν στην έλλειψη σταθερών οικονομικών πόρων και στην ανεπάρκεια του χώρου. Συγκεκριμένα: η συντήρηση του οικοτροφείου εξαρτιόταν από τις εκούσιες εισφορές των κατοίκων της πόλης και της επαρχίας. Καθώς οι εισφορές αυτές δεν ήταν σταθερές αλλά κυμαινόμενες και απρόβλεπτες, το ίδρυμα δεν μπορούσε να αντεπεξέλθει οικονομικά στα έξοδα που είχε, δηλαδή να καλύψει το κόστος διαβίωσης των οικοτρόφων που ανέρχονταν στις 500 λίρες, εκτός του ενοικίου. Το μόνο σταθερό χρηματικό έσοδο του ήταν η εκπαιδευτική χορηγία του ελληνικού κράτους, ποσού 150 λιρών.

Το οίκημα, όπου στεγαζόταν το οικοτροφείο, μόλις και μετά βίας χωρούσε τους 80 μαθητές και δεν μπορούσε να καλύψει το μεγάλο αριθμό μαθητών που επιθυμούσαν να παραμείνουν σε αυτό. Θεωρούνταν ακατάλληλο από υγειονομική άποψη, αφού δεν υπήρχε επαρκής αριθμός λουτήρων, νιπτήρων και τουαλετών, καθώς και άφθονο νερό για τις ανάγκες στέγασης τόσων μαθητών. Πέραν από αυτά, ο ιδιοκτήτης του κτιρίου είχε ειδοποιήσει ότι δε θα ανανέωνε τη μίσθωση και ζητούσε την εκκένωση του.

Δύο χρόνια μετά τη λειτουργία του οικοτροφείου, τον Οκτώβριο του 1910, ο Έλληνας Πρόξενος στην πόλη Ξ. Στελάκης, σε επιστολή του προς την ελληνική Κυβέρνηση ανέφερε τις ανησυχητικές διαστάσεις της δυσλειτουργίας του

<sup>152</sup> Χιώλος Κων., Την 1<sup>η</sup> Αυγούστου 1905 ιδρύθηκε ο Σύλλογος «Ορφεύς» των Σερρών, το οπλοστάσιο και το φυτώριο των Μακεδονομάχων, Σέρρες, 2005, σελ.42.

<sup>153</sup> Η σύσταση του οικοτροφείου αυτού θεωρείται αργοπορημένη, καθώς οι Βούλγαροι λειτουργούσαν οικοτροφείο από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα.

οικοτροφείου. Τόνιζε πως η εικόνα που παρουσίαζε το ίδρυμα ήταν θλιβερή σε σύγκριση με το αντίστοιχο βουλγαρικό, που λειτουργούσε «θαυμασίως και αξιοπρεπώς» και πρότεινε τρόπους επίλυσης των προβλημάτων όπως: την επίλυση της χρηματοδότησης με την επιβολή τροφείων στους μαθητές, την ανάληψη της διεύθυνσης από έναν αξιόπιστο φορέα και τέλος τη μεταστέγαση του. Για το τελευταίο, επειδή δεν υπήρχε άλλο κατάλληλο κτίριο στην πόλη για μεταστέγαση, πρότεινε την ανοικοδόμηση νέου οικήματος. Αυτό μπορούσε να κατασκευαστεί σε περίοπτη θέση, στους πρόποδες της Ακρόπολης δίπλα από το Νοσοκομείο, σε ημιτελές κτίριο της Κοινότητας που αρχικά προοριζόταν να στεγάσει το γηροκομείο. Η Κοινότητα συναινούσε να το παραχωρήσει προκειμένου να στεγαστεί το νέο οικοτροφείο. Η δαπάνη ανοικοδόμησης υπολογίστηκε σε 1.600 λίρες, σύμφωνα με τη μελέτη ενός ομογενή αρχιτέκτονα.

Παρόλες τις προσπάθειες, που έγιναν τόσο από το ελληνικό Προξενείο όσο και από την Κοινότητα, το ποσό των 1.600 λιρών που απαιτούνταν για την ανοικοδόμηση του νέου οικοτροφείου στάθηκε αδύνατο να συγκεντρωθεί. Η κατάσταση στο οικοτροφείο δεν άλλαξε και στα δύο επόμενα χρόνια λειτουργίας του και εξακολούθησε να στεγάζεται στο ίδιο κτίριο, μέχρι το τέλος της σχολικής χρονιάς 1911-12.

Τότε ένα από τα περισσότερο δυναμικά σωματεία της πόλης, ο όμιλος «Ορφεύς», με φανερούς μουσικούς και θεατρικούς σκοπούς και μυστικά εθνικιστικούς είχε αποδεχτεί να αναλάβει το δύσκολο έργο της ανέγερσης και της λειτουργίας του νέου οικοτροφείου. Στην απόφαση του αυτή αποφασιστικό ρόλο έπαιξε ασφαλώς η νέα πρόκληση που σημειώθηκε εκείνο τον καιρό από την πλευρά των αντιπάλων. Οι Βούλγαροι δαπάνησαν πάνω από 1.000 λίρες και ανήγειραν πολυτελές οίκημα (1911). Τα μέλη του ομίλου, που ξεπερνούσαν τα 300 αποφάσισαν, χωρίς διαφωνίες όπως φαίνεται, να αναλάβουν την ευθύνη υλοποίησης του έργου. Το μόνο εμπόδιο που υπήρχε στην υλοποίηση της ανοικοδόμησης του οικοτροφείου ήταν η αδυναμία χρηματοδότησης του εγχειρήματος.

Ο όμιλος, έχοντας στο ταμείο 100 λίρες και 400 λίρες από την προπληρωμή των ενοικίων της αίθουσας, ξεκίνησε αρχές του 1912 τις εργασίες ανοικοδόμησης του οικοτροφείου. Για την ολοκλήρωση των οικοδομικών εργασιών και την αγορά του εξοπλισμού υπολογίστηκε ότι απαιτούνταν άλλες 600 λίρες, δηλαδή συνολικά 1.100 λίρες, ποσόν που ήταν μικρότερο κατά 500 λίρες από αυτό που προϋπολογίστηκε πριν δύο έτη. Παρόλη τη μείωση του ύψους της απαιτούμενης δαπάνης το διαθέσιμο χρηματικό ποσό δεν μπορούσε να επαρκέσει. Τότε ο όμιλος απευθύνθηκε προς τα

υποκαταστήματα της Τράπεζας των Αθηνών και της Ανατολής, ζητώντας να προεξοφλήσουν από κοινού το ποσό του ενοικίου των τριών υπολειπομένων ετών της αίθουσας του. Οι διευθύνσεις και των δύο υποκαταστημάτων αρνήθηκαν αυτή τη συναλλαγή δηλώνοντας ότι ήταν αντίθετη με τον κανονισμό τους και ότι απαιτούνταν ειδική άδεια από τις γενικές διευθύνσεις τους, επειδή είχαν οδηγίες περιορισμού των τραπεζικών εργασιών τους λόγω της έκρυθμης πολιτικοοικονομικής κατάστασης. Προσφέρθηκαν όμως να προωθήσουν το αίτημα του ομίλου στις γενικές διευθύνσεις, ζητώντας τους οδηγίες.

Μέσα Μαΐου του 1912 επενέβη το ελληνικό Προξενείο στην υπόθεση της πιστοδότησης του ομίλου και με έγγραφο του προς το Υπουργείο Εξωτερικών ζήτησε τη διαμεσολάβηση του προς τις διευθύνσεις των Τραπεζών για την προεξόφληση των μισθωμάτων της αίθουσας του ομίλου ή τη σύναψη προσωπικού δανείου με φερέγγυα μέλη του ομίλου. Το Προξενείο εκτιμούσε ότι η συναλλαγή αυτή δεν εμπεριείχε κινδύνους, γιατί: α) το συμβόλαιο θα τηρούνταν από την απέναντι συμβαλλόμενη πλευρά, β) η κινηματογραφική επιχείρηση ήταν επικερδής και γ) ως εγγυητής του μισθωτηρίου συμβολαίου είχε υπογράψει ο τραπεζίτης Οβαδίας Αζαρίας που κατείχε περιουσία 30.000 λιρών. Στη χειρότερη περίπτωση, αν η επιχείρηση αποτύγχανε και σταματούσε η μίσθωση, ο ίδιος ο όμιλος θα μπορούσε να εξοφλήσει την οφειλή τμηματικά, αφού η εκμετάλλευση της αίθουσας του (με διάφορες εκδηλώσεις και παραστάσεις) μπορούσε να του αποφέρει ετησίως περί τις 150 λίρες. Άλλωστε με αυτόν τον τρόπο ξόφλησε το ποσό των 600 λιρών που δανείστηκε για την ανοικοδόμηση της θεατρικής του αίθουσας. Στο έγγραφο του το Προξενείο δεν παρέλειπε να υπενθυμίσει την έλλειψη άλλου ευρύχωρου κτιρίου στην πόλη για μεταστέγαση, τώρα που το οίκημα του οικοτροφείου είχε νοικιαστεί σε καπνέμπορο για να χρησιμεύσει ως αποθήκη καπνών. Αν ακυρωνόταν η ανοικοδόμηση θα αναγκαζόταν να τοποθετήσει τους οικότροφους, που είχαν προσληφθεί με δική του σύσταση και ανήκαν σε οικογένειες που θυσιάστηκαν στο Μακεδονικό Αγώνα, σε διάφορες οικογένειες της πόλης πληρώνοντας μία και μισή λίρα το μήνα για τη διατροφή τους.

Ένα μήνα αργότερα, στις 13-6-1912, το Προξενείο Σερρών επανήλθε με τηλεγράφημα του προς το Υπουργείο, προφανώς γιατί δεν υπήρχε κα μία εξέλιξη στο ζήτημα, για να επισπευσθούν οι διαδικασίες για την παροχή του ποσού. Στις 25-6-1912 το Υπουργείο απηύθυνε επιστολή στις Διευθύνσεις των Τραπεζών εκθέτοντας τον εθνικό σκοπό του εγχειρήματος και ζητώντας να εγκρίνουν τη χορήγηση του ποσού. Στις 7/7/1912 απάντησε αρνητικά η Τράπεζα

Ανατολής προβάλλοντας ως λόγοι απόρριψης του αιτήματος την ανώμαλη πολιτική κατάσταση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Τρεις μέρες αργότερα το Υπουργείο ενημέρωσε το Προξενείο για το δυσάρεστο νέο και ζήτησε να εξευρεθεί με κάθε θυσία άλλο οίκημα έστω και μικρό στην πόλη ή να μεταφερθεί το οικοτροφείο σε κάποια παραπλήσια κωμόπολη ή σε μονή και αν τίποτε από αυτά δε γίνει να τοποθετηθούν οι οικότροφοι σε οικογένειες. Ταυτόχρονα ζήτησε να απαντήσει και η Τράπεζα των Αθηνών.

Εν τω μεταξύ στην πόλη των Σερρών η ελληνική Κοινότητα, βλέποντας τις αρνητικές διαθέσεις των δύο ελληνικών τραπεζών και την καθυστέρηση που σημειωνόταν, απευθύνθηκε στο υποκατάστημα της Οθωμανικής Τράπεζας για την παραχώρηση δανείου που εγκρίθηκε αμέσως. Όμως, επειδή το δάνειο της Οθωμανικής Τράπεζας δεν επαρκούσε για να περαιωθούν όλες οι εργασίες, ο Μητροπολίτης Σερρών Απόστολος, παρενέβη εκ νέου και προσκάλεσε τις δύο τράπεζες να ανταποκριθούν στο αίτημα της ελληνικής Κοινότητας και να δανειοδοτήσουν τον όμιλο.

Στις 19 Ιουλίου 1912 απάντησε η Τράπεζα των Αθηνών θετικά, παραχωρώντας το δάνειο από μισό με την Τράπεζα της Ανατολής. Το νέο οικοτροφείο με προσωπική εργασία των μελών του ομίλου ετοιμάστηκε να λειτουργήσει με τη νέα σχολική χρονιά 1912-1913. Προσλήφθηκε και το απαραίτητο βοηθητικό προσωπικό (μάγειρας, θυρωρός, καθαρίστρια). Στο οικοτροφείο εισήλθαν 82 οικότροφοι. Από αυτούς μόνο 15 παιδιά εγγράφηκαν δωρεάν ως άπορα ή ορφανά και οι υπόλοιποι με πληρωμή 10 λιρών. Οι μαθητές είχαν ομοιόμορφες ενδυμασίες και το σήμα στο πηλίκιο τους, όπως και στο περιλαίμιο, ανέγραφε τα γράμματα «Ο. Ο.», δηλαδή Οικοτροφείο Ορφέως.

Το οικοτροφείο λειτούργησε κανονικά όλη τη σχολική περίοδο 1912-1913. Τέλη Απριλίου – αρχές Μαΐου 1913, εξαιτίας της πολιτικοστρατιωτικής κατάστασης που επικρατούσε στην πόλη και στην ύπαιθρο (γεγονότα Παγγαίου), σταμάτησαν τα μαθήματα, οι οικότροφοι αποχώρησαν από το κτίριο, επιστρέφοντας στα σπίτια τους και έτσι σταμάτησε η λειτουργία του οικοτροφείου. Τέλη Ιουνίου 1913, το οικοτροφείο κήκε από τη μεγάλη πυρκαγιά που πυρπόλησε όλο το ελληνικό τμήμα της πόλης. Κατά αυτόν τον τραγικό τρόπο, ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα του Μακεδονομάχου Ομίλου στα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας, καρπός συλλογικής προσπάθειας των μελών του, καταστράφηκε πριν καν συμπληρώσει ένα χρόνο



ύπαρξης. Λειτουργώντας μόνο μία σχολική χρονιά, το 1912-1913, δεν μπόρεσε να εκπληρώσει τους σκοπούς δημιουργίας του και να προσφέρει, σε μια δύσκολη χρονική περίοδο, τις πολύτιμες υποστηρικτικές υπηρεσίες του στη μαθητιώσα νεολαία της περιοχής των Σερρών.<sup>154</sup>

---

<sup>154</sup> Αψηλίδης Γεω., Το οικοτροφείο του ομίλου «Ορφέα» Σερρών, Σέρρες, 2005, σελ.45-57.

## 8. Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών.

Το έτος 1870 αποτελεί ορόσημο στην εκπαιδευτική ιστορία των Σερρών. Στις 28 Φεβρουαρίου ο σουλτάνος Αβδούλ Αζίζ θεσπίζοντας την ανεξάρτητη βουλγαρική Εξαρχία, έγινε αιτία να επωμισθεί τεράστιες ευθύνες η ελληνική παιδεία στις υπόδουλες περιοχές. Κάτω απ' αυτές τις δύσκολες συνθήκες ιδρύθηκε στις 3.5.1870 ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, που επέδειξε ευρύτατη δραστηριότητα: Συμμετείχε στην Εφορεία των Σχολείων, ίδρυσε Διδασκαλείο, τυπογραφείο, Οικοτροφείο, βιβλιοθήκες, χορήγησε υποτροφίες, οργάνωσε θεατρικές παραστάσεις, συγκάλεσε συνέδρια δασκάλων, μοίρασε βιβλία και χρηματικές βοήθειες. Με πρωτοβουλία του καταργήθηκε στις Σέρρες το αλληλοδιδασκτικό σύστημα κατά το οποίο «παίδες παίδας έδίδασκον» και, εφαρμόστηκαν σύγχρονες παιδαγωγικές αρχές.

Για τη συντήρηση των Σχολείων, εκτός από τις δωρεές, και τις άλλες προσόδους, επιβλήθηκε και ειδικό τέλος κατά τη σύνταξη κάθε συμβολαίου. Πρόεδρος του Συλλόγου μέχρι, το θάνατο του (1881) ήταν ο γιατρός Ιωάννης Θεοδ. Θεοδορίδης απ' τη Τσαρίτσανη (1826), μαθητής του Φωτιάδη και γεν. γραμματέας ο Κ. Χόνδρος. Ο εμπνευστής του Συλλόγου αυτού, Νιγριτινός Γρηγόριος Παπαδόπουλος, (1819-1873), γεν. γραμματέας του Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων της Αθήνας, διευθυντής της προξενικής υπηρεσίας, εκπαιδευτικός και συγγραφέας, γράφει το 1873 από τις Σέρρες: «Όσον μελετώ εκ του σύνεγγυς τα ζητήματα, πείθομαι ότι αι Σέρραι δύνανται να οργανωθώσιν εις σπουδαιότατον προπύργιον του Ελληνισμού».<sup>155</sup>

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, που ιδρύθηκε πρώτος από όλους τους Συλλόγους της Ελλάδος στις Σέρρες, συγκέντρωσε και συσπείρωσε ότι εκλεκτό είχε η πόλη σε επιστήμονες, κληρικούς και πατριώτες.<sup>156</sup> Πρώτη η πόλη των Σερρών κατάργησε το αλληλοδιδασκτικό σύστημα διδασκαλίας και μεταρρύθμισε τη Δημοτική εκπαίδευση σε βάσεις των νεοτέρων παιδαγωγικών άρχων. Εισηγάγε στην παιδεία το εξατάξιο Δημοτικό Σχολείο και το εξατάξιο Γυμνάσιο. Ψυχή και μοχλός του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου των Σερρών από το 1871 μέχρι το 1881 υπήρξε ο εξαιρετος ιατρός Ιωάννης Θεοδορίδης. Αυτός έφερε σε μεγάλη ακμή την εκπαίδευση στις Σέρρες.

<sup>155</sup> Καφταντζής Γ., Η ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, 1967, 1972, 1996, σελ. 340-341.

<sup>156</sup> Αγγέλου-Βλάχου Έ., Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρας, Αθήνα, 1935, σελ. 30.

Ο Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος είχε πολύπλευρη δράση: 1) Σπούδασε με υποτροφίες δασκάλους στην Αθήνα και στο εξωτερικό και πλαισίωσε τα σχολεία με άριστα εκπαιδευμένους δασκάλους. 2) Οργάνωσε βιβλιοθήκες για τους δασκάλους και τους μαθητές. 3) Ίδρυσε οικοτροφείο για τους μαθητές που προέρχονταν από την επαρχία και από άλλους νομούς. 4) Έκτισε αίθουσα θεάτρου και οργάνωσε θεατρικές παραστάσεις. 5) Ίδρυσε τυπογραφείο. 6) Διοργάνωσε παιδαγωγικά συνέδρια και ενημέρωσε όλους τους δασκάλους στις νέες παιδαγωγικές αρχές. 7) Ίδρυσε πολλά Δημοτικά Σχολεία στην επαρχία. Συνεργαζόταν με όλους τους Φιλεκπαιδευτικούς Συλλόγους, των Αθηνών, της Κων/πόλεως κλπ., οι οποίοι, μαζί με τις ιερές Μονές του Τιμίου Προδρόμου και της Εικοσιφοινίσσης, με γενναίες εισφορές, βοηθούσαν οικονομικά στην ίδρυση και συντήρηση των νέων σχολείων, τα οποία όμως χρειαζόνταν δασκάλους εκπαιδευμένους στις νέες μεθόδους παιδαγωγικής και διδακτικής.<sup>157</sup>

Αμέσως σχεδόν μετά την ίδρυση του «εν Αθήναις Συλλόγου προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» (1869) συστάθηκε στις Σέρρες λοιπόν στις 3 Μαΐου 1870 από 32 επίλεκτα μέλη της σερραϊκής κοινωνίας ο «εν Σέρραις Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος». ως αποτέλεσμα των επαφών με το εδώ Ελληνικό Προξενείο, το οποίο διεκδικούσε και αυτό ενεργό συμμετοχή στη διοίκηση της Ελληνικής Κοινότητας. Στην ίδρυση πρωτοστάτησαν οι Ιωάννης Θεοδωρίδης, Ν. Ιωαννίδης, Α. Κ. Τσεκτησάρης, ιεροδιάκονος Χριστόφορος και Ν. Κουμπίδης, που κατά την περίοδο 1869-1871 αποτελούσαν ταυτόχρονα και τακτικά μέλη του κεντρικού συλλόγου της Αθήνας.

Σκοπός του τοπικού αυτού μακεδονικού Συλλόγου, συμφωνά με τα δυο άρθρα του πρώτου κεφαλαίου του νέου Κανονισμού του 1873, ο οποίος αναθεωρήθηκε το 1879 ήταν η διευκόλυνση της διάδοσης της ελληνικής παιδείας και η υποστήριξη της στον ευαίσθητο χώρο της Μακεδονίας. Για την επίτευξη αυτού του στόχου ο Σύλλογος όφειλε: α) να ενισχύει οικονομικά τις φτωχές κοινότητες για τη συντήρηση των υπαρχόντων σχολείων (αρρένων και θηλέων) και να προχωρεί στην ίδρυση νέων, β) να φροντίζει για την επάνδρωση τους με ικανούς δασκάλους, τους οποίους θα τους εκπαίδευε καταλλήλως, γ) να χορηγεί διδακτικά βιβλία στους άπορους μαθητές, δ) να βοηθά με υποτροφίες τους ευφυείς, χρηστοθήεις και επιμελείς μαθητές για την απρόσκοπτη συνέχιση των σπουδών τους, ε) να υποστηρίζει και να

---

<sup>157</sup> Παπακυριάκος Κυρ., Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της τουρκοκρατίας, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ενδέκατος, Αθήνα, 1993, σελ. 66-67.

κεντρίζει τη φιλομάθεια των κατοίκων, στ) να εξασφαλίζει με κάθε καλό και κατάλληλο τρόπο τη συμφιλίωση και την ομόνοια όλων των προσώπων που είχαν τη δυνατότητα να ασκήσουν οποιαδήποτε επιρροή στα δημόσια πράγματα, εξασφαλίζοντας έτσι το κατάλληλο κλίμα για τη διάδοση της παιδείας και τέλος ζ) να έχει καλές σχέσεις με όλα τα άλλα ομοειδή σωματεία.

Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών διέθετε επίσης βιβλιοθήκη, αναγνωστήριο και αρχαιολογική συλλογή. Η συλλογή της βιβλιοθήκης προήλθε από δωρεές κυρίως ιδιωτών ή των ίδιων των συγγραφέων. Επίσης κάποιες συσσωματώσεις συνέβαλαν στον εμπλουτισμό της, όπως ο « εν Αθήναις Σύλλογος προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων». Ο συνολικός αριθμός των βιβλίων έφτασε κάπου στους 2.654 τόμους, γι' αυτό και αποφασίστηκε μια μέθοδος ταξινόμησης προς διευκόλυνση της αναζήτησης και της αξιοποίησης τους, την οποία ανέλαβε να υλοποιήσει το 1881 ο Ι. Τσικόπουλος, γραμματέας του συλλόγου, με τη βοήθεια του βιβλιοφύλακα Χρ. Νικολαΐδη. Ο Τσικόπουλος χαρακτηρίζει την βιβλιοθήκη ως πολυτιμότερα πασών των εν Μακεδονία δημοσίων βιβλιοθηκών, αν και δεν υπήρχε το ανάλογο αναγνωστικό κοινό, λόγω των δύσκολων συνθηκών που επικρατούσαν σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής, αλλά και λόγω της δύσκολης γλώσσας των βιβλίων, το περιεχόμενο των οποίων δεν ήταν κατανοητό στο μέσο αναγνώστη.

Το Αναγνωστήριο περιλάμβανε κατά το τρίτο έτος από τη σύσταση του εφημερίδες και περιοδικά προερχόμενα κυρίως από την αποδοχή δωρεών από αδελφούς συλλόγους, από συντάκτες εφημερίδων. Ορισμένα επίσης φύλλα εφημερίδων ή τόμοι περιοδικών προέρχονταν από αφιερώσεις του μητροπολίτη Σερρών και ορισμένων ιδιωτών. Ο ίδιος ο Σύλλογος αποτελούσε πηγή τροφοδότησης έντυπου υλικού (βιβλίων και περιοδικών) άλλων σχολικών βιβλιοθηκών και αναγνωστηρίων του μακεδονικού χώρου από δωρεές που δεχόταν από αδελφούς συλλόγους διάφορων περιοχών, αλλά κυρίως από το «Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων».

Στο χώρο του αναγνωστηρίου οι εξήντα περίπου δάσκαλοι, οι οποίοι συμμετείχαν στις εργασίες της πενθήμερης συνόδου (10-14 Οκτωβρίου), που είχε διοργανώσει το 1873 ο «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος» Σερρών, με εισηγητή το διευθυντή του Διδασκαλείου του Συλλόγου Δημήτριο Μαρούλη, συμπλήρωναν μία μέρα πριν από την πρώτη συνεδρίαση σε σχετικό κατάλογο το ονοματεπώνυμο τους και το χωριό στο οποίο υπηρετούσαν. Το έτος 1885 ο Ιωάννης

Δέλλιος (1853-1919) πρότεινε την από κοινού συγκρότηση αναγνωστηρίου, με τη φιλόμουση αδελφότητα «Ουρανία», το οποίο βρισκόταν στα πρόθυρα διάλυσης, καθώς και τη συνένωση των βιβλιοθηκών του Συλλόγου και του Γυμνασίου σε ένα ενιαίο ασφαλές λιθόκτιστο οικοδόμημα, το οποίο θα παρείχε προστασία από ενδεχόμενο πυρκαγιάς.

Αγνοούμε τελικώς αν οι προτάσεις του Σερραίου γυμνασιάρχη υλοποιήθηκαν. Έτσι, παραμένει άγνωστη η τύχη της σημαντικής βραχύβιας βιβλιοθήκης του Συλλόγου, μετά την οριστική διάλυση του.

Ο Σύλλογος επέδειξε επίσης ενδιαφέρον για τη συγκρότηση συλλογής αρχαιοτήτων κάθε είδους, τη διεύθυνση της οποίας ανάθεσε στο βιβλιοφύλακα. Η αρχαιολογική συλλογή του Συλλόγου αποτελούνταν αρχικά από 15 αρχαία νομίσματα, προσφορά του Γενικού Γραμματέα Κωνσταντίνου Χόνδρου το έτος 1875.

Το άρθρο 38 του ογδού κεφαλαίου του Κανονισμού περιέγραφε τη σφραγίδα του Συλλόγου. Αποτύπωνε στο κέντρο της σαν έμβλημα ένα περιστέρι που έφερε στο ράμφος του κλαδί ελιάς ολόγυρα από αυτό αναγράφονταν οι λέξεις «εν Σέρραις Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος». Τα έξοδα κατασκευής της σφραγίδας είχε αναλάβει ο ομογενής στη Βιέννη Σερραίος Θ. Σάσσος. Με τη σφραγίδα αυτή επικυρώνονταν οι επιστολές, τα διπλώματα, τα βιβλία και γενικότερα όλα τα επίσημα έγγραφα. Η σφραγίδα αυτή, η οποία μετά τη διάσπαση του Συλλόγου αποτέλεσε «μήλον της έριδος», αντικαταστάθηκε αργότερα με νεότερη, η οποία απεικόνιζε περιστέρι με κλειστά φτερά αντί με ανοικτά.<sup>158</sup>



### 8.1 Τα μέλη και η διοίκηση

Σύμφωνα με τα άρθρα 3-10 του δευτέρου κεφαλαίου του Κανονισμού του Συλλόγου, για την εγγραφή κάποιου ως τακτικού μέλους απαιτούνταν έγγραφη αίτηση και καταβολή μιας οθωμανικής λίρας για την ετήσια συνδρομή του και ενός ασημένιου μετζιτίου εφάπαξ για το δικαίωμα του διπλώματος. Διατηρούσε το

<sup>158</sup> Σαμσάρης Π, Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος Τέταρτος, Σέρρες, 2006

δικαίωμα του μέλους για μία τριετία. Δεκτοί γίνονταν όλοι οι ενδιαφερόμενοι ανεξάρτητα από το φύλο, το θρήσκευμα ή την εθνικότητα. Τα μέλη του συλλόγου ανήκαν κυρίως στα μεσαία κοινωνικά στρώματα. Ο αριθμός των μελών του συλλόγου δεν παρέμεινε σταθερός σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του. Τα 83 αρχικά μέλη αυξήθηκαν κατακόρυφα κατά τα επόμενα πέντε έτη, προσεγγίζοντας τα 276. Αξιοσημείωτη είναι επίσης η φθίνουσα μείωση του αριθμού των μελών από τη διάσπαση του συλλόγου το έτος 1875 μέχρι την οριστική διάλυση του. Τα μέλη που ήταν εγγεγραμμένα στο σύλλογο ήταν από τα σαντζάκια Σερρών, Δράμας, Θεσσαλονίκης αλλά και από τον ευρύτερο ελλαδικό χώρο Θράκη, Θεσσαλία, Ήπειρο, Αθήνα, Πειραιά, Σύρο, Σάμο αλλά και από χώρες του εξωτερικού όπως Βουλγαρία, Σερβία, Ρουμανία, Αυστρία, Γερμανία.

Αποβαλλόταν από το σύλλογο όποιος επιδείκνυε ανάρμοστη συμπεριφορά, μετά από απολογία στην Γενική Συνέλευση. Διαγραφόταν επίσης από το Μητρώο, όποιος δεν κατέβαλλε την ετήσια συνδρομή. Ο σύλλογος μετά από πρόταση πέντε τουλάχιστον μελών του, απένεμε του τιμητικούς τίτλους του επίτιμου προέδρου και του επίτιμου μέλους, σε αυτούς που παρείχαν προς αυτόν εξαιρετική υλική ή ηθική ωφέλεια με άμεσο ή έμμεσο τρόπο. Η εκλογή γινόταν με μυστική ψηφοφορία. Τα περισσότερα από τα επίτιμα μέλη του συλλόγου είχαν ξένη εθνικότητα.

Ο Σύλλογος, σύμφωνα με τα άρθρα 11-21 του τρίτου κεφαλαίου του Κανονισμού, διοικούνταν από εννιαμελή επιτροπή, που απαρτιζόταν από έναν Πρόεδρο, έναν Αντιπρόεδρο, έναν Ταμία, ένα Γραμματέα και πέντε Συμπράκτορες. Εκλέγονταν με μυστική ψηφοφορία και με απόλυτη πλειοψηφία των παρευρισκόμενων μελών στη συνεδρίαση. Η επιτροπή ανανεωνόταν στη διετία από τη Γενική Συνεδρίαση του Συλλόγου, μετά την αποχώρηση πέντε μελών της με κλήρωση και αντικατάσταση τους με εκλογή πάλι από το Σύλλογο. Τα μέλη που αποχωρούσαν είχαν τη δυνατότητα να επανεκλεγούν. Η επιτροπή είχε τη διαχείριση της περιουσίας του Συλλόγου. Για το λόγο αυτό δαπανούσε τα ποσά που καθορίζονταν από το κεφάλαιο που αναφερόταν στους πόρους και τις δαπάνες. Η επιτροπή συνεδρίαζε τακτικά κάθε εβδομάδα σε συγκεκριμένη ημέρα που οριζόταν από αυτή και εκτάκτως μετά από πρόσκληση του Προέδρου. Συσκεπτόταν και έπαιρνε αποφάσεις με πλειοψηφία για όλα τα θέματα που αφορούσαν το Σύλλογο.

Ο Πρόεδρος κήρυσσε την έναρξη και τη λήξη των συνεδριάσεων, διηύθυνε τις συζητήσεις και επανέφερε στην τάξη τους παρεκτρεπόμενους. Κάθε φορά που έπαιρνε

μέρος στις συζητήσεις, παραχωρούσε την έδρα στον Αντιπρόεδρο. Έδινε το δικαίωμα λόγου σε κάθε μέλος που το ζητούσε. Έθετε τα ζητήματα σε ψηφοφορία. Υπέγραφε τα πρακτικά των συνεδριάσεων, τα διπλώματα, τα εντάλματα πληρωμής και όλα τα εξερχόμενα έγγραφα. Συγκαλούσε σε περίπτωση ανάγκης τα μέλη του Συλλόγου σε έκτακτες συνεδριάσεις. Εκτελούσε τις αποφάσεις του και φρόντιζε για την πιστή εφαρμογή του Κανονισμού. Τον Πρόεδρο, σε περίπτωση απουσίας ή κωλύματος, τον αντικαθιστούσε ο Αντιπρόεδρος και τον τελευταίο το πρεσβύτερο μέλος της επιτροπής.

Ο Ταμίας ήταν ο φύλακας της περιουσίας του Συλλόγου και κάθε σχετικού με αυτόν εγγράφου. Στο όνομα του εκδίδονταν οι τίτλοι των δανείων. Στις εισπράξεις του εξέδιδε διπλότυπες ενσφράγιστες αποδείξεις με τη σφραγίδα του Συλλόγου. Ενεργούσε πληρωμές με εντάλματα που υπογράφονταν από τον Πρόεδρο, λαμβάνοντας τις απαραίτητες αποδείξεις. Ενημέρωνε τα λογιστικά βιβλία και συνυπέγραψε με τον Πρόεδρο τα συμβόλαια του Συλλόγου. Κάθε τρίμηνο παρουσίαζε στην επιτροπή κατάσταση της περιουσίας του Συλλόγου.

Ο Γραμματέας τηρούσε τα αρχεία, τη σφραγίδα, το πρωτόκολλο και την αλληλογραφία του Συλλόγου. Έγραφε στο Μητρώο τα μέλη και παρείχε στον Ταμία ακριβή κατάλογο με αυτά. Προσκαλούσε με εντολή της επιτροπής σε συνεδρίαση τα μέλη του Συλλόγου. Τηρούσε βιβλία των ημερήσιων διατάξεων, που τις συνυπέγραφε με τον Πρόεδρο. Διάβαζε στις συνεδριάσεις τα έγγραφα του Συλλόγου. Ανακοίνωνε έγκαιρα, σε όποιους χρειαζόταν, τις αποφάσεις του Συλλόγου, αποστέλλοντας ταυτόχρονα σε αυτούς και τα σχετικά έγγραφα. Φρόντιζε για τη διανομή των βιβλίων στα χωριά. Συνέτασσε τη γενική έκθεση, με βάση τις επιμέρους εκθέσεις που παραλάμβανε κάθε χρόνο, για την κατάσταση των Σχολείων. Σφράγιζε και συνυπέγραψε με τον Πρόεδρο τα διπλώματα και τα υπόλοιπα επίσημα έγγραφα. Συνέτασσε τα πρακτικά κάθε συνεδρίασης σε ιδιαίτερο βιβλίο, τα οποία τα διάβαζε κατά την έναρξη της επόμενης και, αφού εγκρίνονταν, τα συνυπέγραφε με τον Πρόεδρο. Το Γραμματέα κατά την απουσία του τον αναπλήρωνε το νεότερο μέλος της επιτροπής. Η αντικατάσταση μέλους, σε περίπτωση παραίτησης ή θανάτου κάποιου μέλους της επιτροπής, αποφαισιζόταν από τη γενική συνέλευση του Συλλόγου κατά πλειοψηφία των παρόντων μελών.

Ο Σύλλογος συνεδρίαζε, σύμφωνα με τα άρθρα 22-31 του τετάρτου κεφαλαίου του Κανονισμού, ταχτικά τρεις φορές το χρόνο, μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο κάθε τριμηνίας και κατά την ημέρα της Πεντηκοστής, οπότε γινόταν και η λογοδοσία. Οι

έκτακτες συνεδριάσεις ορίζονταν κάθε φορά που η Επιτροπή τις έκρινε ως αναγκαίες ή μετά από αιτιολογημένο έγγραφο αίτημα δέκα μελών του Συλλόγου. Ο Σύλλογος θεωρούνταν ότι βρισκόταν σε απαρτία, όταν συνερχόταν σε συνεδρίαση, με παρόντα είκοσι τουλάχιστον από τα μέλη του. Οι αποφάσεις λαμβάνονταν με πλειοψηφία.<sup>159</sup>

## 8.2 Οι Οικονομικοί Πόροι του Συλλόγου.

Οι πόροι του Συλλόγου προέρχονταν από τις προσόδους της κινητής και ακίνητης περιουσίας του, από τις ετήσιες συνδρομές των τακτικών μελών, από το δικαίωμα των διπλωμάτων, καθώς και από τα δωρήματα, ευεργετήματα, προσφορές και τα κληροδοτήματα των φιλόμουσων ομογενών και αλλογενών. Οι πρόσοδοι της κινητής και ακίνητης περιουσίας του Συλλόγου, οι ετήσιες συνδρομές των μελών και των υπόλοιπων φιλόμουσων συνδρομητών και τα δικαιώματα των διπλωμάτων, καθώς και οι δωρεές και οι ευεργεσίες, στην ανάγκη δαπανούνταν. Επίσης κεντρικοί σύλλογοι της Αθήνας και της Κων/πολης τροφοδοτούσαν το ταμείο του συλλόγου.

Σημαντική πηγή εσόδων επίσης αποτελούσαν οι χορηγίες και δωρεές πλούσιων ομογενών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Γ. Ζαρίφη, ο οποίος δαπανούσε κάθε χρόνο υπέρογκα ποσά σε διάφορους συλλόγους, στους οποίους ήταν επίτιμο μέλος, για φιλεκπαιδευτικούς σκοπούς. Η σταθερότερη όμως πηγή εσόδων του Συλλόγου ήταν οι τακτικές εισφορές των μελών του που το 1872-73 κάλυπτε το 25,13% των εσόδων του, ενώ το 1880-81 το 62,2%. Ανάμεσα στις δαπάνες του Συλλόγου, εκτός από την καταβολή μισθώματος του οικήματος και τα λειτουργικά έξοδα, συγκαταλέγονταν η αγορά βιβλίων και γραφικής ύλης που διανέμονταν στους άπορους μαθητές.

Δωρητές θεωρούνταν αυτοί που πρόσφεραν πέντε τουλάχιστον οθωμανικές λίρες, ευεργέτες όσοι χορηγούσαν είκοσι ή ακόμη περισσότερες λίρες ή για μία εξαετία τουλάχιστον πέντε λίρες και επιπλέον κάθε χρόνο. Οι μεγάλοι ευεργέτες πρόσφεραν εκατό λίρες και περισσότερες εφάπαξ ή είκοσι λίρες και περισσότερες κάθε χρόνο για μια εξαετία τουλάχιστον. Οι δωρητές ακίνητης περιουσίας κατατάσσονταν σε μία από τις τρεις παραπάνω κατηγορίες, ανάλογα με την πραγματική αξία της προσφοράς τους από το τακτικό της εισόδημα.

---

<sup>159</sup> Σαμσάρης Π, Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος Τέταρτος, Σέρρες, 2006



Εκτός από τους ευκατάστατους μεγάλους ευεργέτες, ευεργέτες και δωρητές πολλοί επίσης ήταν οι ιδιώτες από τις Σέρρες και άλλες περιοχές (Καβάλα, Θεσσαλονίκη, Καστοριά, Σιάτιστα, Κοζάνη, Κρούσοβο, Μελένικο, Κλεισούρα, Ζαγόρι, Αδριανούπολη, Αργυρόκαστρο, Βάρνα, Φιλιππούπολη, Μολοβίστα, Στεφανούπολη, Κωνσταντινούπολη, Αθήνα), καθώς και μοναχοί από πολλές αγιορείτικες μονές του Άθω που στήριζαν οικονομικά το σερραϊκό σύλλογο με μικρότερες ποικίλες έκτακτες συνεισφορές, αλλά και με προσφορά εργόχειρων, κυρίως από τις δεσποινίδες μαθήτριες των ανώτερων τάξεων του Παρθεναγωγείου Σερρών.

### 8.3 Η εκπαιδευτική Δραστηριότητα του Συλλόγου.

Ο Σύλλογος Σερρών, πέρα από τις στενές σχέσεις που είχε με τις εφορίες των σχολείων και τη δημογεροντία της πόλης στα δεκαεπτά χρόνια της λειτουργίας του (1870-1887), μερίμνησε για την ίδρυση, συντήρηση νηπιαγωγείων και δημοτικών σχολείων, που ορισμένα από αυτά λειτουργούσαν και έξω από τα όρια του σαντζακίου Σερρών. Προνόησε επίσης για την εκπαίδευση του διδασκαλικού προσωπικού και τη διανομή βιβλίων.

Σκοπός του Συλλόγου, σύμφωνα με την έκθεση του προέδρου του Ι. Θεοδοωρίδη, ήταν η ανατροπή του προγενέστερου άγονου εκπαιδευτικού συστήματος που στηριζόταν στην αλληλοδιδασκτική μέθοδο και την εισαγωγή της νέας συνδιδασκτικής μεθόδου, με την καθιέρωση της και του εξατάξιου κύκλου μαθημάτων στην κατώτερη και μέση εκπαίδευση.

Με την αρωγή του «εν Κωνσταντινουπόλει Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου» ενίσχυσε οικονομικά τις κοινότητες Λιπάλτας, Βογδάντσας, Καλαϊτσίου και Δοκρανίου με το ποσό των 10 λιρών Τουρκίας.

Κατά το δεύτερο έτος (1871-72) ο σερραϊκός σύλλογος πρόσφερε τη χρηματική επικουρία του στην Ελληνική Σχολή της πόλης, στα νεόδμητα σχολεία των προαστίων των Σερρών, της Κάτω Καμενίκιας και Αραμπατζή μαχαλά, σε σχολεία του Πραβίου, Νευροκοπίου και Μεσορώπης. Το τρίτο έτος (1872-73) συνέχισε την παροχή οικονομικής στήριξης 13,490,05 γροσίων στα σχολεία των δύο προαστίων της πόλης των Σερρών (Κάτω Καμενίκιας, Αραμπατζή μαχαλά και επιπλέον σε δεκατέσσερις κοινότητες ολόκληρης της Μακεδονίας, όπως της Λιαριγκόβης (Αρναία), της Γκορέντσας (Κορησός Καστοριάς) για το Παρθεναγωγείο της, της Αυλής, της

Μουσθένης, της Κάργιανης, της Μεσορώπης, του Νευροκοπίου, της Πωρνάς (Οπωρινά), του Μασλαρίου (Αρέθουσα), της Κάτω Νούσκας (Δαφνούδι), του Κάτω Κρούσοβου (Κερδύλιο), του Δημητριτσίου, του Βάλακα και της Βελοτίντσας. Κατά το έτος 1874-75 σε 26 σχολεία κωμών και κωμοπόλεων της Μακεδονίας δόθηκαν από το Σύλλογο γενναίες συνδρομές που έφταναν συνολικά τις 26.134,23 λίρες.

Για τις 31 υποτροφίες μαθητών και μαθητριών δαπάνησε ο Σύλλογος 217 λίρες. Για το Διδασκαλείο, που σύστησε ο Σύλλογος και το οποίο αριθμούσε 22 μαθητές, από τους οποίους οι 16 ήταν υπότροφοι καταβλήθηκαν 486 λίρες. Διανεμήθηκαν επίσης κατά το ίδιο έτος σε 44 σχολεία διάφορων κοινοτήτων της Μακεδονίας 1.805 βιβλία αξίας 18 οθ. λιρών.

Κατά τα επόμενα έτη η δράση που αφορούσε την ενίσχυση σχολείων περιορίστηκε στα όρια του σαντζακίου Σερρών, δαπανώντας όμως μεγάλα ποσά. Το 1880-81, πέρα από τις ετήσιες συνδρομές του που προέρχονταν από δικά του έσοδα, χορήγησε σε 33 κοινότητες των σαντζακίων Σερρών και Δράμας το ποσό των 1.728,2,52 λιρών Τουρκίας από το συνολικό ποσό των 2.108,74,66 λιρών που είχε δεχτεί από τον «εν Αθήναις Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» και την αδελφότητα «Αγαπάτε Αλλήλους» της Κωνσταντινούπολης.

Έξοδα του σερραϊκού συλλόγου προς τα σχολεία.

ΣΥΛΛΟΓΙΚΑ ΕΤΗ	ΔΑΠΑΝΗΘΕΝΤΑ ΠΟΣΑ
Γ. 1872-73	13.490,05
Δ'. 1873-74	16.419,29
Ε'. 1874-75	26.134,23
ΣΤ'. 1875-76	19.547,62
Ζ'. 1879-80	11.341,25
ΙΑ'. 1880-81	5.660+172.825,2

Παράλληλα με την ίδρυση και την ενίσχυση των σχολείων ο σερραϊκός σύλλογος χορηγούσε υποτροφίες σε άπορους ή άριστους μαθητές και μαθήτριες, με τη δέσμευση των περισσότερων ότι μετά το πέρας των σπουδών τους θα ενίσχυαν το εκπαιδευτικό προσωπικό των σχολείων της Μακεδονίας.

Η συγκέντρωση και η διανομή διδακτικών βιβλίων από το Σύλλογο σε άπορους μαθητές, όχι μόνο του σαντζακίου των Σερρών, αλλά και ολόκληρης της Μακεδονίας θεωρήθηκε έργο εθνικής σημασίας και για το λόγο αυτό επέδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Από το δεύτερο κιάλας έτος της λειτουργίας του

δραστηριοποιήθηκε έντονα σε αυτόν τον τομέα. Τα αποστελλόμενα βιβλία προέρχονταν κυρίως από το «Σύλλογο προς διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων» της Αθήνας (12.441 βιβλία στη δεκαετία 1870-80, ποσοστό 86,1% κατά μέσο όρο), αλλά και από εύπορους ιδιώτες (ποσοστό 0,89% κατά μέσο όρο). Σημαντικός αριθμός επίσης βιβλίων συγκεντρωνόταν από αγορές του σερραϊκού συλλόγου (1.895 βιβλία κατά τη δεκαετία 1870-80, ποσό στο 13,1% κατά μέσο όρο).

Λίγα βιβλία σε άπορους μαθητές διανεμήθηκαν το πρώτο έτος (1870-71). Κατά το δεύτερο έτος (1871-72) διατέθηκαν 1.537 βιβλία σε 30 σχολεία, το τρίτο έτος (1872-73) ο αριθμός των διανεμηθέντων βιβλίων σε 45 κοινότητες και τρεις συλλόγους έφτασε τα 4.433 (αξίας 39,96,50 λιρών), το 1873-74 τα 2.805 βιβλία κατέληξαν σε 60 σχολεία διάφορων Κοινοτήτων της Μακεδονίας, της πόλης των Σερρών και στην αδελφότητα «Φοίνιξ» της Θάσου, το 1874-75 χορηγήθηκαν 1,805 βιβλία σε 44 σχολεία και τέλος το 1875-76 18 Κοινότητες έλαβαν 1.200 βιβλία. Μετά την ανασύσταση του Συλλόγου το 1879-80 τα λιγιστά 459 αντίτυπα βιβλίων περιορίστηκαν προς διανομή στη Σχολή Σερρών (16 τόμοι) και σε πέντε κοινότητες, Μελενίκου (154 τόμοι), Καράκιοϊ (40 τόμοι), Τερλίσι (15 τόμοι), Πετρίτσι (144 τόμοι) και Λακκοβήκια (90 τόμοι).<sup>160</sup>

Στα σχέδια του «Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου» Σερρών ήταν η ίδρυση κανονικού Διδασκαλείου θηλέων, για να καλύψει τα κενά του γυναικείου εκπαιδευτικού προσωπικού, τα οποία ήταν ιδιαίτερα έντονα στο Μακεδονικό χώρο. Μέχρι την οργάνωση μάλιστα του παραπάνω εκπαιδευτικού ιδρύματος ο Σύλλογος παρείχε υποτροφίες σε τρεις μαθήτριες και μία δόκιμη του Παρθεναγωγείου Σερρών, οι οποίες θα είχαν τις ίδιες υποχρεώσεις με τους μαθητές του Διδασκαλείου, καθώς θα προοριζόνταν για το διδασκαλικό επάγγελμα. Το 1873-75, με τη διάλυση των τάξεων του Ελληνικού Σχολείου, υποβαθμίστηκε, αναγκάζοντας το Σύλλογο να καταβάλει έκτακτες δαπάνες με την ανάληψη της συντήρησης των παραπάνω τάξεων. Εκτός από τις 10 υπότροφες του Συλλόγου, φοιτούσαν στις τρεις τάξεις του και άλλες 21 μαθήτριες, οι οποίες διδάσκονταν Ελληνικά, Μαθηματικά, Ιερά, Γεωγραφία, Ιστορία, Φυσική Ιστορία, Παιδαγωγικά και Χειροτεχνήματα. Στο προσωπικό, εκτός από το διευθυντή Χριστόφορο Σαμαρτσίδα, συγκαταλέγονταν τρεις δάσκαλοι και μια δασκάλα, η Καλλιόπη Μαράκη.

---

<sup>160</sup> Σαμσάρης Π, Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος Τέταρτος, Σέρρες, 2006

Ο Σύλλογος ενδιαφέρθηκε παράλληλα και για την επιμόρφωση των υπηρετούντων εκπαιδευτικών καθώς και για την παραγωγή εκπαιδευτικού υλικού αλλά και για την αντιμετώπιση του έντονου φαινομένου του αναλφαβητισμού και την παροχή εκπαίδευσης των εργαζόμενων, συμβάλλοντας στην ίδρυση και λειτουργία νυχτερινής σχολής στο Σφηλινό ( Σφελινό ).

Πολλοί Σερραίοι για να ενισχύσουν το Σύλλογο, ανέβασαν ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις. Τέτοιες ενέργειες, απέφεραν ικανοποιητικά έσοδα στο Σύλλογο και παράλληλα πνευματική ωφέλεια στην τοπική κοινωνία, και οδήγησαν τα μέλη του να ενδιαφερθούν για την ίδρυση κατάλληλης αίθουσας για δραματικές παραστάσεις. Έτσι, κατά το πέμπτο έτος λειτουργίας του (1874/75) ο «Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος» Σερρών προχώρησε στην ανέγερση θεατρικής αίθουσας συνολικού κόστους 173 λιρών Τουρκίας.

Οι διαφωνίες ανάμεσα στα μέλη του Συλλόγου και οι προσωπικές φιλοδοξίες ορισμένων μελών του τον οδήγησαν σε παρακμή. Μετά το θάνατο του Ι. Θεοδωρίδη, στις 16 Απριλίου 1881, καθήκοντα προέδρου ανέλαβε ο Κωνσταντίνος Καπέτης, ο οποίος επιχείρησε να αναζητήσει απεγνωσμένα πόρους μέσα σε ένα κλίμα γενικότερης οικονομικής ανέχειας. Η προεδρία στη συνέχεια ανατέθηκε στο λόγιο Κ. Χόνδρο, ο οποίος το 1882 με μεγάλη λύπη διαπιστώνει την ανωτερότητα των διδασκομένων στη Μακεδονία βουλγαρικών αλφαβηταρίων έναντι των ελληνικών. Ο Σύλλογος, έχοντας απολέσει την παλιά του αίγλη, συνέχισε τη δραστηριοποίηση του μέχρι το έτος 1887, οπότε και διαλύθηκε οριστικά.

Ο περιφερειακός Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, ως ισχυρή ιδιωτική πολιτιστική σωματειακή οργάνωση και ως εκπαιδευτικός φορέας, κατά την περιπετειώδη και πολυκύμαντη βραχύβια ιστορική πορεία του διαδραμάτισε πρωταρχικό και πολυσύνθετο ρόλο στα εκπαιδευτικά ζητήματα των υπόδουλων Ελλήνων όχι μόνο των Σερρών, αλλά και της ευρύτερης περιοχής και της διαφιλονικούμενης Μακεδονίας γενικότερα.

## 9. Αποτίμηση της εκπαιδευτικής κίνησης στο σαντζάκι Σερρών.

Η πορεία της νεοελληνικής παιδείας και εκπαίδευσης είναι, από τον 17ο αιώνα και εξής, σταθερά ανοδική. Από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα, με το Χάτι Χουμαγιούν και τους Γενικούς Κανονισμούς του Πατριαρχείου, η ελληνική εκπαίδευση στη Μακεδονία σημειώνει αλματώδη άνοδο. Το διάγγελμα του σουλτάνου, το Χάτι-Χουμαγιούν, στις 18-2-1856, με το οποίο καθιερώνεται, έστω τυπικά, η ισότητα των δικαιωμάτων όλων των υπηκόων της οθωμανικής αυτοκρατορίας βοήθησε πολύ την κατάσταση και στον υπόδουλο σερραϊκό ελληνισμό.

Η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος του σαντζακιού Σερρών δεν υπήρξε ενιαία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας αλλά σχετίστηκε με την κοινωνικοοικονομική συγκρότηση της ελληνικής σερραϊκής κοινότητας, το γενικότερο κλίμα της κάθε περιόδου, το ανταγωνιστικό πλαίσιο με τις άλλες κοινότητες του ίδιου χώρου και τις πρωτοβουλίες ιδιωτών.

Έτσι παρατηρούμε ιδιαίτερα ενεργητική την ελληνική κοινότητα των Σερρών στα εκπαιδευτικά πράγματα, γεγονός που οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος όχι τόσο στην τουρκική αλλά κυρίως στη βουλγαρική προπαγάνδα. Επικρατούσε ένα είδος ανταγωνισμού αναφορικά με τη μόρφωση και τα σχολεία σε σχέση με αυτά της βουλγαρικής κοινότητας, με ιδιαίτερα έντονο το εθνικό στοιχείο. Αυτή η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης είναι χαρακτηριστική του κλίματος της εποχής και κινητήριος μοχλός της εκπαιδευτικής δράσης και κινητοποίησης των Ελλήνων της περιοχής των Σερρών, που είχαν δίπλα τους πολυάριθμο βουλγαρικό πληθυσμό με επίσης έντονη εκπαιδευτική κινητικότητα. Κάτι παρόμοιο δεν παρατηρείται με τις αντίστοιχες κοινότητες των Εβραίων και Αρμενίων που υπάρχουν στην περιοχή, αλλά και ο πληθυσμός τους είναι συγκριτικά μικρότερος. Πρωταρχικός λοιπόν σκοπός της εκπαίδευσης ήταν η μόρφωση με στόχο την εθνική αφύπνιση.

Στην μορφωτική ανύψωση του ελληνισμού αρχικά βοήθησε πολύ η εκκλησία και τα μοναστήρια, στα χέρια της οποίας βρίσκεται η μοίρα της εκπαίδευσης μέχρι περίπου το 1860. Μεγάλη υπήρξε και η προσφορά της μονής του Τιμίου Προδρόμου Σερρών. Από το 18<sup>ο</sup> αιώνα όμως αρχίζει η εκπαίδευση να περνάει στα χέρια των λαϊκών. Σημαντικό ρόλο έπαιξε η κοινοτική πολιτική του κάθε καζά και της ευρύτερης περιοχής του, οι δωρεές ευκατάστατων Σερραίων και ομογενών του εξωτερικού, οι φιλεκπαιδευτικοί οργανισμοί και αδελφότητες αλλά και οι προσφορές φιλελλήνων σε κάποιες περιπτώσεις. Στις Σέρρες τεράστιο ήταν το έργο και η

συμβολή στα εκπαιδευτικά πράγματα του σαντζακιού, του Μακεδονικού Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου.

Σχολεία ιδρύονται σχεδόν σε κάθε χωριό και περιοχή των Σερρών όπου υπάρχει το ελληνικό στοιχείο. Προσπαθούν με κάθε τρόπο και κάθε μέσο, προσπερνώντας τις οικονομικές δυσχέρειες να ιδρύσουν και να στελεχώσουν με το κατάλληλο προσωπικό σχολεία. Πολλές φορές τα βουλγαρικά σχολεία βρίσκονταν σε πολύ ανώτερη μοίρα. Να αναφέρουμε ότι οι πληροφορίες οι σχετικές με τα σχολεία, πολλές φορές είναι λειψές ή από διαφορετικές πηγές αναφέρονται αλλιώς δημιουργώντας ίσως στον αναγνώστη κάποια σύγχυση. Ωστόσο προσπαθήσαμε να αποτυπώσουμε την κατάσταση αναφέροντας μέχρι και το τελευταίο σχολείο που βρήκαμε σε πηγή.

Και στις Σέρρες οι πρώτοι δάσκαλοι ήταν μοναχοί και κληρικοί, έπειτα μορφωμένοι λόγιοι, σπουδαγμένοι στο εξωτερικό αλλά και απόφοιτοι της Φιλοσοφικής Σχολής της Αθήνας αλλά και του Διδασκαλείου Σερρών. Σιγά-σιγά κάνουν την εμφάνιση τους και οι γυναίκες στην εκπαιδευτική πράξη. Αρχικά μορφώνονται γυναίκες εύπορων οικογενειών ακόμη και με οικοδιδασκάλους στο σπίτι, έπειτα έχουμε μικτά σχολεία, συστήνονται Παρθεναγωγεία τα οποία παράγουν τις μέλλουσες δασκάλες. Να σημειώσουμε ότι η εκπαιδευτική βαθμίδα των γυναικών ήταν σε πολλές περιπτώσεις κατώτερη από αυτή των ανδρών και αυτό είναι εύλογο καθώς τα πρώτα σχολεία απευθύνονταν στον ανδρικό πληθυσμό. Έτσι παρατηρούμε διαβαθμίσεις και στους μισθούς. Παρατηρούμε ότι ο μέσος όρος του μισθού των ανδρών ήταν περίπου 40 λίρες ενώ των γυναικών 20 λίρες. Ανάλογα με το εκπαιδευτικό ίδρυμα και βαθμίδα που τελείωνε ο εκπαιδευτικός ανάλογος ήταν και ο μισθός του. Βέβαια σε αυτές τις δύσκολες περιόδους αυτό δεν ήταν πάντα απόλυτο, ούτε και δεδομένο. Να σημειώσουμε ότι δεν απουσίαζε την περίοδο αυτή και ο θεσμός των σχολικών επιθεωρητών. Εξάιρεση στον εκφυλισμό της μόρφωσης αποτελούσαν, στη Βόρεια Ελλάδα, οι Σέρρες, η Νιγρίτα και το Πράβιον, όπου οι αναλογίες εγγράμματων ανδρών ήταν ανέλπιστα υψηλές.<sup>161</sup>

Σχετικά με τον ελληνικό μαθητικό πληθυσμό, μπορούμε να πούμε ότι σε κάποιες περιοχές υπερίσχυε αριθμητικά έναντι άλλων κοινοτήτων, σε κάποιες όμως όχι και εκεί δημιουργούνταν και περισσότερες δυσκολίες. Χαρακτηριστικό ήταν το πρόβλημα της γλώσσας ελλήνων μαθητών που δεν μιλούσαν τα ελληνικά και δεν

---

<sup>161</sup> Δάγκας Α., Φοιτητικές Σημειώσεις Κοινωνικής Ιστορίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2004, σελ.340.

μπορούσαν να παρακολουθήσουν τα μαθήματα στο σχολείο. Παρ' όλα αυτά κατέβαλλαν επίμονες προσπάθειες, χωρίς να απαρνηθούν το ελληνικό σχολείο. Σε πολλές περιπτώσεις οι μαθητές πλήρωναν δίδακτρα στο σχολείο όταν αυτό δεν είχε πόρους να συντηρηθεί, κάτι που αποδεικνύει το ισχυρό κίνητρο που διέθεταν αλλά την θέληση για μάθηση, χαρακτηριστικό της ιδιοσυγκρασίας και της κουλτούρας του ελληνικού στοιχείου.

Τα μαθήματα αρχικά ήταν εκκλησιαστικά και περιορίζονταν στα εκκλησιαστικά βιβλία, με τον καιρό όμως μελετούν αρχαίους φιλοσόφους και καταγίνονται με τη γλώσσα, την ιστορία, τη γεωγραφία κ.ο.κ. Αναπτύσσεται η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και σταδιακά αντικαθίσταται από τη συνδιδασκτική και αργότερα προχωρούν σε πιο σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας.

Κάπως έτσι διαμορφώνεται η εκπαιδευτική κατάσταση στην τουρκοκρατούμενη Σέρρες. Η κατάσταση της παιδείας, αντανακλά και τις καθυστερήσεις και αδυναμίες της ελληνικής κοινωνίας, η οποία έχει πολύ δρόμο να διανύσει ακόμη.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατά την προεπαναστατική και την επαναστατική περίοδο έχουμε πολλές περιπτώσεις συνεργασίας μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων, προκειμένου να επιτύχουν την απελευθέρωση τους από τον οθωμανικό ζυγό. Σε αυτή την περιστασιακή συναδέλφωση συντελούσε το ότι, κατά την μακραίωνη περίοδο της δουλείας, η βασική διάκριση ήταν μεταξύ πιστών και απίστων, χριστιανών και μουσουλμάνων, διάκριση που καλλιεργούσε και η ορθόδοξη εκκλησία μέσω του Πατριαρχείου. Τόσο η εκκλησία, που ήταν ουσιαστικά στα χέρια των Ελλήνων κληρικών, όσο και η ελληνική παιδεία, συντελούσαν στην άνοδο μιας τάξης με σαφείς αναγεννητικούς σκοπούς. Στα ελληνικά σχολεία είχαν φοιτήσει όχι μόνο Έλληνες αλλά και Βούλγαροι, Σέρβοι, Μολδαβοί, Βλάχοι, Αλβανοί, οι οποίοι αργότερα συνεργάστηκαν στον αγώνα εναντίον των Τούρκων και έγιναν οι αναγεννητές της πατρίδας τους.<sup>162</sup>

Πρωταρχικός στόχος της εκπαίδευσης γενικότερα αλλά και των σχολικών ιδρυμάτων ειδικότερα φαίνεται πως είναι η εθνική αγωγή. Τα σχολικά ιδρύματα αποτελούν τα «πνευματικά τροφεία» απ' όπου διαχέεται η ελληνική εκπαίδευση όχι μόνο στους Έλληνες μαθητές αλλά και στους μαθητές άλλων εθνικοτήτων που σπουδάζουν στα ελληνικά σχολεία. Είναι μεγάλος λοιπόν ο ρόλος που διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί στην εθνική ανάταση και την επιτυχή έκβαση του εθνικού αγώνα.

Αποδεικνύεται ότι κατά τα δεινά αυτά χρόνια, οι Έλληνες συσπειρώθηκαν γύρω από τον κοινοτισμό της εκκλησίας, συνέπηξαν θρησκευτικές ενώσεις και σχημάτισαν συλλόγους, σωματεία και αδελφότητες με θρησκευτικό, φιλανθρωπικό, πολιτιστικό και εκπαιδευτικό σκοπό.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι η υπόθεση της έρευνας, ότι η εκπαιδευτική διαδικασία αποτέλεσε έκφραση της πολιτιστικής ροπής των Ελλήνων των Σερρών και ενισχυτικό παράγοντα της ελληνικής εθνικής τους ταυτότητας, επαληθεύεται.

---

<sup>162</sup> Παπούλια Β., Από την αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος, Αθήνα, 2003, σελ.154.



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

**Αγγελόπουλος Αθα.**, (1971), Φιλεκπαιδευτικοί και Φιλανθρωπικοί Σύλλογοι εν Μακεδονία κατά τα τελευταία έτη της Τουρκοκρατίας, Ανάτυπο του ΙΑ' Τόμου των «Μακεδονικών», Θεσσαλονίκη: Δημοσιεύματα Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

**Αγγέλου-Βλάχου Ε.**, (1935), Η παιδεία εις τας τουρκοκρατούμενας Σέρρες, Αθήνα:Κυριακούλη.

**Αντωνιάδου-Μπιμπίκου Ε.**, (1998) Πρακτικά Τόμος Α', Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία., Σέρρες.

**Ανωγιάτης-Πέλε Δημ.**,(1993), Δρόμοι και διακίνηση στον ελλαδικό χώρο κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, Αθήνα: Παπαζήση.

**Ασδραχάς Σπύρος**, (1988), Οικονομία και Νοοτροπίες, Ερμής, Αθήνα.

**Αψηλίδη Γ.**, (1994), Αδελφότητες και Αδελφάτα στις Σέρρες κατά τα τέλη του 19<sup>ου</sup> αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Ανάτυπο από τον τέταρτο τόμο του περιοδικού Σίρις, Σέρρες.

**Αψηλίδης Γεω.**, (2002), Χρηματοδότηση και επιθεώρηση ελληνικών σχολείων στην περιοχή των Σερρών στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα, Σίρις, Τόμος Έκτος, Σέρρες.

**Αψηλίδης Γεω.**, (2005), Το οικοτροφείο του ομίλου «Ορφέα» Σερρών, Σέρρες.

**Βαβούσκος Κων.**, (1972) Εξωελληνικά πηγαί περί της συμβολής της περιοχής Σερρών εις την εθνικήν δραστηριότητα, Σέρρες: Σ.Π.Ε.

**Βακαλόπουλος Απ.**, (1991), Δομή και Σύνθεση των κοινοτικών συμβουλίων δυο μακεδονικών πόλεων, της Θεσσαλονίκης και των Σερρών, επί τουρκοκρατίας ως τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα, Ανάτυπο, Συμπόσιο: Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη.

**Βακαλόπουλος Κων.**, (1992) Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Βακαλόπουλος Κων.**,(1980), Οικονομική λειτουργία του μακεδονικού και θρακικού χώρου στα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα στα πλαίσια του διεθνούς εμπορίου, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

**Βακαλόπουλος Κων.**,Νεοελληνική Ιστορία ( 1204-1940), Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Βακαλόπουλος Κων.**, (1999), Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912), Θεσσαλονίκη: Ηρόδοτος.

**Βακουφάρης Μ.-Βακουφάρης Π.**, (2007), Η Εκπαίδευση στον τουρκοκρατούμενο ελληνισμό κατά την όψιμη τουρκοκρατία σύμφωνα με τους τουρκικούς νόμους και τους εθνικούς κανονισμούς, Θεσσαλονίκη.

**Βουρουτζίδης Χαρ.**, (1995), Συντεχνίες και επαγγέλματα των Σερρών από τα τέλη του 15<sup>ου</sup> αιώνα έως και τις αρχές του 20<sup>ου</sup>, Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Σερρών, Σέρρες.

**Γαβρά Ελέ.**, (1986), Μακεδονικά, Τόμος 25<sup>ος</sup>, Θεσσαλονίκη

**Coen L.-Manion L.**, (1997), Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας, Αθήνα: Έκφραση.

**Δάγκας Α.**, (2004), Φοιτητικές Σημειώσεις Κοινωνικής Ιστορίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη.

**Δελιβάνη-Νεγρεπόντη Μ.**, (1969) Η παιδεία εις την Μακεδονίαν κατά τους χρόνους της τουρκοκρατίας, Λόγος Εκφωνηθείς την 28<sup>η</sup> Οκτωβρίου 1969, Θεσσαλονίκη: Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή.

**Δημητριάδης Ε.Π.-Λαγόπουλος Α.-Φ.- Τσότσος Γ.**, (1998), Δρόμοι και κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη, Θεσσαλονίκη.

**Διαμαντής Δημ.**, (2006), Τα σχολεία από τα μέσα του 18<sup>ου</sup> αιν. έως την έναρξη της ελληνικής επανάστασης, Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου, Τεύχος 5, Φεβρουάριος, Ινστιτούτο Παιδαγωγικών Ερευνών – Μελετών.

**Dakin Douglas**, (1996), Ο ελληνικός αγώνας στη Μακεδονία 1897-1913, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Επιτροπή Παιδείας**, (1958), Πορίσματα Επιτροπής Παιδείας, Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

**Ε.Φ. Μοναχός**, Επιστολή προς τον εν Σέρραις Κ.Θ. φιλοπατρίδην περί του ελληνικού σχολείου Σερρών, Αθήνα: ΑΙΩΛΕ.

**Ευαγγελίδης Τρυ.**, (1936), Η παιδεία επί τουρκοκρατίας: ελληνικά σχολεία από της Αλώσεως μέχρι Καποδιστρίου, Τόμος Πρώτος, Αθήνα: Αναστατικές εκδόσεις.

**Ευαγγελόπουλος Σπυρ.**, (1989) Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης, Τεύχος Α' Αθήνα: Δανιάς.

**Ευαγγέλου Στρ.**, (1909), Ιστορία των εκπαιδευτηρίων της πόλεως Σερρών, Μακεδονικόν Ημερολόγιον.

**Faroqhi Suraiya**, (2000), Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην οθωμανική αυτοκρατορία, Αθήνα: Εξάντας.

**Ζαχαρόπουλος Νικ.**, (1998), Η Παιδεία στην τουρκοκρατία, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά

**Ζέλλιου-Μαστοροκόστα Ερ.**, (1992), Η Παιδεία κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη.

**Ζιώγου Σ.**, Ιστορία της Γυναικείας Εκπαίδευσης, Πανεπιστημ. Σημειώσεις, Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

**Ζιώγου Σ.-Χασεκίδου Θ.-Φούκας Β.**, (2005), Παιδαγωγικά περιοδικά στην Ελλάδα κατά τον 19<sup>ο</sup> αιν., Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Ιορδάνογλου Ανα.**, (1996), Οι Σέρρες και η ευρύτερη περιοχή τους στις οθωμανικές επετηρίδες, τέλη 19<sup>ου</sup> – αρχές 20<sup>ου</sup> αιώνα, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου, Νιγρίτα.

**Ιορδάνογλου Ανα.**, (2000), Οι Σέρρες και η ευρύτερη περιοχή τους στις οθωμανικές επετηρίδες τέλη 19<sup>ου</sup> – αρχές 20<sup>ου</sup> αιώνα, Πρακτικά Β Επιστημονικού Συμποσίου, Η Νιγρίτα-Η Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Θεσσαλονίκη.

**Καραδήμου – Γερολύμπου Αλέκα**, (1997), Μεταξύ Ανατολής και Δύσης, Βορειοελλαδικές πόλεις στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων, Τροχαλία.

**Καφταντζής Γεώργιος**, (1967-1972-1996), Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της, Τόμοι 3, Θεσσαλονίκη.

**Καφταντζής Γεω.**, (1993), Η εκπαίδευση στο καζά Σερρών μέσα από κανονισμούς και κώδικες, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος ενδέκατος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών-Μελένικου Αθήνα.

**Κεκρίδης Ευσ.**, (1995), Η ιερατική σχολή της μονής Τιμίου Προδρόμου, Συμβολή στην εκπαίδευση του ενοριακού κλήρου κατά τον 19<sup>ο</sup> αιώνα, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Κόκκινος Γεω.**, (1993-1994), Η πόλη των Σερρών, Σερραϊκά Ανάλεκτα-Τόμος Β', Σέρρες.

**Κουντιάδης Γαβ.**, (9/11/1933), Οι διδάξαντες εν Σέρραις προ του Εμμ. Φωτιάδου, εφημ. «Πρόοδος» Σερρών.

**Κουτζακιώτης Γ.** (2002), Η Δράμα και η περιοχή της, Πρακτικά Γ Επιστημονικής Συνάντησης, Δράμα.

**Κωνσταντινόπουλος Χρη.**, (1984), Η επαγγελματική εκπαίδευση στην περίοδο 1828-1832, Έκδοση β', Αθήνα: ΟΑΕΔ, Υπουργείο Εργασίας.

**Λαΐου Α.**, (1998) Πρακτικά Τόμος Α', Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία, , Σέρρες.

**Μπάκας Ι.**, (2001), Εκπαίδευση και κοινωνική δραστηριότητα στη Νιγρίτα και στη Σύρπα, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος γ', Σέρρες.

**Μπάκας Ι.**, (2005), Ευεργέτες των φιλεκπαιδευτικών και φιλανθρωπικών καταστημάτων των Σερρών την περίοδο 1870-1912 μέσα από τον τύπο της εποχής, Σέρρες.

**Μπέγκος Ανα.**, (1996), Δημ.Μαρούλης - Ο επαναστάτης δάσκαλος, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Δωδέκατος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών – Μελένικου, Αθήνα.

**Μπέτσας Γιαν.**, (2005) Θεσμικές και Λειτουργικές Όψεις της εκπαίδευσης των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της οθωμανικής επικράτειας: από την έναρξη των μεταρρυθμίσεων του Τανζιμάτ έως την επανάσταση των Νεότουρκων, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Μπονίδη Κυρ.**, (1996) Οι Ελληνικοί Φιλεκπαιδευτικοί Σύλλογοι ως φορείς εθνικής παιδείας και πολιτισμού στη διαφιλονικούμενη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη-Αθήνα: Κυριακίδης.

**Νομός Σερρών**, (1993) Πρόσκληση Γνωριμίας, Νομαρχία Σερρών, Σέρρες.

**Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μαρ.**, (2001), Βυζάντιο και Σλάβοι-Ελλάδα και Βαλκάνια, Βάνιας

**Πανάγου Κων.**, (1998) Δρόμοι και κόμβοι της Βαλκανικής από την αρχαιότητα στην ενιαία Ευρώπη, Θεσσαλονίκη.

**Παπαδοπούλου Κ.,Κεραμέως,** (1894), Συμπληρώσεις τοις περί Σερρών ειρημένοις, Βυζαντινά Χρονικά Πετροπόλεως.

**Παπαδόπουλος Στεφ.,** (1970) Εκπαιδευτική και Κοινωνική Δραστηριότητα του Ελληνισμού της Μακεδονίας κατά τον τελευταίο αιώνα της Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.

**Παπακυριάκος Κυρ.,** (1993), Η παιδεία στην πόλη και την περιοχή Σερρών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ενδέκατος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών – Μελένικου, Αθήνα.

**Παπούλια Β.,** (2003), Από την αυτοκρατορία στο εθνικό κράτος, Αθήνα: Βάνιας.

**Πέκιου Αλε.,** (1880) Πνευματική άποψις της Τουρκοκρατούμενης Ελλάδος, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά.

**Πολίτης Δημ.,** (2004) Η εθνική διάσταση της εκπαίδευσης στον αλύτρωτο ελληνισμό της Μακεδονίας-Θράκης-Ηπείρου κατά την ύστερη τουρκοκρατία: απόψεις και εκπαιδευτική δραστηριότητα εκπαιδευτικών, Θεσσαλονίκη: Μ.Ε. Α.Π.Θ.,

**Σαμσάρης Δημ.,** (1971), Η κοινότης του Αγίου Πνεύματος Σερρών επί τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη.

**Σαμσάρης Δημ.,** (1999), Ιστορία των Σερρών, Θεσσαλονίκη

**Σαμσάρης Π.,** (2005), Βιβλιοθήκες και Αναγνωστήρια ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της σεραϊκής υπαίθρου κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο, Σέρρες.

**Σαμσάρης Π.,** (2006), Ο Μακεδονικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος Σερρών, η εκπαιδευτική και πολιτιστική του δράση, Σερραϊκά Ανάλεκτα, Τόμος Τέταρτος, Δημοτική Επιχείρηση Πολιτιστικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης Σερρών, Σέρρες.

**Συναΐτου Δημ.**, Μοναχού, (1982-1983), Προσφορά της Ιεράς Μονής Σινά στην εκπαιδευτική δραστηριότητα της περιοχής των Σερρών, Σερραϊκά Χρονικά, Τόμος Ένατος, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών – Μελένικου, Αθήνα.

**Στόγιου Γεω.**, (1995), Η Ιερατική Σχολή στο Μοναστήρι του Τιμίου Προδρόμου Σερρών, Επιστημονικό Συμπόσιο «Χριστιανική Μακεδονία», Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Τέγου-Στεργιάδου Κων.**, (2000), Σχολεία και εκπαίδευση της περιοχής Νιγρίτας κατά την περίοδο 1913-1915, Πρακτικά Β' Επιστημονικού Συμποσίου-Νιγρίτα-Βισαλτία δια μέσου της ιστορίας, Θεσσαλονίκη.

**Τερζής Ν.**, (1997), Η εκπαίδευση στην Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία. Πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Τερζής Ν.-Ζιώγου Σ.**, (1997) Η εκπαίδευση στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία, πρώτη προσέγγιση και απογραφή, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Τζελέπη Νικ.**, (1989), Η εξέλιξη του πληθυσμού του Ν.Σερρών (αστικού-ημιαστικού-αγροτικού) από το 1913 μέχρι το 1981, Ανάτυπο από τον 10<sup>ο</sup> τόμο των Σερραϊκών Χρονικών, Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών – Μελένικου Αθήνα.

**Τόγιας Βασ.**, (1988), Το μάθημα των νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση, Ιστορική Θεώρηση (1833-1967), Τόμος Πρώτος, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

**Φούκας Βασ.**,(2005), Η παιδαγωγική κατάρτιση των εκπαιδευτικών μέσης εκπαίδευσης στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

**Χιώλος Κων.**, (2005), Την 1<sup>η</sup> Αυγούστου 1905 ιδρύθηκε ο Σύλλογος «Ορφεύς» των Σερρών, το οπλοστάσιο και το φυτώριο των Μακεδονομάχων, Σέρρες.

**Χρηστίδης Νικ.**, (2005), Όμιλος «Ορφέας» Σερρών 1905-2005, Σέρρες.

**Χρηστίδου – Στόγιου Άννα**, (2006), Φιλόπτωχος Αδελφότης Ελληνίδων Κυριών «Εμμέλεια» 1895-2006, Σέρρες: Αφοι Χαραλαμπίδη.

**Ψαράς Ι.Δ.**, (2001) Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας, Θεσσαλονίκη:Βάνιας.



# ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ



Χάρτης σαντζακίου Σερρών  
( Τερζής - Ζιώγου, σελ. 140 )

1880	1894	1908
Ελληνικό	Ελληνικό	Ελληνικό
1	1	1
96	87	185
Εκπαιδευτικό	Κεντρ. Παρ.	Κεντρ. Παρ.
4	1	1
36	1	1
Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό
2	14	6
178	427	400
Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό
5	5	4
609	935	529
Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό
2	7	2
381	1749	207
Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό
4	13	3
367	1749	207
Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό	Εκπαιδευτικό
15	38	9
1667	1749	1871
Σύνολο	Σύνολο	Σύνολο

( Τερζής - Ζιώγου, σελ. 141 )

Πίνακας αριθμού διδασκόντων στα σχολεία της πόλης των Σερρών

Σχολεία	1884-85 (1)	1895-96 (2)	1902-03 (3)	1905-06 (4)	1912-13 (5)
Γυμνάσιο	12	8	8	9	11
Παρθεναγωγείο	11	8	13	13	11
Κεντρική Αστική Σχολή	7	10 (α)	8	8	8
Κεντρικό Νηπιαγωγείο	4	5 (β)	3	3	3
Δημοτική σχολή Αγ. Παντελεήμονος	3		2	2	2
Νηπιαγωγείο « «			2	2	1
Δημοτική σχολή Αραμπατζή Μαχαλά	1		1	1	1
Νηπιαγωγείο « «	1		1	1	1
Δημοτική σχολή Αγ. Αναργύρων			1	1	1
Νηπιαγωγείο « «			1	1	1
Δημοτική σχολή Άνω Καμενίκης	2	4 (γ)	3	2	7 (ε)
Παρθεναγωγείο « «		1	1		
Νηπιαγωγείο « «	1	2 (δ)	3	3	
Δημοτική σχολή Κάτω Καμενίκης	1				
Νηπιαγωγείο « «	2		1	1	2
Σχολεία Δ. Μαρούλη	7				
<b>Σύνολο</b>	<b>52</b>	<b>38</b>	<b>48</b>	<b>47</b>	<b>49</b>

( Αψηλίδης, σελ. 111 )

Πίνακας αριθμού μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία της πόλης των Σερρών

Σχολεία	1884-85 (1)	1895-96 (2)	1898-99 (3)	1902-03 (4)	1904-05 (5)	1905-06 (6)
Γυμνάσιο	241	87	102	130	142	170
Παρθεναγωγείο	277	378	410	465	528	541
Κεντρική Αστική Σχολή	310	557(α)	429	400	388	410
Κεντρικό Νηπιαγωγείο	196	413(β)	235	190	168	172
Δημοτική σχολή Αγ. Παντελεήμονος	130		94	110	78	85
Νηπιαγωγείο « «			100	80	82	59
Δημοτική σχολή Αραμπατζή Μαχαλά	51		58	50	58	50
Νηπιαγωγείο « «	56		78	45	70	60
Δημοτική σχολή Αγ. Αναργύρων				60	38	38
Νηπιαγωγείο « «				80	70	70
Δημοτική σχολή Άνω Καμενίκης	76	170(γ)	72	110	103	103
Παρθεναγωγείο « «		38	39	140	156(ε)	60
Νηπιαγωγείο « «	62	106(δ)	81			110
Δημοτική σχολή Κάτω Καμενίκης	60		45			
Νηπιαγωγείο « «	110		72	70	60	68
Σχολεία Δ. Μαρούλη	201					
<b>Σύνολο</b>	<b>1770</b>	<b>1749</b>	<b>1815</b>	<b>1930</b>	<b>1931</b>	<b>1996</b>

(Αψηλίδης, σελ. 109 )



**ΕΠΙΚΟΥΡΙΑΙ**  
**ΔΙΑ ΤΟΥ ΒΝ ΣΕΡΡΑΙΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΟΥΤ. ΣΥΛΛΟΓΟΥ**  
 ΔΙΑΝΕΜΘΕΙΣΑΙ ΚΑΙ ΔΙΑΤΘΕΙΣΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΑΚΟΝ ΕΤΟΣ 1880—1881  
 ΕΚ ΤΗΣ ΧΟΡΗΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔ. ΤΩΝ ΕΛΛΗΝ. ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ  
 ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ ΦΙΛΕΚΠΑΙΔ. ΚΑΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠ. ΔΕΛΕΓΟΤΗΤΟΣ.

		Αίρ. Τουλ.	Αίρας Τουλ.	Αίρας Τουλ.
<b>ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΣΕΡΡΩΝ</b>				
Σέρραι.	Ἐπικουρία εἰς τὰ δημόσια Ἐκπαιδευτήρια Σερρῶν	76	721 66 66	
Ἄνω Βροντοῦ.	Συντήρησις Δημοτικῶν καὶ νηπιακῶν . . . . .	67 27		
Νεγρίτα.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικῶν καὶ νηπιακῶν . . . . .	20		
Ὀρλεκος.	Συντήρησις νηπιακῶν . . . . .			
Μασλάρ.	Γρ. 400			
Νεγρολάβ.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .			
Χοσμκος.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .			
Ἐξνοβα.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .			
Ἄνω Κρούσιοβα	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .			
Κάτω Κρούσιοβα	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .			
Δουτλη	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .			
	εἰς Ἀ.Τ. πρὸς Γρ. 146 Γρ. 7050	48 28 76	221 55 76	943 22 42
<b>ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΜΕΛΕΝΙΚΟΥ.</b>				
<i>Α. Διαμέρισμα Μελενίκου.</i>				
Μελένικον.	Συντήρησις Παρθεναγωγείου . . . . .	48 61		
	Ἐπικουρία εἰς δημοτ. Σχολῆν . . . . .	21 39	70	
<i>Β. Διαμέρισμα Πιερίας.</i>				
Πιερίαση.	Συντήρησις Δημοτικῶν καὶ νηπιαγωγείων . . . . .	85 50		
Σιέρτασπον.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ ἀπὸ 1 Ἰανουαρίου κ. ε. . . . .	8	93 50	
<i>Γ. Διαμέρισμα Δερβιρ Χιούρ.</i>				
Δερβιρ Χιούρ.	Ἐπικουρία εἰς Ἑλλην. δημοτ. καὶ νηπιακῶν . . . . .	92 38 60		
Λάτρων.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικῶν . . . . .	5	97 38 60	
<i>Δ. Τσαμαζιά.</i>				
Τσαμαζιά.	Συντήρησις νηπιακῶν καὶ μεσθῶς δημοτ. . . . .	75	75	335 88 60
<b>ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΔΡΑΜΑΣ.</b>				
<i>Α. Διαμέρισμα Νεοροκόπου.</i>				
Νεοροκόπον.	Συντήρησις νηπιαγωγείου . . . . .	94		Ἀ.Τ. 49
	Ἐπικουρία εἰς τὰ λοιπὰ τῆς Κοινότη. Σχολεία . . . . .	45		
Καρακιοῦ.	Συντήρησις Δημοτικῶν . . . . .	32		
Δάστεια.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .	22		
Γιούρτζια.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .	15		
Σιέρταστα.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ εἰς τὸ π. Καρόλου Ἰωάνν . . . . .	30	193	
<i>Β. Διαμέρισμα Ζίχνης.</i>				
Κεντρικὴ Σχολὴ Ζίχνης ἐν Ἀληστράτῃ διὰ μίαν ἔξαμην. (Μελέτη κατεῖν)		50		
Ἀληστράτῃ.	Συντήρησις νηπιακῶν . . . . .	48 91 50		
Ζελάκοβον	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .	40		
Ἐγρὴ Διρέ.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .	15		
Ἰάχοβον.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .	10		
Κλεπούσανα.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ . . . . .	7		
Ραδολίδος.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ πρὸς ἀνίγειρον Παρθεναγωγείου . . . . .	30		
Σίμαλτος.	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ ἀποπεράτων οἰκῶν Παρθεναγωγείου . . . . .	15		
Κιούπκιος	Ἐπικουρία εἰς δημοτικὰ ἐπισκευὴν Σχολῆς . . . . .	10	225 91 50	418 91 50
<b>ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΛΕΤΘΕΡΟΠΟΛΕΩΣ.</b>				
Κρομίστα ἐν διμερίσματι Σίγγης Ἐπικουρία εἰς δημοτ. . . . .		10		
Μεσορώπη	Ἐπικουρία εἰς δημοτ. Πραβίου . . . . .	20	30	30
<i>Α. Τ.</i>				
Ἐπιχορηγία	ὑπότροφοι 21 ἐν Θεσπλίῃ καὶ Σέρραις			1728 2 52
Βιβλία	Διανεμθῆντα ἐκκλησιαστικὰ . . . . .	17 59 50		271 32
	Ἐκπαιδευτικὰ . . . . .	35 18 24	53 07 74	53 07 74
	Ἐκπαιδευτικὰ . . . . .			56 32 40
	Δαπάναι ἀπρόοπτοι . . . . .			
	Τὸ ὅλον Αἶρας Τουλίας			210817 166

Ἐν Σέρραις τὴ 18 Μαΐου 1881.

Διὰ τὸν Ταγματάρχη καὶ Πρόεδρον  
**Κ. ΚΑΠΕΤΗΣ.**

(Σαμάρης)



ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΟΙ ΔΙΔΑΞΑΝΤΕΣ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ ΠΡΟ ΤΟΥ ΕΜΜΑΝ. ΦΩΤΙΑΔΟΥ

1). — Ο Έμμανουήλ Φωτιάδης εις μίαν σημείωσιν της επιστολής του (σελ. 11) αναφέρει, ότι το Σχολειον των Σερρών συστάθη περί τὸ ἔτος 1720 ἕως 1730, καὶ ἔτι κατὰ τὸ ἔτος ἐπέμεινε ἀκαντάται διδάσκαλος Σερρών λόγιος τις Σφόδρος Τσιάνου.

2). — Ο δὲ ἐν τῆς ἡμετέρας Ἱεραῖς Μονῆς τοῦ Προδρόμου μακαρίτης Γέροντος Θεοδόσιος 1888 εἰς τὰ σημειώματά του, ἀπὸ τοῦ καλαιωνίου Κώδικος τῆς Μονῆς ἐξαχθεύει, ἀναφέρει ἔτι καὶ ἀπὸ τὸ ἔτος 1615 ἀρχοῦσε διδασκαλίας ἐν Σέρραις ὁ Πατριάρχης Κορυθαίης, ἕως ἐλθόντων ἐκεῖνος ἐκεῖνος εἰς τὴν Μονὴν ἀπέβησε 2,000 ἀσπρα καὶ δύο σφέμματα μισθώματα.

3). — Εἰς τὸν πολιτικὸν Κώδικα τῆς Μητροπόλεως Σερρών, τὸ καὶ ἐν τῷ 1918, ἦτο καταγεγραμμένον ἐν Πρακτικῶν, εἰς τὸ ἕκτον ὡς διδάσκαλος τοῦ Σχολείου Σερρών ἀναγράφεται Νικόλαος τις. Ἐπειτα ἐπαχθάρχηται ἐν Σέρραις ἀπὸ τοῦ 1712 μέχρι τοῦ 1718, ἀπὸ τῆς ἐξουσίας Ἀρχιεπισκόπου καὶ Ἀρχιεπισκόπου ἀναρτίστου Κωνσταντίνου δὲ ἐξ Οὐκραίνης καὶ ἀπεβίωσε τὴν Πύλιν Ἀργυρίου τοῦ 1766.

4). — Πρὸ τοῦ 1800 εἶπε μετὰ τὸ 1800 ἀρχοῦσε διδασκαλίας ἐν Σέρραις οὗτος Γρατίος Σκαλιώτης, τὸν ἐπέμεινε Κωνσταντίνος ὁ ἐξ Οὐκραίνης εἰς τὸν III Γέροντος τὸν Σφοδρῆτος τοῦ (σελ. 73) ἀναφέρει ὡς ἐπὶ τὸν διδασκαλῶν τῶν Σερρών, καὶ ὡς ἐπὶ Γρατίου κατόπιν διδάσκαλος καὶ εἰς Σέρραις ἐβίβησε τῷ 1812, τὸν καὶ τὸν ἴδιον ἐκαλεῖται ὡς ὁ Σκαλιώτης ἐν Γρατίου διδασκαλίας ἐπέμεινε τῷ 1820 ὁ Ἐπιμηθίου περὶ συστάσεως τοῦ Σχολείου τοῦ λόγου μερῶν, ὃς ἐκεῖνος ἀνατίθηκε ἀφορμήσαντες εἰς τὰ ἐν Ἑλλάδι Σχολεία.

5). — Ἀπὸ τοῦ 1806 μέχρι τοῦ 1813, ἦτοι ἐπὶ περὶ ἐνὸς ἐτῶν, κατὰ τὰ Σημειώματα τοῦ ἡμετέρου Γέροντος Θεοδόσιου, ἐβίβησαν ἐν Σέρραις ὁ ἐν τῆς ἡμετέρας Ἱεραῖς Μονῆς τοῦ Προδρόμου ἀναρτίστου Ἱεροδρόμου κ. Νηρηίου, Σερραῖος τῆς πατρίδος. Ἐκρημάτουν δὲ τὸν ἴδιον καὶ Γρατίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Σερρών ἐπὶ Κωνσταντίνου Ἀρχιεπισκόπου. Ὁ Νηρηίους ἐβίβησε καὶ εἰς τὴν Ἱεράν ἡμῶν Μονὴν ἐν ἔτει 1803 καὶ 1804 μετὰ τὸν ἴδιον 200 γρόσια ἀπεβίωσε δὲ προσημασθεὶς τὴν ἡλικίαν ἐν ἔτει 1818.

6). — Ο αὐτὸς Γέροντος Θεοδόσιος ἀναφέρει ἔτι κατὰ τὸ ἐν 1816 ἕως 1818 διδασκαλίας τοῦ Σχολείου Σερρών ἦτο ὁ μαθητικὸς Κωνσταντίνος Μηραΐδης ἐκ Πεδιῶν, σηματικῆς τῆς τότε Μητροπόλεως Σερρών κ. Νηρηίου, τὸν κατόπιν Παιδαγωγὸν Κωνσταντίνου γαμῆσαν.

7). — Μετὰ τὸν Μηραΐδην ἀναφέρει ὁ Θεοδόσιος διδασκαλῶν τῶν Σερρών, ἐπὶ πρῶτον ἐβίβησαν (1818 μέχρι 1821), τὸν παλαιόν Γέροντος Ἀθηνῶν Ζακάρου, τὸν ἐκ Μασσαλίας τῆς Ἡπείρου, ὅς ἐπὶ δύο ἀποπέμψεως διδασκαλίας ἐβίβηθη ἐκ Ἑλλάδος καὶ γράμματα καὶ ἀπὸ τοῦ Θεοδόσιου ἐπαχθάρχηται ἀπὸ τοῦ 1816 εἰς τὸ Σχολεῖον Σερρών δευτεῖα τῆς ἡλικίας, καὶ κατεβίωσε ἐπὶ ἐν ἔτει μόνον εἰς τὸν διατεχθεὶς τούτου Ἀργύριος Παῖς Ρίζου.

— Κατὰ τὸν χρονολογικὸν Μανουὴλ Ριζοῦ ἐξ Ἀθηνῶν Ζακάρου ὁ αὐτὸς καὶ εἰς Μαρίνου τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἐν 1803—1810, καὶ ἐπειτα κατὰ τὸ ἐν 1822 καὶ ἀπὸ τῆς. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1810—1812 ἐπίσταται ἀβέβαια καὶ ἐν Φιλίππωνόλει, ἔπου καὶ ἀπεβίωσε.

8). — Ἀπὸ τοῦ 1822 μέχρι τοῦ 1829, ἦτοι ἐπὶ μίαν δεκάτην, ἐβίβησε λίαν κεραιοφόρος ὡς Σχολάρχης ἐν Σέρραις ὁ πολὺς καὶ ἐνδραστηρικὸς καὶ σφαιρικός Ἀργύριος Παῖς Ρίζου, Σακτινῆος. Ἐκ τῆς ἐπιστολής τοῦ Φωτιάδου Σερραίου (σελ. 7) μακρολόγηται, ἔτι ἐν ἔτει 1829 ὁ τότε Μητροπολίτης Σερρών Ἀθηνῶν ὁ Κωνσταντίνος, τὴν οἶδε διὰ τοῦ λόγου, ἐβίβησε ἀποπέμψων μίσην κατὰ τοῦ Σχολείου τῆς πόλεως καὶ τοῦ αὐθιχοῦ διδασκαλῶν Ἀργυρίου τούτου ὁ πρότερος οὗτος καὶ ὁμογενετικῆς ἀνὴρ ἠναγκάσθη νὰ πραγματοποιῆ τὴν Σχολαρχίαν καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν πατρίδα του. Καὶ κατὰ τὸν διατεχθεὶς τὴν διδασκαλίαν ἐβίβησαν ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν νὰ καταγγεῖται μετὰ περισσοτέρων ἀλλόθων. Κατόπιν ἦμος ὁ διατεχθεὶς τῷ 1833 τὸν Ἀθηνῶν Μητροπολίτην Γρηγόριον διὰ τῆς πατρίδος τοῦ προσημασθέντος τὴν φιλομειψίαν διήγαγον εἰς τὴν ἀποβίαν τοῦ πολιτικοῦ Σερραίου, ὅσως κατόρθωται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κοινὴν κατ' ἀπόπαιον ἀναρτίστην ὑπὲρ τῆς δευτείας τοῦ Σχολείου τῆς πόλεως Ἀθῶν, πρῶτος ἐβίβησε τὸν κατὰ παράδειγμα, κατεβίβων ἐξ ἑβίβων τοῦ 1000 γρόσια, καὶ κατόπιν αὐτοῦ πολλοὶ ἄλλοι ἐκ τῶν τότε πτωχικῶν, διὰ τῆς ἀνάγκης τοῦ Σχολείου, εἰς ὃ ἐισήγαγε τὸ σύστημα τῆς Ἀλληλοδιδασκαλικῆς, καὶ διὰ γρηγορῆς τοῦ προσκεκάλαι τὸν ἀποβίαν ἐπέμεινε Σχολάρχην Ἀργύριον Παῖς Ρίζου νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸν διδασκαλίαν τοῦ ἑβίβων, ἀπὸ τοῦ ἐπέμεινε ἢ μεταρτίστηται τὸν Ἀθηνῶν τὸν εἶχε ἀπομακρόναι. Τῷ ἔτει εἰς τὴν ἐποχὴν ἐπέμεινε τὸν Μητροπολίτην Γρηγόριον τὸ Σχολεῖον τῶν Σερρών εἶχε φθάσει εἰς τὴν πρῶτην ἀμύνην τοῦ διὰ τῆς ἀργύριου γροστίου καὶ ἀκατανοήτου προσκεκάλαι καὶ ἀναρτίστη τοῦ φιλομουσικῆτος ἐπέμεινε δευτέρου, εἰς ὃν κλεισταὶ δὲ κατὰ ὄραται ἢ πόλεως τῶν Σερρών. Ὅτι ἡ ἐπανέλθῃ βασιλεῖς ὁ Ἀργύριος Παῖς Ρίζου εἰς Σέρραις καὶ ἡ ἀναβίβων ἐκ δευτέρου τῆς Σχολαρχίας, περὶ τούτου ἐν ἀναρτίστην οὐδαμῶς ἀναρτίστηται.

9). — Πρὶν νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Ἀργύριος Παῖς Ρίζου, διδασκαλίας τοῦ Σχολείου Σερρών τῷ 1833, ὅς πᾶσι συνηγορήσαντες ἐκ τῆς ἐπιστολής τοῦ Φωτιάδου (σελ. 22), ἦτο ὁ ἀναρτίστη καὶ φιλομουσικῆτος Νεόφυτος Κωνσταντίνου.

10). — Ο Ἐμμανουήλ Φωτιάδης, ἐν ἔτει ἀναρτίστη κατὰ πᾶσαν ἡμῶν ἀποβίαν, ἡ ἐκατεβίβη Σχολάρχης Σερρών ἀπὸ τὸ ἔτος 1810 καὶ ἐπιβίβων μέχρι τοῦ 1860.

— Μετὰ τὸν Φωτιάδην ἡ ἐβίβων τὸν δευτέρου καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐν Σέρραις, διατεχθέντες ἐν τῇ διακονίᾳ τῶν μεταξὺ τῶν ἐπέμεινε κατεβίβωνται καὶ οἱ εἰς τὴν εἰς:

1) Τσιάνου ὁ Παναγιώτης, ἔπειτα ἐκρημάτουν τῷ 1862 διατεχθέντες τὸν Ἑλλάδα, Σχολεῖον Σερρών, καὶ μετὰ ταῦτα διατεχθέντες Κωνσταντίνου Ἀθηνῶν.

Καὶ 2) ὁ Ἱεροδρόμου κ. Νηρηίου Προδρόμου Σερραίου, ὅς ἐκρημάτουν Σχολάρχης ἐπὶ δύο ἐν τῇ εἰς Σέρραις, τῷ 1869 καὶ 1870, καὶ περὶ τοῦ ἐπέμεινε ἐν ἐκείναις ἐβίβων ἡ γράμματα, Μανὴ Τμ. Προδρόμου τῷ 23(10)33 Γαβριὴλ Κωνσταντίνου Ἱεροδρόμου.

ΝΙΚΟΣ Α. ΑΥΕΝΤΙΑΔΗΣ ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΟΣ





ΥΟΥΝΤΗΣ  
ΡΑΜΑΝΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ  
ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΕΦΩΝΑ: 2-12 & 5-59

# Η ΠΡΟΔΟΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ

27

ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΑ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΟΥ ΝΟΜΟΥ ΣΕΡΡΩΝ

ΑΡΙΘΜΟΣ ΦΥΛ. 758

ΣΕΡΡΑΙ: ΕΤΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ ■ ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ: ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ "ΠΡΟΔΟΣ", ■ ΤΙΜΗ ΕΚΑΣΤΟΥ ΦΥΛΛΟΥ ΔΡΑΧΜΑΙ 2

## ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΥΜΦΕΡΟΝ ΤΗΣ ΟΛΟΤΗΤΟΣ

Ο πόλεμος ο οποίος μαινεται ήδη εις μέγα μέρος της γηραιάς μας ήπειρου και εις τας άπέναντι της χώρας μας άκτας της Μαρμαρείου, δέν εκδηλονται μόνον δια των καθ' εαυτό πολεμικών επιχειρήσεων, αλλά και δι' ευρύτατων μέτρων οικονομικού αποκλεισμού, όποιοις πλείστα όσα παρεμβάλλει έμποδια, ως προς τον εφοδιασμό των με ωρισμένα είδη της πρώτης ανάγκης, και εις τας μη έμπολέμουσ ακόμη χώρας.

Ο αντίκτυπος του οικονομικού αυτού πολέμου δέν ήτο δυνατόν να μη γίνη αισθητός και εις την χώραν μας, ουδέποτε δε απέκρυθη από τον λαόν υπό της Κυβερνήσεως, ότι θα είχε να υποστή και ώρισμένας στερήσεις και στεγαχωρίας.

Πρέπει να όμολογηθή όμως άμέσως, ότι χάρις εις τας ληθδέντα υπό της Κυβερνήσεως μέτρα, αι στερήσεις αύται, όσον και αν φαίνονται, κατοπε δυσάρεστα, ύπάρχον έν τούτοις ελάχιστοι συγκρινόμεναι προς τας σημειούμενας εις άλλας σχεδόν τας χώρας της Ευρώπης. Και ο Έλληνικός λαός, ο όποίος διακρίνεται πάντοτε δια τήν ευφροσύνην του, είναι πολύ, καλό εις θέσει να εκτίμησέ το γεγονός αυτό και να συναισθανθή, ότι καθε μέτρον σείδους και περιουσίλλογης, το όποιον επιβάλλεται υπό του Κράτους εξυπηρετεί κατά κυριώτατον λόγον, την όλοτητα, διατι εξασφαλίζει την ακριβοδικαίαν εις άπαντας τούς πολίτας κατανομήν του πλεονάζοντος είδους και αποκλείει την δημιουργίαν ώρισμένων προνομίων.

Δι' αυτόν ακριβώς τον λόγον, όλοι οι Έλληνες απέδέχθησαν προθύμως και άγούγυστας άπαντας τούς επιβληθέντας περιορισμούς. Όπως βλέπαμεν όμως από το τελευταίον άνακοινώδεν του Υπουργείου της Ώμοσίας Ασφαλείας εύρεθησαν εις την πρωτεύουσάν μερικοί -εσάρδιμοι ευτυχώς- πολίται, οι όποιοι, είτε δια τήν εξασφάλισίν υπεροβολικών κερδών, δι' ασυροκερδούς εμπορίου, είτε δια

## Η ΕΡΩΤΗ ΤΗΣ ΣΗΜΑΙΑΣ ΕΙΣ ΤΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ ΜΑΣ

Τήν πρωταν της προχθές Παρασκευής εγένετο εις άμφότερα τά Γυμνάσια της πόλεως μας ή καθιερωμένη έρωτή της Σημαίας.

Όσον εις τό Γυμνάσιον Αρρένων όσον και εις τό Γυμνάσιον Θηλέων ή έρωτή αυτή ειστέθη υπό πλήρους επιτυχίας.

## Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ΣΕΡΡΩΝ

Έρχομεν ότι, όπν μας μίαν ώραταν άλλήθως έγκύκλιον την όπιάν το Δ. Συμβόλιον της Πνευματικής Έστίας Σερρών άπήρθησε προς τούς ανά τον Νόμον μας προϊσταμένους των σχολείων Μ. Εκπαίδευσως.

Έν τή έγκυκλίω τάτη του Κοινού άλλαν έπιτωχώς ή κατακατά τούς όποιους έθεσε εις έκτενή ήνεξ αυτής οργανώσεως ή τις λειτουργούσα ήδη από ένεξ έτερος, ή μάλλον έμπαρτίον κατά τό άρξόμενον πλεοναζόμεναι μίαν αξιόλογον πνευματικήν κίνησιν δια της οργανώσεως σειράς διαλέξεων επί διαφόρων λίαν ένδιαφερόντων θεμάτων.

Οδωμίαν έρχομεν άμφιβολίαν, δι' όσον ε. κ. κ. Προϊστάμενοι των σχολείων Μ. Εκπαίδευσως του Νομού μας και τό διδάσκον προσώπων των σχολείων τούτων, όσον και δι' άλλους

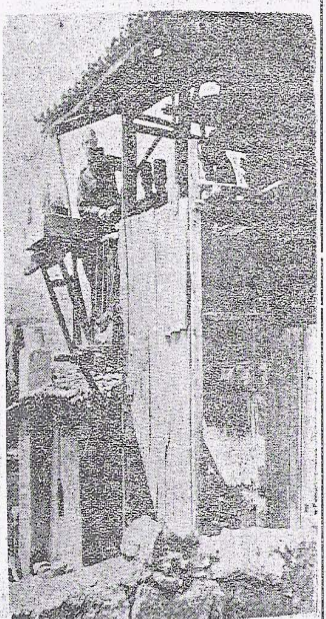
## Η ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ

Η Θεσσαλονίκη εορτάζουσα χθές την επέτειον της απελευθερώσεώς της άνεμνήσθη παλαιών και ένδόξων ήμερών. Καί εκλίκεν εύλαβώς τό γόνυ πρό της εσρας μήνης του άειμνήστου έκείνου Βασιλέως Στρατηλάτου Κωνσταντίνου, τό όνομα του όποίου είναι και θα παραμείνη εις άείαν τον άπαντα έν ύπέροχον Σύμβολον, μία από τας ώραιότερας ένσουςίσεις της άθανάτου Έλληνικής ιδέας, ή όποία και σήμερα, χάρις εις την Έθνηκήν μετάβολήν της 4ης Αύγουστου, κατευθύνει άπάντων των Έλλήνων τούς λογισμούς.

Ηνωμένως εις έν ένιαίον και άόρατος σύνολον όλόκληρος ο Έλληνικός λαός μαζί με τούς κατοίκους της μακεδονικής μεγαλοπόλεως έώρτασε τήν Θεσσαλονικην τή έλευθερία. Καί διεδηλώσαν άπαξ έτι δια του τρόπου αυτού όχι μόνον την ευγνωμοσύνην του προς τούς μεγάλους νεώρους, του άλλά και την άλόγητον πίστιν του προς έκείνους, οι όποιοι σήμερα κατευθύνουν τας τύχας της Ελλάδος μας.

Βασιλεύς μας είναι του Κωνσταντίνου ο υίος, Κυβερνήτης μας του Κωνσταντίνου πάλιν ο κύριος συνεργάτης. Η Έλλάς εύρισκείται σέ καλά χέρια. Καί θα τραθήσθ έμπρός και θα φέρη εις πέρας την μεγάλην και ιστορικην της άποστολήν. Αυτό τό πιστεύομεν πλέον άκροάδαντας όλοι οι Έλληνες και έμειθα άποφασισμένοι με τούς κυβερνήτας μας επί κεφαλής, να μη φεισθώμεν θυσιών διά να καταλάβη ή Έλλάς μας τήν θέσιν που της άρμοζει κάτω από τον ήλιον, μίαν θέσιν άνταξίαν του μεγάλου της παρελθόντος, άνταξίαν και της σημερινής, ιστορικής όντως, προσπάθειάς της, ή όποία άσφαλώς, προσημαίνει έν έξ' όσον ένδοξον μέλλον.



Ο άείμνηστος Στρατηλάτης Βασιλεύς Κωνσταντίνος, μετ' του Έπιτελείου του εις τό Καστελλόνικόν άλλαν άρας πρό της ιστορικής εξορμήσεώς του προς απελευθερωσίν της πόλεως μας.

## Ο ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΤΩΝ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ ΔΟΥΡΕΝΤΗΣ ΕΙΣ ΣΕΡΡΑΣ

## ΠΙΣΤΟΣ Ο ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΝ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τήν μεσημβρίαν της παρελθούσης Πέμπτης άφίκετο εις την πόλιν μας προς χέροντες έν Θεσσαλονίκην ο διαπύργος των Έσωτερικών Δουρέντης.

Τήν μετ' του κ. Νομάρχου, του Γενικού Γραμματέως της Νομαρχίας, κ. Δ. Κωσταπούλου, του τμήματός του τακτικής αυτοδικιήσεως κ. Ήγεμονίδου και των άλλων υπηρεσών της Νο

του τον υπεδέχθησαν ο Στρατηγός Διοικητής της Μεραρχίας κ. Μάρκου και οι άλλοι άνώτεροι αξιωματικοί της Φρουράς Σερρών. Ο κ. Δουρέντης έξεμύλιτισεν εις την Στρατιωτικήν

Αφίξις ειδικού άπορινολαργουλόγου

Αφίκετο εις την πόλιν μας και θα παραμείνη άλλιγας ήμέρας ο ειδικός άπορινολαργουλόγος Ιακώβος της άπορινολαργουλόγιας κληνικής του «Βιολυγισμού» Αθηνών κ. Θεόδωρος Χαροβάλλας.

Αφίξις Νομαρχικου ύπαλλήλου

Τοποθετήσθ εις την Καμαρχίαν Σερρών άφίγη και

# ΦΥΤΩΡΙΟΝ

Το Φυτόριον εκδίδεται από τον Φυτόκομιον της Σερρών, ο οποίος είναι αρμόδιος για την εκδόσιν των βιβλίων της Σερρών, με την επισημείωσιν της αριθμ. 10, 6.

ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ

Αριθμ. 87.

Αριθμ. 67.

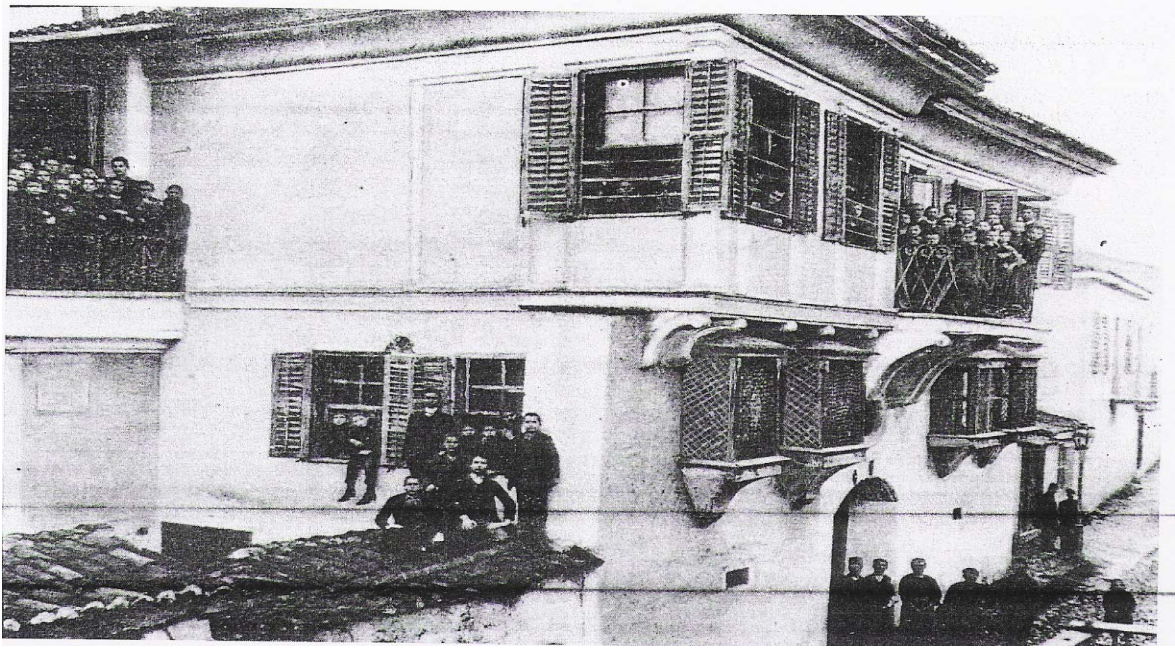
Ο ΕΚ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ  
ΚΥΡΙΟΣ ΕΠΥΡΙΑΩΝ ΗΛΙΑΔΗΣ  
ΑΚΡΟΣΑΜΕΝΟΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ  
ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΩ ΤΟΙΣ ΤΗΣ  
ΠΕΜΠΤΗΣ ΑΠΟΦΟΙΤΗΣΕΩΣ ΜΑΘΗΤΑΙΣ ΔΙΔΑ-  
ΧΘΕΝΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΝΕ  
ΝΟΜΙΣΜΕΝΗΝ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΝ ΑΠΟΔΕΙΧΘΕΙΣ  
ΑΞΙΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΝ  
ΤΩΝ ΕΝ ΠΡΩΤΟΒΑΘΜΩ ΔΗΜΟΤΙΚΗ. ΣΧΟΛΗ  
ΔΙΔΑΣΚΟΜΕΝΩΝ  
ΑΗΗΓΟΡΕΥΘΗ  
**ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΣ**  
**ΒΑΘΜΟΥ ΠΡΩΤΟΥ**

ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ ΤΗ 17 Οκτωβρίου 1956

ΟΙ ΕΓΓΡΑΦΟΙ  
Σ. Καρταντζής  
· γ. φ. α. γ.

ΘΙΔΕΡΓΗΤΗΣ Η ΔΙΣΤΡΟΦΗΤΗΣ  
Δ. Μαρούλη

Δίπλωμα του Διδασκαλείου Σερρών, με την υπογραφή του Δ. Μαρούλη  
( Καρταντζής, σελ. 342 )



Το πρότυπο Εθνικό Οικοτροφείο Σερρών – 1872. (Καφταντζής, σελ. 344).



Το Κεντρικό Παρθενγωγείο « Γρηγοριάς». Αναγέρθηκε από τον Γρηγόριο Κωνσταντίνου Ρακιτζή το 1891-92 και πυρπολήθηκε το 1913. (Καφταντζής, σελ.353)



Οι τελειόφοιτες της «Γρηγοριάδος» τον Ιούνιο του 1911. Στο κέντρο η καθηγήτρια Ιφιγένεια Χατζηεμμανουήλ (Καυτσίδου). Τελευταία δεξιά της τρίτης από κάτω σειράς η Άννα Αραβαντινού-Καφταντζή.

Μαθητόν  
Αριθ. Μαθητολογίου 194

**ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΟΝ ΣΕΡΡΩΝ**  
**„Η ΓΡΗΓΟΡΙΑΣ”**  
**ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ**

*Ἡ δὲ Λαομαθία ἔστι ἐκ τῶν ἐπιπέδων*

Ἡ Λαομαθία ἔστι ἐκ τῶν ἐπιπέδων ἐτῶν 15 πατρὸς τοιαύτης διακοσούσα ἀγγλικῶν πάντα τὰ ἐν τῷ Παρθεναγωγείῳ τοῦτ' διδασκόμενα μαθήματα, Ἱερὰ, Ἑλληνικά, Μαθηματικά, Φυσικά, Ἱστορίαν, Γεωγραφίαν, Ψυχολογίαν, Παιδαγωγικά, Οἰκ. Οἰκονομίαν, Γαλλικά, Καλλιγραφίαν Ἱερογραφίαν, Ὁδικήν, Χειροτεχνήματα, Κοπτοτεχνίματα καὶ Γυμναστικὴν συμπεριφορὰν δὲ ὁλοκλήρως ἐπιδειξάμενη καὶ τὴν νενομισμένην ἀπολυτήριον δοκιμασίαν ἔποστῆσα, ἡξιώθη τοῦ βαθμοῦ  $\frac{8}{8}$  (ὡς ἐπὶ κατὰ)

Ἐν Σέρραις τῆ... 1913

ΟΙ ΕΦΟΡΟΙ  
*Σ. Γαλαξίας*  
*Α. Χρυσόπουλος*

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΑΙ  
*Αρχιμ. Δ. Μυβα*  
*Α. Μ. Μυβα*  
*Α. Μ. Μυβα*

Ο ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ  
*Εὐαγγέλιος Γ. Σουλῆς*

(Καφταντζής, σελ. 359).



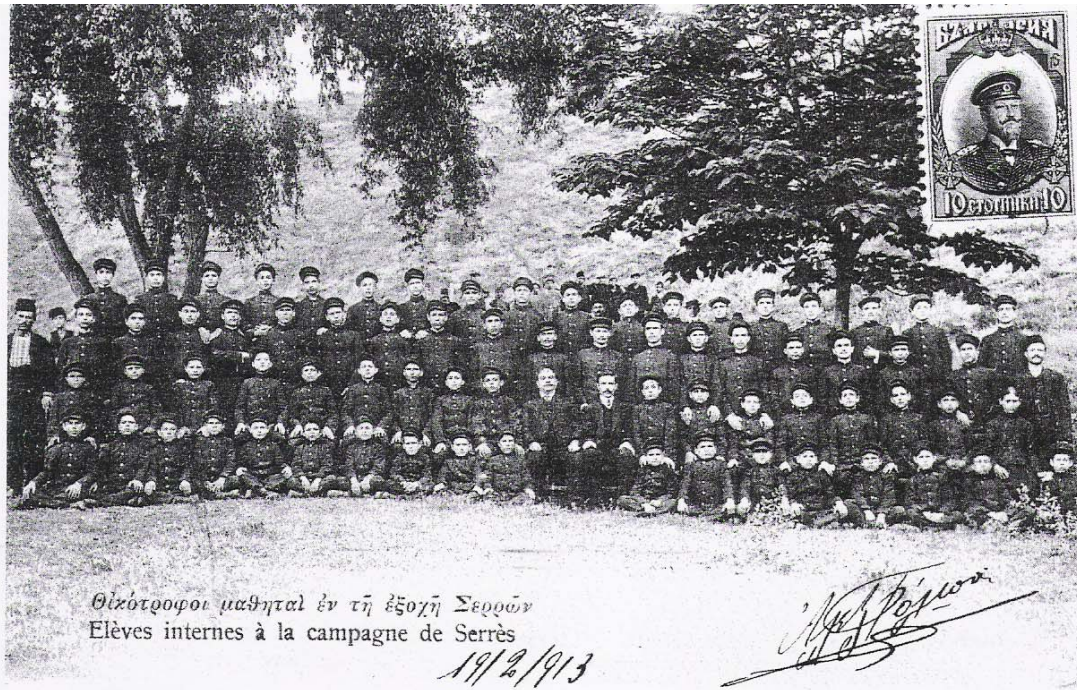
*Η τάξη τελειοφοίτων του Γυμνασίου αρρένων Σερρών το 1893. Πρώτος στην επάνω σειρά (από αριστ.) ο Πολυμέρης Τριαντάφυλλος, τελευταίος ο Κόντας Τάκης, κατόπιν δ/ντής της Τράπεζας Ανατολής.*

( Καφταντζής, σελ.346 )



*Η τελευταία φωτογραφία του εθνομάρτυρα Γυμνασιάρχη Λεωνίδα Παπαπαύλου με τους καθηγητές και απόφοιτους του Γυμνασίου της σχολικής χρονιάς 1912-1913. Διακρίνονται (στη β' σειρά από αριστ.) οι καθηγητές: Κ. Μικρού, Ν. Τέγος, Δημ. Μισυρλής, Δημ. Νικολάου, Λ. Παπαπαύλου, Δημ. Παπακωνσταντίνου, Ι. Αυξεντιάδης, Δ. Μάρκου, Χατζόπουλος, Γ. Γεωργιάδης. Και οι απόφοιτοι: Χρυσάφης, Φωκάς, Στανυρίδης, Παπαντωνίου, Τσολάκης, Μάλαμας, Καλαφάτης, Κυρίτσης, Γιάγκου, Γούλας, Χατζηγευσταθίου, Δημητριάδης, Βαρβούνης, Παναγιώτου, Σαραγιώτης, Νικολαΐδης, Μαδεμλής (με το πένθος) και οι πρώτες μαθήτριες που τελείωσαν Γυμνάσιο: Κλεονίκη Βλάχου (αριστερά) και Χρυσούλα Καπετανοπούλου.*

( Καφταντζής, σελ. 361 )



Θιλότροφοι μαθηταί εν τῇ ἐξοχῇ Σερρών  
 Elèves internes à la campagne de Serrès

19/2/1913

*Handwritten signature*

Μαθητές του Οικοτροφείου Σερρών σε εκδρομή στις 19.2.1913.

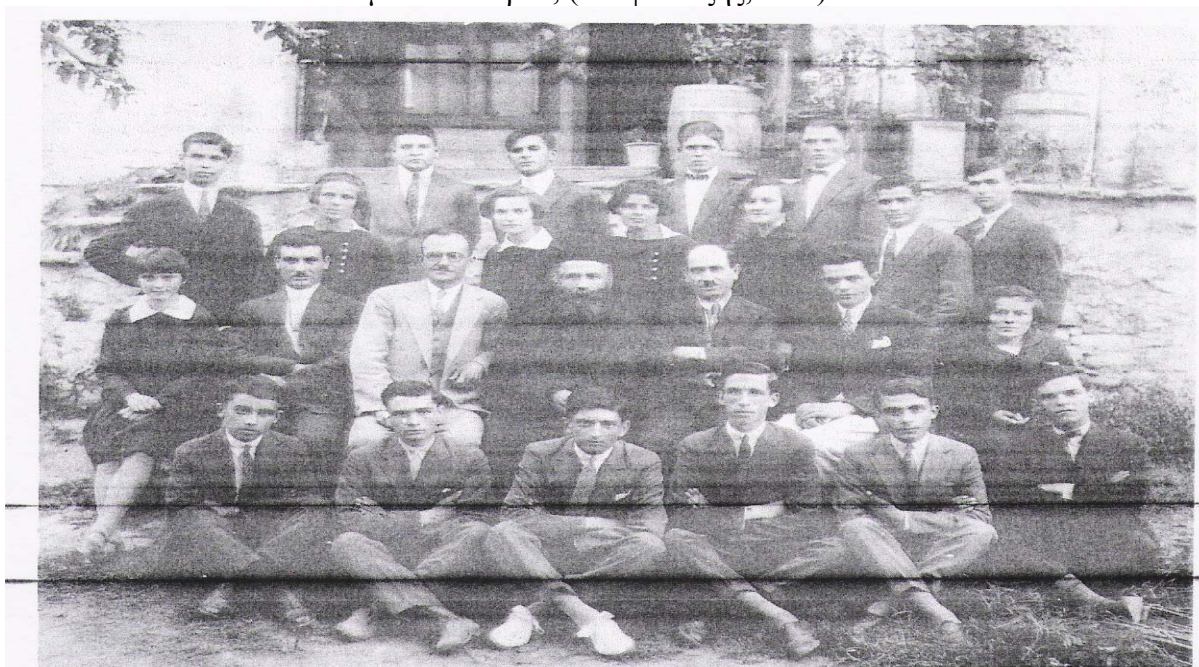


Ο καθηγητής της μουσικής Γιάννης Β. Βαΐου στη μέση αποφοίτων του Γυμνασίου Σερρών. Ιούνιος 1923.

( Καρταντζής, 365 )



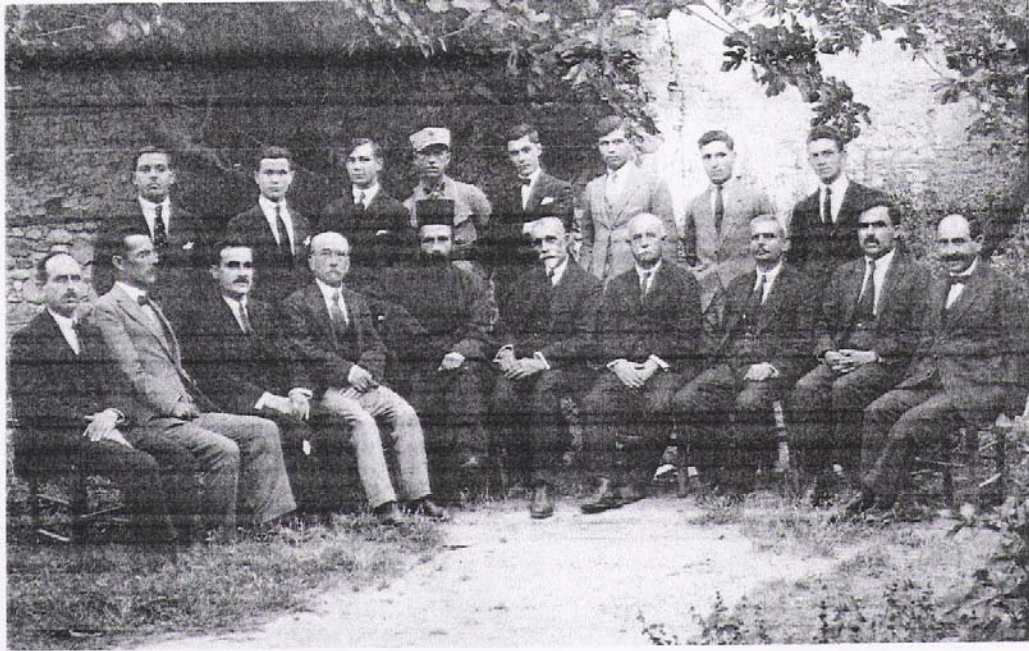
Εκδρομή του Γυμνασίου Αρρένων Σερρών την πρωτομαγιά του 1914 στο « Τσιομπλέκ-Ντερέ», ( Καφταντζής, 366 ).



Οι απόφοιτοι του Γυμνασίου Σερρών το 1926-27. Στη β' σειρά οι καθηγητές Μ. Πέτρον, Δ. Μισυρλής, Δ. Παπακωνσταντίνου, Τ. Γαλδέμης, Ι. Τοιώπελας και Μαρία Γεωργιάδου (γαλλικών).

( Καφταντζής, σελ. 368 )





Οι τελειόφοιτοι του Γυμνασίου Σερρών της σχολικής χρονιάς 1921-22. Καθισμένοι (από αριστ.) οι καθηγητές: α) Ι. Βαΐου, β) Δ. Νικολταίος, γ) Κ. Λουκάς, δ) Χατζόπουλος, ε) Δ. Παπακωνσταντίνου, στ) Μ. Πέτρου (γυμνασιάρχης), ζ) Ν. Τέγος, η) Δ. Νικολάου, θ) Δ. Κρασιάκης, μαθηματικών, ι) Αν. Γαλδέμης.



Οι μαθητρίες του Ορφανοτροφείου Σερρών το 1924 με τη διευθύντρια Άννα Πατραμάνη και τις δασκάλες Φεσσά, Σοφία Πόρναλη και τρεις άλλες.

( Καφταντζής, σελ.367 )



*Η Μικτή Χορωδία και Μαντολινάτα του Γυμνασίου Σερρών με το μαέστρο της καθηγητή μουσικής Γιάννη Βαΐου στην είσοδο του κινηματοθέατρου «Κρόνιον» Σερρών μετά τη συναυλία που έδωσε στις 30.1.1935.*



*Οι καθηγητές (από αριστερά) Σάββας Ιωακειμίδης, Ιωάννης Λαζανάς (γυμνασιάρχης), Μανόλης Μπασιαδάκης και Δημήτριος Παπακωνσταντίνου. Εκδρομή του Γυμνασίου Σερρών στον Αι-Γιάννη, 1935.*

( Καφταντζής, σελ. 369 )



Οι απόφοιτοι του Γυμνασίου Σερρών τον Ιούνιο του 1929. Στη μέση των ορθίων διακρίνεται η μοναδική κοπέλα απόφοιτος Σταματία Κορητινού από τη Σάμο, που έγινε φαρμακοποιός.



Οι απόφοιτοι του Γυμνασίου Σερρών τον Ιούνιο του 1930. Στη β' σειρά οι καθηγητές Μιχ. Κοιμούσης, Σάββας Ιωακειμίδης, Μιχαήλ Πανάγος, Δημ. Παπακωνσταντίνου, Νίκος Βασικύρου (γυμνασιάρχης), Δημ. Νικολάου, Δημ. Χατζηδήμος, Αθανασόπουλος, Αναστ. Γαλδέμης και Γιάννης Μπουμποτίνος.

( Καρταντζής, σελ. 373 )



Οι τελειόφοιτες του Γυμνασίου Θηλέων Σερρών το 1940 και οι καθηγητές Διον. Διονυσόπουλος, Γεωργία Ταουσιάνη, Παναγιώτης Ροζάκης (γυμνασιάρχης), Γεώργιος Λαΐος και Στέλιος Φουντουλάκης.



Οι τελειόφοιτοι του Γυμνασίου Σερρών τον Ιούνιο του 1940. Στη μέση οι καθηγητές (από αριστ.): Αλέξανδρος Παπαδημητρίου φιλόλογος (εκτελέστηκε από τους Γερμανούς το 1944), Γιώργος Οικονόμου γυμνασιάρχης και Μανόλης Μπασιαδάκης, μαθηματικός (σκοτώθηκε στον ελληνοϊταλικό πόλεμο το 1940).

( Καφταντζής, σελ. 375 )



*Το κτίριο του Διδασκαλείου Σερρών δεύτερο από δεξιά.*

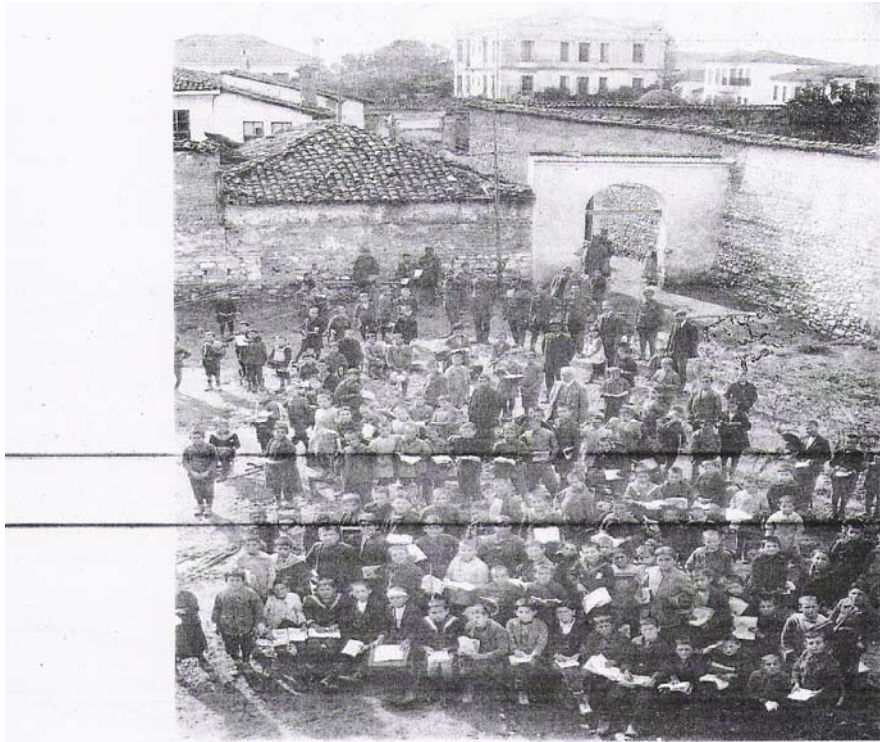


*Εκδρομή του Γυμνασίου Σερρών στο Λευκώνα το 1936. Κορρεύουν οι καθηγητές Δ. Χατζηδήμου, Βασ. Γουρανίτης, Μιχ. Κουμούσης και Γκριτσέλης.*



*Παρέλαση του Γυμνασίου Θηλέων Σερρών, στις 25 Μαρτίου 1937*

( Καφταντζής, σελ.376 )



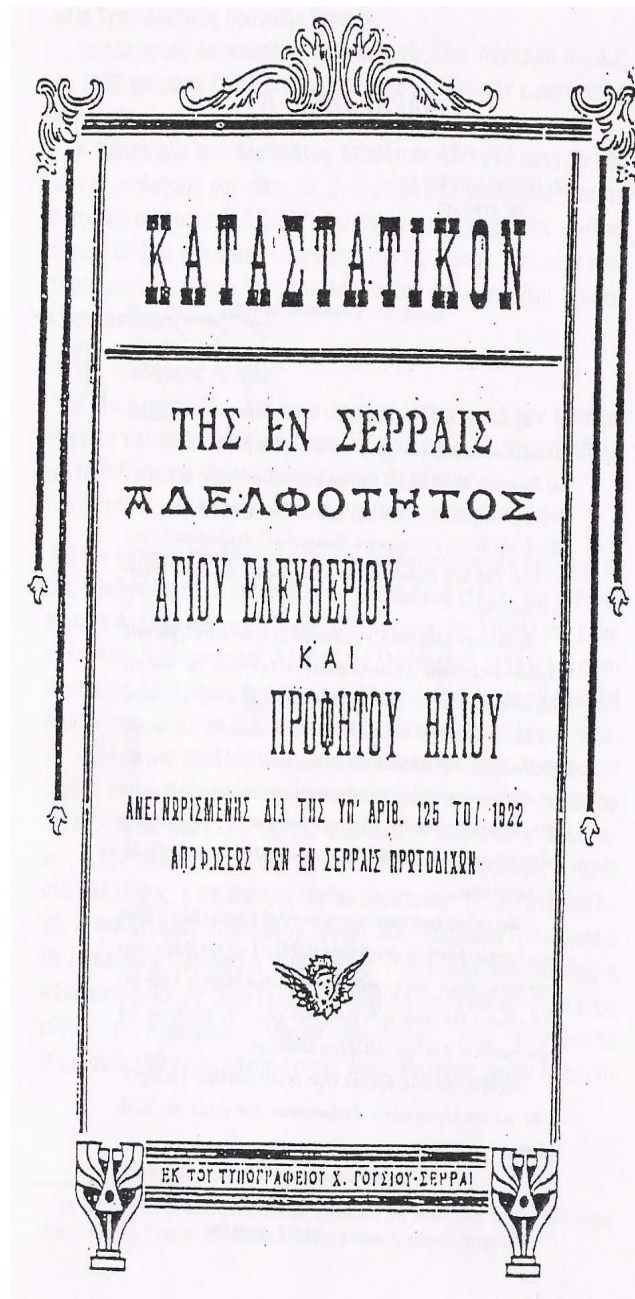
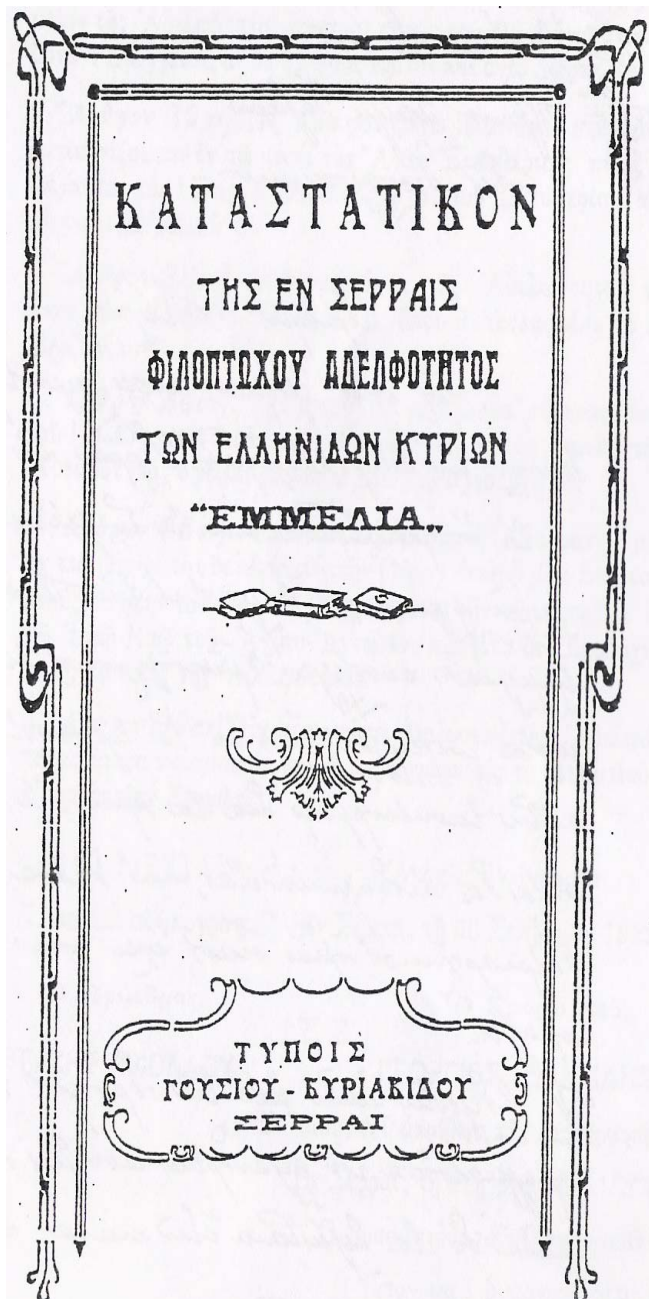
Μαθητές στην αυλή της Αστικής Σχολής (Κόκκινο Σχολείο, οδός Τσαλοπούλου). Ο δρομίσκος από την πύλη οδηγούσε στον Τεκέ που διακρίνεται ο θόλος του και υπήρχε όπου σήμερα το Εμπορικό Επιμελητήριο (φωτογραφία του Μεσοπολέμου).

( Καφταντζής, σελ. 372 )



Τέσσερα ζεύγη νεανίδων χορεύουν μινουέττο σε εκδήλωση της «Εμμέλειας» «Υπέρο του Παιδικού Σταθμού» στον «Ορφέα», 30.6.1930.

( Καφταντζής, σελ. 377 )



Εξώφυλλα Καταστατικών των αδελφοτήτων «Εμμέλεια» και «Αγίου Ελευθερίου και Προφήτου Ηλία» (Αψηλίδης, σελ.132,141)

**ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΝ**  
**ΤΗΣ ΕΝ ΣΕΡΡΑΙΣ ΦΙΛΟΠΤΩΧΟΥ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ**  
**ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΑΩΝ ΚΥΡΙΩΝ**  
**“ΕΜΜΕΛΙΑ”**

Ἄρθρον 1ον) Ἀνασυνιστάται ἐν Σέρραις τὸ ἀπὸ εἴκοσι καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ὑφιστάμενον καὶ ἐθναφελῶς δράσαν Σωματεῖον ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Φιλόπτωχος Ἀδελφότης τῶν Ἑλληνίδων Κυριῶν Ἑμμελία» σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶνε: 1ον) ἡ παροχὴ ἐνδυμάτων εἰς τοὺς ἀποδεδειγμένους ἐνδεεῖς ἐπιμελεῖς δὲ καὶ χρηστοθήβεις μαθητὰς καὶ μαθητριάς, τοὺς φοιτῶντας εἰς ἅπαντα τὰ διδασκλήρια τῆς πόλεως Σερρῶν ἐνθαρρῶνον διὰ τῆς παρεχομένης οὕτω εἰς αὐτὰ βοήθειας, τὴν καλλὴν συμπεριφορὰν καὶ ἐπιμέλειαν αὐτῶν 2ον) ἡ παροχὴ εἰς ἀποδεδειγμένως ἐνδεεῖς καὶ ἀσθενεῖς βοήθειας εἴτε εἰς εἶδη εἴτε εἰς χρήματα 3ον) ἡ ἰδρυσις Συσσιτίου διὰ τοὺς ἀπόρους μαθητὰς καὶ μαθητριάς 4ον) ἡ ἰδρυσις Συσσιτίων διὰ τὰς λαϊκὰς τάξεις τῆς πόλεως Σερρῶν ὡς καὶ ἡ παροχὴ βοήθειας εἰς οἰονδήποτε φιλανθρωπικὸν ἔργον ἀφοροῦν τὴν Ἑλληνικὴν Κοινότητα Σερρῶν ἐφ' ὅσον διὰ τοὺς δύο τελευταίους τοῦτους σκοποὺς ἤθελον ἐπαρκέσει οἱ πόροι αὐτοῦ.

Ἄρθρον 2ον) Πόροι τοῦ Σωματείου εἶνε 1ον) Αἱ ἐτήσιαι συνδρομαὶ τῶν μελῶν 2ον) αἱ τυχόν δωρεαί, τὰ κληροδοτήματα καὶ πᾶσα ἑκτακτὸς προσφορὰ κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας 3ον) αἱ εἰσπράξεις ἐκ τῶν ἐτησίων εὐεργετικῶν χορῶν, τῶν λαχείων, τῶν συναυλιῶν καὶ ἐκ παντὸς ἄλλου μέσου, τὸ ὁποῖον τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τοῦ Σωματείου ἤθελον ἐγκρίνη ὡς συντέλεστοικὸν πρὸς αὔξησιν τῶν πόρων αὐτοῦ· καὶ 4ον) οἱ τόκοι τῶν κεφαλαίων τοῦ Σωματείου.

3ον) Τὸ Σωματεῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ τακτικὰ καὶ ἐπιτιμα μέλη τὰ τακτικὰ μέλη τὰ ὁποῖα εἶνε Κυρίαι, ἐκλέγονται ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου δι' αἰτήσεώς των ἀπευθυνομένης πρὸς αὐτό.



"Άρθρον 4ον) Επίτιμα μέλη εκλέγονται οί προσενεγκόντες ύπηρεσίας εις την Πατρίδα και εις τὸ Σωματεῖον ήθικὴν ή υλικήν ύποστήριξιν, ή άλλα πρόσωπα ύψηλὴν θέσιν κατέχοντα ἐν τῷ Κράτει. Τὰ επίτιμα μέλη μετέχουσι τῶν συζητήσεων εις τὰς Γενικὰς Συνελεύσεις δὲν ἔχουσι δμως δικαίωμα ψήφου. Ἐπίσης στεροῦνται τοῦ δικαιώματος τοῦ εκλέγειν και εκλέγεσθαι, ὁ δὲ ἀριθμὸς αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ὑπερβή τὸ ἐν δέκατον τῶν ἐνεργῶν μελῶν.

"Άρθρον 5ον) Τὰ τακτικὰ μέλη ὑποχρεοῦνται εις τὴν πληρωμὴν 5 δραχμῶν τουλάχιστον κατὰ μῆνα. Πᾶν μέλος καθυστερῆσαν τὴν συνδρομὴν του ἐπὶ ἐν ὀλόκληρον ἔτος διαγράφεται τοῦ Μητρώου.

"Άρθρον 6ον) Τὸ Σωματεῖον ὀνομάζει Δωρητάς, Εὐεργέτας και Μεγάλους εὐεργέτας, Δωρηταὶ ἀνακυρόσονται οί ἐφ' ἅπαξ προσενεγκόντες 1000 δραχμάς. Εὐεργέται δὲ οί προσφέροντες 5000 δραχμάς και Μεγάλοι Εὐεργέται οί προσενεγκόντες ἐφ' ἅπαξ 10000. Δύνανται δὲ νὰ εἶνε Κυρίαὶ και Κύριοι.

"Άρθρον 7ον) Τὰ ὀνόματα Εὐεργετῶν και Μεγάλων Εὐεργετῶν ἀναγράφονται ἐπὶ πίνακος ἀνηρτημένου ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ γραφείου τοῦ Σωματείου.

"Άρθρον 8ον) Τὸ Σωματεῖον διοικεῖται ὑπὸ Διοικητικοῦ Συμβουλίου ἀποτελουμένου ἐκ δώδεκα συμβούλων ἐκλεγόμενων ἅπασι ἐν Γενικῇ Συνελεύσει τῶν μελῶν διὰ σχετικῆς μυστικῆς και διὰ ψηφοδελτίων ψηφοφορίας διὰ μίαν τριετίαν. Τὰ μέλη τοῦ Συμβουλίου εκλέγουν μεταξὺ των μίαν Πρόεδρον, μίαν Ἀντιπρόεδρον, μίαν Γενικὴν Γραμματέα και μίαν Ταμίαν ἀνὰ ἕκαστον ἔτος δυναμένων τῶν αὐτῶν. Συμβούλων νὰ ἐπανεκλεγῶσι τῇ ἐγκρίσει τοῦ Συμβουλίου.

"Άρθρον 9ον) Παραιτωμένου οἰουδήποτε μέλους τοῦ Συμβουλίου καλεῖται ἡ ἀμέσως ἐπιλαχοῦσα. Μόνον ἐν περιπτώσει παραιτήσεως τοῦ 1/3 τῶν Συμβούλων θεωρεῖται αὐτοδικαίως παρητημένον ὀλόκληρον τὸ Συμβούλιον ὀπότε συγκαλεῖται νέα Γενικὴ Συνέλευσις πρὸς ἐκλογὴν νέου Συμβουλίου δυναμένης τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως νὰ ἐπανεκλέξῃ τὰ αὐτὰ και πάλιν πρόσωπα.

"Άρθρον 10ον) Επίτιμος Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἶνε ὁ ἕκαστοτε Μητροπολίτης Σερρών.

Ἄρθρον 11ον) Ἡ ἐκλογή τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου γίνεται τὸ πρῶτον δεκαπενθήμερον τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου αἱ δὲ ὑποψήφιοι δεόν νὰ ὦσιν ἐκ τῶν μελῶν τῶν ἐκπληρωσάντων τὰς ὑποχρεώσεις των.

Ἄρθρον 12ον) Ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου καθ' ἕκαστον ἔτος ἐκλέγεται τριμελῆς ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς ὁποίας σκοπὸς εἶνε ὁ ἔλεγχος τῆς διαχειρίσεως τοῦ Σωματείου. Μέλη αὐτῆς δύνανται νὰ ὦσι καὶ κῦριοι.

Ἄρθρον 13) Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον συνέρχεται ἀπαξ τοῦ μηνὸς τῇ προσκλήσει τῆς Προέδρου εἰς τόπον ὑπ' αὐτῆς διοριζόμενον, ἐκτάκτως δὲ ὡσάντις ἤθελεν ὑπάρξει ἐπείγουσα ἀνάγκη.

Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον δύναται νὰ συνέλθῃ καὶ ἐν ἡ περιπτώσει ζητήσῃ τοῦτο πέντε ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ δι' αἰτήσεώς των ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν Πρόεδρον. Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον θεωρεῖται ἐν ἀπαρτίᾳ ὅταν εἶνε παρόντα ἐξ ἐκ τῶν μελῶν αὐτοῦ μετὰ τῆς Προέδρου, ἢ ἐν περιπτώσει κωλύματος αὐτῆς τῆς Ἀντιπροέδρου. Ἡ Ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ δὲν λαμβάνει μέρος εἰς τὰς Συνεδριάσεις τοῦ Δ. Συμβουλίου ἐὰν ὁμως κληθῇ ὑπὸ τῆς Προέδρου ἢ τῇ αἰτήσῃ πέντε μελῶν ἐκ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, δύναται νὰ παραστῇ κατὰ τὰς συσκέψεις καὶ δίδει γνώμην ἀνευ φήφου.

Ἄρθρον 14) Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον δύναται νὰ κληθῇ εἰς συνεδρίασιν παρὰ καὶ τοῦ Ἐπιτίμου Προέδρου αὐτοῦ, ὅστις δίδει συμβουλευτικὴν φήφον.

Ἄρθρον 15ον) Αἱ ἀποφάσεις λαμβάνονται κατὰ πλειψηφίαν ἀπόλυτον. Ἐν περιπτώσει δὲ ἰσοψηφίας νικᾷ ἡ φήφος τῆς Προέδρου.

Ἄρθρον 16ον) Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον συσκέπτεται καὶ ἀποφασίζει περὶ πάντων τῶν ἀφορώντων τὸ Σωματεῖον συμπῶνως μετὰ τὸ Καταστατικὸν ἀποφασίζει καὶ ἐγκρίνει πᾶσαν δαπάνην, ἐκτελεῖ τὰς ἀποφάσεις τῶν Συνελεύσεων, συντάσσει τὸν προϋπολογισμὸν τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων τοῦ Σωματείου ὡς καὶ τὸν ἀπολογισμὸν τοὺς ὁποίους ὑποβάλλει πρὸς ἔγκρισιν εἰς τὴν Συνέλευσιν.

Ἄρθρον 17ον) Ἡ Πρόεδρος ἐκπροσωπεῖ τὸ Σωματεῖον καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς σχέσεις καὶ ἐνώπιον πάσης ἀρχῆς, συγκαλεῖ τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον καὶ τὴν Συνέλευσιν τῶν

μελών, υπογράφει μετά της Γραμματέως τὰ ἔγγραφα, τὰ πρακτικά τοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν Συνελεύσεων, ὡς καὶ τὰ ἐντάλματα τῶν πληρωμῶν δίδει τὸν λόγον εἰς τοὺς αἰτοῦντας καὶ ἀφαιρεῖ αὐτὸν ἀπὸ τοὺς παρεκτρεπομένους καὶ κηρύττει τὴν ἔναρξιν καὶ τὴν λήξιν τῶν συνεδριάσεων. Ἐν ὅλῳ ἐκτάκτοις καὶ κατεπειγούσαις περιστάσεσι δικαιούται νὰ ἐνεργῇ αὐτεπαγγέλτως, ἀναφέρουσα τοῦτο κατὰ τὴν ἀμέσως προσαχθῆ συνεδρίασιν τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 18ον) Ἡ Ἀντιπρόεδρος ἀναπληροῖ τὴν Πρόεδρον ἀποῦσαν ἢ κωλυομένην καὶ ταύτην τὸ πρεσβύτερον μέλος τοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 19ον) Ἡ Γραμματεὺς διευθύνει τὸ γράφειον τοῦ Σωματείου φυλάττει τὴν ἀλληλογραφίαν καὶ τὴν σφραγίδα, κρατεῖ πρωτόκολλον εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων ἔγγραφων, μητρώον τῶν μελῶν, συντάσσει τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ πρακτικά τῆς Συνελεύσεως καὶ τοῦ Συμβουλίου, ἀτινὰ συνυπογράφει μετά της Προέδρου καὶ ἐκδίδει ἐντάλματα τῶν πληρωμῶν. Τὴν Γραμματέα ἀποῦσαν ἀναπληροῖ μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 20ον) Ἡ Ταμίας ἐνεργεῖ δι' εἰσπράκτορος τὰς εἰσπράξεις ἐν γένει καὶ δυνάμει διπλοτύπων ἀποδείξεων υπογεγραμμένων παρ' αὐτῆς καὶ μονογεγραμμένων παρὰ τῆς Προέδρου ὑποβάλλει κατὰ τριμηνίαν εἰς τὸ Συμβούλιον λεπτομερῆ ἐκθεσιν τῆς καταστάσεως τοῦ Ταμείου. Ἡ Ταμίας ὑποχρεοῦται νὰ κρατῇ κατ'ἀλληλα βιβλία μονογεγραμμένα ὑπὸ τῆς Προέδρου ὑπόκειται δὲ εἰς τὴν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἐξέλεξις ἐκ μέρους αὐτῆς. Ἡ ἀμοιβὴ τοῦ εἰσπράκτορος θέλει κανονισθῆ ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου.

Ἄρθρον 21ον) Πᾶν περὶ σωμα τοῦ Ταμείου ἄνω τῶν 500 Δραχμῶν κατατίθεται ὑπὸ τῆς Προέδρου καὶ τῆς Ταμίου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν τῆς Ἑλλάδος ἢ τῇ ἐγκρίσει τοῦ ἀρμοδίου Ὑπουργείου εἰς ἄλλην τοιαύτην. Πᾶσα δὲ παραλαβὴ μέρους ἢ ὅλου τοῦ κατατεθέντος υπογράφεται παρ' ἀφοτέρων τούτων.

Ἄρθρον 22ον) Ἡ ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπὴ ἐξελέγχει εἰς τὸ τέλος ἐκάστου ἔτους τὴν διαχείρισιν τοῦ Σωματείου καὶ ὑποβάλλει τὸ πόρισμα αὐτῆς εἰς τὰς ἐτήσιαις τακτικαῖς Συνελεύσεις.

Ἄρθρον 23ον) Αἱ συνεδριάσεις τῶν μελῶν εἶναι τακτικά καὶ ἔκτακτοι. Καθ' ἑκάστον ἔτος καὶ ἐντός τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου συνέρχονται εἰς τακτικὴν συνέλευσιν τὰ μέλη, ἐπιτάκτως δὲ ὁσάκις ζητήσῃ τοῦτο τὸ ἐν εἰκοστὸν τῶν ἐκπληρωσάντων τὰς ὑποχρεώσεις τῶν μελῶν δι' ἐγγράφου αἰτήσεως τῶν ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν Πρόεδρον τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ δρίζονται τὰ θέματα τὰ ἑποῖα θὰ συζητησῶσιν ἐν αὐτῇ. Ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῶν Συνεδριάσεων γνωστοποιεῖται πρὸ δύο-τριῶν ἡμερῶν δι' ἰδιαιτέρων προσκλήσεων πρὸς τὰ μέλη.

Ἄρθρον 24ον) Ἡ Συνέλευσις λογίζεται ἐν ἀπαρτίᾳ ἂν παρίστανται κατ' αὐτὴν τοῦλάχιστον τὸ ἐν τέταρτον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τακτικῶν μελῶν. Μὴ γενομένης ἀπαρτίας εἰς πρῶτην Συνέλευσιν γίνεται νέα τοιαύτη ἐντός ὀκτώ ἡμερῶν, ὅτε θεωρεῖται ἐν ἀπαρτίᾳ ὁσάδῃποτε μέλη καὶ ἂν παρίστανται.

Ἄρθρον 25ον) Κατὰ τὴν ἐκάστοτε τακτικὴν Συνέλευσιν τῶν μελῶν δίδεται λογοδοσία ὑπὸ τῆς Προέδρου τῶν πεπραγμένων καθ' ὅλον τὸ ἔτος ὑποβάλλεται ἢ ἐκθεσις τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς ἐφ' ἣν ἀποφάνεται ἡ Συνέλευσις δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας ἐγκρίνουσα τὰ πεπραγμένα ἢ ἐπιτροπύουσα ταῦτα. Κωλυομένης τῆς Προέδρου διὰ τὴν λογοδοσίαν ἀναπληροῖ ταύτην οἰονδήποτε μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου. Τὴν ἑορτὴν δὲ αὐτῆς ἡ Ἀδελφότης ἄγει τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος.

Ἄρθρον 26ον) Τὰ εἰς ἀπόρους μαθητὰς καὶ μαθητρίδας ἐνδύματα διανέμει κατὰ Νοεμβρίον ἢ Δεκεμβρίον ἐπιτροπὴ Κυριῶν ἐκλεγομένη ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου εἴτε μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτοῦ εἴτε καὶ ἐκ τῶν τακτικῶν μελῶν ἢ ἐπιτίμων, ἐξελέγουσα πρότερον παρὰ τῶν οἰκείων διευθύνσεων τῶν Σχολείων ἢ ἄλλων δημοσίων καταστημάτων ἢ ἀρχῶν τὴν τε ἐπιμέλειαν καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀληθῶς ἀπόρων καὶ ἐνδεῶν.

Ἄρθρον 27ον) Τὰ βοηθήματα χορηγοῦνται ἐκ τῶν συνδρομῶν τῶν μελῶν, ἐκ τῶν δωρεῶν ὡς καὶ ἐκ τῶν εἰσπραξέων τῶν ἐκάστοτε τελουμένων χορῶν καὶ λαχείων.

Ἄρθρον 28ον) Χορὸς ἢ Συναυλία ἢ Λαχείον τελεῖται εἰς οἰανδήποτε αἴθουσαν ἂν ἤθελε κρίνη κατάλληλον τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τὸ ἑποῖον ὡσαύτως ἐκλέγει καὶ ἀνά-

λαγον αριθμὸν κοσμητόρων διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως καὶ εὐπρεπείας.

Ἄρθρον 29ον) Τὸ Σωματεῖον ἔχει ἰδίαν σφραγίδα φέρουσαν τὴν ἐπιγραφὴν «Φιλόπονος Ἀδελφότης τῶν Ἑλληνίδων Κυριῶν Ἑμμελία ἐν Σέρραις».

Ἄρθρον 30ον) Ἰδιότῳ Συμβούλιον παραδίδει τὴν περὶ τοῦ Σωματείου εἰς τὸ ἐκλεχθὲν νέον Συμβούλιον διὰ πρωτοκόλλου προσυπογεγραμμένου παρ' ἀμφοτέρων εὐρισκομένων ἐν ἀπαρτίᾳ. Ἐν ἀνήσει ἐφαρμόζονται τὰ τοῦ Νόμου.

Ἄρθρον 31ον) Πᾶσα περίπτωσις μὴ προβλεπομένη ὑπὸ τοῦ παρόντος Καταστατικοῦ θέλει κανονισθῆ ὑπὸ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καὶ συμφώνως τῷ Νόμῳ 281.

Ἄρθρον 32ον) Τὸ παρὸν Καταστατικὸν δύναται νὰ τροποποιηθῆ ἐν Γενικῇ Συνελεύσει τῶν μελῶν ἤτις συγκαλεῖται εἰδικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ τοῦ ἡμῶν ταύλαχιστον τῶν ἐχόντων ὄψων μελῶν, εἰάν ἀποφασίσωσι τοῦτο τὰ τρία τέταρτα τῶν παρόντων μελῶν.

Ἄρθρον 33ον) Τὸ Σωματεῖον δύναται νὰ διαλυθῆ ὑφ' οὗς ἄρως ὀρίζει τὸ προηγούμενον ἄρθρον.

Ἄρθρον 34ον) Ἐν περιπτώσει διαλύσεως τοῦ Σωματείου ἅπασα ἢ περιουσία αὐτοῦ περιέρχεται εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Σερρών.

Ἄρθρον 35ον) Τὸ παρὸν Καταστατικὸν εἶνε ἀναθεωρησις τοῦ υπάρχοντος τοιοῦτου γενομένη ἐν τῇ Συνελεύσει δι' ἀπλῆς πλειοψηφίας τῶν παρασάντων μελῶν τῇ 25ῃ Δεκεμβρίου 1914.

Διὰ τὴν ἀκεῖλαιαν τῆς ἀντιγραφῆς.

Ἐν Σέρραις τῇ 9ῃ Μαΐου 1928

ΤΑ ΜΕΛΗ

Ἡ Πρόεδρος  
ΧΡ. ΤΕΓΟΥΤΖΙΚ

Ἡ Γεν. Γραμματεὺς  
ΚΑ. Θ. ΒΟΥΡΒΑΧΗ